

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

**FEMİNİST SOSYAL HİZMET PERSPEKTİFİNDEN FİZİKSEL
ENGELLİ KADINLARIN ANNELİK DENEYİMLERİ**

Dilara KESER

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri

Dilara KESER

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyal Hizmet Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2023

KABUL VE ONAY

Dilara KESER tarafından hazırlanan "Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri" başlıklı bu çalışma, 29.12.2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Hande ALBAYRAK (Başkan)

Doç. Dr. Aslıhan AYKARA (Danışman)

Doç. Dr. Gamze ERÜKÇÜ AKBAŞ (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof.Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN
Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kağıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinleri yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan **“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”** kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ..... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

29/12/2022

Dilara KESER

“Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

(1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez **danişmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu** iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez **danişmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulunun** gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

(3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, **tezin yapıldığı kurum** tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, **ilgili kurum ve kuruluşun önerisi** ile **enstitü** veya **fakültenin** uygun görüşü üzerine **üniversite yönetim kurulu** tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

* Tez **danişmanının** önerisi ve **enstitü anabilim dalının** uygun görüşü üzerine **enstitü** veya **fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.**

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında zgn olduğunu, **Doç. Dr. Aslıhan AYKARA** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Dilara KESER

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans tezimi yazma sürecim, içerisinde kayboluşlar, kapalı çıkışlar, nereye gideceğini bilememeler ama bir şekilde yeniden çıkışı bulmalar barındıran zorlu ama aynı zamanda yeni öğrenmeler ve deneyimler de içeren keyifli bir yolculuktu. Elbette bu süreçte yoluma ışık tutan ve desteğini hissettiğim pek çok insan vardı.

Yapıcı eleştirileri ve yönlendirmeleriyle çalışmamı hep bir adım ileriye taşımama yardımcı olan, tez yazım sürecinde yaşadığım kaygıyı yönetebilmemi sağlayarak benim de kendime inanmama destek olan; özverisi, bilgisi ve desteği ile süreci benim için oldukça kolaylaştıran, tekrar seçme şansım olsa yine seve seve kendisiyle çalışmak isteyeceğim tez danışmanım Doç. Dr. Aslıhan AYKARA'ya, Tez savunma jürimde yer almayı kabul ederek çalışmamı okumaya vakit ayıran, verdikleri geribildirimler ve sundukları öneriler ile çalışmamın son halinin şekillenmesine katkı sağlayarak çalışmamı güçlendiren Doç. Dr. Gamze ERÜKÇÜ-AKBAŞ ve Doç. Dr. Hande ALBAYRAK'a,

Kaynaklarını kullanarak çalışmamın saha aşamasında yaşadığım belirsiz sürecin üstesinden gelmemi sağlayan, bölümdeki iş yoğunluğumu elinden geldiğince azaltmaya ve dengelemeye çalışan, bana olan inancını her fırsatta dile getiren hocam Prof. Dr. Nuray KARACA'ya ve tezimin hem saha aşamasında hem de analiz aşamasında bana yol gösteren, akademik bilgisini aktarmaktan hiçbir zaman çekinmeyen Doç. Dr. Tahir Emre GENCER'e,

Lisans yaşamımdan itibaren elini hep omzumda hissettiğim, tez konumu belirleme aşamasından analize kadar doğru sorularıyla beni doğru tartışmalara yönlendirerek ufkumu açan, bana akademide bilginin paylaştıkça çoğaldığını öğreten Dr. Görkem KELEBEK'e,

Lisansüstü eğitim yaşantım boyunca her zaman akademik ve duygusal olarak desteklerini hissettiğim, dostlukları ile bir an bile yalnız olduğumu düşünmediğim, "tutunamayanlar" ekibinden Araş. Gör. Erman ALPAGUT ve Sema KORÇ'a;

Tez yazım sürecimde bunaldığım her an kahve molalarımın eşlikçisi Araş. Gör. Ebrar ENGİNAR'a ve benzer stresli süreçlerden geçerken fahri oda arkadaşları olarak hayatlarına dahil olduğum, dünya tatlısı arkadaşlarım Araş. Gör. Buğse DURMUŞ ve Araş. Gör. İlayda KINCAL'a

Süreç içerisinde ihtiyaç duyduğum anlarda iş yükümü benimle paylaşan, omzumdaki büyük bir yükü alan ve savunma günümü benim için elinden geldiği kadar kolaylaştıran çok sevgili oda arkadaşım Araş. Gör. Gizem ÖZKAN'a ve çalışma arkadaşım Öğr. Gör. Yunus Serhat ÇAYIR'a,

Emekleri, maddi ve manevi destekleri ile bugünlere gelmeme olanak sağlayan, tüm başarılarımın görünmez kahramanları olan ve benimle gurur duyduklarını her daim gösteren annem Saadet KESER ve babam Ali İhsan KESER'e, bu süreçte duygularımı paylaşan ve olgunluğuyla bana bazen o abla ben kardeşmişim gibi düşündüren canım kardeşim Çağla KESER'e,

Her zaman telefonun diğer ucunda olan, bana ikinci bir kız kardeşim varmış gibi hissettiren Dilara ÜSTÜN'e,

Stresli süreçlerden geçerken çözüm odaklı bakış açısı, desteği ve sevgisi ile labirentin sonundaki çıkış ışığını görmemi her zaman sağlayarak motivasyonumu korumama destek olan, yaşamımın her aşamasında varlığıyla bana güç veren sevgilim, yol arkadaşım Oğuzhan GÜNENÇ'e,

Duygularını ve deneyimlerini benimle içtenlikle paylaşan mücadeleci kadınlara,

Ve bu sürece bir şekilde katkısı olmuş olan herkese,

TEŞEKKÜR EDERİM...

ÖZET

KESER, Dilara. *Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara. 2023.

Araştırmanın amacı, fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerinin keşfedilmesidir. Araştırma, Şubat 2021-Aralık 2022 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen bu çalışmada, feminist metodoloji temel alınmıştır. Araştırmanın öznelerine kriter örnekleme ve kartopu örnekleme yoluyla ulaşılmıştır. Araştırmanın öznelerini 0-18 yaş arası çocuğa sahip olan fiziksel engelli (ortopedik, görme ve işitme) kadınlar oluşturmaktadır. Araştırma, ortopedik engelli 6 kadın, görme engelli 7 kadın, işitme ve konuşma engelli 8 kadın olmak üzere toplam 21 kadının katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın öznelerinden yarı yapılandırılmış derinlemesine görüşmeler aracılığıyla toplanan veriler, betimsel analiz ile çözümlenmiştir. Verilerin analiz edilmesinde NVIVO 12+ nitel veri analizi yazılımı kullanılmıştır.

Araştırma bulgularına göre, anne olan fiziksel engelli kadınlar sağlamsı bir toplumda engelli olmaktan ve ataerkil bir toplumda kadın olmaktan kaynaklanan baskıları kesışimsel bir şekilde deneyimlemektedirler. Annelik sürecinde fiziksel engelli kadınlar doğum bakım hizmetlerinin erişilebilir şekilde sunulmaması, kamusal alanların engelli kadınların gereksinimlerine göre düzenlenmemiş olması, bebek bakım ekipmanlarının evrensel tasarım ilkesine göre tasarlanmaması sebebiyle annelik pratiklerini gerçekleştirirken güçlükler yaşamaktadırlar. Öte yandan engelli kadın olarak annelik rolü yeterliliğı üzerinden toplumsal baskılarla karşılaşmaktadırlar. Süreç içerisinde kadınların karşı karşıya kaldıkları baskıların ortadan kaldırılabilmesi için gerekli olan sosyal politikalar ve sosyal hizmetler yetersiz kalmakta, kadınlar kendi baş etme stratejileri ile güçlenmeye çabalamaktadırlar. Dayanışma, kadınların yaşadıkları güçlüklerle baş edebilmeleri ve öznel annelik deneyimlerini inşa edebilmeleri için önemli bir pratik olmaktadır. Araştırma, anne olan engelli kadınların güçlenmelerine katkı sağlayacak olan sosyal politikalar ve sosyal hizmetlere yönelik olarak feminist sosyal hizmet odağında önerilerle sonlandırılmıştır.

Anahtar kelimeler: Annelik, fiziksel engellilik, anne olan engelli kadın, baş etme, feminist sosyal hizmet.

ABSTRACT

KESER, Dilara. *The Motherhood Experiences of Physically Disabled Women from the Perspective of Feminist Social Work*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara. 2023.

The aim of the research is to explore the motherhood experiences of women with physically disabilities. The research was carried out between February 2021 and December 2022. In this research, which was carried out with the qualitative research method, the feminist methodology was taken as the basis. The subjects of the research were reached by criterion sampling and snowball sampling. The subjects of the research are women with physically disabilities (orthopedically, visually and hearing) who have children between the ages of 0-18. The research was carried out with the participation of a total of 21 women, including 6 women with orthopedic disabilities, 7 women with visual disabilities, and 8 women with hearing and speech disabilities. The data collected through semi-structured in-depth interviews from the subjects of the research were analyzed with descriptive analysis. NVIVO 12+ qualitative data analysis software was used to analyze the data.

According to the research findings, physically disabled women who are mothers experience the pressures arising from being disabled in a robust society and being a woman in a patriarchal society in an intersectional way. In the maternity process, women with physically disabilities face difficulties while performing their birth practices due to the fact that maternity care services are not provided in an accessible way, public spaces are not arranged according to the needs of women with disabilities and baby care equipment is not designed according to the universal design principle. On the other hand, women which disabled mother, face social pressures over their motherhood role adequacy. In the process, the social policies and social services necessary to eliminate the oppression faced by women are insufficient, and women are trying to become stronger with their own coping strategies. Solidarity is an important practical for women to cope with their difficulties and build their subjective experiences of motherhood. The research was concluded with suggestions in the focus of feminist social work for social policies and social services that will contribute to the empowerment of women with disabilities who are mothers.

Key words: Motherhood, physically disability, mothers with disabilities, coping, feminist social work.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	ii
ETİK BEYAN	iii
TEŞEKKÜR	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xiv
GİRİŞ	1
1. BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER.....	3
1.1. ARAŞTIRMANIN SORUNSAli.....	3
1.2. ARAŞTIRMANIN AMAÇLARI.....	6
1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	7
1.4. TANIMLAR.....	9
1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI.....	9
2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE	11
2.1. ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİNE KURAMSAL BAKIŞ: FEMİNİST TEORİ VE ENGELLİ KADIN	12
2.2. ENGELLİLİK VE ENGELLİ KADIN OLMAK	19
2.2.1. Engelliliğe İlişkin Genel Kavramlar: Tanımlamalar, Modeller, Engel Türleri.....	19
2.2.2. Engellilere Yönelik Damgalanma ve Ayrımcılığın Meşrulaştırılması: Sağlamcılık İdeolojisi.....	25

2.2.3. Ataerkil ve Sağlamcı Bir Toplumda “Engelli Kadın” Olmak: Toplumsal Cinsiyet Rol Beklentileri Çerçevesinde Kadınlığın İnşası	28
2.3. ANNELİK İDEOLOJİSİ VE ENGELLİ KADINLAR	35
2.3.1. Annelik İdeolojisi, Hâkim Annelik Söylemleri ve Engelli Kadınlar	35
2.3.2. İdealize Edilmiş Annelere Karşı Damgalanmış Anneler: Annelik Suçlaması ve Engelli Kadınlar	43
2.3.3. Annelik Çalışmaları ve Feminist Teori.....	48
2.3.4. Engelli Kadınların Annelik Deneyimlerini Konu Alan Çalışmalar .	54
2.4. ANNE OLAN ENGELLİ KADINLAR VE FEMİNİST SOSYAL HİZMET ..	63
3. BÖLÜM: YÖNTEM	70
3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ	70
3.2. ARAŞTIRMA ÖZNELERİNİN BELİRLENMESİ	73
3.3. ARAŞTIRMANIN SAHA SÜRECİ: ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİNE ULAŞMA VE VERİ OLUŞTURMA	75
3.3.1. Hazırlık Süreci	75
3.3.2. Araştırmanın Öznelerine Ulaşma Süreci	75
3.3.3. Araştırmanın Veri Oluşturma Süreci	78
3.3.4. Araştırmanın Öz-Düşünsel Boyutu: Derinlemesine Düşünme Süreci.....	82
3.4. ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖZNELERİN SOSYO-DEMOGRAFİK BİLGİLERİ.....	85
3.5. VERİLERİN ANALİZ SÜRECİ	91
3.6. ETİK KONULAR.....	93
3.7. ARAŞTIRMANIN SÜRE VE OLANAKLARI.....	95
3.8. ARAŞTIRMANIN AŞAMALARI	95
4. BÖLÜM: ANALİZ	97
4.1. KESİŞİMSSEL BİR DENEYİM: FİZİKSEL ENGELLİ KADINLARIN ANNELİK DENEYİMLERİ	98
4.1.1. Engellilik Söylemi Çerçevesinde İnşa Edilen Kadın Kimliği: Engelli Kız Çocuğu Olmaktan Anneliğe	100
4.1.1.1. Evlilik Öncesi Ev İçi Sorumluluklar	102

4.1.1.2. Evlilik Öncesi Ev Dışı Sosyal Yaşam	109
4.1.1.3. Eğitim Yaşantısı	112
4.1.1.4. Duygusal İlişkiler ve Evliliğe Yönelik Sinyaller	115
4.1.1.5. Evlenme Süreci	120
4.1.2. KADIN KİMLİĞİNİN İNŞASINDAN ANNELİK KİMLİĞİNİN İNŞASINA: ANNELİĞE DAİR İLK DENEYİMLER	128
4.1.2.1. Annelik Kararını Verme Süreci.....	129
4.1.2.2. Anne Olma Kararına Sosyal Çevrenin Tepkileri	134
4.1.2.3. Annelik Duygusuyla İnşa Edilen Annelik Kimliği	139
4.1.2.4. Anneden Farklı Bir Annelik Pratiği Geliştirme	144
4.1.3. Anneliğin İnşası ile Şekillenen Annelik Deneyimi: Çocuk Yetiştirmek	150
4.1.3.1. Bakım Yükünün Paylaşımı: Toplumsal Cinsiyet ve Engel Durumuna Göre Şekillenen Roller	151
4.1.3.2. Bakımda Karşılaşılan Güçlükler, Kendini Sorgulama, Suçlama	158
4.1.3.3. Hâkim İdeolojilerin Kesişiminde Annelik Üzerinden Damgalanma ve Suçlanma	163
4.1.3.4. Toplumun İyi Annelik Baskısına Annelik Pratikleriyle Yanıt Verme: Çifte Annelik Yapma.....	171
4.2. ANNE OLAN ENGELLİ KADINLARIN BAŞ ETME STRATEJİLERİ, GÜÇLENME PRATİKLERİ VE SOSYAL POLİTİKALARA İLİŞKİN BEKLENTİLERİ	177
4.2.1. Baş Edememe: Baş Etme Sürecine Katkı Sağlamayan Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler	179
4.2.1.1. Anne Olan Engelli Kadınların Deneyimlerini Merkeze Alan Sosyal Politikalar ve Sosyal Hizmetler	180
4.2.1.2. Doğum Bakım Hizmetleri	184
4.2.1.3. Maddi Yardımlar	190
4.2.2. Var Ol(may)an Sosyal Politikaların Telafisi: İnförmel Destek Arayışı	195
4.2.2.1. İnförmel Sosyal Desteğin Kullanımı	196

4.2.2.2. Bilişsel Stratejilerin Kullanımı	201
4.2.3. Anne Olan Engelli Kadınların Güçlenme Pratikleri	205
4.2.3.1. Dayanışma ile Güçlenme: Mücadelenin Ortakçıları Engelli Kadınlar.....	206
4.2.3.2. Farklı Annelik Pratiklerinin İnşası	211
4.2.4. Anne Olan Engelli Kadınların Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Beklentileri	216
4.2.4.1. Sağlık Hizmetlerine Erişebilirliğin Sağlanmasına İlişkin Beklentiler ve Öneriler.....	217
4.2.4.2. Piyasadaki Çocuk Bakım Ürünlerine İlişkin Beklentiler ve Öneriler	221
4.2.4.3. Sosyal ve Ekonomik Desteğe İlişkin Beklentiler ve Öneriler ...	223
4.2.4.4. Farkındalığın Artırılmasına ve Bilinçlendirmeye İlişkin Beklentiler ve Öneriler.....	228
5. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER	231
KAYNAKÇA	260
EKLER:.....	289
EK 1: HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ETİK KOMİSYON ONAYI.....	289
EK 2: GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU	290
EK 3: YARI-YAPILANDIRILMIŞ DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME YÖNERGESİ	292
EK 4: ORJİNALLİK RAPORU.....	294

KISALTMALAR DİZİNİ

- CDC:** Centers for Disease Control and Prevention.
- EYHGM:** Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
- ICF:** International Classification The International Classification of Functioning, Disability and Health
- TÜİK:** Türkiye İstatistik Kurumu.
- WHO:** World Health Organization.

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1: Öznelerin Tanıtıcı Sosyo-Demografik Bilgileri.....	89
--	----

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1: Araştırmanın Aşamaları.....	96
Şekil 2: Araştırmanın Ana Tema ve Alt Tema Haritası.....	98
Şekil 3: “Kesişimsel Bir Deneyim: Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri” Ana Temasına Ait Alt Tema ve Kategori Haritası.....	100
Şekil 4: “Anne Olan Engelli Kadınların Baş Etme Stratejileri, Güçlenme Pratikleri ve Sosyal Politikalara İlişkin Beklentileri” Ana Temasına Ait Alt Tema ve Kategori Haritası.....	179

GİRİŞ

Annelik, ataerkil toplumlarda kadın bedeninin doğuştan sahip olduğu varsayılan biyolojik özellikleri doğrultusunda doğal bir temelden tanımlanmaktadır. Kadın bedenine ilişkin bu özcü bakış açısından hareketle bütün kadınların anne olması, anne olan kadınların da annelik rolünü en iyi şekilde yerine getirmesi beklenmektedir. Ataerkil ideoloji tarafından kadını annelik rolü üzerinden tahakküm altına almaya yönelik yeniden üretilen “iyi annelik” tanımlamaları, anneliğin baskın ve tek anlamı olarak kodlanmaktadır. Anneliğin kadınlar üzerinde baskı uygulayan bir kurum olagelmesine sebep olan bu durum, aynı zamanda kadınların annelik deneyimlerinin de görünmez kılınmasına yol açmaktadır. Anneliğin ataerkil anlamına bir karşı çıkış olarak feminist literatürde ise (Glenn, 1994; Silva, 2003; Öztan, 2015) annelik tarihsel, kültürel, toplumsal ve politik olarak inşa edilen bir deneyim olarak ele alınmaktadır. Feminist araştırmacılara göre annelik deneyimi, hâkim ideolojiler ve bu ideolojilerin yeniden ürettiği baskın söylemler aracılığıyla şekillenmektedir. Anneliğin çeşitli dinamikler aracılığıyla inşa edilen bir deneyim olduğunun fark edilmesi, literatürde farklı anneliklerin seslerinin duyulmasına ve annelik deneyimindeki çeşitliliğin görünür kılınmasına alan açmıştır. Son yıllarda anneliğin farklı kimliklere sahip olan kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiği konusu önem kazanmıştır. Bu bağlamda anneliğin engelli kadınlar için nasıl inşa edildiği ve onlar tarafından nasıl deneyimlendiği önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Engelli kadınlar için annelik deneyimi, ataerkil bir toplumda “kadın” olmanın ve sağlamcı bir toplumda “engelli” olmanın kesişiminde şekillenmektedir. Engelli kadınlar annelik pratiklerini gerçekleştirirken kişisel, kişilerarası ve politik düzeylerde kesişimsel baskılarla karşı karşıya kalmaktadır. Diğer bir deyişle engelli kadın olma deneyimi annelik üzerinden gerçekleştirilen ataerkil baskıyı derinleştirebilmektedir. Bu nedenle engelli kadınların annelik deneyimlerinin ele alınmasında farklı baskı biçimlerinin birbiriyle nasıl iç içe geçtiğinin anlaşılabilmesini mümkün kılan kesişimsel bir bakış açısının kullanılması gereklidir.

Bu tez çalışması, ilgili noktalardan yola çıkarak engelli kadınların annelik deneyimlerinin nasıl şekillendiğinin kesişimsel bir bakış açısıyla ortaya koyulması amacıyla yapılmıştır. Bu deneyimin nasıl şekillendiği, sağlamlılık ideolojisinin yeniden ürettiği engellilik söylemleri ile ataerkil ideolojinin yeniden ürettiği annelik söylemleri açısından feminist teorinin bakış açısıyla yorumlanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ilk bölümünde araştırmanın sorunsalı, amacı, önemi ve sınırlılıkları ele alınmıştır. İkinci bölümde, araştırma konusuyla ilişkili literatüre, araştırmanın metodolojisi ile uyumlu olarak feminist bir perspektiften yer verilmiştir. Böylelikle araştırmanın konusuna ilişkin kavramsal ve kuramsal bir temel oluşturmak amaçlanmıştır. Üçüncü bölümde, araştırmanın yöntemine ilişkin açıklamalar yapılmıştır. Dördüncü bölümde, araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Araştırmanın bulgularından ortaya çıkan ilk ana temada, fiziksel engelli kadınların kadınlık pratiklerinin nasıl inşa edildiği, kadınlık pratiklerinin anneliğin inşasında nerede durduğu ve annelik deneyimlerinin nasıl şekillendiği ele alınmıştır. İkinci ana temada ise anne olan fiziksel engelli kadınların baş etme stratejileri, güçlenme pratikleri ve güçlenmelerine katkı sağlayacak sosyal politika ve sosyal hizmetlere ilişkin önerileri ele alınmıştır.

Feminist sosyal hizmet, fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerinin nasıl şekillendiğinin ve anneliğin sosyal olarak inşa eden baskıların anlaşılmasında önemli bir yerde durmakla birlikte aynı zamanda bu baskıların ortadan kaldırılması ve güçlenmeye ilişkin olarak da bir perspektif sağlamaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın sonucunda, konuya ilişkin olarak feminist sosyal hizmet odağında sosyal politika ve sosyal hizmetlere yönelik önerilerde bulunulmuştur.

1. BÖLÜM: ARAŞTIRMAYA İLİŞKİN GENEL BİLGİLER

1.1. ARAŞTIRMANIN SORUNSALI

Araştırmanın sorunsalını açıklamak için temel soruların sorulması gerekmektedir. Araştırmanın konusu bağlamında bu sorular, “*Neden annelik?*”, “*Neden fiziksel engelli kadınlar?*” ve “*Neden feminist kuram?*” sorularının odağında şekillenmektedir.

“*Neden annelik?*” sorusunun yanıtını verebilmek için ataerkil toplumlarda anneliğin bir baskı aracı olarak nasıl kurgulandığının anlaşılması gereklidir. Ataerkil ideolojide annelik, biyolojik ve kültürel yeniden üretim aracılığıyla erkek egemen toplum yapısının devamlılığını sağlama işlevi açısından önemli bir meseledir ve kadın bedeninin üreme özelliği üzerinden kadına atfedilen yeniden üretim işlevi, anneliği patriyarka için bir denetim ve tahakküm mekanizması haline getirmektedir. Patriyarkanın devamlılığını sağlayabilmek için yalnızca “anne” olmak yeterli değildir. Aynı zamanda kadınlardan “iyi anne” olmaları da beklenmektedir. Ataerkil ideolojinin yeniden ürettiği baskın söylemler aracılığıyla annelik rolü belirli ölçütler dahilinde “ideal” kılınmakta, aynı zamanda hangi toplumsal kimliklere sahip olan kadınların “iyi anne” olabilecekleri de belirlenmektedir. Anneliğe ilişkin olarak idealize edilmiş bu standartları yalnızca baskın toplumsal normlarla uyumlu olan kadınların yerine getirilebileceği düşünülmektedir. Arendell (2000), “iyi anne” kurgusunun genellikle beyaz, heteroseksüel, evli, orta ya da üst sınıf annelerle özdeşleştirildiğini ifade etmekte, baskın ideolojinin dayattığı bu kriterlerle uyumlu olmayan bütün anneliklerin iyi annelik kurgusundan dışlandıklarını belirtmektedir. İyi annelik kurgusu baskın söylemlerle uyumlu biçimlerde annelik yapan kadınları yücelterek üst bir statüye yerleştirirken, çeşitli özellikleri bakımından baskın söylemlerle uyumlu olmayan kimliklere sahip olan kadınların ötekileştirilmesine ve baskı altına alınmasına sebep olmaktadır.

“*Neden fiziksel engelli kadınlar?*” sorusunun yanıtını verebilmek için ise fiziksel engelli kadınların annelik rolü üzerinden deneyimledikleri baskı ve ayrımcılığın anlaşılabilmesi gereklidir. Hâkim iyi annelik kurgusu içerisinde ötekileştirilen

kadın gruplarından biri de engelli kadınlardır. Çünkü sağlamcı ideolojilerin benimsendiği toplumlarda, kültürel normlara uygun olduğu düşünülen bedenler neslin devamlılığını sağlama noktasında yeterli görülürken, söz konusu normların dışında kalan bedenler “eksik” olarak tanımlanarak “yetersiz” görülmektedir (Altuntaş-Duman ve Doğanay, 2017). Engelliliğe ve anneliğe ilişkin bu toplumsal inşa doğrultusunda sağlamcı toplumlarda annelik, engelli kadınlar için merkezi bir rol olarak görülmemekte ve bu nedenle engelli kadınlar annelik politikalarının merkezinde yer almamaktadır. Sosyal politika düzeyindeki bu eksiklikler, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken güçlükler yaşamalarına sebep olmaktadır. Mevcut sosyal politikalar engelli kadınların anne olma hakkını güvence altına alırken, uygulamada var olan ayrımcı pratikler sebebiyle engelli kadınlar anne olma hakkına erişemeyebilmektedirler. Öte yandan fiziksel çevre koşullarının erişilebilirlik ve evrensel tasarım ilkelerine göre düzenlenmemiş olması, bebek bakım ekipmanlarının evrensel tasarım ilkesine göre tasarlanmamış olması ve engelliliğe ilişkin önyargıları yansıtan hizmet sunumu gibi ayrımcı pratikler, bu kadınlar anne olduklarında da annelik pratiklerini gerçekleştirme noktasında onların özel ve kamusal alanda güçlükler yaşamalarına sebep olmaktadır. Engelli kadınların eşit bir şekilde annelik pratiklerini gerçekleştirebilmelerine yönelik olarak düzenlenmemiş olan sosyal hizmetler ve sosyal politikalar kadınların annelik sorumluluklarını yerine getiremeyen “başarısız” anneler olarak etiketlenmelerine de sebep olmaktadır. Bu da kadınları annelik üzerinden gerçekleştirilen toplumsal denetlenme ve incelenmeye daha açık hale getirmektedir. İlgili literatürde, Prilleltensky (2003), bakım rolünün çoğunlukla fiziksel bakım ile eş değer görüldüğünü, bu nedenle çocuk yetiştirmenin tüm fiziksel yönlerini bağımsız olarak yerine getiremeyeceği düşünülen kadınların, genellikle annelik yeterliği ile ilgili baskıya maruz kalacağını ifade etmiştir. Filax ve Taylor (2014, s.3)’a göre, görünür bir engelliliğe sahip olmak, kadınları annelik rolü üzerinden gerçekleştirilen toplumsal incelenme ve denetlenmeye daha açık hale getirmektedir. Engelli kadınların annelik rolü üzerinden deneyimledikleri bu eşitsizlikler ve toplumsal damgalanma durumu kadınların kendi anneliklerini sorgulamalarına; üzüntü, yetersizlik, eksiklik, suçluluk gibi duyguları deneyimlemelerine sebep olmaktadır. Kendilerinin idealize

edilmiş annelik standartları karşısında “yetersiz” kaldığını düşünen engelli kadınlar ise iyi annelik standartlarına ulaşabilmek ve damgalanmadan kaçınabilmek için fiziksel olarak daha fazla çaba gösterebilmektedirler. Dolayısıyla “iyi annelik” standartları, engelli kadınların psikolojik ve fiziksel yükünü artırmaktadır.

Görüldüğü gibi hâkim ideolojiler ve bu ideolojiler çerçevesinde şekillenen sosyal politikalar, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken özel ve kamusal alanda yaşadıkları güçlüklerin kaynağı konumundadır. Öte yandan hâkim annelik ideolojisi içerisinde engelli kadınlara yönelik bu sağlamcı bakış açısı, engelli kadınların kişisel deneyimlerinin ve annelik deneyimlerindeki çeşitliliğin görünmez kılınmasına da yol açmaktadır. Süreç içerisinde kadınların güçlenmelerine katkı sağlayacak sosyal politika ve hizmetlerin geliştirilebilmesi ise, öncelikli olarak bu deneyimlerin kadınların bakış açısından görünür kılınmasıyla mümkün olacaktır.

“Neden feminist kuram?” sorusunun yanıtı ise, feminist kuramın annelik, engellilik ve feminist sosyal hizmete getirdiği açılımlarda saklıdır. Feminist kurama göre annelik tarihsel, kültürel, sosyal ve politik olarak inşa edilen bir deneyimdir (Silva, 2003, s. 1). Bu doğrultuda feminist kuram kültürel ve sosyal olarak çeşitliliğe vurgu yapan annelik pratikleri üzerinde durmaktadır. Feminist kuramın anneliğe ilişkin bakış açısına sağladığı bu katkı, engelli kadınların annelik deneyimlerinin onların bakış açılarından anlaşılabilmesine, kadınların öznel annelik deneyimlerini nasıl inşa ettiklerinin keşfedilebilmesine ve bu deneyimlerin görünür kılınmasına katkı sağlayacaktır. Öte yandan annelik meselesine feminist bir bakış açısı, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri güçlüklerin kişisel “yetersizliklerinin” değil, sosyal politikalardaki eksikliklerin bir sonucu olduğunun fark edilmesini de sağlayacaktır. Feminist yaklaşımın, annelik deneyimlerine ilişkin ortaya koyduğu bu yeni bakış açısı, özgürleştirici bir yaklaşım olarak feminist sosyal hizmet için de bilgi ve uygulama çerçevesi sunmaktadır. Böylelikle konuya ilişkin olarak, feminist sosyal hizmet uygulamasını temele alan öneriler gerçekleştirilebilecektir.

Türkiye’de sosyal hizmet literatürü “annelik” ve “engellilik” bağlamında incelendiğinde, literatürde engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin herhangi bir çalışma bulunmadığı ve fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerinin henüz görünür olmadığı görülmektedir. Konuya ilişkin olarak gerçekleştirilen sınırlı çalışmalar ise annelik deneyiminin sağlık boyutuna odaklanarak, konuyu genellikle doğum bakım hizmetleri bağlamında ele almaktadır. Buna karşın annelik deneyimi sosyal, kültürel, politik boyutları da bulunan bir deneyimdir. Bunlardan yola çıkarak, ataerkil annelik ideolojisi bağlamında dışlanan, ötekileştirilen ve sessizleştirilen engelli kadınların annelik deneyimlerinin yapısal boyutları ile hak temelli bir şekilde ele alınmasının ve görünür kılınmasının gerekli olduğu sonucuna varılmıştır.

Tüm bunların ışığında bu araştırmanın problemi; fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerini görünür kılmayı, bu kadınların annelik deneyimlerini şekillendiren bağlamsal ve yapısal koşulları ortaya çıkarmayı ve deneyimlerini merkeze alarak güçlenmelerine katkı sağlayacak sosyal politika ve sosyal hizmet önerileri üretmeyi amaçlayan çalışmaların eksikliği olarak belirlenmiştir.

1.2. ARAŞTIRMANIN AMAÇLARI

Bu araştırmanın temel amacı, 0-18 yaş arası çocuğa sahip olan fiziksel (görme, işitme ve ortopedik) engelli kadınların annelik deneyimlerini keşfetmek ve konuya ilişkin öneriler geliştirmektir.

Bu genel amaç doğrultusunda, araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara cevap aranacaktır:

Araştırmaya katılan;

- Fiziksel engelli kadınların tanıtıcı/sosyo-demografik özellikleri nelerdir?
- Fiziksel engelli kadınlarda annelik nasıl inşa edilmiştir?
- Fiziksel engelli kadınlar anneliği nasıl deneyimlemektedirler?
- Fiziksel engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları güçlükler nelerdir?

- Fiziksel engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken maruz bırakıldıkları baskılarla ve karşılaştıkları güçlüklerle başa çıkma stratejileri nelerdir?
- Fiziksel engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken gereksinim duydukları sosyal politika, sosyal hizmet ve düzenlemelere ilişkin önerileri nelerdir?

1.3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Araştırma, konusu bakımından engellilik ve annelik çalışmalarının kesişiminde yer almaktadır. Bu kapsamda araştırmanın önemi; araştırma konusuna ilişkin literatüre, araştırmaya konu olan öznelere ve araştırmanın konusuna ilişkin sosyal politikalara sağlayacağı katkılar açısından bu kesişimsellik göz önünde bulundurularak ifade edilmeye çalışılmıştır.

Engellilik çalışmaları içerisinde engelli kadınlara ilişkin Türkçe literatür, araştırmanın konusu bağlamında incelendiğinde, anne olan engelli kadınları konu alan çalışmaların son beş yıldır gelişmeye başladığı ancak genellikle sağlık disiplinleri tarafından bu alanda çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Engelli kadınların hamilelik, doğum ve doğum sonrası deneyimlerini (Hodaei, 2021), engelli kadınların sağlık hizmetlerine erişebilirliklerini (Yeşiltepe-Oskay ve Başgöl, 2015) ve annelik rollerine ilişkin olarak da bakım deneyimlerini (Topal, 2021; Erbay, 2021, Can, 2021; Egelioğlu-Çetişli vd., 2018) konu alan çalışmalar bulunmaktadır.

İlgili konu bağlamında Türkiye’de sosyal hizmet literatürünü incelediğimizde, engelli kadınların deneyimlerini toplumsal cinsiyet bakış açısıyla inceleyen çalışmalar da (Karataş ve Gökçearsan-Çiftçi, 2010; Kurnaz-Özdemir, 2010; Karabulut, 2017) karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmalar da doğrudan annelik rolüne odaklanmamış, araştırmaların kapsamı bağlamında annelik rolüne yalnızca değinmiştir. Diğer taraftan sosyal hizmet literatürü son yıllarda gerçekleştirilen annelik çalışmaları bağlamında incelendiğinde cezaevindeki annelerin (Zeytinoğlu, 2012), engelli çocuğa sahip annelerin (Tekindal, 2015), mevsimlik tarım işçisi annelerin (Beydili-Gürbüz, 2017) ve uyuşturucu madde

bağımlısı çocuğa sahip annelerin (Albayrak, 2019) deneyimlerini konu edinerek farklı annelik deneyimlerini feminist bir bakış açısıyla ele alan çalışmalar gerçekleştirildiği görülmektedir. Engelli annelerin deneyimlerini konu alan bir çalışma ise bulunmamaktadır.

Literatürde var olan, konuya ilişkin çalışmalar incelendiğinde, engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin daha önce yapılmış olan çalışmaların annelik deneyiminin yalnızca fiziksel bakım boyutunu içerdiği ve sağlık sistemiyle bağlantılı olarak anneliği tek yönlü bir biçimde ele aldığı görülmektedir. Buna karşın annelik, aynı zamanda kişisel, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik yönleri de olan ve aynı zamanda süreç içerisinde inşa edilen bir kimlik ve deneyimdir. Bu sebeple anneliği bütüncül bir şekilde ele alan çalışmalara ihtiyaç vardır. Bununla birlikte, engelli kadınların annelik deneyimlerini engelliliğin sosyal modeli ve hak temelli yaklaşım çerçevesinde ele almak gereklidir. Çünkü engelli kadınların annelik deneyimlerinin yalnızca tıbbi bakış açısıyla ele alınması, anneliğin ve engelliliğin bireysel bir deneyim olarak görülerek “eksiklik” ve “sınırlılık”lara odaklanılmasına sebep olmakta, deneyimin diğer yönlerinin göz ardı edilmesine yol açarak vurguyu sosyal politikaların eksikliğinden uzaklaştırmaktadır. Bu durum engelli kadınların annelik rolünü üstlenmelerine yönelik güçsüzleştirici bakış açısını da pekiştirmektedir. Sosyal hizmet alanında yapılmış olan farklı annelik deneyimlerini konu edinen eleştirel annelik çalışmaları bağlamında düşünüldüğünde de sosyal hizmet literatüründe engelli kadınların annelik deneyimlerini konu edinen bir araştırma olmadığı görülmektedir. Bilimsel alandaki eksikliğe vurgu yapan bu durum, çalışmanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırma ile, engelli kadınların annelik deneyimlerinin ve bu deneyimin sosyal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve politik boyutlarının bütüncül bir şekilde, feminist bir bakış açısıyla keşfedilmesi amaçlanmıştır. Dolayısıyla bu araştırma hem engellilik hem de anneliğe ilişkin Türkçe literatüre bilgi eksikliğinin giderilmesine ve yeni bilimsel araştırmaların oluşturulmasına katkı sağlayacak olması yönünden önemlidir.

Öte yandan, araştırma, araştırmaya konu olan öznelerin annelik deneyimlerini kendi bakış açılarıyla anlatabilmelerine, görünür hale getirmelerine katkı sunması

açısından önemlidir. Bu yönüyle araştırmanın aynı zamanda anne olan engelli kadınlar için bilgi kaynağı olabileceği de düşünülmektedir.

Son olarak, araştırma kapsamında engelli kadınların annelik deneyimleri yapısal boyutlarıyla da ele alınarak, eleştirel bir şekilde tartışılmaya çalışılmış ve araştırmaya katılan öznelerin beklentileri çıkış noktası kabul edilerek konuya ilişkin birtakım öneriler sunulmuştur. Araştırma kapsamında geliştirilen önerilerin konuya yönelik sosyal politikaların oluşturulmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. TANIMLAR

Anne olan engelli kadınlar: 0-18 yaş arası çocuğa sahip olan fiziksel (ortopedik, görme ve işitme) engelli kadınları ifade etmektedir.

Anne olan engelli kadınların baş etme stratejileri: 0-18 yaş arası çocuğa sahip olan fiziksel (ortopedik, görme ve işitme) engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken maruz bırakıldıkları baskılar ve karşılaştıkları güçlüklerle başa çıkma biçimlerini ifade etmektedir.

1.5. ARAŞTIRMANIN SINIRLILIKLARI

Araştırmada “görünür” bir engelliliğe sahip olan fiziksel engelli kadınların annelik deneyimleri ele alınmış, anne olan zihinsel ve psiko-sosyal engelli kadınlar bu araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır. Araştırmanın yalnızca fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerine odaklanması araştırmanın bir sınırlılığıdır.

Araştırmaya katılan kadınların büyük bir çoğunluğu orta sosyo-ekonomik düzeye sahiptir. Dolayısıyla araştırmaya katılan özneler sosyo-ekonomik açıdan homojen bir örneklem grubunu temsil etmektedir. Farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip olmanın annelik deneyimini farklılaştıracağı düşünüldüğünden, araştırmaya katılan öznelerin sosyo-ekonomik açıdan homojen bir örneklem grubunu temsil ediyor olması araştırmanın sınırlılıklarından biridir.

Araştırmanın veri toplama süreci büyük oranda çevrimiçi yöntemler aracılığıyla (sesli ve/veya görüntülü görüşmeler aracılığıyla) gerçekleştirilmiştir. Bazı görüşmelerde, internet bağlantısına ilişkin sorunlar nedeniyle öznelerin ifadeleri

güçlkle anlaşılabilmiştir. Bu açıdan araştırmanın veri oluşturma sürecinin çevrim içi ortamlarda gerçekleştirilmiş olması araştırma açısından bir sınırlılık oluşturmuştur. Bu güçlükler yine çevrimiçi ortamlarda görüşme yapmanın yarattığı esneklik sayesinde, özneye daha sonra ulaşıp eksik kalan/tamamlanma gereksinimi duyulan kısımların tamamlanması ile aşılmıştır.

Araştırmaya katılan işitme ve konuşma engelli öznelerle yapılan görüşmelerde işaret dili tercümanı ile çalışılmıştır. İşaret dili tercümanına araştırma sürecine ve etik hususlara dair gerekli bilgiler verilmiştir. Buna karşın Türk İşaret Dili ve Türkçe'nin dil bilgisi yapısı birbirinden farklı olduğundan tercümanın, öznelerin cümlelerini Türkçe'nin dil bilgisi yapısına göre tercüme etmesi, öznenin cümlelerinin bire bir yansıtılmaması sebebiyle araştırmanın bir diğer sınırlılığıdır.

2. BÖLÜM: KURAMSAL ÇERÇEVE

Araştırmada engelli kadınların annelik deneyimleri konusu feminist kuramın bakış açısıyla ele alınmıştır. Kuramsal çerçevede feminist teori ve engelli kadın, engelli kadın olmak, engelli kadınlar ve annelik, anne olan engelli kadınlar ve feminist sosyal hizmet olmak üzere dört ana başlık yer almaktadır.

Kuramsal çerçeve, araştırmanın kuramsal yaklaşımı çerçevesinde araştırmanın öznelerinin ve onların deneyimlerinin literatürde nasıl ele alındığı ile bu çalışmada nasıl ele alınacağına dair bir bakış açısı oluşturmak amacıyla “Feminist Teori ve Engelli Kadın” konusu ile başlamaktadır.

İkinci olarak, araştırmanın özneleri olan fiziksel engelli kadınların deneyimlerinin feminist bir bakış açısıyla anlaşılabilmesi ve yorumlanabilmesine temel oluşturmak amacıyla “Engellilik ve Engelli Kadın Olmak” konusu ele alınmıştır. Burada ilk olarak engelliliğe ilişkin temel kavram ve bilgilere yer verilmiş, devamında ise engelli bireylere yönelik damgalanma ve ayrımcılığı meşrulaştıran sağlamcılık ideolojisi ele alınmıştır. Devamında, ataerkil ve sağlamcı bir toplumda engelli kadın olma deneyiminin anlaşılabilmesi için, engelli kadınların toplumsal cinsiyet rol beklentileri bağlamında maruz kaldıkları baskılar ele alınmıştır.

Üçüncü olarak, engelli kadınlar ve annelik konusu ele alınmıştır. Burada ilk olarak annelik konusu, feminist kuramın bakış açısından hareketle farklı koşullarda gerçekleştirilen annelik deneyimlerini yok sayan ataerkil ideoloji, yoğun annelik ideolojisi ve hegemonik annelik çerçevesinde ele alınmış; annelik ideolojisinin engelli kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiğine yer verilmiştir. Sonrasında, annelik hegemonyasına uymayan kadınlara yönelik toplumsal ve kurumsal bir yaptırım olarak uygulanan anne suçlaması kavramına yer verilmiştir. Devamında, anneliğin ataerkil bir perspektiften idealleştirilmesine ve farklı koşullarda annelik yapan kadınların annelik deneyimlerinin yok sayılmasına bir karşı çıkış olarak feminist kuramın annelik konusunu nasıl ele aldığı tartışılmıştır. Bu bölümün sonunda, literatürde engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

Dördüncü ve son başlıkta ise, feminist teorinin feminist sosyal hizmet teori ve uygulamasına katkıları ışığında, engelli kadın ve annelik konusu, feminist sosyal hizmet teorisi ve uygulaması açısından çıkarımlara da yer verilerek tartışılmıştır.

2.1. ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİNE KURAMSAL BAKIŞ: FEMİNİST TEORİ VE ENGELLİ KADIN

Ataerkil toplumda kadına yüklenen annelik rolü ile bağlantılı bir tanım olarak Bhasin ve Khan (2003, s.2; akt. Şaşman-Kaylı, 2016, s. 30), feminist teorinin kadınların emeğinin, doğurganlığının ve cinselliğinin aile içinde, çalışma hayatında ve genel olarak toplumda hem somut hem de ideolojik boyutta ataerkil sistemin denetimine, baskı ve sömürüye tabi olduğunun farkında olarak hareket etmeye ve buna karşı çıkmaya ilişkin bir perspektif sağladığını belirtmektedir. Bu yönüyle feminist teori, kadın üzerinde annelik rolü üzerinden gerçekleştirilen ataerkil tahakkümün sorgulanması ve patriyarkayla mücadele edilmesine olanak sağlaması açısından önemlidir. Smith (1988, s.107) ise feminist teoriyi, “analizin başlangıcında, eksik bir özne ve eksik bir deneyim için alan yaratan, onların gündelik dünyalarının gerçekliklerinden hareket eden, kadınların varlığı ve sözlü deneyimleriyle doldurulacak bir alan” olarak tanımlamıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde, çeşitlilik temelinde kadın deneyimlerine alan açmak, baskın söylemlerle uyumlu görünmemeleri sebebiyle ötekileştirilen kadınları dahil etmek ve onların deneyimlerini görünür kılmak, feminist teorinin amaçlarındandır.

Feminist teoriye ilişkin olarak tek ve evrensel bir tanımlama bulunmadığı görülürken yapılmış olan tanımlamaların, ataerkil bir toplumsal sistemde kadınların ne tür baskılar deneyimlediklerini toplumsal cinsiyet odağında ortaya çıkarma ve patriyarkanın tahakkümüyle mücadele etme boyutunda ortaklaştığı görülmektedir. Ataerkil toplum yapısının yarattığı baskılar çerçevesinde kadınların hak ve özgürlükleri, özel ve kamusal alandaki konumları, beden, bakım gibi konular feminist teorinin tartıştığı ana konulardır.

Genel olarak engelli kadınların deneyimlerinin ele alınmasında, bu araştırma özelinde ise anne olan engelli kadınların deneyimlerinin ele alınmasında feminist teori önemli bir yerde durmaktadır. Buna karşın feminist teori ve engelli kadın konusuna ilişkin literatür incelendiğinde, feminist teorinin engelli kadınların

deneyimlerini ele almada eksik kaldığı görülmektedir. Konuya ilişkin olarak feminist engellilik teorisyenleri (Wendell, 2006; Morris, 1998, Garland-Thomson, 2002, 2016; Begum, 1992), engelli kadınların öznel deneyimlerine dayatılan sessizliğin altını çizmektedir.

Engelli kadınların deneyimlerinin feminist teoride nasıl konumlandırıldığına ele alındığının anlaşılabilmesi için, feminizmin gelişimine tarihsel süreç içerisinde bakmak gereklidir. Çünkü Orme (2012, s. 87)'in de belirttiği gibi feminist teoriler, ana akım teorilerin “kadın” kategorisinin inşasına nasıl katkı sağlayabileceğinin araştırılmasından doğmuştur ve farklı feminizm(ler) kadınlar üzerindeki baskının farklı kaynaklarını tanımlarken aynı zamanda kadınların özgürleşmesinde farklı mücadele yolları ortaya koymaktadır.

Feminist literatürde, feminist hareketin tarihsel süreç içerisinde nasıl değiştiği ve dönüştüğü ele alınırken yaygın olarak “dalgalar” kavramı kullanılmakta ve bu dalgalar numaralandırılmaktadır. Donovan (2020, s.14), bu geleneğin günümüzde kullanımının yanıltıcı olduğunu belirtmekle birlikte bu bölümde literatürde genel kabul gördüğü biçimiyle feminist hareketin gelişimi dalgalar çerçevesinde ele alınmış ve özellikle üçüncü dalga feminist hareket ve sonrası üzerinde durulmuştur.

Birinci dalga feminizm, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, kadınların oy hakkı mücadelesi ile ortaya çıkmıştır (Turner ve Maschi, 2015). Birinci dalga feministler, “doğal haklar” düşüncesinden hareket ederek kadınların erkeklerle aynı temel haklara sahip bireyler olduklarını ileri sürmüşlerdir (Donovan, 2020, s. 29), dolayısıyla bu dönemde temel odak kadın ve erkek arasında her alanda fırsat eşitliğinin sağlanmasıdır. Bu açıdan düşünüldüğünde, birinci dalga feminist hareket içerisinde ataerkil tahakküme ve toplumsal cinsiyet ilişkilerinin yarattığı eşitsizliğe dair bir farkındalığın henüz bulunmadığı, kadın ve erkek arasındaki eşitsizliğe farklı bir bakış açısı ile yaklaşıldığı görülmektedir. Donovan (2020, s. 21-25)'in belirttiği üzere dönemin hak mücadelesi genel olarak oy hakkı, eğitimde fırsat eşitliği, mülkiyet hakkı gibi dönemin şartlarına göre temel haklar niteliği taşıyan haklar çerçevesinde şekillenmiştir.

İkinci dalga feminizm, 1960 ve 1980 yılları arasındaki feminist hareketi ifade etmektedir (Phillips ve Cree, 2014). Birinci dalga feminist hareket kadın ve erkekler arasında “eşitlik” düşüncesi üzerine kurulu iken, ikinci dalga feminist hareket kadın ve erkek arasındaki “farklılık” temelinde şekillenmiş, kadın ve erkek eşitliği yasal düzlemde sağlanmış olsa bile kadın ve erkek arasında ataerkil normlardan kaynaklanan farklılıklar olduğu öne sürülmüştür (Avcil, 2020). Böylelikle ikinci dalga feminist hareket ile ataerkil toplumsal yapı sorgulanmaya başlanmış, patriyarkanın kadın üzerinde yarattığı baskılara dikkat çekilerek kadın üzerindeki tahakkümün kaynağının “toplumsal cinsiyet” olduğu fark edilmiştir (Reichert, 2006; Turner ve Maschi, 2015). Bu dönemde kadınlar, patriyarkal yapılanmanın ev içi ve ev dışındaki eşitsiz rollerin kaynağı olduğunu, ataerkinin aile kurumu üzerinden tahakkümünü artırdığını, ataerkinin cinsellik üzerinden kadın bedeni üzerinde tahakküm kurduğunu fark etmiş ve karşı çıkmışlardır (Taş, 2016). Tüm bu toplumsal gelişmeler doğrultusunda cinsellik ve üreme hakları ile kamusal ve özel alandaki eşitsiz roller ikinci dalga feminist hareketin ilgilendiği temel konular olmuştur (Phillips ve Cree, 2014).

Birinci ve ikinci dalga feminist hareket kadınların hak mücadelesinde önemli bir yerde durmakla birlikte, bu dönemlerde kadın deneyimi ortak bir kadın kategorisi üzerinden ele alınmış ve kadın kategorisi içerisindeki farklılıklar göz ardı edilmiştir. Diğer bir deyişle, birinci ve ikinci dalga feminist hareket, hak mücadelesine engelli kadınları dahil etme konusunda başarılı olamamış; bu dönemde güç, baskı, tahakküm, ataerki gibi kavramlar üzerinden yürütülen kadın mücadelesi “sağlam bedenli” kadınlar üzerinden şekillenmiştir. Buna karşın elbette birinci ve ikinci dalga feminist hareketin genel ilkeleri, engelli kadınların deneyimlerinin toplumsal cinsiyet odağında anlaşılmasına bir noktaya kadar katkı sağlamaktadır. Burcu (2020, s.69), feminist teorinin, engelli kadınların deneyim ve ihtiyaçlarına ilişkin araştırmalara toplumsal cinsiyet perspektifini yerleştirmesi ve engelli kadınların ihtiyaç ve deneyimlerini engelli erkeklerin ihtiyaç ve deneyimlerinden daha farklı biçimde ele alması bakımından önemli olduğunu belirtmektedir. Üçüncü dalga feminist hareketin ise engelli kadınların deneyimlerinin feminist teoriye dahil edilmesinde daha ön planda durduğu aşıkardır.

1980'li yılların sonunda başlayan üçüncü dalga feminist hareket, birinci ve ikinci dalga feminist hareketlerden farklı olarak kadın ve erkek arasındaki eşitsizlik ve ataerkil tahakküm gibi konuların dışında, kadınlar arasındaki farklılıklara vurgu yapmıştır. Üçüncü dalga feministler evrensel bir kadın kategorisini reddederek, kadınların yaşadıkları baskıların yalnızca beyaz ve orta sınıf kadınlar tarafından deneyimlenmediğini ortaya koymuşlardır (Taş, 2016). Feminizme gelen bu yeni perspektifle birlikte kadınlar artık homojen bir grup olarak görülmek yerine, feminist analize etnik köken, sosyal sınıf, cinsel yönelim, kültürel inançlar gibi farklı kimliksel boyutlar da dahil edilmiştir. Böylelikle üçüncü dalga feministler kadın kategorisi içerisindeki farklı kimliklere odaklanmış, feminizmin tanımını ve uygulamasının sınırlarını ırkçılık karşıtı, küresel sosyal adalet, engellilik ve heteroseksizm gibi kavramları ve alanları içerecek şekilde genişletmişlerdir (Teater, 2015, s. 107).

Üçüncü dalga feminist hareket ile ortaya çıkan yeni feminizm türü, "post-modern feminizm" olarak adlandırılmıştır. Üçüncü dalga feminizm ve beraberinde ortaya çıkan post-modern feminist akımlar ve kesişimsellik kavramı engelli kadınların deneyimlerinin kadın hareketine dahil edilmesi noktasında önemli bir adım olmasına karşın; feminist engellilik araştırmacıları post-modern feminist teorilerin de engelli kadın deneyimini yeterince vurgulamadığını belirtmektedir (Lloyd, 2001; Hirschmann, 2012). Konuya ilişkin olarak Garland-Thomson (2016, s. 356), üreme teknolojisi, bedensel farklılıklar, baskı, bakım etiği, özneliğin inşası gibi engellilikle iç içe geçmiş feminist konuların halen engellilik deneyimi göz önüne alınmadan gerçekleştirildiğini belirtmiştir. Bu bağlamda aslında feminist engellilik araştırmacıları, feminizme içkin olan bir sağlamlıktan söz etmektedirler. Örneğin Hirschmann (2012), feminist teorinin engelli kadınların cinsellik, cinsiyet kimliği, toplumsal cinsiyet eşitliği, üreme hakları ve annelik gibi alanlardaki deneyimlerini ele almadaki sağlamsı tutumundan söz etmektedir.

Engellilik teorilerinin ve tartışmalarının feminist teoriye entegre edilmesi üzerine çalışmalar yapan Garland-Thomson (2016, s. 359), feminist bir engellilik teorisinin, post-modern teorisinin temel önermeleri üzerine kurulabileceğini ve *temsil, beden, kimlik ve aktivizm* olmak üzere dört alan üzerine şekillenmesi

gerektiğini ifade etmiştir. Buradan hareketle, post-modern feminist argümanların engelli kadınların deneyimlerinin anlaşılması önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Post-modern düşünce akımlarından etkilenen post-modern feminizmin en temel özelliği sorgulayıcı olmasıdır (Tunç, 2013) ve bu açıdan post-modern feministlerin geleneksel feministlerden farklılaşmasının ana noktası, toplumsal cinsiyet kategorilerini ve ortak “kadın” kategorisini sürekli olarak sorgulamalarıdır (Flax, 1990, s. 23-25). Geleneksel feminist teori kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet farklılıklarına odaklanarak analizinin merkezine kadın bakış açısını almayı hedeflerken, post-modern feministler bu analizi kapsayıcı bir bakış açısına genişleterek farklılıkların çokluğunu, kesişimselliğini ve aynı zamanda çelişkilerini de kabul etmektedir (Wolff, 2007). Post-modern feminist teorisyenler “farklılık” söyleminin kimlikleri ötekileştirdiğini de ileri sürmekle beraber, post-modern feminizmin kimlik kategorilerinin çokluluğuna ilişkin getirdiği açılımlar engelli kadınların deneyimlerinin çoklu kimlik kategorileri bağlamında ele alınmasına kapı açması ve kesişimselliği vurgulaması sebebiyle önemlidir. Böylelikle engelli kadınların deneyimleri analiz edilirken, engelliliğe ilişkin toplumsal inşanın da analize dahil edilmesi sağlanacaktır. Diğer taraftan Fawcett (2005; s. 79; 2014, s. 65)’in de belirttiği gibi, post-modern feminist bakış açısı, sosyal ayrımcılıkları tanımlarken ve bu ayrımcılıklara yanıt verirken farklılıkları ve çeşitliliği olumlu bir şekilde keşfetmektedir. Engellilik alanıyla ilişkili olarak, bu bakış açısı dışlayıcı bir vurgu yerine kapsayıcı bir vurguyu teşvik etmektedir.

Post-modern feminizmin feminist teoriye getirdiği bir diğer katkı da kadınların konumunun dil, söylem, yapısöküm ve konumsallık kavramını kullanarak analiz edilmesidir (Dominelli, 2002, s. 32-33). Post-modern feminist teoride dil hem anlamı hem de anlamı ortaya çıkaran kültürel pratikleri şekillendiren bir yapı olarak ele alınmıştır (Scott, 1990) ve böylece söylemlerin güç ve bilgiyi inşa etmedeki konumuna dikkat çekilmiştir. Post-modern feministlere göre baskın söylemler, “ötekilerin” ölçüldüğü standartı sağlamaktadır. Diğer bir deyişle, bazı söylemler diğer söylemlerden daha değerli görülerek, daha az önemli görülen söylemler marjinalleştirilmektedir (Dominelli, 2002, s. 33). Post-modern feminizmin bakış açısı argümanları, bilgi çerçevelerinin sorgulanmasını, ikiliklerden kaçınılmasını ve makro boyuttaki sosyal analizlerin yapısöküme

uğratılmasını hedeflemekte, paradigmaların ve çözümlerin evrensel bir biçimde uygulanmaması gerekliliğini vurgulamaktadır. Bu noktada dışlama ve hiyerarşikleştirme süreçlerine katkı sağlayan süreçlerin fark edilmesi önemlidir (Fawcett, 2014, s. 67). Tam da bu noktada Burcu (2020, s.70), feminist kuramın engelli kadınların deneyimlerinin ele alınmasında belirli bedensel biçimler ile işlevlerin “sapmış” olarak yorumlanmasına ve bu konuda var olan evrenselleştirici normlara karşı çıkararak anlamlandırma ile kazanılan özgünlükleri savunduğunu ifade etmektedir. Bu bağlamda feminist perspektif, temsilin bedeni nasıl yönettiği noktasında kadın bedeninin nasıl inşa edildiği ve bu süreçteki sosyal baskıların anlaşılması için olanak sağlamaktadır.

Üçüncü dalga feminist hareketle yükselen post-modern düşüncelerin de etkisiyle 1990’lı yıllarda feminist literatüre “kesişimsellik” olarak adlandırılan yeni bir kavram girmiştir (Teater, 2015, s. 107). “Kesişimsellik”, iki veya daha fazla kimlik eksenini arasındaki etkileşimin hem yapısal hem de dinamik sonuçlarını keşfetmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu açıdan kesişimsellik, kadınların konumunu şekillendiren ırkçılık, ataerkillik, sınıf ve diğer ayrımcı sistemlerin eşitsizlikler yaratma biçimini ele almakta ve aynı zamanda belirli eylem ve politikaların, ayrımcılık üzerinde nasıl yükler yarattığını tartışmaktadır (Crenshaw, 1991). Afyonoğlu (2020)’nin de belirttiği gibi kesişimsellik yaklaşımı, dezavantajlı konumların birikimi üzerinden anlaşılacak yerine farklı konumlar arasındaki niteliksel deneyim farkına odaklanmalı, farklı kimliklerin kombinasyonları ile oluşan farklı ayrımcılıkları ve dezavantajları görünür kılmaya çabalamalıdır. Böylelikle üçüncü dalga feminist hareketin kadın mücadelesine getirdiği bu açılımlar, kadınlar arasındaki farklılıkların kadın hareketine dahil edilmesini sağlamanın yanı sıra, kadınların farklı kimliklerinden dolayı ataerkil tahakkümü de farklı şekillerde deneyimleyebileceğinin fark edilmesini sağlamıştır. Engelli kadınlar açısından düşünüldüğünde Garland-Thomson (2016, s. 356), feminist teorinin cinsiyet, ırk, etnisite, yetenek, cinsellik ve sınıf sistemlerinin karşılıklı olarak nasıl inşa edildiğini, aynı zamanda birbiriyle nasıl çeliştiğini sorgulayan kesişimsellik analizinin, engelli kadınlarla ilgili çalışmalara engellilik/yetenek/sağlamcılık gibi konuları dahil etmesi nedeniyle önemli olduğunu ifade etmektedir. Çünkü ona göre bu sistemler atfedilen ve kazanılan

kimlikleri üretmek ve sürdürmek için kesişmektedir. Bu nedenle kesişimselliğin hesaba katılmadığı herhangi bir analiz, engelli kadınların maruz kaldığı ikincilleştirme deneyiminin keşfedilmesinde yetersiz kalmaktadır. O halde, feminist teoriler engelli kadınların deneyimlerini kesişimsellik çerçevesinde ele almak ya da buna yönelik alışılmış kuramları yeniden düşünmek zorundadır. Bu noktada Morris (1993, 1998), Begum (1992), Lloyd (2001) gibi feministler engelli kadınların kadın olma ve engelli olmanın kesişiminde ancak birbirinden farklı baskılarla karşılaştıklarını savunmuş ve feminizm ile engelliliği birleştirmeye çabalamışlardır.

Gücün söylemsel inşasına ve kimliğin çokluluğuna ilişkin getirilen bu açılımlar, kimliklerin söylemler içerisindeki konumlarının da akışkan olduğu sonucunu vermektedir (Fawcett, 2014). Diğer bir deyişle kesişimsellik, bireylerin baskıların kesişiminde konumlanabileceği gibi imtiyazların kesişiminde de konumlanabileceğini anlamamıza olanak sağlamaktadır (Shields, 2008). Post-modern feministlere göre özneler yalnızca söylemsel konumları işgal eden kişiler olarak görülmezler, aynı zamanda hem inşa edilmiş hem de konumlanmış olarak görülebilirler. Dolayısıyla söyleme karşı her zaman direnişe yer vardır ve kişilerin öznelliklerini nasıl inşa ettikleri süreç içerisinde değişebilmektedir (Fawcett, 2014, s. 113). Sosyal hizmet açısından düşünüldüğünde, kesişimsellik yaklaşımı kişilerin baskıyı nasıl deneyimlediklerini anlamamıza imkân vereceği gibi, fırsatlara nasıl erişebileceklerini de anlamamıza olanak sağlayacaktır (Afyonoğlu, 2020). Post-modern feminist teorinin öne sürdüğü bu düşüncelerden hareketle Morris (1993) ise, engelli kadınların deneyimleri feminist teoriye dahil edilirken, engelli kadınların da dezavantajların ve imtiyazların kesişiminde yer aldığı vurgulanması gerektiğine dikkat çekmiştir. Ona göre feminist bir engellilik teorisi, engelli kadınların deneyimlerini görünür kılarken aynı zamanda engelli kadınların güçlü yanlarını da ortaya koyma ve engelli kadınları kurban olarak sunmak yerine direnen, mücadele eden failer olarak sunma potansiyeli açısından önemlidir.

Feminist literatürde sıklıkla tartışılmayan, son zamanlarda çeşitli araştırmalar içerisinde kendine sınırlı da olsa yer bulan, “dijital feminist aktivizm” olarak da tanımlanan feminizmin dördüncü dalgasından da bahsetmek gereklidir. Dördüncü dalga feminizm, 2008 yılı itibarıyla ortaya çıktığı düşünülen (Donovan,

2020, s. 14) ve feminist direnişin sosyal medyaya taşınmasıyla karakterize olan feminist hareketi içermektedir (Leupold, 2010). Dördüncü dalga feminizm, üçüncü dalga feministlerin odaklandığı konular üzerinden kadın mücadelesini çevrimiçi ağlar aracılığıyla gerçekleştirmektedir, dolayısıyla aslında dördüncü dalga feminizm ve üçüncü dalga feminizm benzer talepleri içermelerine karşın, bu taleplerin dile getirilmesi farklı biçimlerle (Bloglar, Facebook, Twitter gibi paylaşım siteleri) gerçekleştirilmektedir (Akan ve Gürhan, 2020). Meriç-Fermanoğlu (2019)'nun da belirttiği gibi dijital aktivizmin gelişmesi engelli bireylerin de kamusal alanlarda temsil edilme olanağını artırmıştır. Dolayısıyla bu yönüyle dördüncü dalga feminist hareket, anne olan engelli kadınların baş etme stratejileri açısından da önemli bir yerde durmaktadır.

Tüm bunlardan hareketle feminist teori ve özellikle post-modern feminist teorinin öne sürdüğü düşünceler; engelli kadınların annelik deneyimlerinin “kadın” olma ve “engelli” olma deneyiminin kesişiminde nasıl şekillendiğinin ve inşa edildiğinin, “engelli kadın” olarak annelik rolü üzerinden hangi baskılarla karşılaştıklarının ve bu baskılarla nasıl mücadele ettiklerinin, öznel annelik pratiklerini nasıl inşa ettiklerinin, hakim annelik söylemleri içerisinde kendilerini nasıl yeniden konumlandıkları, güçlü yanlarının, baş etme stratejilerinin kendi bakış açılarından keşfedilmesini sağlaması açısından önemlidir. Bu nedenle feminist teori, araştırmanın kuramsal yaklaşımını oluşturmaktadır.

2.2. ENGELLİLİK ve ENGELLİ KADIN OLMAK

2.2.1. Engelliliğe İlişkin Genel Kavramlar: Tanımlamalar, Modeller, Engel Türleri

Engellilik; karmaşık, dinamik ve çok boyutlu bir konu olarak ele alınmaktadır [World Health Organization (WHO) 2011]. Bir toplumda engelliliğin nasıl tanımlandığının tanımlamanın yapıldığı bağlama, tanımlamayı yapan kurum/kuruluşa, tanımlamanın yapıldığı çalışmanın/belgenin amacına ve yaklaşımına, zamana vb. göre çeşitli durumlara bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Bununla birlikte engelliliğe ilişkin bakış açısı değiştikçe, tanımlar da buna paralel olarak değiştirilmiş ve yenilenmiştir. Bunun sonucu olarak da

literatüre bakıldığında, engelliliğe ilişkin pek çok tanımlama karşımıza çıkmaktadır.

WHO, 2011 yılında yayımladığı Dünya Engellilik Raporu'nda engelliliği; yetersizlikler, aktivite sınırlılıkları ve katılım kısıtlamaları için kullanılan ve birey ile bireye ilişkin bağlamsal faktörler arasındaki olumsuzluklara atıfta bulunan çatı bir kavram olarak tanımlamıştır. Birleşmiş Milletler Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (2009)'de ise "Engelli kavramı, diğer bireylerle eşit koşullar altında topluma tam ve etkin bir şekilde katılımlarının önünde engel teşkil eden uzun süreli fiziksel, zihinsel, düşünsel ya da algısal bozukluğu bulunan kişileri içermektedir" olarak tanımlanmıştır.

2828 Sayılı Sosyal Hizmetler Kanunu'nun 5.maddesinde engelli; "doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup; korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi" olarak tanımlanmıştır. 01.07.2005 tarihli 5378 Sayılı Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkındaki Kanun ile birlikte, 5378 Sayılı Engelliler Hakkında Kanun'da engelli; "doğuştan veya sonradan herhangi bir hastalık veya kaza sonucu bedensel, zihinsel, ruhsal, duygusal ve sosyal yeteneklerini çeşitli derecelerde kaybetmesi nedeniyle normal yaşamın gereklerine uymama durumunda olup korunma, bakım, rehabilitasyon, danışmanlık ve destek hizmetlerine ihtiyacı olan kişi" olarak tanımlanmıştır.

Ulusal ve uluslararası belgelerde yer alan bu tanımlamalara bakıldığında, engelliliğin sosyal olarak inşa edilen bir durum olduğu anlayışının tam olarak yerleşmediği, engelliliğin sosyal yönünün bireyin kendisinden kaynaklanan "yetersizlik" nedeniyle toplumun beklentilerine uygun davranamama olarak öne çıkarıldığı görülmektedir.

Barton (2009, s. 39)'a göre engelliliğin tanımlanma şekli önemlidir çünkü insanların engelli bireyleri tanımlamak için kullandıkları dil, engelli bireylere ilişkin beklentilerini ve onlarla olan etkileşimlerini etkilemektedir. Wendell (1996, s. 11)'e göre ise engelliliğin nasıl tanımlandığı, engelli bireylerin öz kimliklerinden, sosyal

politikalara kadar etkiye sahiptir ve engelli bireylerin yaşamlarını etkileyen sonuçları belirlemektedir. Diğer bir deyişle, engellilik anlayışının netleştirilmesi, engelli bireylere yönelik önyargıların ve damgalayıcı uygulamaların ortadan kaldırılması, engelli bireylerin haklara eşit şekilde erişiminin sağlanması için engelliliğin nasıl tanımlandığı önemlidir. Bunun gerçekleşebilmesi için de yapılan tanımlamalarda bireyin değil fiziksel, sosyal ve kültürel çevre koşullarının eksikliğine/yetersizliğine dikkat çekilmeli, engelliliğin sosyal olarak inşa edildiği vurgulanmalıdır.

Literatüre bakıldığında bu düşünceler ile uyumlu olarak, çeşitli araştırmacıların yaptığı tanımlamalar karşımıza çıkmaktadır (Barnes, 1991; Campbell, 2008; Oliver vd., 2012). Bu anlamda en kapsamlı tanımlama ise Oliver vd. (2012) tarafından yapılmıştır. Bu tanımlamaya göre “Engellilik, toplumun siyasi, ekonomik ve kültürel normlarının neden olduğu, engelli bireyleri çoğunlukla dikkate almayan ve dolayısıyla onları anaakım faaliyetlerden dışlayan dezavantaj durumudur. Bu nedenle engellilik, ırkçılık ya da cinsiyetçilik gibi bir ayrımcılık ve sosyal baskı biçimidir”. Bu araştırmada da Oliver vd. (2012)’nin tanımlamasına paralel olarak engellilik, sosyal, ekonomik, kültürel ve toplumsal normlardan kaynaklanan bir baskı biçimi olarak ele alınmıştır.

Engel türlerinin sınıflandırılmasında da tıpkı engelliliğin tanımlanmasında olduğu gibi çeşitli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. “İşlevsellik, Yetiyitimi ve Sağlığın Uluslararası Sınıflandırması (ICF)”ye göre engel türlerinin sınıflandırılması, beden yapısı ve işlevleri; işlevsellik ve katılım; çevresel faktörler ve kısıtlamalara dair bileşenler dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir. Söz konusu sınıflandırma, engel türlerini “biyopsikososyal” yaklaşım bağlamında etkileşimsel bir çerçeveden tanımlamaktadır (s. 6-13). ICF, engel türlerini biyolojik, psikolojik ve sosyal faktörlerin etkileşiminde tanımlaması ve bu yönüyle engelliliğin sosyal modeli ile uyumlu olması açısından sosyal hizmet literatürü için önemlidir.

ICF 'ye göre yapılan sınıflandırmalarda engel türleri görme, işitme, öğrenme ve öğrendiklerini uygulama, iletişim kurma, zihinsel işlevler, yürüme ve hareket etme; nesnelere taşıma, hareket ettirme ve yönlendirme; toplumsal, sosyal ve sivil yaşam başlıkları kapsamında değerlendirilerek sınıflandırılmaktadır. Kalayıcı-

Kırlioğlu (2020), bu sınıflandırmanın engel türlerine ilişkin en geniş sınıflandırma olarak değerlendirilebileceğini ifade etmektedir. Centers for Disease Control and Prevention [CDC (2020)]'ye göre ise engel türleri, görme, hareket etme, düşünme, hatırlama, öğrenme, iletişim, akıl sağlığı ve sosyal ilişkiler alanlarında ortaya çıkabilmektedir.

T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2010 yılında yapılan Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nda ise engel türleri, bedensel (ortopedik) engel, görme engeli, işitme engeli, dil ve konuşma engeli, zihinsel engel ve süreğen hastalık olarak sınıflandırılmıştır.

Söz konusu sınıflandırmalarda, engelliliğin sosyal modeli doğrultusunda tanımlanan psiko-sosyal engel türüne yer verilmediği görülmektedir ve psiko-sosyal engel türünün de görünür kılınmasının, engelli kadınların deneyimlerini görünür kılmayı amaçlayan bu araştırma açısından önemli olduğu düşünülmektedir. NSW Health (2020)'a göre, psikososyal engellilik, akıl sağlığı sorunundan kaynaklanabilecek bir engelliliği tanımlamaktadır. Psikososyal engellilik bir teşhisle ilgili değildir, zihinsel sağlık durumuyla yaşıyan birinin karşılaşılabileceği işlevsel etki ve engellerle ilgilidir. Psikososyal bir engellilik, zihinsel sağlık sorunu olan bir kişi, başkalarıyla eşitliğine engel teşkil eden bir sosyal çevre ile etkileşime girdiğinde ortaya çıkmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, fiziksel (ortopedik, görme ve işitme) engelli kadınların annelik deneyimlerini keşfetmek olduğundan bu başlığın devamında fiziksel engel türlerine ilişkin yapılan tanımlamalara yer verilecektir. T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından 2010 yılında yapılan Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre:

“Bedensel (Ortopedik) Engelli: Kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve fonksiyon kaybı olan kişidir. El, kol, ayak, bacak, parmak ve omurgalarında, kısalık, eksiklik, fazlalık, yokluk, hareket kısıtlılığı, şekil bozukluğu, kas güçsüzlüğu, kemik hastalığı olanlar, felçliler, Serabral Palsi, spastikler ve sipina bifida olanlar bu gruba girmektedir.

Görme Engelli: Tek veya iki gözünde tam veya kısmi görme kaybı veya bozukluğu olan kişidir. Görme kaybıyla birlikte göz protezi kullananlar, renk körlüğu, gece körlüğu olanlar bu gruba girmektedir.

İşitme Engelli: Tek veya iki kulağında tam veya kısmi işitme kaybı olan kişidir. İşitme cihazı kullananlar da bu gruba girmektedir.

Dil ve Konuşma Engelli: Herhangi bir nedenle konuşamayan veya konuşmanın hızında, akıcılığında, ifadesinde bozukluk olan ve ses bozukluğu olan kişidir. İşittiği halde konuşamayan, gırtlığı alınanlar, konuşmak için alet kullananlar, kekemeler, afazi, dil-dudak-damak-çene yapısında bozukluk olanlar bu gruba girmektedir”.

Ülkemizdeki engelli kişi sayısının engel gruplarına göre dağılımına bakıldığında engelli bireylerin %40.63'ünü süregen hastalığa sahip bireylerin, %17.07'sini zihinsel engelli bireylerin, %13.78'ini ortopedik engelli bireylerin, %9.53'ünü görme engelli bireylerin, %7.97'sini işitme engelli bireylerin, %7.57'sini ruhsal ve duygusal engele sahip bireylerin, %1.49'unu ise dil ve konuşma engeline sahip bireylerin oluşturduğu görülmektedir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü [EYHGM], 2021).

Engellilik, tarihsel süreçte çeşitli yaklaşımlar bağlamında ele alınan bir konudur. Literatüre bakıldığında engelliliğe ilişkin olarak en fazla öne çıkan yaklaşımların tıbbi (medikal) ve sosyal model olduğu görülmektedir.

Tıbbi modele göre engellilik, “sınırlı işlevsellik” ve “yetersizlik” olarak görülen tıbbi bir olgu olarak anlaşılakta ve vücut fonksiyonlarının ve yapılarının bozulmasının bir sonucu olarak kabul edilmektedir (Bingham vd., 2013). Tıbbi model, engelliliği “hasta rolü” ile birleştirerek bireyin kendisini “hasta”, engelliliği ise düzeltilmesi gereken bir “hastalık” veya iyileştirilmesi gereken bir sorun olarak atfetmektedir (Mitra, 2006; Brandon ve Pritchard, 2011). Tıbbi modelde normdan sapan bireyler olarak tanımlanan engelli bireyler, “eksik” olarak tanımlanmaktadır (Rothman, 2018, s. 56).

Burcu (2020, s. 29), tıbbi modelin “normallik” inşası çerçevesinde engelli bireyi mümkün olan en yakın “normal”e dönüştürmeyi ya da yakınlaştırmayı amaçladığını ifade etmiştir. Buna göre engelli birey, cerrahi müdahaleler ve fiziksel rehabilitasyona tabi tutularak toplum tarafından belirlenen normale dönüştürülmek istenmektedir. Burada bahsedilen ve tıbbi modele gömülü olan normallik kavramı, engellilik anlayışını fiziksel, ahlaki, duygusal, zihinsel ve ruhsal bir eksiklik olarak şekillendiren ötekileştirme sürecinin merkezinde yer almıştır (Loja vd., 2012). Ek olarak tıbbi modelde eksiklik, yetersizlik ve patoloji üzerinde

durulması, bireyin güçlü yanlarının göz ardı edilmesine de yol açmaktadır (Aykara, 2010).

Kısacası tıbbi model engelliliği yalnızca fiziksel, biyolojik ve dolayısıyla tamamen bireysel olarak bozukluk, eksiklik temelinde ele almakta ve engelliliğin sosyal ve çevresel yönlerini ihmal etmektedir. Tıbbi modeldeki bu eksiklikler, engellilik aktivistleri tarafından eleştirilmiş ve bu eleştiriler engelliliğe ilişkin sosyal modelin gelişmesini sağlamıştır (Burcu, 2020, s. 31).

Sosyal modele göre engellilik, sosyal, ekonomik ve çevresel engellerin ortadan kaldırıl(a)maması nedeniyle var olmaktadır (Forber-Pratt ve Aragon, 2013). Burcu (2020, s. 31), sosyal modelde engelli olmanın ya da engelli bedenlerin, güçlüklerin asıl kaynağı olmadığını kabul edildiğini ve engelli bireyleri asıl durduran şeyin etraflarındaki dünyanın düzenlenme ve organize olma biçimi olarak görüldüğünü ifade etmiştir. Sosyal modele göre engellilik, bireysel sınırlılıkların ötesindedir, engelliliğin sebebi toplumun engelli bireylerin gereksinimlerine yanıt vermede başarısız olmasıdır. Toplumdaki kurumsal, ideolojik, yapısal ve maddi engelleyici engellerin merkeziliğini kabul etmek, sosyal bir engellilik modeli için temeldir (Barton, 2009, s. 41). Tüm bunlardan anlaşılacağı üzere, sosyal modelde engellilik bireyden değil toplumdan kaynaklanan bir durum olarak ele alınmaktadır ve buna paralel olarak da değişmesi gereken birey değil, toplumdur.

Sosyal model, önyargı ve ayrımcılığı pekiştiren tıbbi modeli reddederek engelliliği çoklu sosyo-kültürel sistemlerle etkileşim bağlamında ele alan bir yaklaşımdır ve buna paralel olarak da engelliliği baskı, ayrımcılık, haklar, kaynaklar, kendi kaderini tayin, sosyal içerme, sosyal adalet temelinde ele almaktadır (Gilson ve DePoy, 2002). Sosyal model perspektifinden bakıldığında, engellilik, sosyal değişim yoluyla meydan okunması ve ortadan kaldırılması mümkün olan, sosyal olarak üretilen bir adaletsizlik olarak görülmektedir (Lawson ve Beckett, 2021). Burcu (2002), sosyal modelde engelliliğin, fiziksel bir durumun ortaya koyduğu sosyal gerçeklikten hareketle, sosyal çevreye, sosyal tutumlara, sosyal rollere, sosyal izolasyona ve sosyal bütünleşmeye ağırlık veren bir anlam içerdiğini ifade etmiştir. Bu perspektiften sosyal model hak temelli yaklaşımı esas

alması, baskı karşıtı olması ve ekolojik yaklaşım temelinde şekillenmesi açısından sosyal hizmet disiplininin bakış açısı ile de yakından ilişkilidir.

Diğer taraftan sosyal modelin ortaya çıkışı, engelliliğin bireysel bağlamdan sosyo-politik bir bağlama doğru genişlemesini sağlamıştır. Bu açıdan sosyal model, engelli bireyler için toplumsal engeller gibi daha genel sorunlardan, farklılıkların söylemsel olarak nasıl engellere dönüştüğünü özellikle araştıran araştırmalara kadar uzanmaktadır (Mik-Meyer, 2016). Ayrıca sosyal model engelliliğin ırk, cinsiyet, sınıf vb. özelliklerden etkilendiğini de göz önüne almaktadır (Gilson ve DePoy, 2002). Bu bağlamda sosyal modelin engelliliğin cinsiyet boyutunu ele alma açısından önemli bir çıkış noktası olduğu düşünülmektedir. Bu yönüyle sosyal model, feminist teori ile de uyumludur. Sosyal model ve hak temelli yaklaşım doğrultusunda bu araştırmada da; anne olan engelli kadınların annelik pratiklerinin şekillenmesinde bireysel olarak atfedilen “eksiklik”ten çok; var ol(may)an sosyal politikalar, destek sistemleri, hizmetler, kurumsal uygulamalar, toplumsal varsayımlar ve anneliğe dair ataerkil söylemler gibi fiziksel, sosyal ve kültürel çevrenin yapısı tartışılmış, engelli kadınların da “eşit” bir şekilde annelik yapabilme hakkı vurgulanmıştır.

Engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri baskı ve ayrımcılık, anneliğe ilişkin toplumsal inşa kadar engelliliğe ilişkin toplumsal inşadan da etkilenmektedir. Bu çerçevede bir sonraki bölümde, engelli bireylere yönelik ayrımcılığı meşru kılan “sağlamcılık ideolojisi” ele alınmıştır.

2.2.2. Engellilere Yönelik Damgalanma ve Ayrımcılığın Meşrulaştırılması: Sağlamcılık İdeolojisi

Engelliliğe ilişkin modellerin açıklanmasında değinildiği üzere, tıbbi modelin düşünce biçimi insanların nasıl görünmeleri ve neleri yapabilmeleri gerektiğine dair “normali” inşa eden toplumsal normlardan temellenmektedir (Rothman, 2018, s. 56). Davis (2016, s.16)’e göre, bedene ilişkin normlar “nüfusun çoğunluğunun bir şekilde normun parçası olması gerektiğini veya olması gerektiğini ima etmektedir” ve normların gücü bunu öyle bir hale getirmektedir ki, bedensel olarak “norm”ların dışında kalan insanlar “normdan sapan” olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde toplumsal olarak inşa edilen

“normal”, engelli bireylere yönelik ayrımcılığın da temelini oluşturmakta ve bu ayrımcılık ideolojiler aracılığıyla yaşama sızmaktadır. Engelli bireylere yönelik ayrımcılığı meşru kılan bu ideoloji, literatürde “sağlamcılık ideolojisi (ableism)” olarak adlandırılmaktadır.

Sağlamcılık ideolojisi, en temelde, belirli yeteneklere değer veren ve bunları destekleyen bazı sosyal grupların ve sosyal yapıların anlayışlarını yansıtmaktadır (Wolbring, 2007). Campbell (2008)'in de belirttiği gibi sağlamcılık ideolojisi, baskın grubun çıkarlarıyla orantılı olan bir normallik anlayışına önem vermektedir. Garland-Thomson (2002)'a göre bu ideolojik sistem, bedene dair kültürel normlarla uyumlu görünmeyen bedensel formları, işlevleri, değişiklikleri ve muğlaklıkları dışlamaktadır. Bu sistemde engellilik hasta, sakat, deli, çirkin, anormal veya güçsüz gibi çeşitli ideolojik kategorilerin kümелendiği geniş bir terimdir ve engelliliğe ilişkin bu tanımlamalar, kültürel normlara uyumlu görünmeyen bedenleri değersizleştirmektedir. Böylece sağlamcılık ideolojisi güzel, sağlıklı, normal, yetkin, zeki gibi ayrıcalıklı tanımları koruma ve geçerli kılma işlevi görmektedir.

Sağlamcılık ideolojisi özneleri ayrıcalık, statü ve gücün dağılımını belirleyen bir “bedensel özellikler hiyerarşisi” içerisine yerleştirmektedir (Garland-Thomson, 2002). Bu hiyerarşiye göre, engelli olmayan bedenler hiyerarşinin üst kısımlarında yer alırken, engelli bedenler ise hiyerarşinin alt kısımlarında yer almaktadır. Dolayısıyla sağlamcılık ideolojisi, engelli bireyleri statü bakımından engelli olmayan bireylere göre daha aşağıda konumlandırırken, engelli olmama durumunu ise bir ayrıcalık olarak inşa etmektedir.

Cambell (2009), “sağlamcılık ideolojisi dil, imgeleme ve temsil sistemleri dahil olmak üzere retorik araçlar aracılığıyla iletilen "zihinsel bir çerçeve" olarak görünür hale gelmektedir ve böylelikle toplumda açıkça bir güç ve tahakküm söylemi olarak çalışmaktadır” demektedir. Yeteneğin normalleştirilmesine dayanan sağlamcılık ideolojisi, engelliliği bir istisna hali olarak ele almakta ve engelli bireylere diğerlerinden farklı olarak davranılması gerektiğini öne sürmektedir. Sağlamcı ideolojinin benimsenmesinden kaynaklanan bu ayrımcı

tutum ve davranışlar gerek bireysel gerekse toplumsal veya kurumsal düzeyde kendini gösterebilmektedir.

Engelli bireylere yönelik toplumsal ayrımcılık, gündelik yaşamda damgalanma, dışlanma ve ötekileştirilme olarak görünür olabilmektedir. Ergüden (2008)'in de belirttiği gibi, “engelsiz” bireylerin egemenliği altındaki toplum yapısı içinde engelli bireyler, vücutlarının bir bölümünü kısmen veya tamamen kullanamayan bireyler olarak, marjinal bir grup olarak tanımlanmakta, dışlanmakta ve ötekileştirilmektedir. Sağlamcılık ideolojisinden kaynaklı olarak kurumsal düzeyde ortaya çıkan ayrımcılık ise, fiziksel çevre düzenlemelerinde kendini göstermektedir. Daniels (2019), sağlamcı toplumlarda engelli bireylere yönelik bakış açısının, engelli bireylerin “sonradan düşünülen” bireyler olarak ele alınmalarına ve ihtiyaçlarının karşılanmamasına sebep olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda sağlamcılık, normlara uygun olduğu kabul edilen bireyler için uygun alanlar yaratırken, engelli bireyler için ise kurumsal bir önyargıyı teşvik etmektedir (Goodley, 2014, s. 14). Diğer bir deyişle sağlamcılık anlayışına sahip toplumlarda, engelli insanların fiziksel sermayeleri, mimari yapının engelli bireylerin erişebileceği şekilde tasarlanmaması ve bedensel farklılığa tolerans eksikliği gibi yollarla, karmaşık ve çok yönlü bir şekilde geçersiz kılınmaktadır (Loja vd., 2012).

Öte yandan, normalliğin stereotipleştirilmesine dayanan sağlamcılık ideolojisi, engelli bireylere yönelik toplumsal damgalanmanın da temelini oluşturmaktadır. Sağlamcılık ideolojisinin engelli bireylere yönelik oluşturduğu kültürel imgelerin yansımaları, Burcu (2020, s. 167)'ya göre “damga” olarak görünürlük kazanmaktadır. Goffman (2022, s. 29), “damga” kavramını, “itibarsızlaştırılmış bir sığata yapılan atıflar” olarak tanımlamaktadır ve kavram, normalliğin hâkim olduğu bir yerde normal olmayan olarak anlam yüklenen bireyin değersizleştirilmesine vurgu yapmaktadır (s. 27). Bu noktadan hareketle, Burcu (2020, s. 171), Goffman'ın damga tanımındaki vurucu noktanın tüm insani farklılıkların damgalanma potansiyeli taşıması olduğunu ifade etmektedir.

Coleman (1997, s. 217; akt. Burcu, 2020, s. 171)'a göre fiziksel engellilik belki de en şiddetli şekilde damgalanan farklılıktır. Çünkü fiziksel farklılıklar dikkat

çekicidir, bu farklılıklar bedendeki bazı eksiklikleri temsil eder ve çoğu durumda değiştirilemez. “Normal”den farklı olan bireyler, kendilerine karşı “sahte” bir üstünlük kuran ve kendilerinin “aşağı” bir statüye sahip olduğunu düşünen kişiler tarafından damgalanabilmektedir. Damgalanma; damgalanan bireyin sosyal olarak reddedilmesine, sosyal izolasyonuna, kendisine atfedilen “güçsüz, zayıf” gibi tanımlamalar doğrultusunda aşırı koruyucu tutumlara maruz bırakılmasına sebep olabilmektedir (Coleman, 2016, s. 150-151). Damgalanmış gruplar hakkındaki kalıp yargılar, bu gruplara yönelik baskıyı sürdürmeye ve mevcut toplumsal yapıyı korumaya yardımcı olmaktadır (Coleman, 2016, s. 148).

Anne olan engelli kadınlar açısından düşünüldüğünde sağlamlık ideolojisi, annelik rolü bağlamında engelli kadınları engelli olmayan kadınlardan daha aşağı bir statüye yerleştirmekte, sağlamlı toplumlarda “annelik” engelli kadınlara “değerli” bir statü sağlamamaktadır. Öte yandan anne olan engelli kadınlar, toplumda “sonradan düşünülen” bireyler olarak ele alınmakta, sosyal politikalar, sosyal hizmetler, çevresel düzenlemeler de sağlamlı bir perspektiften şekillenmektedir. Sağlamlı ideolojisi, anne olan engelli kadınlara yönelik toplumsal damgalanma ve ayrımcılığı da meşrulaştırmaktadır. Böylelikle kadının engel durumu, toplumun gözünde onun “kötü anne” olarak damgalanmasının meşru zeminini oluşturmaktadır.

Anne olan engelli kadınlar, annelik pratiklerini gerçekleştirirken hem ataerkil bir toplumda kadın olmaktan hem de sağlamlı bir toplumda engelli birey olmaktan kaynaklı kesişimsel bir ayrımcılığı deneyimlemektedirler. Söz konusu kesişimsel baskı ve ayrımcılıklar, engelli kadınların deneyimlerini ele alırken konuya feminist bir perspektiften yaklaşılmasını gerekli kılmaktadır. Bir sonraki ana bölümde, anne olan engelli kadınların maruz bırakıldıkları kesişimsel baskıların anlaşılabilmesine temel oluşturabilmek için “Ataerkil ve Sağlamlı Bir Toplumda Engelli Kadın Olmak” konusu ele alınmıştır.

2.2.3. Ataerkil ve Sağlamlı Bir Toplumda “Engelli Kadın” Olmak: Toplumsal Cinsiyet Rol Beklentileri Çerçevesinde Kadınlığın İnşası

Toplumsal cinsiyet kavramı, “sosyal yaşamda kadınlara ve erkeklere farklı rol tanımlamalarının yapılması ve onlardan beklenen davranışlar üzerinden

değerlendirmelerde bulunulması” anlamına gelmektedir (Connell, 1987; akt. Burcu, 2020, s. 86). Kavramın arkasında yatan düşünce, cinsiyetin toplumsal bir "inşa" olduğudur (Bora, 2012, s. 1-3). Buna göre, kadınlık ve erkeklik, doğuştan getirilen biyolojik özelliklerden çok, biyolojik cinsiyete atfedilen kültürel anlamlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Toplumsal cinsiyet rol beklentilerine göre, erkekler daha “güçlü” ve “baskın” gibi sıfatlarla tanımlanırken, kadınlar ise “zayıf” ve “pasif” olarak tanımlanmakta ve bu tanımlamalar aracılığıyla da bir güç hiyerarşisi inşa edilmektedir (Meekosha, 2004, s. 4).

Erkek ve kadın olmaya ilişkin bu toplumsal inşaya paralel olarak ataerkil toplumlarda kadın, biyolojik özellikleriyle ilişkili olarak bakımın “doğal” öznesi olarak inşa edilerek kadınlara ev işlerini yapmak, erkeğe hizmet etmek, çocuk doğurmak, çocuğun bakımını üstlenmek gibi bakım üzerinden yeniden üretimi sağlamakla ilişkili olan roller yüklenmektedir. Böylelikle kadın, bu toplumsal roller üzerinden “ev” ile ilişkilendirilerek hareket alanının ev ile sınırlandırılması sağlanmakta (Bora, 2018) bu da kadının eşine ve ailesine bağlılığı üzerinden bağımlılığının inşa edilmesine zemin hazırlamaktadır. Böylelikle toplumsal cinsiyet ilişkileri, ataerkil toplumlarda kadın üzerinde kurulan baskı ve tahakkümün bir aracı olarak kurgulanmaktadır. Söz konusu engelli kadınlar olduğunda, toplumsal cinsiyete dayalı rol beklentileri üzerinden gerçekleştirilen baskının, engelli bedene ilişkin toplumsal inşa ile bağlantılı olarak farklı biçimler olarak derinleştiğini söylemek gereklidir. Engelli kadınların toplumsal cinsiyete dayalı rol beklentileri üzerinden deneyimledikleri baskının temelinde hem kadınlık rollerinin hem de engelli bedenin toplumsal olarak nasıl inşa edildiği yatmaktadır.

Engelli bedenin toplumsal inşasına ilişkin olarak Garland-Thomson (1997), toplumlarda normatif bir beden anlayışının var olduğundan söz etmektedir. Ona göre bu normatif beden anlayışı, bazı bedenlere “tamlik”, bazı bedenlere ise “eksiklik” tanıyan bir değer hiyerarşisi çerçevesinde bedensel farklılıkları düzenlemektedir. Engelli bedenin toplumsal olarak nasıl inşa edildiğini açıklayan bu düşünceler doğrultusunda Fine ve Asch (1988, s. 3) ise, engelli kadın bedeninin nasıl inşa edildiğini yorumlamaktadır. Onlara göre, engelli kadın olmak toplumsal normlar çerçevesinde erkeklik, otonomi ve bağımsızlıkla özdeşleşen ideal erkek bedeninin ötekisi olarak inşa edilmekte ve bağımlı, çocuksu, yardıma

muhtaç olmak anlamına gelmektedir. Bu açıdan bakıldığında, “Kadınların ezilmesi ile engelli bireylerin ezilmesi arasında pek çok paralellik bulunmaktadır. Her iki grup da toplum tarafından pasif, bağımlı ve çocuksu olarak görülmekte; becerileri ve topluma katkıları hafife alınmaktadır” (Lloyd, 1992). Dolayısıyla, “Engelli kadınlar hem erkek hegemonyasındaki toplumlarda kadın olmanın baskılarıyla hem de, engelli olmayanların hegemonyasındaki toplumlarda engelli olmanın baskılarıyla mücadele etmekte ve “normal”den farklı olmaktan kaynaklanan “öteki”liğin sonuçlarını yaşamaktadırlar” (Kamanlıoğlu, 2007, s. 142). Engelli kadınların deneyimledikleri bu durum, literatürde “çifte baskı” olarak kavramsallaştırılmaktadır (Lloyd, 2001; Lonsdale, 1990, viii; Burcu, 2020, s. 91).

Birincil sorumluluk alanı ev olarak görülen ve hareket alanı ev ile sınırlandırılan kadın eğitim, istihdam ve sosyal yaşama katılma gibi kamusal rollerini gerçekleştirme konusunda engellenmelerle karşılaşmaktadır. Kadınların ve kız çocuklarının toplumsal yaşama katılım konusunda karşılaştıkları bu ayrımcılık, çocukluk döneminden itibaren engelli kız çocuğuna ilişkin olarak ailenin koruyucu tutumları ile daha da pekişmektedir. Altuntaş-Duman ve Doğanay (2017)’in de ifade ettiği üzere engelli kadınlar; toplumsal normlar çerçevesinde stereotipleştirilen bedenleri nedeniyle ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi alandan dışlanmaktadır.

Toplumsal cinsiyet ve beden arasındaki karşılıklı ilişkiyi temel alan bu analizlere göre, engelli kadınların eğitime katılma, ücretli iş gücünde var olma ve elde ettikleri gelir oranı engelli erkeklere göre daha düşüktür, yoksulluğa düşme olasılıkları ise daha yüksektir (Goodley, 2011, s. 35). Ayrıca engelli kadınlar bağımsız yaşama, sosyal yaşama katılım, sağlık ve sosyal hizmetlerden yararlanma, kültürel etkinliklere katılım gibi konularda da engelli erkeklere göre daha dezavantajlı olarak konumlanmaktadır (Thomas, 2007). Bu ayrımcılıkların engelli kadınlar tarafından, engelli erkeklerle kıyaslandıklarında nasıl farklı şekillerde deneyimlendiğinin kanıta dayalı olarak ortaya koyulması için aşağıda eğitim, istihdam ve sağlık alanında birtakım örneklerle yer verilmiştir:

WHO (2010) tarafından hazırlanan Dünya Engellilik Raporu’na göre, ilkokulu bitiren engelli olmayan erkeklerin oranı %61.3 ve engelli erkeklerin oranı %50.6

iken; engelli olmayan kadınlarda bu oran %52.9 ve engelli kadınlarda ise %41.7'dir. Türkiye'de 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile TÜİK iş birliğinde gerçekleştirilen Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre ise okur-yazar olmayan engelli kadın oranı % 54.9 iken, engelli erkeklerde bu oran % 32.1, okur-yazar olmasına rağmen bir okul bitirmeyen engelli kadın oranı % 16.8 iken, engelli erkeklerde bu oran % 19.2, ilkokul mezunu engelli kadın oranı % 16.5 iken, engelli erkeklerde bu oran % 6.3, ilköğretim, ortaöğretim ve dengi mezunu engelli kadın oranı % 7.1 iken engelli erkeklerde bu oran % 12.5 ve lise ve daha üstü mezunu engelli kadın oranı % 4.7 iken engelli erkeklerde bu oran % 9.8'dir. Söz konusu veriler, bütün gruplar içerisinde eğitime erişimde en fazla ayrımcılığa maruz kalanların engelli kadınlar olduğunu göstermektedir.

Yine WHO (2010) tarafından hazırlanan Dünya Engellilik Raporu'na göre engelli olmayan erkeklerin %64.9'u ve engelli erkeklerin %52.8'i istihdamda yer alırken, engelli olmayan kadınların ise %29.9'u ve engelli kadınların ise %19.6'sı istihdamda yer almaktadır. Burada da görüldüğü gibi, tüm gruplar içerisinde engelli kadınların istihdamda yer alma oranı en düşüktür. Türkiye'de 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ile TÜİK iş birliğinde gerçekleştirilen Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'na göre ise engelli erkeklerin %21.4'ü istihdamda yer alırken engelli kadınların ise %4.6'sının istihdamda yer aldığı görülmektedir.

Engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminde ise kadınlar, erkeklerden farklı olarak özellikle üreme sağlığına ilişkin hizmetlere erişimde dezavantajlıdırlar (WHO, 2011).

Araştırma sonuçları göstermektedir ki, toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizlikler sebebiyle engelli kadınlar, engellilikleri sebebiyle karşı karşıya kaldıkları toplumsal dışlanma ve ayrımcılığı erkeklerden daha farklı şekillerde deneyimlemekte; diğer bir deyişle toplumsal yaşamda engelli erkeklere göre daha fazla engelle karşılaşmaktadırlar. Öte yandan, kamusal alanda engelli kadınların kadın olma ve engelli olma kesişiminde deneyimledikleri bu ayrımcılık engelli kadını kamusal alandan uzaklaştırıp özel alanla sınırlarken aynı zamanda engelli kadınlara ilişkin "bağımlı" olarak inşa edilen toplumsal kimliği

pekiştirmekte, yetişkinlik yaşamında da engelli kadının eşine bağımlılığını inşa etmektedir.

Kamusal alanda karşılaştıkları baskı ve ayrımcılığa ek olarak engelli kadınlar, özel alanda da kadınlardan beklenen rol beklentilerini gerçekleştirme konusunda bedensel özelliklerinden kaynaklı olarak baskı ve ayrımcılıkla karşı karşıyadır. Burcu vd. (2006), özellikle geleneksel toplumlarda kadından beklenen eş olma ve ev içi işleri yerine getirebilme yönündeki öncelikli rollerin sergilenmesindeki aksamaların kadının toplumdaki konumu açısından çeşitli sorunlar yaratabildiğini ifade etmişlerdir. Diğer bir deyişle engelli kadınların bu rolleri üstlenmeleri onlara değerli bir sosyal statü sağlamamakta ve toplum tarafından olumsuz karşılanmaktadır (Lonsdale, 1990). Çünkü toplum, “normal”in dışında bedensel özelliklere sahip olduğunu düşündüğü engelli kadının, engel durumunun ona getireceği “kısıtlılıklar” sebebiyle bu toplumsal rolleri yerine getirmekte “başarısız” olacağını ileri sürmektedir (Burcu, 2020, s. 89). Diğer bir deyişle engelli kadın, kültürel açıdan “normal” olarak tanımlanan bedensel özellikleri taşımadığından “eksik”tir ve kadının bağımlılığının eve ve eşe karşı gerçekleştirilmesi üzerinden inşa edildiği ataerkil toplumlarda ataerkinin devamlılığını sağlayacak biyolojik ve kültürel yeniden üretimi gerçekleştirme noktasında “yetersiz”dir.

Eş olma rolü bağlamında engelli kadınlar; romantik ilişkiler, flört, evlilik gibi yakın ilişkilere sahip olamayacakları ve olmamaları gerektiği konusunda aileleri tarafından baskıya maruz kalmaktadır. Karataş ve Gökçearslan-Çifçi (2010), engelli kadınların genellikle yakın ilişki kurma fırsatlarından uzak tutulduklarını ifade etmişlerdir. Bu anlamda çocukluk döneminde ailelerinin aşırı koruyucu tutumlarından kaynaklı olarak karar alma hakkı elinden alınan ve kısıtlanan kadınlar, yetişkinlik döneminde de ailelerinin kendileri için verdikleri kararlara bağımlı kılınmaktadırlar. Engelli kadınların romantik ilişkiler, flört, evlilik gibi yakın ilişkiler kurma konusunda karşılaştıkları ayrımcılık Fine ve Asch (1988, s. 16) ve Begum (1992) tarafından, kadın bedenine ilişkin ataerkil beklentiler çerçevesinde “çekicilik” ile ilişkilendirilmiştir. Engelli kadın bedeni, toplum tarafından “ideal” kabul edilen kadın bedeni ile çelişmekte, bu “ideal”e göre, bağımsız hareketi artırmak için kullanılan yardımcı cihazlar kadınların çekici görünmelerini ve dolayısıyla “eş” olarak tercih edilmelerini engellemektedir. Öte yandan ataerkil

toplumda “istenen” bir kadının güzel olduğu kadar belirli işlevleri yerine getirmesi de beklenmektedir. Bu çerçevede Feder-Kittay (2011) ise bu ayrımcılığı, evliliğin ataerkil beklentileriyle ilişkilendirmektedir. Toplum tarafından engelli kadınların eş olma rolünü yerine getiremeyeceğini öne süren bu varsayımların temelinde, kadınlardan toplumsal olarak beklenen bakım rolünün; bakım veren değil, bakımın pasif alıcısı olarak görülen ve bağımlı olarak inşa edilen engelli kadınlar tarafından yerine getirilemeyeceği inancı yatmaktadır. Ek olarak Fine ve Asch (1988, s. 17) konuya ilişkin farklı bir bakış açısı getirmiştir. Onlara göre erkekler, engelli bir kadının kendilerine bekledikleri bakımı sağlayabilecek yeterlilikte olduğunu düşünseler dahi, toplum tarafından “hasta” ve “çaresiz” olarak etiketlenen bir kadının yardımını kabul etmek erkekliklerine ilişkin bir tehdit olarak algılanabilmektedir.

Toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin baskılar sebebiyle fiziksel engelli erkekler de erkeklik rollerini yerine getirme konusunda olumsuz olarak değerlendirilebilirken, fiziksel engelli kadınlar, ataerkil toplumlarda kadınlardan beklenen rolleri gerçekleştiremeyecekleri düşünöldüğünden daha yoğun bir ayrımcılığı deneyimlemektedir (Coleman vd., 2015). Buna paralel olarak engelli kadınlar, evlilik ilişkisinde de engelli erkeklere göre daha fazla ayrımcılıkla karşı karşıya kalmakta, boşanma oranları da engelli erkeklere göre daha yüksek olmaktadır (Burcu, 2017).

Engelli kadınların toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olarak “bakım” ve “bağımlılık” çelişkisinden doğan bu toplumsal inşa, engelli kadınların annelik rolünü üstlenmelerine ilişkin olarak da sürdürölmektedir. Engelli kadın olmak ve annelik, çocukluktan itibaren çeşitli toplumsal kurumlar aracılığıyla birbirini dışlayan iki toplumsal kategori olarak inşa edilmektedir (Lappeteläinen, 2016). Engelli kadınlar ve anneliğe ilişkin literatür incelendiğinde, engelli kadınların anne olamayacakları düşüncesinin; engelli kadın bedeninin toplumsal inşası ile bağlantılı olarak engelli kadınların aseksüel oldukları ile ilişkili olduğu, “iyi anne” olamayacakları düşüncesinin ise engelli kadınların bakım veren değil bakımın “pasif” alıcıları oldukları ve engelli kadınların engelli ve değersiz çocuklar doğuracağı gibi varsayımlarla ilişkilendirildiği görölmektedir.

Üreme özgürlüğü ve cinselliğe ilişkin olarak engelli kadınlar hakkında yapılan en yaygın varsayımlardan biri onların aseksüel olduklarıdır (Fine ve Asch, 1988, s. 39). Engelli kadınların aseksüel olduklarına dair bu varsayım, bazı toplumsal sistemlerden etkilenmektedir. Rembis (2010)'e göre engelli kadınların cinselliğine yönelik varsayımlar, engelliliğin kavramsal olarak zıttı olan yetenekten (sağlamcı ideolojiden) ve ataerkil ideolojiden bağımsız değildir. Bu iki ideoloji, birbirine sıkı sıkıya bağlı ve iç içedir. Sağlamcı yaklaşımlar, engelli kadınların cinsel olarak aktif bireyler olarak tanınması olasılığını engellemektedir (Dean vd. 2017). Bu bağlamda engelli beden pasif ve bağımlı olarak inşa edilmesi, bedenin cinsellikten arınma sürecini destekleyerek engelli kadınları cinsellik ve romantik ilişki için yetersiz olarak sunmaktadır (Santos ve Santos, 2017). Engelli kadınların üreme özgürlüğü ve cinselliklerine ilişkin bu inanç, üreme ve ebeveynlik kapasiteleri bakımından sosyal beklentilerin dışında bırakılmalarına yol açmaktadır.

Ataerkil toplum yapısı ise, kadınların cinselliği, hangi cinsel aktivitelerin sosyal olarak kabul edilebilir olduğu ve kimler için kabul edilebilir olduğu üzerinde kontrol sağlamaktadır. Ataerkil toplumlarda var olan bu düşünce biçimine göre, engelli olmayan kadınlar çocuk sahibi olma konusunda toplumsal baskı ile karşı karşıya kalırken, toplumun engelli kadın bedeninden beklentileri farklıdır ve çocuk doğurmak, çocuk büyütme bu beklentilerin dışındadır (Kallianes ve Rubenfield, 2014, s. 220). Bu çerçevede engelli kadınların anne olmalarına ilişkin toplumsal düşünceler, engelli kadının ataerkil toplumlarda kendisinden beklenen besleyicilik ve bakım verme gibi toplumsal rolleri bedensel özellikleri sebebiyle "tam" bir şekilde yerine getiremeyeceğinin düşünülmesinden kaynaklanmaktadır.

Ataerkil ve sağlamcı ideolojiler çerçevesinde engelli kadınların annelik rolünü üstlenmelerine ilişkin olarak inşa edilen toplumsal baskı, annelik ideolojisi ile de yakından ilişkilidir. Bir sonraki bölümde farklı koşullarda gerçekleştirilen annelik deneyimlerini yok sayan ataerkil annelik ideolojisi, annelik ideolojisinin engelli kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiğine de yer verilerek tartışılmıştır. Bölümde, feminist teori içerisinde gelişen annelik çalışmaları ve literatürde engelli kadınların annelik deneyimlerine odaklanan çalışmalara da yer verilmiştir.

2.3. ANNELİK İDEOLOJİSİ ve ENGELLİ KADINLAR

Annelik ideolojisi, tarihsel olarak derin kökleri bulunan ve deneyimlerimiz ile büyük ölçüde etkileşim içerisinde olan ataerkil ideoloji, kapitalizm ideolojisi ve teknolojiden etkilenmektedir (Rothman, 1994, s. 139). Bununla birlikte tarihsel gelişmeler (Thurer, 1994), kanunlar, seçim yapma ve zorunluluklar (Silva, 1998) anneliğin anlamını şekillendiren diğer unsurlardır. Annelik ideolojisinin çeşitli unsurların bileşimiyle şekillendiği görülürken ataerkil ideoloji, modern iyi annelik söylemlerinin yeniden üretiminde teknoloji ile iş birliği içerisinde hâkim annelik ideolojisinin ve baskın annelik söylemlerinin oluşturulmasında önemli bir yerdedir.

Martucci (2015), annelik ideolojisini, anneliği tanımlayan doğal ve geleneksel argümanların, bebek gelişimine dair uzmanlık bilimi ile birleştirilmesi olarak tanımlamıştır. Bu anlamda patriyarka kadınların bedeni, cinselliği, yeniden üretim sürecindeki rolü ve emeği üzerinde erkek egemenliğine işaret ederek anneliği “doğal” bir perspektiften tanımlarken, teknoloji ise patriyarkanın kadınların bedenleri üzerinde tıbbi müdahaleler aracılığı ile doğrudan denetim kurmasına işaret etmektedir (Timurkuran, 2020). Kısacası bu denklemde tıbbi ve bilimsel bilgi, kadın bedeni üzerinde tahakküm kurmanın bir aracı haline gelmekte, diğer bir deyişle bedenin denetlenmesinde bir strateji olarak kullanılmaktadır.

Verilen bilgilerden hareketle bu bölümde feminist kuramın bakış açısı merkeze alınarak “annelik ideolojisi” tartışılmıştır. Ataerkil ideolojinin anneliğin anlamını neden ve nasıl şekillendirdiği, ataerkil annelik kurumunun ne anlama geldiği ve annelik ideolojisinin hangi kadın gruplarını annelik söylemine dahil ettiği ya da hangi kadın gruplarını bu söylemden dışladığı bu bölümün temelini oluşturmaktadır.

2.3.1. Annelik İdeolojisi, Hâkim Annelik Söylemleri ve Engelli Kadınlar

Annelik rolü ataerkil ideolojide doğal, evrensel ve değişmez olarak görülmektedir (Glenn, 1994, s. 4). Timurkuran (2019)’ın da ifade ettiği gibi kadınlık kimliği doğurganlık üzerinden tanımlanarak kadınlık ve annelik birbirinden ayrılmaz bir gerçeklik olarak sunulmakta ve bununla bağlantılı olarak kadın, annelik kimliği üzerinden işlevsel kılınmaktadır. Böylelikle ataerkil ideolojinin etrafında şekillenen

annelik ideolojisine göre annelik, kadınlıkla birlikte gelen doğal ve içgüdüsel bir görev olarak tanımlanarak kutsanmakta ve böylelikle bütün kadınların anne olması gerektiği, anne olmayan kadınların ise “eksik” kadınlar oldukları inancı yaygınlaştırılmaktadır. Peki ataerkil ideoloji için bu neden önemlidir?

Ataerkil ideolojide kadının annelik rolü üzerinden tanımlanmasının ve tahakküm altına alınmasının iki işlevi vardır: İlk olarak, Kaylı (2009, s.7)’nin da belirttiği gibi ataerkil ideolojide kadın, bedeninin üreme özelliği nedeniyle biyolojik yeniden üretimin bir aracı olarak kurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu ideolojide kadının en önemli işlevlerinden biri, soyun devamlılığını sağlayarak ataerkil sistemin devamlılığını garanti altına almaktır. İkinci olarak ise Yuval-Davis (2010, s. 19) annelerin biyolojik yeniden üretimin bir aracı olarak görülmenin yanı sıra, aynı zamanda ulusun/etnik grupların kültürel olarak da yeniden üreticisi olarak görüldüklerini ifade etmiştir. Bu anlamda gelecek kuşakları yetiştirme, kültürü muhafaza etme, gelenekleri aktarma ya da toplumda istenen değişimi sağlama görevi annelere yüklenmektedir (Özcan, 2010). Kültürel yeniden üretim bağlamında düşünüldüğünde Rich (1985, s. 13)’in de belirttiği gibi ataerkil annelik ideolojisi, kadının çocuğuyla olan potansiyel ilişkisi aracılığıyla patriyarkanın devamlılığını sağlayan bir kurumdur.

Tüm bunlar, anneliği ataerkil ideoloji için önemli bir denetim alanı haline getirmektedir. Bahsi geçen bu denetim kapsamında ise, biyolojik ve kültürel yeniden üretimin sağlanmasında büyük önem atfedilen annelik rolünün nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği sorusu ortaya çıkmaktadır. Tam da bu noktada ataerkil ideoloji, anneliğin nasıl ve kimler tarafından gerçekleştirilmesi gerektiği üzerinden kadınları baskı altına alan söylemler üretmektedir.

İlk olarak, annelik ideolojisinin annelik rolü çerçevesinde kadınlardan beklediği taleplerden ve “doğal annelik söylemi”nden bahsetmek gereklidir. Ruddick (1995, s. 348)’e göre, anneden doğal ve içgüdüsel olarak yerine getirmesi beklenen en önemli talepler koruma, büyütme ve sosyal kabul edilebilirliği sağlamadır. Koruma, güvenlikleri refahları için yetişkinlere uzun süreli bağımlılıkları bulunduğu düşünülen çocukların koruyucu bakım ihtiyacının sağlanması talebini içermektedir. Büyütme, annenin çocuğun büyüme koşullarını sürdürmesini

sağlamasını içermektedir. Sosyal kabul edilebilirliği sağlama talebi ise çocukların doğal olarak sosyal açıdan doğru yollarla gelişemeyeceği ve eğitilmeleri gerektiği inancına dayanmaktadır. Annelik ideolojisine göre bu taleplerin yerine getirilmesinin birincil sorumlusu daima kadındır. Elbette bu taleplerin ne olduğu kadar, nasıl yerine getirileceği de önemli bir konudur. Dolayısıyla ataerkil toplumlarda yalnızca “anne olmak” ve anneliğin kurucu pratikleri sayılan bu pratikleri yerine getirmek de “tam” anlamıyla kadın statüsüne erişmek için yeterli değildir, aynı zamanda “iyi anne” olmak da gereklidir.

Ataerkil ideoloji çerçevesinde kurumsallaşan iyi anneliğin baskın tanımını Hays (1996), “yoğun annelik ideolojisi” olarak kavramsallaştırmaktadır. Bir söylem olarak “yoğun annelik” toplumsal cinsiyete dayalı güç dinamiklerini yansıtmakta ve yeniden üretmektedir (Collins, 2020). Çocuk merkezli bir ebeveynlik biçimi olarak tanımlanan ve annelik taleplerinin nasıl yerine getirilmesi gerektiğini açıklayan yoğun annelik söylemi, ataerkil ideolojinin kadın üzerinde baskı kurmasının meşrulaştırıldığı araçlardan biridir ve Miller (2010, s. 96)’ın da belirttiği gibi, hâkim söylemler iyi anneliğin ölçüldüğü normatif standarttır.

Yoğun annelik ideolojisine göre annelik; çocuk merkezli, duygu-yoğun, emek-yoğun, zaman alıcı, uzman rehberliğinde yapılması gereken ve yüksek maliyetli bir görevdir. Buna göre annelerin bilinçli olarak çocuklarına kendilerini adanmaları, çocuklarının ihtiyaçlarını kendi ihtiyaçlarından daha ön plana koymaları ve böylece çocuklarına düzenli olarak kendilerinden daha iyi bakmaları gerekmektedir (Green, 2015).

Yoğun annelik ideolojisinde anneliğin “uzman rehberliğinde” yapılması gereken bir iş olduğu söylemi, ataerkil ideolojinin teknolojik gelişmelerle kesiştiği noktayı ifade etmektedir ve araştırmanın konusu bağlamında özellikle dikkat çekilmesi gereken bir noktadır. Sever (2015)’in de belirttiği gibi bu tanıma göre “iyi anne”, hâkim ilerlemeci söylem uyarınca anneliğini çağın bilgisine uyduran annedir. İyi anneliğe ilişkin bu tanımlama, “bilimsel annelik söylemi”nde kendini göstermektedir.

Bilimsel annelik söylemi uyarınca hamilelik döneminde kadınlardan bedenlerini her yönüyle kontrol etmeleri, yönetmeleri ve bebeklerinin etrafında bir “güvenlik

kalkanı” oluşturmaları beklenmektedir (Lupton, 2012). Böylelikle kadın bedeni belirli şekillerde görünmeye ve davranmaya zorlanarak, iyi anneliğin inşası hamilelik döneminden itibaren başlamaktadır. Miller (2010, s. 91-92), anneliğin hamilelik döneminde başlayan inşasına ilişkin olarak üreme teknolojilerinin gelişmesinin öneminden söz etmektedir. Üreme teknolojilerinin gelişmesiyle doğum öncesi görüntüleme teknikleri, normatif bir pratik haline gelmiş, belirli hastalıkları taşıma riski olan kadınların tespit edilmesini sağlamış ve hamilelikle ilgili otoriter bilgi üretimine katkıda bulunmuştur. Tarasoff (2017), üreme teknolojilerinin ortaya çıkışının engelliliğin önlenmesi veya ortadan kaldırılmasının annelik söylemine dahil edilmesini sağladığını belirtmektedir.

Yuval-Davis (2010)’in de belirttiği gibi, kadınlara üreme konusunda yapılan baskılar onların belirli bir milletin ferdi olmasıyla da ilgilidir ve böylelikle neslin geleceği, kadının dünyaya getireceği çocuğun sağlıklı ve üretken olmasıyla ilişkilendirilmektedir. İktidarın gücünün sürekliliği için önemli bir etken olarak görülen bu durum, anneliğin politik söylemlerin hedefinde yer almasını sağlamaktadır (Timurkuran, 2019). Bu bağlamda devletin kadın bedenine yönelik üreme politikaları; niceliksel olarak neslin devamlılığını sağlamak için doğurganlığı engelleme ve teşvik etmenin yanı sıra, “sağlıklı” ve “normal” bedenlerin devamlılığını sağlamak için de çeşitli uygulamaları içermektedir. Böylelikle “uygun olmayan anne” aynı zamanda istenmeyen üreme yoluyla engelliliği sürdürmekle suçlanacak merkezi figür haline gelmektedir (Ladd-Taylor ve Umansky, 1998).

Kadının bedeni üzerinde hamilelik döneminde başlayan bu baskı doğumda da devam etmektedir. Hâkim bilimsel söylemde iyi annelik, “normal” yollarla doğum yapma üzerinden tanımlanmakta ve desteklenmektedir (Sever, 2015). Doğumdan sonra ise bebeğin beslenmesi ve bakımı üzerinden kadın bedeni üzerindeki bu tahakküm sürdürülür. Burada gündeme bebeğin beslenmesi ve emzirme ile ilgili tartışmalar gelmektedir. Hâkim bilimsel annelik söylemince, bebeğin beslenmesinin mutlaka anne tarafından ve emzirme yoluyla yapılması gerektiği dayatılmaktadır. Badinter (2011, s. 73)’in de ifade ettiği gibi bu bağlamda emzirme, kadının statüsünü ve toplumdaki rolünü koşullandıran bir annelik felsefesini dile getirmektedir. Bununla birlikte bilimsel annelik söylemi; çocuğun

bakımının nasıl gerçekleştirileceği, bakımın hangi yöntemlerle ve hangi araçlarla yapılacağı gibi konularda da bilimsel bilginin kullanımının gerekliliğini vurgulamaktadır. Buna bağlı olarak annelerden, piyasada yer alan annelik bakımını hedef alan ürünler, kitaplar, dergiler ve çevrimiçi kaynaklardan oluşan bilgi ve uygulama kaynaklarını kullanma noktasında bilinçli tüketiciler olmaları, doktor ve uzman tavsiyelerini dikkate almaları beklenmektedir (Frederick, 2017).

Yoğun annelik ideolojisi aracılığıyla patriyarkanın kadınlara ve topluma empoze ettiği anne ideali anneleri şefkatli, duygusal, bağımlı varlıklar ve hayat veren, fedakâr, bağışlayıcı kişiler olarak resmederek, annelik dışındaki kimliklerini ve benliklerini reddetmektedir (Green, 2010, s. 401-402). Diğer bir deyişle ataerkil annelik ideolojisinin annelere yönelik oluşturduğu her talep, annenin kendi benliğinin ve özellikle onun failliğinin, özerkliğinin, özgünlüğünün ve otoritesinin ortadan kaldırılmasına dayanmaktadır (O'Reilly, 2007). Böylelikle kadın, annelik rolü çerçevesinde yerine getirmesi beklenen roller üzerinden tahakküm ve denetim altına alınmaktadır.

Görüldüğü gibi ataerkil toplumlarda “iyi anne”nin kim olduğu, doğal annelik söylemi ve bilimsel annelik söylemi etrafında belirlenmektedir. Diğer taraftan, “iyi annelik” kurgusu, kadına ve anneliğe atfedilen roller ve anneliğin nasıl yapılması gerektiğini söyleyen bu ölçütler dışında kalan birtakım kriterler yoluyla da sınırlandırılmaktadır. Arendell (1999, s. 5), anneliğin ataerkil bir inşa olduğu düşüncesine katılarak, “iyi anne” kurgusunun genellikle beyaz, heteroseksüel, evli (tek eşli) ve orta ya da üst sınıf annelerle özdeşleştirildiğini ifade etmiştir. Walters (2008, s. 35)'e göre anneliğe yönelik olarak inşa edilen bu standartlar, anneliğin hegemonik tanımını yaratmakta ve bu hegemonya, kadınların hayatını düzenlemekte, kontrol etmekte ve normları ihlal edenleri cezalandırmaktadır. Dolayısıyla baskın söylemler tarafından “ayrıcalıklı” olarak tanımlanmayan bütün kadınlar, annelik ideolojisinden çeşitli yaptırımlar aracılığıyla dışlanmaktadır. Sahip oldukları fiziksel özellikler bakımından annelik rolü için “uygunsuz” görülen kadın gruplarından biri de engelli kadınlardır.

Engelli kadınların cinsellikleri, üreme özgürlükleri ve çocuk sahibi olmalarına ilişkin olarak “beden” üzerinden şekillenen varsayımlar, engelli kadınların

yalnızca çocuk sahibi olup olamayacaklarının değil, annelik yeterliliklerinin de sorgulanmasına sebep olmuştur. Engelli kadınların annelik rolü açısından nasıl ötekileştirildiğinin anlaşılması için ise yoğun annelik ideolojisinde tanımlanan “iyi annelik” söyleminin analiz edilmesi gerekmektedir. Çünkü Brunet (2020)’in de belirttiği gibi engellilik söylemi ve iyi annelik tanımlamaları, kimin anne olabileceğine dair fikirleri şekillendirerek, kültürel anne figürüne yansımaktadır. Engelli kadınlar, fiziksel özelliklerine atfedilen toplumsal anlamlarla bağlantılı olarak hâkim annelik söyleminden dışlanmakta ve anne olmaya uygun olmayan kadınlar olarak görülmektedir.

İyi anneliğin değerlendirildiği baskın söylem olan yoğun annelik ideolojisinden hareketle bir analiz yapıldığında bu tanıma göre, çocuğunun ihtiyaçlarını kendi ihtiyaç ve beklentilerinin önüne koyması beklenen iyi annelerin tüm uyanık saatlerinin çocuğun bakımına adanması bir ön şarttır (Daniels, 2020, s. 237). Toplum ise, stabil bir enerji seviyesini koruyamayacakları ve çocuğun ihtiyaçlarını merkezi bir yere koyamayacakları düşünülen engelli kadınların “iyi annelik” yapamayacakları düşüncesindedir. Öte yandan, iyi anneliğe ilişkin baskın tanımlamalar çocuğun refahının birincil sorumlusunun anne olduğunu belirtmektedir. Buna göre iyi anne, yardım almaksızın çocuğuna en yüksek kalitede bakımı sağlayabilmelidir. Buna göre, Daniels (2020, s. 237-238)’in de belirttiği gibi, çocuk bakımında bakımın pratik yönlerini yerine getirirken mutlaka yardıma ihtiyaç duyacağı varsayılan engelli kadınlar annelik ideolojisi çerçevesinde “iyi anne” olmaya uygun değildir. Bununla beraber, Lonsdale (1990, s. 77), ideal annelik söylemlerinde anneliğin ve çocuk yetiştirmenin fiziksel hareketlilik, hız ve el becerisi ile bağdaştırıldığını ifade etmiştir. Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde engelli kadınların, Ruddick (1985)’in koruma, büyütme ve sosyal olarak kabul edilebilirliği sağlama şeklinde tanımladığı annelik pratiklerini yeterince iyi bir şekilde gerçekleştiremeyecekleri düşünülmektedir. Bu anlamda engelli kadınlar, yeniden üretimi sağlama noktasında “eksik” görülmektedir. Çünkü, Grue ve Laerum (2002)’un da belirttiği gibi engelli kadınlar, genellikle kendilerine bakabilecek kadınlar olarak değil, yardım, hizmet ve bakımın pasif alıcıları olarak görülmektedir (Wates, 1997; Grue ve Laerum, 2002).

Öte yandan Yuval-Davis (2010), ataerkil toplumlarda iyi anneliğin biyolojik ve kültürel yeniden üretimi “uygun” bir şekilde sağlayabilmek olduğunu ifade etmiştir (s. 90-95). Bu anlamda aslında iyi anne, “sağlam” çocuklar doğurarak neslin devamının sağlıklı bir şekilde devamlılığını sağlayabilen annedir. Bu anlamda kadınların sadece çocuk yetiştirmek gibi toplumsal bir sorumluluğu yoktur, aynı zamanda “iyi”, “üretken”, “engelli olmayan” çocuklar yetiştirmekten de sorumludurlar (Brunet, 2020). Bu noktada Hadfield (2014, s. 37-38)’in belirttiği gibi, “değersiz” ve “istenmeyen” bedenlerin yeniden üretiminden sorumlu oldukları düşünüldüğünden engelli kadınların anne olmaları önyargıyla karşılanmaktadır.

Tüm bunlar engelli kadınların annelik ideolojisinden nasıl ve neden dışlandıklarını göstermektedir. Daniels (2020, s. 236-238), ideal olarak tanımlanan bu annelik ideolojisinde açıkça belirtilmese de iyi annelerden beklenen özellik ve uygulamaların hızlı tempo, sonsuz enerji, bedensel-duygusal-zihinsel istikrar, bağımsızlık ve özerklik gibi özellikleri gerektirdiğini savunmaktadır. Bu anlamda aslında annelik ideolojisi, cinsiyetçi olduğu kadar sağlamcıdır da.

O’Reilly (2004, s.4), çeşitli kural ve düzenlemelerle sınırlanmış olan baskın annelik söylemlerinin anneliğin resmi ve tek anlamı olarak kodlandığını ifade etmektedir ve bu ataerkil tanım yasalara, sosyal politikalara, devlet kurumlarına, söylemlere sızarak anneliğin maddi koşullarını belirlemektedir. “Doğru” anneliğin ne olduğunu ve kimler tarafından yapılabileceğini tanımlayan ataerkil normatif beklentiler, “doğal” bir temelden hukuki ve kamu politikaları yoluyla dayatılarak psikolojik analizlerle de desteklenmektedir (Silva, 1998). Medya, dil, edebiyat ve popüler kültür yoluyla yansıtılan annelik temsilleri de anneliğin kişilere ve topluma dayatılmasının önünü açmaktadır (Green, 2010, s. 402).

Ataerkil annelik ideolojisinin topluma çeşitli biçimlerde empoze edilmesi, engelli kadınların annelik deneyimlerini de şekillendirilmektedir. Engelli kadınların çocuk sahibi olmalarına yönelik önyargıları besleyen bu söylemsel yapılar, engelli kadınların temas kurduğu sosyal ve tıbbi kurumların yapılarına gömülüdür ve profesyonellerle ilişkilerinden kaynaklarına kadar pek çok şeye yansımaktadır (Hadfield, 2014, s. 43). Bu durum ise, alternatif ihtiyaçları bulunan engelli

kadınlara yönelik sosyal politika, hizmet, kaynak, destek eksikliği gibi engelleyici durumlarla sonuçlanmakta; anne olan engelli kadınların deneyimleri, ihtiyaçları, beklentileri ve karşı karşıya kaldıkları güçlükler görünmez kılınmaktadır. Somut bir biçimde ifade etmek gerekirse engelliliğe ilişkin olarak kültürel düzlemde inşa edilen bu normlar ve varsayımlar, engelli kadınların çocuk sahibi olma hakkının reddini içeren eylemlerle sonuçlanabilmektedir (Thomas, 1997). Söz konusu gerekçelerle engelli kadınlar için annelik istenmeyen bir durum olarak görülmekte ve bu söylem, engelli kadınların isteklerine rağmen doktorlar ve diğer çocuk bakımı “uzmanları” tarafından meşrulaştırılmaktadır (Powell vd., 2017). Buna ek olarak engelli kadınların deneyimledikleri yoksulluk, erişilebilir olmayan kamusal alanlar ve yetersiz destek kaynakları da engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri ayrımcılık biçimlerindedir (Malacrida, 2007). Bunların sonucu olarak engelli kadınlar, annelik pratiklerini gerçekleştirirken güçlükler yaşamaktadır.

Görüldüğü gibi, engelli kadınların annelik deneyimleri “annelik ideolojisi” ve “sağlamcı ideoloji”nin kesişiminde şekillenmektedir. Ataerkil ideolojinin anneliği denetlemek amacıyla kurguladığı bu söylemler aracılığıyla erkek egemen, kontrolcü ve baskıcı bir kurum olarak ataerkil anneliğin ne anlama geldiğini tanımlanmakta (Rich, 1985, s.13), hâkim söylemler kimin “iyi anne” ve kimin “kötü anne” olduğunu belirleyen bir dizi kural ve düzenlemeyi kapsamaktadır. Öte yandan annelik ideolojisi çerçevesinde tanımlanan “iyi annelik standartları” genellikle kadınların öznel gerçekliklerinden ve içinde buldukları kişisel koşullardan kopuktur (Azzopardi, 2015, s.9). Tamamıyla ulaşılmaması neredeyse imkânsız olan bu annelik standartlarına ulaşamayan veya anneliklerini ataerkinin sınırladığı bu çerçeveden gerçekleştirmek istemeyen kadınlar damgalanma, dışlanma ve suçlamaya maruz bırakılmaktadır.

Buradan hareketle bir sonraki bölümde, anneliğini anneliğin “ideal” biçimlerinin dışında gerçekleştiren kadınların karşı karşıya kaldıkları suçlanma olgusu, anne olan fiziksel engelli kadınların deneyimlerine de değinerek ele alınmıştır.

2.3.2. İdealize Edilmiş Annelere Karşı Damgalanmış Anneler: Annelik Suçlaması ve Engelli Kadınlar

Annelik suçlaması (mother-blaming) kavramı, “annelerin, çocukların eylemlerinden, davranışlarından, sağlığından ve iyilik hallerinden sorumlu tutulmalarını” tanımlayan bir kavramdır (Jackson ve Mannix, 2004).

Annelik suçlaması veya anne-suçlama, nedenleri açısından incelendiğinde, temelde ataerkil ideoloji içerisinde yeniden üretilen ve bu anlamda birbiriyle ilişkili olan iki etmen olan toplumsal cinsiyet rol kalıpları ve hâkim annelik ideolojisi ile ilişkilendirilmektedir.

Collins (2020), anne-suçlamanın toplumsal cinsiyetten bağımsız olmadığını ifade etmektedir. Ona göre anne-suçlama, çocukları annelerin sorumluluğu olarak çerçeveyeleyen cinsiyetçi söylemin bir parçasıdır. Bu temellendirmeye paralel olarak feminist çerçeveyi kullanan araştırmacılar, ebeveynlik rollerini gerçekleştirirken ortaya çıkan suçluluk ve utancın kadınlar tarafından erkeklere kıyasla nasıl orantısız bir şekilde deneyimlendiğini konu alan çalışmalar gerçekleştirmişlerdir (Taylor ve Wallace, 2012). Bu düşünceye göre, çocuğun bakımı, sağlığı, korunması, ahlakı ve davranışlarından herhangi birinde ortaya çıkan sorunlar için, -babalarla kıyaslandığında orantısız olarak- geleneksel kadınlık rolleri bağlamında birincil olarak sorumlu olduğu düşünülen anneler suçlanmaktadır. Hays (1996, s. 93), bunu Goodman (1990)’ın “suçluluk boşluğu” olarak ifade ettiği durumla ilişkilendirmiştir. Ona göre babalar, çocuklarıyla ne kadar vakit geçirirlerse geçirsinler, onlar hakkında anneler kadar sorumlu hissetmemektedirler.

Annelik suçlamasının nedeni olarak gösterilebilecek bir diğer etmen ise hâkim ideolojiler aracılığıyla inşa edilen baskın annelik tanımlamalarıdır (Constantinou vd., 2021; LeBau, 2013). Annelik pratiklerini gerçekleştirme biçimleri baskın ataerkil annelik tanımlamalarının ürettiği özelliklerle açıkça veya örtük bir biçimde uyumlu olmayan anneler, annelik açısından uygunsuz olarak değerlendirilerek “kötü anneler” olarak damgalanmakta ve suçlanmaktadır. Öte yandan, egemen ataerkil ideoloji tarafından “ayrıcalıklı” kabul edilmeyen kadınlar da annelik açısından “başarısız” olarak görülmekte ve damgalanmaya maruz

bırakılmaktadır. Dolayısıyla hâkim annelik söylemleri dahilinde “dezavantajlı” konumda olan veya norm olarak belirlenen standartlara uymayan kadınlar da iyi anne olamayacakları gerekçesiyle damgalanmakta ve suçlanmaktadırlar (Jackson ve Mannix, 2004; Walters, 2008, s. 39). Arendell (1999), biyolojik anne olmayan, göçmen, engelli, bekar, lezbiyen, trans, queer, sosyal yardımlarla yaşayan, yoksul kadınlar sosyal konumlarından ötürü annelik suçlamasının özneleri olduklarını ifade etmiştir.

Engelli kadınların da annelik suçlamasına maruz kalan kadın gruplarından biri olduğu görülmektedir. Malacrida (2012, s. 470), engelli kadınların idealize edilmiş annelik biçimlerine ulaşmada çok sayıda güçlükle karşı karşıya kalırken, aynı zamanda toplumsal olarak daha fazla toplumsal gözetlenmeye ve doğal olarak annelik suçlamasına açık olduklarını ifade etmiştir. Filax ve Taylor (2014, s. 3) ise, “görünür” bir engelliliğe sahip olmanın bu suçlanma ve damgalanmayı pekiştirdiğini belirtmektedir.

Annelik rolüne ilişkin standartların idealize edilmesi, bu rolün nasıl yerine getirildiğinin toplum üyeleri tarafından değerlendirilmeye açık hale gelmesini de meşrulaştırmaktadır (Timurkuran, 2019). Douglas ve Michaels (2004)’ün kavramları ile annelik artık bir “polis devleti” haline gelmiştir. Günümüzde anneler, sürekli olarak resmi ve gayri resmi ortamlarda izlenmenin baskısına maruz kalmaktadırlar. Resmi ortamlarda eğitim, tıp, çocuk psikolojisi gibi alanlarda profesyoneller, anneliğin sosyal kontrol ajanları olarak hizmet etmektedirler. Buradaki kilit nokta, bilgi kaynaklarının resmi kaynaklar olmasıdır (Henderson vd., 2010). Annelerin çocuklarını nasıl yetiştirmeleri gerektiğine dair nesnel bilgi kaynakları vardır ve bu bilgi kaynaklarına göre annelerin profesyoneller tarafından yargılanmaları/suçlanmaları meşru kılınmaktadır. Buna ek olarak anneler; diğer anneler, devlet, resmî kurumlar ve söylemler kadar arkadaşları, aileleri ve hatta yabancılar tarafından da gözetlenmekte ve suçlanmaktadırlar. Bu bağlamda Caplan (2010, s. 803-805), annelik suçluluğunun annelerin aileleriyle yaşadıkları deneyimler; diğer annelerin gözlemleri ve medyadaki annelik tasvirlerinin içselleştirilmesi olmak üzere üç kaynaktan yayıldığını ifade etmiştir. Henderson vd. (2010), gayri resmi ortamlar olarak tanımlanan bu ortamlarda; annelerin, çocukların gelişimsel dönemleri hakkındaki konuşmalardan, halka açık

yerlerde uygulanan disiplin davranışlarına kadar örtük veya açık bir şekilde, kişilerarası iletişim ve gözlem yoluyla gözetlendiklerini ve suçlandıklarını ifade etmişlerdir. Engelli kadınlar açısından düşünüldüğünde, anne-suçlama bağlamında engelli kadınlar, anne olma kararını verdiklerinde sosyal çevrelerinin olumsuz tutumlarıyla (Prileltensky, 2003), anneliğe geçiş sürecinde temas kurdukları sağlık kurumlarında ayrımcılıkla (Walsh-Gallagher vd., 2012; Smeltzer vd., 2007, Mitra vd., 2015, 2017) ya da çocuklarıyla birlikte dahil oldukları kamusal alanlarda damgalanmayla karşı karşıya kalabilmektedirler. Söz konusu toplumsal alanlarda engelli kadınlar, annelik yetenekleri açısından normatif beklentileri karşılayamayacakları, dolayısıyla annelik yapmak için uygun kadınlar olmadıkları düşünülerek toplumsal incelenme, damgalanma ve anne suçlamaya maruz bırakılmaktadır. Olsen ve Clarke (2003, s. 8)'in de belirttiği gibi, engelli kadınlar çocuklarının herhangi bir yanlış davranışından sorumlu tutulabilmekte, bunun yanı sıra çocuklarının karşılaştığı sosyal ve gelişimsel problemlerin kaynağı olarak görülebilmektedirler.

Yukarıda açıklandığı biçimiyle annelik suçunun, toplum tarafından kadınlara dayatılan “mükemmel annelik” ve “mükemmel çocuk yetiştirme” baskısından kaynaklanan, sosyal çevreden kadına yöneltilen dışsal suçlamaları içerdiği görülmektedir. Buna ek olarak Rotkirch ve Jahhunen (2010), kadınların annelik yaparken hissettikleri suçluluktan bahsetmektedir. Diğer bir deyişle, baskın annelik ideolojileri, kadınların kendilerini nasıl anneler olarak gördüklerini ve anneliğe ilişkin başarılarına yönelik değerlendirmelerini de şekillendirmekte, bu imkânsız standartlar kadınlar için öz suçluluğun temel kaynağı haline gelmektedir (Caplan, 2010, s. 804- 805). Dolayısıyla annelik suçlaması kadınlara dışardan yönelen baskıları içerirken, aynı zamanda kadınların hissettikleri içsel suçlamaları da içermektedir.

Walters (2008, s. 35), bu içsel suçlamanın annenin gerçek benliği duygusu ile ideal benliği arasındaki gerilimden kaynaklandığını, Collins (2020) ise bu içsel suçlamaların, kadının toplumsal olarak kurgulanan beklentilere uymadığını düşünmesi nedeniyle, iyi bir anne olmadığı ve çocukları için yeterince şey yapamadığı gibi düşüncelerden kaynaklandığını belirtmiştir. Öte yandan Collins (2020), anne suçluluğu kapsamında kadının kendine yönelen içsel suçlamalarını,

kamusal destek mekanizmalarının eksikliğiyle de ilişkilendirmektedir. Ona göre toplumsal yeniden üretim kapsamında bakımı paylaşacak kamusal mekanizmaların yokluğu, yoğun anneliğin gereklerini yerine getirmeyi kategorik olarak imkansızlaştırmaktadır ve bu da anne anne suçluluğunu tetiklemektedir.

“İyi annelik” standartlarına uymadıkları gerekçesiyle gerçekleşen bu suçlama ve damgalanmanın kadınlar üzerinde birtakım psikolojik sonuçları da bulunmaktadır. Henderson vd. (2015), anne olan kadınların anneliğe ilişkin gerçekçi olmayan beklentileri karşılayamadıklarında stres, suçluluk ve öfke gibi çeşitli duyguları deneyimlediklerini ortaya koymuştur. Jackson ve Mannix (2004)’in çalışması ise annelik suçlamasının annelerin öz yeterlik ve özdeğer duyguları üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu göstermiştir. Öte yandan bu suçluluk duygusu anneler üzerinde fiziksel refah, psikolojik sağlık ve üretken olma yetisini etkileyebilen bir yetersizlik duygusuna yol açabilmektedir (Harper ve Arias, 2004). Son olarak Liss vd. (2013) ise, annelik suçlamasının depresyon ve anksiyete gibi ruhsal sorunlara yol açtığını ortaya koymuştur. Anne olan engelli kadınlar da, annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları güçlükler ya da maruz bırakıldıkları kişisel baskılar sebebiyle annelik rolünü “yeterince iyi” şekilde gerçekleştiremediklerini düşünebilmekte ve kendilerini suçlayabilmektedirler.

Anne-suçlama, çoğunlukla annenin gerçek benliği ve ideal benliği arasındaki çelişkiye atfedilerek kişisel bir durum olarak anlamlandırılmaktadır ancak bunun da sebebi anneliğe ilişkin toplum tarafından üretilen mesajlar olduğundan, annelik suçlamasının yalnızca kişisel bir olgu olmadığı görülmelidir (Walters, 2008, s. 34). Öyle ki, Sutherland (2010), annelik suçlamasının mikro düzeyde kişisel deneyimler, mezo düzeyde kişilerarası etkileşimler ve makro düzeyde ise ideolojilerin etkileşimiyle oluşturulduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla aslında anne-suçlama, kişisel bir sorun olmanın aksine içinde bulunulan daha geniş sosyal, politik, ekonomik ve tarihsel bağlarla kesişmesinden ortaya çıkan kalıplara işaret etmektedir (Garey ve Arendell, 2001). Bu çerçeveden bakıldığında Ladd-Taylor ve Umansky (1998, akt. Albayrak, 2019, s. 32) annelik suçlamasının politik bir amaca hizmet ettiğini ve böylelikle suçu kadınlara yüklemenin; dikkati ekonomik açıdan ulaşılabilir barınmanın eksikliği, yoksulluk, ırkçılık, sosyal refah uygulamalarındaki yetersizlikler, işsizlik gibi alanlardan

kaynaklanan sosyal sorunlardan uzaklaştırdığını ifade etmiştir. Benzer biçimde Daniels (2020), var olan annelik politikaları ve sosyal politikaların bireysel sorumluluğu vurgulayarak devletin yükümlülüklerini reddetme ya da en aza indirme eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Sosyal politikalar içerisindeki bu görünmezlik, engelli kadınların anneliğini sorunsallaştıran bakış açılarına da zemin oluşturmaktadır.

Annelik suçlamasındaki bu toplumsal ve politik vurgu, çocukların yaşamlarındaki olumsuzluklar sebebiyle annelerin suçlanması yerine, yapısal sorunların ortadan kaldırılması için çalışılması gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Başka bir deyişle annelik suçlamasına yönelik bakış açısı, feminist kuramın “Kişisel olan politiktir” ilkesi ile paralel olmalı, yani konuya, sorumluluğu kadınların bireysel başarısızlıklarına yükleyen bir tutum yerine, daha geniş yapısal bir bağlamdan bakılarak yaklaşılmalıdır. Caplan (2007) bir çözüm yolu olarak, anneliğin kutsallaştırılmasından ve bir ideal olarak sunulan annelik kimliğinden vazgeçilerek, annelerin haklarının genişletilmesi ve böylelikle annelik suçunun ortadan kaldırılmasına odaklanılması gerektiğini ifade etmiştir. Buna paralel olarak LeBau (2013) da makro düzeyde, idealize edilmiş annelik standartları ve mükemmel annelik tasvirlerinin değişmesinin gerekliliğini, psiko-eğitimler bağlamında vurgulamıştır. Böylelikle çocukların yaşamlarında karşı karşıya kaldıkları sosyal, gelişimsel, davranışsal, psikolojik vb. problemler üzerinde yalnızca çocuk bakımından birincil derecede sorumlu olarak görülen annelerin değil, çocuğun bakımında eşit rollere sahip olması gereken babaların da sorumluluk sahibi olduklarının kabul edilmesinin gerekliliğine dikkat çekilmektedir. Aynı zamanda ideal annelik standartlarıyla uyumlu olmadığı düşünülen annelerin öznel annelik pratiklerini inşa etmesine alan açılarak, iyi anne/kötü anne dikotomisinin ortadan kaldırılmasının sağlanması beklenmektedir.

Miller (2010, s. 73)'in da belirttiği gibi, ataerkil annelik tanımları içerisinde alternatif annelik biçimleri için çok küçük bir kültürel alan vardır ve baskın kültürel annelik modeliyle uyumsuz gibi görünen annelikler, “uygunsuz” veya “değersiz” olarak anlamlandırılarak reddedilebilmektedir. Feminist tartışmalar, anneliğin özgürleştirici bir perspektiften, çeşitlilikler dahilinde yeniden tanımlanmasında,

farklı koşullarda annelik yapan kadınların annelik deneyimlerinin anlaşılmasında ve görünür kılınmasında önemli bir yerde durmaktadır. Bu sebeple bir sonraki bölümde, anneliğin feminist teori bağlamında nasıl tartışıldığı ele alınmıştır.

2.3.3. Annelik Çalışmaları ve Feminist Teori

Kadınlar için biyolojik cinsiyetlerinin bir uzantısı olarak görülerek “doğal” olarak tanımlanan, annelerin çeşitliliğini reddeden ve kadını baskı altına alan (ataerkil) annelik, feminizmin tartışması gereken önemli konulardan birisidir. Feminizmin ortaya çıkışından bu yana yeniden üretim ve annelik feminist kuramın merkezinde yer almış ve oldukça tartışmalı bir konu olmuştur (Neyer ve Bernardi, 2011; O'Brien-Hallstein vd. 2010, s.280).

DiQuinzino (2007, s. 13), anneliğin tartışılmasında feminist teorinin kavramlarının önemli bir yerde durduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda cinsiyet, toplumsal cinsiyet, bedenlenme, arzu, bilinç, deneyim, temsil, baskı, eşitlik, özgürlük ve özgürleşme gibi kavramlar, anneliğin feminizmin bakış açısıyla analiz edilmesinde oldukça önemlidir. Bununla birlikte bir kurum olarak anneliğin patriyarkayla ilişkisi göz önüne alındığında, Bricker-Jenkins ve Hooyman, (1986)'ın feminist bir yaklaşımın merkezinde yer alması gerektiğini ifade ettiği patriyarkayı sonlandırma, güçlendirme, süreç, kişisel olanın politik olduğu anlayışı ve birlik-çesitlilik gibi kavramsal vurgular da anneliğin ele alınmasında önemli bir yerde durmaktadır. Araştırmanın konusu bağlamında fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin olarak ise kesişimsellik konusu önem kazanmaktadır. Beyer (2019), toplumsal cinsiyet rollerinin ırk ve sınıf gibi kesişen baskı kategorileri arasındaki bağlantılarla yakından ilişki olduğunu ve bu nedenle anneliğin feminist kuramla analiz edilmesinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu yönüyle feminist teori, “yetenek” kategorisini de analizine dahil ederek, engelli kadınların annelik deneyimlerinin yorumlanmasına önemli katkılar sunacaktır.

Tüm bu kavram çerçevesi ve bakış açısından hareketle feminist teori kapsamında annelik konusu öncelikli olarak anneliğin doğuştan, biyolojik ve evrensel olduğu varsayımını toplumsal cinsiyet ve güç ilişkileri temelinde analiz etmesi, bununla beraber evrensel ve tek tip bir annelik anlayışı yerine kadın deneyimindeki çeşitliliği ve biricikliği vurgulayan bir perspektif sağlaması yönünden önemli bir

verde durmaktadır. Feminist teorinin bakış açısı, anneliğin doğal ve evrensel bir çerçeveden güçsüzleştirici bir pratik olarak nasıl tanımlandığı ile sosyal ve kültürel çerçeveden kadını güçlendiren bir pratik olarak nasıl tanımlanabileceğinin tartışılmasında önemli açılımlar getirmektedir.

Silva (1998), feminist kuramın, anneliği tarihsel, sosyal ve kültürel olarak bir kimlik olarak ele alarak; ataerkil ideolojinin tanımladığı doğal, evrensel ve içgüdüsel annelik mefhumuna meydan okuduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda feminist kuramda annelik, doğuştan ve evrensel bir statü olmaktan ziyade değişen ekonomik ve toplumsal faktörlere yanıt olarak sürekli olarak yeniden tasarlanan, erkek tanımlı kültürel annelik pratiğine bir karşı çıkış olarak ele alınmaktadır (Green, 2010, s. 400-402). Bu bağlamda feminist kuram, anneliğin ataerkil inşasını eleştirerek, bu çerçevede oluşturulan baskın annelik tanımlamalarına karşı alternatif bir anlayış geliştirmektedir. Takseva (2018)'nin da belirttiği üzere özellikle son otuz yıldır, annelik deneyimini biyolojik bir zorunluluk olarak varsayan annelik anlayışının ötesine geçilmiş ve anneliğin çeşitli uygulamalarına dair teoriler geliştirilmiştir.

Feminist çalışmalar, annelik pratiklerine ve kadınların aile içerisindeki yaşamlarına ilişkin yeni kavramsallaştırmalar ve düşüncelerin önünü açmış, hâkim annelik ideolojileriyle ilişkili olarak farklı deneyim alanlarına ilişkin araştırmaları teşvik etmiştir (Öztaş, 2015, s. 95). Feminizm içerisinde anneliğin ele alınış biçimi, feminizmin tarihsel süreçleriyle yakından ilişkilidir ve bu tarihsel süreçlerin dinamiklerine göre şekillenmektedir. Birinci dalga feminizm içerisinde, 19. yüzyılın sonlarına ve 20. yüzyılın başlarına denk gelen süreç, "maternal feminizm" in başlangıcı olarak görülmektedir (Walters, 2008). Öztaş (2015, s.95), feminist literatürde anneliği olumlu bir perspektiften ele alan çizginin 20. yüzyılın başlarından itibaren şekillendiğini ifade etmektedir. Maternal (anacı) feminizm olarak adlandırılan bu feminist gelenek, kadınların özel alanda gerçekleştirdiği bakım işinin değerinin yükseltilmesini ve besleme, bakım, şefkat gibi anaç değerlerin kamusal yaşama aktarılmasını savunmaktadır (Kawash, 2011; akt. Öztaş, 2015). Bu yönüyle Walters (2008, s. 16), maternal feministler için anneliğin biyolojik bir işlevden daha fazlası olarak görülerek toplumsal değişim için bir araç olarak anlamlandırıldığını ifade etmektedir. Bu noktalardan hareketle, Shadaan

(2019, s. 487)'in da belirttiği gibi bu dönemde maternalizm, kadınların bakım sağlamaya “doğal” olarak uygun oldukları varsayımını pekiştirmiş, bakımı kadınsılaştırmayı ve bireyselleştirmeyi teşvik ederek özcülüğü pekiştirmiştir. Bununla birlikte Öztan (2015, s. 96), maternal stratejilerin yine de annelik ile ilgili sosyal mevzuatın gelişmesinde etkili olduğunu ifade etmektedir.

“Kişisel olanın politik olduğu”nun fark edildiği ikinci dalga feminizm, toplumsal cinsiyet rollerini, evliliği ve çekirdek aileyi kadın üzerinde baskı kurmanın araçları olarak eleştirmektedir (Takseva, 2018). Buna paralel olarak Öztan (2010, s. 112), bu dönemde feminist hareketin, anneliği kadını özel alana bağlayan, eşitlik ve özerklik mücadelesi önünde engel oluşturan bir kurum olarak değerlendirdiğini ifade etmiştir. İkinci dalga feministler kadınların üreme üzerindeki kontrol ve seçim hakkıyla ilgilenmişler ve kadınların “ev hanımı” ve “anne” olarak ezilmelerinin analizine odaklanmışlardır (Takseva, 2018). Diğer bir deyişle ikinci dalga feminizmle birlikte anneliğin kadını baskılayan bir yapı olduğu anlaşılmıştır. İkinci dalga feminist harekete denk gelen dönemde Rich (1976)'in *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution* isimli kitabı, ataerkil anneliğin eleştirel bir analizi olarak, feminist eleştirileri tetikleme ve anneliğe ilişkin feminist kuramların geliştirilmesi açısından oldukça önemlidir. (Kawash, 2011). Söz konusu çalışma, anneliğin ataerkil anlatısını yapısöküme uğratarak anneliğin karşı anlatılarının, özellikle de anneliğin kadın merkezli ve feminist anlamlarının ortaya çıkmasına alan açmıştır (O'Reilly, 2004, s. 10).

Rich (1976), bu çalışmasında anneliğin anlamında kurum ve deneyim olarak bir ayırım yaparak ataerkil annelik ideolojisinin annelik deneyimini nasıl şekillendirdiğini tartışmıştır. Rich (1976)'e göre kurum olarak annelik, kadınların kadın merkezli arzu ve hedefler geliştirmesini engelleyerek onların çıkarlarını ve aile dışındaki faaliyetlerini reddederken, deneyim olarak anneliğin kadınları güçlendirici ve özgürleştirici bir yönü bulunmaktadır (Glenn, 1994, s. 10). Özetle bir kurum olarak annelik erkek tanımlı bir baskı alanı olsa da kadınların öznel annelik deneyimleri onlar için bir güç kaynağı, güçlenme alanı ve toplumsal değişim aracı olabilmektedir (O'Reilly, 2007, s. 813). Çalışma, ataerkil annelik tanımlamalarına karşılık inşa edilen öznel annelik deneyiminin güçlenmeye katkı sağlayan boyutlarının da var olduğunu ortaya koymasından da önemlidir.

Devamında, anneliğe ilişkin feminist analizlere bir katkı olarak Chodorow (1978), toplumsal örgütlenmede ve cinsiyetin yeniden üretiminde merkezi ve kurucu bir unsur olarak anneliği psikolojik süreçlere de vurgu yaparak analiz etmiş, bu bağlamda kız çocuklarının anneleri ile özdeşleşmesinin onları anneliğe hazırladığını ve böylelikle ideal annelik tanımlamalarının yeniden üretildiğini ifade etmiştir. Chodorow (1978)'un çalışması, ataerkil anneliğin nasıl yeniden üretildiğinin anlaşılması açısından önemlidir.

Ruddick (1980) ise, anneliği biyolojik cinsiyetin determinizminden arındırma çabası doğrultusunda anneliği cinsiyetten bağımsız bir pratik olarak yorumlamıştır. Takseva (2018), Ruddick'in bu çalışmasının anneliği bir deneyim olarak ele alan ilk çalışma olduğunu ifade etmektedir. Ruddick (1980)'e göre doğum yapma ve annelik birbirinden tamamen farklı iki iştir. Ona göre annelik yalnızca fiziksel ve duygusal bir iş değildir, aynı zamanda “anneye özgü düşünme biçimi (maternal thinking)” olarak adlandırılan entelektüel bir faaliyettir. Ona göre annelik, annenin cinsiyetinden kaynaklanan bir durum değil, çocuğun ihtiyaç ve taleplerine karşı verilen bir yanıttır. Bu düşünce, odağı annenin kim olduğundan çok ne yaptığına kaydırmaktadır. Bu nedenle annelik işini yapmak için yalnızca kadın olmak veya biyolojik anne olmak gerekmemektedir (akt. Rothman, 1994, s. 154-155). Böylelikle Ruddick (1980)'in “anneye özgü düşünme biçimi” feminist annelik teorisine iki temel katkı sağlamaktadır. İlk olarak, Albayrak (2019)'ın da ifade ettiği gibi Ruddick (1980) anneliğin besleme, eğitme ve koruma taleplerine bir yanıt olarak annelik pratiğinin fiziksel ve entelektüel boyutlarının biyolojik olarak belirlenmediğini ve sürekli pratiklerle öğrenilen veya edinilen bir düşünce türü olduğunu ortaya koymaktadır. Böylelikle Ruddick (1980), annelik düşüncesini, ataerkil ideolojiye karşı alternatif bir varoluş şekli olarak ele almış; annelik işinin annelik düşüncesinin somutlaştığı önemli ve zenginleştirici bir deneyim kaynağı olduğunu savunmuştur (Öztañ, 2015). Öte yandan “anneye özgü düşünme biçimi” tanımlaması, Takseva (2018)'nın da belirttiği gibi, anneliğin yeni bir tanımlamasının ortaya çıkmasına olanak sağlamaktadır. Bu tanım, bakım işinin “ötekileştirilen” anneler, babalar, bakım verenler gibi herhangi biri tarafından “iyi bir şekilde” yerine getirilebileceğini de ortaya koyması yönünden önemlidir.

1970'li yıllardan itibaren kadın hareketinde anneliğe ilişkin olarak gerçekleşen bu değişimler ışığında feminizm, sosyal hizmet mesleğinin kadınlar, anneler ve ailelerle uygulama biçimini sorgulayarak ve yeniden şekillendirerek sosyal hizmet uygulamasını, araştırmasını ve teorisini de etkilemeye başlamıştır (Kuri ve Fierheller, 2022).

İkinci dalga feminizmin ilk dönemlerinde annelik konusu ele alınırken; ırk, sınıf, toplumsal konum gibi farklılıkların ve annelik etkinliğinin ortaya çıktığı çeşitli bağlamların göz ardı edildiği göze çarpmaktadır. Bu konuda Collins (1994, s. 45), feminist kuramın beyaz, orta sınıf kadınların endişeleri üzerinde merkezlenmesinin, anneliğin ayrıcalıklı bir konumdan ele alınmasına yol açarak çeşitli kadınların sorunlarının görmezden gelinmesine yol açabileceği gibi tehlikeli bir sonucu olabileceğini ifade etmiştir. Chandler (2007, s. 531)'in de ifade ettiği gibi annelik uygulamaları, çeşitli yönlerden benzer olan anneler arasında dahi önemli ölçüde farklılık göstermekte ve çeşitlilikler çerçevesinde şekillenmektedir. Dolayısıyla, kadın kategorilerinin evrensel olmadığı gibi annelik pratiği deneyimleri, annelerin baskıcı yapılara boyun eğme ya da direnme biçimleri de evrensel değildir (Takseva, 2018). Bu vizyondan hareketle, 1980'li yılların sonlarından başlayan ve 1990'lı yıllarda daha da gelişen üçüncü dalga feminizm, kadın sorunlarına ilişkin bakış açısına yönelik değişim talepleriyle birlikte anneliğin ele alınış biçimine de önemli açılımlar getirmiştir.

Üçüncü dalga feminizm ile, evrensel bir kadın deneyimi ve ezilme biçiminden bahsedilemeyeceği ve farklı kadınlık konumlarının ve deneyimlerinin bulunduğu öne sürülerek, feminist teoride deneyime ırk, etnisite, sınıf, yetenek ve cinsel yönelim gibi farklılıkları da dahil eden kesişimsel yaklaşımlar gündeme gelmiştir (Öztan, 2010, s. 115). Feminist düşüncedeki bu anlayış değişikliği feminizmin anneliğe bakışına da yansımış ve annelik bu yıllardan itibaren ırk, etnisite, sınıf, cinsiyet ve yetenek deneyimleri bağlamında ele alınmaya başlanmıştır; buna paralel olarak annelerin anneliğe ilişkin düşünce ve deneyimlerinin sınıf, ırk, etnik köken, dini inanç, siyasi bakış açısı, cinsel yönelim, fiziksel yetenek, vatandaşlık statüsü, çeşitli alt kültürlerden olma, ikamet yeri, iş yeri ortamı, eğitim durumu gibi çeşitli etmenlerden oluşan karmaşık bir harita ile şekillendiği anlayışı kabul edilmiştir (Glenn vd., 1994; akt. Albayrak, 2019, s. 20). Farklı üçüncü dalga

feminist seslerin yol açtığı yeni feminist kimlik siyaseti, annelik çalışmalarının ortaya çıkmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır (Takseva, 2018). Böylelikle anneliğin tek bir değişken etrafında açıklanmayacağı; evrenselleştirici, genelleştirici ve özcü bir bakış açısı ile tartışılmayacak kadar geniş bir durum olduğu ve içinde farklılıkları da barındırdığı gerçeği kabul görmeye başlamıştır (Timurkuran, 2019). 1990'larda kadın hareketinin üçüncü dalgası ortaya çıkarken, sosyal hizmet, feminizm ve annelik kuramı alanlarındaki bilimsel literatür, farklı kültürel ve etnik kökenlerin artan temsiliyle genişlemeye devam etmiştir (Kuri ve Fierheller, 2022). Konuya ilişkin olarak Collins (1994)'in annelik deneyimini ırk ve toplumsal cinsiyet kesişiminde ele aldığı çalışması, annelik deneyimine kesişimsel bir perspektiften yaklaşması bakımından önemlidir. Öte yandan 1990'lı yıllardan itibaren O'Reilly, maternal (anacı) feminizme bir alternatif olarak, güçlenmiş annelik (empowerment motherhood) kavramını tartışmaya başlamış ve 2016 yılında annelik kimliğinin kadın kimliğinden farklı olduğunu öne sürdüğü ve anneliğin güçlenme teorisinin ve politikalarının başlangıcı olarak konumlandığı "Matricentric Feminism" kitabını yayımlamıştır.

Feminizm içerisinde anneliğe ilişkin konular halen tartışmalıdır ve geçerli olan tek bir görüş bulunmamaktadır. Genel bir çerçeveden bakıldığında anneliğe ilişkin feminist düşünceler iki odağa sahiptir. Bu odakların ilki, kadınların annelik deneyimlerindeki ortaklıkları betimleyen bir annelik modeli geliştirme çabalarından oluşurken bir diğer odak ise annelik deneyimlerindeki çeşitliliklere ve farklılıklara dikkat çeken bir bakış açısıdır (McDonald-Harker, 2011, s. 22). Öztan (2010, s. 112), feminist anneliği ele alırken feminist düşünce içerisinde ortaya çıkan bu iki odak noktasının, yani kadınların özgül gücü/güçlenme aracı olarak annelik ile kadınların ikincilliğinin sağlam bir zinciri olarak annelik arasındaki çekişmenin, feminist kuramın temel izleklerinden biri olageldiğini ifade etmiştir.

Feminist literatürde anneliğe ilişkin devam eden bu tartışmalara ek olarak O'Reilly (2007, s. 802) ise, feminist bir annelik teorisi ve pratiğinin, anneliğin ataerkil anlamını kesintiye uğratarak kadını faillik, otorite, özgünlük, özerklik gibi kavramlara vurgu yaparak güçlendiren bir annelik görüşünü uygulamaya

çalıştığını ve bu sayede ataerkil anneliğin karşı anlatısı olarak işlev görebileceğini ifade etmiştir.

Bütün bu anlatılanlardan hareketle özetlenecek olursa feminist teori, farklı dönemlerde gelişen bakış açıları da göz önüne alınarak anneliği, kadınlıkla eşleştiren ataerkil annelik tanımlamalarına karşılık, sosyal olarak inşa edilen ve dolayısıyla kadın deneyimlerinin çeşitliliği ile paralel olarak sayısız şekilde deneyimlenebilecek olan bir rol olarak ele almaktadır. Öte yandan feminist teori, öznel annelik deneyimlerinin kabul edilmesi ve ataerkil ideoloji içerisinde yeniden üretilen güç ilişkilerinden kaynaklı olarak sessizleştirilen, annelik rolü bağlamında uygunsuz görülen ve ötekileştirilen kadınların bu deneyimlerinin görünür kılınması noktasında güç ilişkilerinin analiz edilmesine katkı sağlaması ve güçlenmeyi odağına alması ile de annelik açısından önemli katkılar sunmaktadır. Engelli kadınların annelik deneyimlerini keşfetmek ve görünür kılmak amacıyla literatürde yapılan birtakım çalışmalar bulunmaktadır. Bu doğrultuda bir sonraki bölümde, engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin bir literatür taraması yer almaktadır.

2.3.4. Engelli Kadınların Annelik Deneyimlerini Konu Alan Çalışmalar

Engelli kadınlar ve anneliğe ilişkin literatür incelendiğinde, 2000’li yıllar öncesine kadar engelli kadınların annelik deneyimlerinin literatürde görünmez kaldığını ve bu alanda ilk çalışmaların özellikle 2000’li yıllar sonrasında yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Literatürde anne olan engelli kadınların deneyimleri çeşitli boyutlarıyla ele alınmakla birlikte bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunun doğum bakım hizmetlerine erişebilirlik konusuna odaklandığı ve sağlık disipliniinde gerçekleştirildiği gözlemlenmiş, kadınların annelik deneyimlerini annelik ideolojisi ile bağlantılı şekilde konu alan çalışmaların sınırlı olduğu görülmüştür. Bu bölümde, engelli kadınların annelik deneyimleri, annelik deneyimini doğum bakım hizmetlerine erişebilirlik açısından ve annelik ideolojisi açısından konu alan çalışmalar çerçevesinde anlamsal bir bütünlük içerisinde sunulmaya çalışılmıştır.

Daniels (2019), anne olan engelli kadınların annelik deneyimlerini, sağlamlık ideolojisi temelinde açıklamıştır. Bu çalışmada, engelli kadınların annelik deneyimleri, anneliğin tıbbileştirilmesi, öjeni, normallik, biyopolitika gibi

sağlamcılık ideolojisi ve feminist teori ile bağlantılı düşünce yolları kapsamında tartışılmıştır. Böylelikle annelik ideolojisinde örtük olarak belirtilen, engelli kadınları annelik rolü bağlamında ötekileştiren “sağlamcı” kodlar ve değerler ortaya çıkarılmıştır. Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri, hâkim annelik söyleminde açık olarak belirtilmese de iyi annelerden beklenen özellik ve uygulamaların “hızlı tempo, sonsuz enerji, bedensel-duygusal-zihinsel istikrar, bağımsızlık ve özerklik gibi özellikleri” gerektirdiğinin ortaya koyulmasıdır. Çalışmada engelli kadınların anneliğe geçiş sürecinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları baskı ve ayrımcılık, annelik ideolojisinin sağlamcı bir ideoloji olması ve toplumsal yaşamın her alanına çeşitli yollarla sızmasıyla açıklanmıştır. Daniels’ın bu çalışması, engelli kadınların annelik üzerinden deneyimledikleri baskının açıklanması noktasında önemli bir kuramsal çerçeve sunmakta ve engelli kadınların annelik deneyimlerinin sosyal olarak inşa edildiğinin anlaşılmasına temel oluşturmaktadır.

Annelik deneyimi aslında annelik kararının verilmesi ile başlamaktadır. Lappeteläinen vd. (2016), engelli kadınların annelik kararını verme sürecini araştırdıkları çalışmalarında engelli kadınların anne olma kararını verme süreçlerinin hangi dış baskılarla şekillendiğini “telafi”, “yasaklanmış seçenek” ve “planlı seçim” temaları çerçevesinde ortaya koymuştur. Telafi anlatıları çerçevesinde annelik kararı, kadınların “tatmin edici bulmadıkları” yaşamlarını değiştirme ve bir yaşam amacı oluşturma amacıyla verilmiş bir karardır. Yasaklanmış seçenek anlatıları, çocukluk döneminden itibaren engelli kadınlar için anneliğin “yasak” olarak inşa edildiğini, bu nedenle kadınların anne olmayı hiç düşünmediklerini ancak plansız bir şekilde anne olduklarını vurgulamaktadır. Planlı seçim anlatıları ise, “riskli anneler” olarak damgalanmalarına karşın kadınların hâkim annelik söylemlerine karşı çıkarak planlı ve istekli bir şekilde annelik kararını verdikleri süreci ifade etmektedir. Araştırma, engelli kadınların annelik kararının engelliliğe ve anneliğe dair sosyal inşa çerçevesinde şekillendiğini vurgulaması açısından önemlidir.

Kocher (1994), anne olan engelli kadınların annelik deneyimlerine ve annelik yaparken karşılaştıkları güçlüklerle ilişkin olarak literatürde var olan ilk çalışmayı gerçekleştirmiştir. Çalışma, ataerkil ve sağlamcı bir toplumda engelli bir kadın

olarak annelik yapmanın yarattığı güçlükler vurgu yapmaktadır. Araştırma ile, fiziksel engelli kadınların ev hayatının taleplerini karşılamaya ve engel durumu ile annelik rollerini uzlaştırmaya çalışırken fiziksel ve duygusal olarak daha fazla yıprandıkları, ek olarak erişilebilir olmayan çevresel koşullardan dolayı anneliğin fiziksel yönlerine dayalı pratikleri gerçekleştirirken güçlükler yaşadıkları ortaya koyulmuştur. Bunlara karşın araştırmaya katılan engelli kadınların anlatıları, iyi anneliğin fiziksel kapasite ile değil duygusal bakım ve bağlılık ile gerçekleşeceğine yönelik düşüncelerinde ortaklaşmaktadır.

Engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin olarak yapılmış olan bu genel çalışmadan sonra, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken özel ve kamusal alanda karşı karşıya kaldıkları yapısal güçlükler odaklanan çeşitli çalışmalar yapılmıştır.

Malacrida (2007), engelli kadınların annelik deneyimlerini bakım ve bağımlılık temelinde ve feminist yaklaşım çerçevesinde ele almıştır. Çalışmada anne olan engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken özel ve kamusal alanda karşı karşıya kaldıkları güçlükler odaklanılmıştır. Bu kapsamda araştırma, özel alanda bakım ve yeniden üretim üzerinden şekillenen kadınlık rollerinin ve annelik rolünün engelli kadınlar için ek baskılar yarattığını ortaya koymuştur. Kamusal alanda karşı karşıya kalınan güçlükler bağlamında ise fiziksel engelli kadınların anneliğin fiziksel yönlerini talep eden pratiklerini gerçekleştirirken, fiziksel çevrenin koşullarının yarattığı sınırlamalar sebebiyle güçlüklerle ve engel durumlarından ötürü damgalanmayla karşı karşıya kaldıkları ortaya koyulmuştur. Bu noktada engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri güçlükler, kamusal destek mekanizmalarının yetersizliğiyle ilişkilendirilmiştir.

Kamusal destek mekanizmalarının eksikliğinin kaynağının ne olduğunu ortaya koyması açısından Prilleltensky (2003)'in çalışması önemlidir. Bu çalışmada engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri güçlüklerde resmi ve gayriresmi destek mekanizmalarının nerede durduğu tartışılmıştır. Bu yönüyle araştırma, annelerin çocukların fiziksel ve psikolojik refahını sağlama kapasitesini engelliliğe bağlayan tıbbi bakış açısından

uzaklaşarak, odağın bağlamsal faktörlere kaydırılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, anne olan engelli kadınlar için var olmayan kamusal destek hizmetlerinin baskın sosyal normlar ışığında değerlendirilmesi gerektiği ortaya koyulmuş; kamusal destek mekanizmalarının eksikliği politika yapıcıların engelliliğe atfettiği değer ile ilişkilendirilmiştir.

Malacrida (2009)'nın çalışmasında ise, engelli kadınların "ideal" annelik taleplerini karşılayabilmek için nasıl uygulamalar gerçekleştirdikleri ele alınmıştır. Araştırmanın sonuçlarına göre engelli kadınlar, "iyi annelik" standartlarına uyum sağlamak, anneliğin taleplerini yerine getirmek, kendilerinin "yetersiz" çocuklarının ise "bakılmamış" olarak algılanmasını önlemek ve aslında hâkim annelik söyleminde kendilerini konumlandırabilmek için alternatifler yaratmaktadırlar. Bu bağlamda engelli kadınlar bakımın fiziksel yönlerine katılmayı içeren annelik pratiklerini gerçekleştirebilmek için yeni stratejiler geliştirmekte, bu stratejilere ek olarak engelli kadınlar kamusal alanda engel durumlarını saklayarak "telafi edici" bir annelik yapmaya çalışmaktadırlar. Araştırma ayrıca, bedensel koşullar ve sosyal koşullar arasındaki bağlantıyı ifade eden somutlaşmış engellilik kavramını kullanmaktadır. Bu bağlamda engelli kadınlar her ne kadar telafi edici çözümler bulsalar da fiziksel çevrenin erişilebilir olmaması sebebiyle kadınların deneyimledikleri güçlükler tam anlamıyla ortadan kaldırılamamaktadır. Bu sebeple araştırmanın sonucunda fiziksel çevrenin erişilebilir hale getirilmesine yönelik düzenlemelere duyulan ihtiyaç vurgulanmıştır.

Shpigelman (2014)'ın gerçekleştirdiği çalışmada ise fiziksel engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları güçlükleri, güçlü yanlarını ve gereksinimlerini ortaya koymak amaçlanmıştır. Araştırmanın bulguları, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken fiziksel ve psikolojik açıdan güçlüklerle karşılaştıkları ve bu güçlüklerin kaynağının sosyal çevrenin erişilebilir olmaması olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra araştırma, engelli kadınların karşılaştıkları güçlüklerle kendi geliştirdikleri stratejilerle başa çıktıklarını ve bu stratejilerin onların güçlü yanları olduğunu vurgulamıştır. Ortamı fiziksel olarak erişilebilir kılmak, eylemleri önceden planlamak, yardım ve destek almak kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken geliştirdikleri stratejilerden

bazılarıdır. Araştırma, fiziksel engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken erişilebilir çevresel koşullar, fiziksel ve duygusal destek, ebeveynlik eğitimi, maddi yardımlar ve rekreasyonel aktivitelere gereksinim duyduğunu ortaya koymuştur. Çalışmanın engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken kendi başa çıkma stratejilerini geliştirdikleri bulgusuna paralel olarak Powell vd. (2019) ise, son 10 yıl içerisinde anne olan engelli kadınlarla gerçekleştirdikleri araştırmada engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken kullandıkları stratejileri ortaya koymuşlardır. Araştırmanın bulguları bu stratejilerin, bakım ekipmanı satın almak veya değiştirmek, ev ortamına uyum sağlamak, akranlarından tavsiye ve bilgi almak, bakım için destek almak, güvenliği ve disiplini kolaylaştırmak için iletişim stratejileri geliştirmek olduğunu göstermektedir.

Jacob vd. (2017) ise, 0-3 yaş arası çocuğa sahip olan bedensel engelli kadınların çocuğun fiziksel bakımı kapsamında annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları güçlüklerle baş etmeleri noktasında informal sosyal destek kaynaklarının konumunu ele almaktadır. Araştırma, çocuğun bakımına destek olan aile üyelerinin var olduğu durumlarda, bu tür desteklerin eş ve çocuk ile olan ilişki üzerindeki etkisini tartışmaktadır. Bakım işinde kadınlara destek verenler %13 oranında büyük çocuklar ve %83 oranında hane dışındaki kişiler iken yalnızca %4'ünün babalar olduğu ifade edilmiştir. Bununla beraber kadınlar, bakıma başkalarının dahil olmasıyla çocukların yaşamındaki merkezi rollerini kaybettiklerini hissettiklerini belirtmiş; bu kadınların %52'si ise bakımın nasıl yapılacağı noktasında başkalarını yönlendirmenin bu konuda telafi edici olduğunu ve özerkliğin sürdürülmesine katkı sağladığını ifade etmiştir. Annelik pratiklerini gerçekleştirirken başkalarının desteğini almaktan memnun olmayan kadınlar ise başka birinin desteğine gereksinim duymadan annelik yapabilmek için erişilebilir ve uyarlanabilir olan ekipman ve stratejilere ihtiyaç duyduklarını belirtmiştir.

Engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin olarak, anneliği annelik ideolojisi çerçevesinde ya da bir toplumsal cinsiyet rolü olarak ele alan araştırmaların yanı sıra; engelli kadınlar için doğum bakım hizmetlerine dair deneyimlerin nasıl olduğunu araştıran çok sayıda araştırma (Thomas, 1997; Thomas ve Curtis,

1997; Walsh-Gallagher vd., 2012; Begley vd., 2010; Payne vd., 2014, Mitra vd., 2015, Mitra vd. 2017; Smeltzer vd., 2016; Tarasoff, 2015, 2017; Hall vd., 2018) bulunmaktadır. Engelli kadınların doğum bakım hizmetlerine erişebilirliklerine ilişkin yapılmış çalışmaların bulguları çoğunlukla ortaktır.

Thomas ve Curtis (1997), fiziksel engelli kadınların doğum bakım hizmetlerine erişebilirlik bağlamında karşı karşıya kaldıkları eşitsiz uygulamaları fiziksel olarak erişilebilir olmayan uygulamalar, yetersiz karşılanan bilgi ihtiyacı ve uygunsuz yardım alma deneyimi olmak üzere üç ana tema çerçevesinde açıklamıştır. Begley vd. (2010), fiziksel engelli kadınların doğum bakım hizmetlerine erişebilirliğine dair yetersizliklerin, kadının gereksinimleri doğrultusunda bireyselleştirilmiş bakımın eksikliği ve aşırı tıbbileştirilmiş bakım modellerinin kullanılması, sağlık kurumlarının fiziksel olarak erişilebilir olmaması, sağlık alanında çalışan profesyonellerin ayrımcı tutumları ve bilgi eksiklikleri, sağlık hizmetlerinin ekonomik açıdan karşılanabilir olmaması olarak ifade etmiştir. Payne vd., (2014), Mitra vd. (2016), Smeltzer vd. (2016) tarafından nitel araştırma yöntemi ile gerçekleştirilen çalışmalarda da benzer bulgular yer almakta, engelli kadınların doğum hizmetlerine erişebilirliklerine ilişkin olarak özellikle fiziksel olarak erişilebilir olmayan koşullara ve sağlık profesyonellerinin damgalayıcı tutumlarına vurgu yapılmaktadır. Konuya ilişkin olarak sayısal verilerle bir çerçeveye çizmesi açısından Mitra vd. (2017)'nin fiziksel engelli 126 kadının katılımıyla gerçekleştirdiği ve engelli kadınların doğum bakım hizmetlerine erişebilirliklerini nicel araştırma yöntemini kullanarak ortaya çıkarmayı amaçladığı çalışma önemlidir. Araştırmaya katılan kadınların %53.2'si, doğum bakım hizmeti kapsamında hizmet alınacak olan sağlık kuruluşlarının fiziksel olarak erişilebilir olmadığını, %40'ı profesyonellerin engel durumunun hamilelik ve doğumu nasıl etkileyebileceğine dair bilgi eksikliği bulunduğunu ifade etmiş, %35'i sağlık profesyonellerinden olumsuz tepkiler aldıklarını ifade etmiştir.

Literatürde yer alan çalışmaların bulgularından da anlaşılacağı gibi engelli kadınlar annelik deneyimleri kapsamında hamilelik, doğum ve doğum sonrası bakım sürecinde sağlık hizmetlerine erişebilirlikleri konusunda sağlık kurumlarının fiziksel olarak erişilebilir olmaması, sağlık profesyonellerinin engelli kadınların anne olma deneyimine ilişkin bilgi eksiklikleri ve engelliliğe ilişkin

damgalayıcı tutumları, sağlık profesyonelleriyle etkileşimlerinde erişilebilir olmayan iletişim tekniklerinin kullanılması gibi sebeplerden kaynaklı olarak eşitsizliklerle karşılaşabilmektedir. Engelli kadınların doğum bakım hizmetlerine erişebilirliklerine ilişkin çalışmalar, temelde sağlık hizmetleriyle ilişkili görünmekle birlikte, hizmetlere erişim sürecinde kadınların deneyimledikleri eşitsizliklere dikkat çekmesi açısından önemlidir. Bu bağlamda literatürdeki bazı çalışmalar, doğum bakım hizmetlerine erişebilirlik açısından deneyimlenen eşitsizlikleri annelik ideolojisi çerçevesinde değerlendirmesi yönüyle sosyal hizmet disiplini açısından önemli bakış açıları sunmaktadır.

Tarasoff (2015), engelli kadınların doğum bakım hizmetlerine ilişkin deneyimlerini “sağlamcılık ideolojisi” ve “mikro saldırganlıklar” temelinde ele almıştır. Araştırmanın bulguları, engelli kadınların anne olmalarına ilişkin söylem düzeyindeki ayrımcılığın sağlık profesyonelleriyle kurulan etkileşimlerde pratiğe aktarıldığını göstermektedir. Araştırmanın önemli bir bulgusu, engelli kadınların sosyal çevrelerinde anneliğe ilişkin deneyimlerini paylaşabilecekleri kişilerin bulunmadığı, bu nedenle hamilelik döneminden itibaren bir “tecrit edilmişlik” duygusu yaşadıkları ve yalnızlaştırdıklarının ortaya koyulmasıdır. Konuya ilişkin olarak akran desteğinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Hall vd. (2018), engelli kadınların hamilelik, doğum ve doğum sonrası erken dönem boyunca sağlık sistemi içerisinde yaşadıkları eşitsizlikleri sosyal hizmetin temel değerlerinden olan “kişiye saygı” ve “insan onuru” çerçevesinde tartışmış, çalışmada engelli kadınların doğum bakım hizmetleri esnasında karşı karşıya kaldıkları erişilebilir olmayan uygulamaların bu ilkelere aykırı olduğu ifade edilmiştir. Araştırmanın sonucunda kadınların istek ve gereksinimlerini dikkate alan, kadın merkezli bireysel doğum bakımı hizmetlerinin gerekliliği vurgulanmıştır.

Frederick (2015, 2017)’in çalışmaları ise, engelli kadınların doğum bakım hizmetleri kapsamında karşılaştıkları eşitsizlikleri annelik ideolojisi çerçevesinde ele almıştır.

Frederick (2015), görme engelli kadınların sağlık sistemi içerisinde karşı karşıya kaldıkları eşitsizlikleri annelik ideolojisi açısından değerlendirmiştir. Araştırma

kapsamında, doğum bakım hizmetleri sırasında sağlık profesyonellerinin engelli kadınlara yönelik damgalayıcı tutumları, “anne suçlama (mother-blaming)” kavramı ile ilişkilendirilmiştir.

Frederick (2017) ise, engelli kadınların sağlık sistemi içerisinde karşı karşıya kaldıkları baskı, damgalanma ve ayrımcılığı “bilimsel annelik” söylemi çerçevesinde ele almaktadır. Araştırma, annelik ideolojisi kapsamında engelli kadınların “bilimsel annelik” söylemine uygun şekilde annelik yapmalarının beklendiğini, engelli kadınların bedenlerinin annelik üzerinden baskı altına alındığını ve doğum bakım hizmetleri kapsamında gerçekleştirilen uygulamalarda “normalliğin değeri”nin aktarımının sağlandığını ortaya koymaktadır. Frederick (2017), bunu “normallik projesi” olarak kavramsallaştırmaktadır. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu ise, engelli kadınların bireysel gereksinimlerinin tıp kurumu ve tüketici pazarında görmezden gelindiğidir. Bu yönüyle araştırma, “normalliğin değerinin” doğum bakım hizmetleri kapsamındaki tıbbi uygulamalar aracılığıyla annelik ideolojisine nasıl sızdığını ortaya koymaktadır.

Engelli kadınların anneliğin fiziksel bakıma dayalı pratiklerinin gerçekleştirilmesinde özel alanda ve kamusal alanda karşı karşıya kaldıkları baskıları ortaya koymayı amaçlayan çalışmalara karşılık, literatürde engelli kadınlar için anneliğin güçlendiren ve kadınların olumlu bir kadın kimliği geliştirmelerine destek olan bir rol olduğunu ortaya koyan araştırmalar da bulunmaktadır.

Grue ve Laerum (2002)’un araştırmasında bedensel engelli kadınların, anneliği kendi kimliklerinin dönüşümünde nasıl bir yerde gördükleri ele alınmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, kültürel olarak görünmez kılınan bedenlere sahip olan ve bu söylemler çerçevesinde cinsiyetsizleştirilen engelli kadınlar için annelik, kaybettikleri bir cinsiyeti yeniden kazanmak anlamına gelmektedir. Öte yandan araştırmaya katılan kadınlar için annelik, toplumda “normal” olarak görülmenin bir aracı haline gelmiş ve engelli kadınlar kendilerinin annelik söylemi üzerinde söz hakkı sahibi olduklarını belirtmişlerdir. Sonuç olarak araştırma, engelli kadınların anneliği olumlu bir kimlik olarak deneyimlediğini vurgulamaktadır.

Pinto (2011)'nin çalışmasında ise annelik, feminist kuram perspektifinden, engelli kadınları annelik rolünden dışlayan ideolojiler odağında ele alınmıştır. Çalışmada engelli kadınların annelik deneyimleri, engellilikle yeniden şekillenen, dönüştürülen bir pratik olarak değerlendirilmiş ve bu kadınlar için annelik bir mücadele ve güçlenme alanı olarak kavramsallaştırılmıştır. Araştırmaya katılan kadınların annelik deneyimi “anne olma gücünün, gücü elinde tutanlardan geri alınması” olarak değerlendirilmiş ve annelik bir direniş alanı olarak ifade edilmiştir. Bununla birlikte araştırmaya katılan kadınlar, çocuklarına mümkün olduğunca özerk bir şekilde bakım verebilmenin kendileri için önemli bir mutluluk ve tatmin kaynağı olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmanın sonucunda, annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kalınan yapısal engellere dikkat çekilmiş ve farklı gereksinimlere yanıt veren bir toplumda annelik yapabilme hakkı vurgulanmış, anneliğin politikliğine dikkat çekilmiştir.

Engelli kadınlarda annelik kimliğinin nasıl geliştiğine ilişkin olarak daha kapsamlı bir araştırma ise Lawler vd. (2015) tarafından, farklı engel türlerine sahip kadınlarla 2008 yılında başlayan ve 4 yıl süren boylamsal bir çalışma olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırma, engelli kadınların benliklerinin annelikle birlikte üç aşamada yeniden yapılandırıldığını ve bu üç aşamanın sonunda engelli kadınların anne olmadan önce benliklerinin annelikle bağdaşmayan yönlerini geride bırakarak güçlü bir gurur duygusu, daha istikrarlı bir benlik saygısı ve daha güçlü bir aidiyet duygusu geliştirebildiklerini ortaya koymaktadır.

Lappeteläinen vd. (2018)'nin çalışmasında ise anne olan fiziksel engelli kadınların öznel annelik deneyimlerine ilişkin anlatılarında, hâkim annelik söylemi meta anlatısına karşı hangi anlatıların üretildiğine odaklanılmaktadır. Böylelikle kadınların “engelli anne” olarak damgalanmış kimliklerine hangi stratejilerle karşı çıktıkları ortaya koyulmuştur. Araştırma sonucunda “Bireysel başa çıkma yoluyla farklı anneliği kutlama”, “İşbirlikçi bakım yoluyla anneliği gerçekleştirme”, “Çocuklarını överek anneliğin değerini yükseltme” ve “Anne topluluğuyla özdeşleşerek engelli anne olmayı normalleştirme” olmak üzere dört karşı-anlatı ortaya çıkmıştır. Bu karşı-anlatılar çerçevesinde kadınların annelik rollerini gerçekleştirirken bireysel başa çıkma stratejilerini kullanarak, bakım verme rolü ile ilişkili olarak sosyal çevrelerinden destek alarak, çocuk yetiştirmede kendilerini

engelli olmayan annelerden daha başarılı görerek ve engel durumlarına rağmen annelik deneyimlerinin engelli olmayan kadınlarla benzer olduğunu vurgulayarak hâkim annelik söylemlerine direndikleri ortaya koyulmuştur.

2.4. ANNE OLAN ENGELLİ KADINLAR ve FEMİNİST SOSYAL HİZMET

Feminist teorinin patriyarkanın kadın üzerinde yarattığı baskıları anlama ve bu baskılarla mücadele ederek kadınların güçlenmelerini ve özgürleşmelerini sağlama çabası elbette sosyal hizmet disiplini de yankı bulmuştur. Atasü-Topçuoğlu (2016, s. 12)'na göre feminist düşüncenin sosyal çalışmayı etkilemesi; kadın hareketinin yükselmesi, buradaki feministlerin geliştirdiği bakış açısının yayılması, kadınların kendi aralarında geliştirdiği dayanışma pratikleri ve meslek mensuplarının kadın hareketinde yer alması ile gerçekleşmiştir.

Feminist sosyal hizmet, kadını analizinin başlangıç noktası olarak en temelde kadınların deneyimlerini sosyal konum ve statüleri ile ilişkilendirerek kadınların refahını artırmaya odaklanmaktadır. Kadınların kişisel olarak gördükleri meselelerin aslında politik olduğunu görmelerini sağlamak, kadınları konumlarını iyileştiren kolektif eyleme dahil etmek ve kadınların gereksinimlerine yanıt veren alternatif uygulama biçimleri yaratmak feminist sosyal hizmetin amaçlarından (Dominelli ve McLeod, 1989). Teater (2015), bunun mümkün olabilmesi için kadınlarla yapılan sosyal hizmet uygulamalarında kadınların yaşadıkları sorunlarla birlikte sorunların yapısal nedenleri ile de çalışılması gerektiğini ifade etmiştir.

Feminist düşünce, temel sosyal hizmet ilkelerinin ve mikro-uygulamalarının güç ve toplumsal cinsiyet, bakım etiği, kimlik, beden, öznelleştirme vb. anlayışları aracılığıyla yeniden değerlendirilmesini ve yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır (Orme, 2012, s. 93). Atasü-Topçuoğlu (2016, s. 13-25), feminist teorinin sosyal hizmete katkılarını şu şekilde özetlemiştir: İncinebilir gruplar olarak ele alınan kesimlerin toplumsal grup olarak düşünülmesi ve baskıya karşı mücadele gündemi yaratılması; Aile ve sosyal işlevselliğe ilişkin kalıp yargıların sorgulanması; kadınlar arası farklılıkların fark edilmesi; farklılıklarla bölünmek yerine farklılıklarla çoğalmak ve yeni çalışma alanlarının şekillenmesi; yanlış ikilikleri ve suni ayrımları ortadan kaldırmak; iktidarı yeniden kavramsallaştırmak;

süreci sonuç kadar önemsemek; yeniden çerçevelemek ve kişisel olanın politik olduğunu fark etmek. Bu yönüyle feminist sosyal hizmet teorisi, odaklandığı konular ve bu konuları ele alış biçimi açısından geleneksel sosyal hizmet teorilerinden farklılaşmaktadır. Dominelli (2002, s. 18-19), feminist sosyal hizmetin konu ve amaçlar bakımından geleneksel sosyal hizmet uygulamasından farklılaşan noktalarını aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

- *“kadın, erkek ve çocukların birbirleriyle olan patriarkal cinsiyetçi ilişkilerinin etkisini değerlendirme ve bu konuda çalışma,*
- *kamusal ve özel alanda ataerkinin erkekler ve çocuklar üzerindeki etkisini inceleme,*
- *bağımlılığı yeniden kavramsallaştırma,*
- *eşitlikçi ilişkiler kurarken yanlış eşitlik tuzaklarından kaçınma,*
- *farklılıkları vurgulama,*
- *kadınların güçlü yanlarını ve yeteneklerini vurgulama,*
- *bakım rolünün statüsünü dönüştürme,*
- *topluluğu yeniden inşa etme,*
- *anneliği eleştirel bir biçimde irdeleme,*
- *aileye ilişkin yekpare açıklamalara itiraz etme ve tanımı genişletme,*
- *toplumsal cinsiyet inşasını göz önünde bulundurma,*
- *kadın, erkek ve çocukların ihtiyaçlarını birbirinden ayırma,*
- *baskıya direnme faaliyet ve kapasitelerini anlama”.*

Söz konusu noktalar, anne olan fiziksel engelli kadınların deneyimlerinin ele alınmasında önemlidir. İlgili konular çerçevesinde şekillenen feminist sosyal hizmet teorisi ve uygulaması ise, birtakım ilkelere bağlı olarak şekillenmektedir. Dominelli (s. 162-163), bu ilkeleri aşağıdaki gibi ifade etmektedir:

- *kadınların farklılıklarını tanımak,*
- *kadınların güçlü yönlerine değer vermek,*
- *farklı kadın grupları arasındaki farklılıkların eşitsiz güç ilişkilerinin temeli haline gelmesini önlemek için belirli kadın gruplarına tanınan ayrıcalıkların ortadan kaldırılması,*
- *kadınları hayatlarının her alanında kendi adlarına karar verebilen aktif aktörler olarak görmek,*
- *bireysel olarak kadınları sosyal durumlarına yerleştirmek ve onlarla ilgili bireysel ve kolektif varlıklar arasındaki karşılıklı bağlantıları kabul etmek,*
- *kadınlara kendi ihtiyaçlarını ve sorunlara çözümlerini dile getirmeleri için alan sağlamak,*
- *"kişisel olan politiktir" ilkesinin makro, mezo ve mikro uygulama düzeylerinde geçerli olduğunu kabul etmek,*

- *özel olarak görülen meselelerin kamusal meseleler olarak yeniden tanımlanmasını sağlamak,*
- *kadınların ihtiyaçlarının, hayatın her alanının diğerleriyle etkileşim içinde olduğu bütün insanlar olarak görülmeleri bağlamında ele alınmasının sağlanması,*
- *insan ilişkilerinin birbirine bağlı doğasını kabul ederek ve bu sayede, bir birey veya grubun başına gelenlerin diğer herkes için sonuçları olduğunu fark etmek,*
- *kadınların bireysel sorunlarının toplumsal nedenleri olduğunu kabul ederek ve her müdahalede her iki düzeyi de ele almak,*
- *bireysel sorunlara kolektif çözümler aramak.*

Feminist sosyal hizmetin yararlandığı feminist düşünceler ve sahip olduğu ilkeler, engelli kadınlarla feminist sosyal hizmet uygulaması açısından önemli katkılar sunmaktadır. Slayter (2019, s. 212-213), engelli kadınlarla feminist sosyal hizmet uygulamasının nasıl gerçekleştirilmesi gerektiğine ilişkin olarak en temelde feminist teori ile de yakından ilişkili olan baskı karşıtı uygulamanın ilkelerinin benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Öte yandan üçüncü dalga feminist hareket ile gelişen post-modern feminizm ve post-modern feminizmin sıklıkla vurguladığı “kesişimsellik” kavramı, annelik çalışmalarına ilişkin teorik alan ve anne olan engelli kadınlarla gerçekleştirilecek feminist sosyal hizmet uygulaması açısından önem kazanmaktadır.

Afyonoğlu (2020), sosyal hizmet uygulamasında kesişimselliğin uygulanmasının en büyük katkılarından birinin “hizmet alanların farklılığının ve çeşitliliğinin tanınması” olduğunu ifade etmektedir. Feminist sosyal hizmet bağlamında düşünüldüğünde, kesişimselliğin “kadın kategorisi içerisindeki farklılıkların tanınması”na ilişkin önemli açılımlar getirdiğini söylemek mümkündür. Feminist teorisinin sosyal hizmet uygulamasına ilişkin bu katkısı, baskın ataerkil annelik tanımlamasına karşılık anneliğin çeşitliliğinin tanınmasına, farklı annelik pratiklerinin inşa edilebileceğinin kabulüne ve anne olan engelli kadınların deneyimlerinin görünür olabilmesine alan açmaktadır.

Collins (2021), kesişimsellik fikrinin, güç ve tahakküm ilişkilerinin yapısal düzenlemeler üzerindeki önemini; bireysel deneyimlerinin bu yapısal kesişimleri nasıl yansıttığını ve politik marjinalliğin nasıl yeni öznellikler ve faillikler doğurabileceğini anlamayı sağladığını belirtmektedir. McLaughlin (2003, s. 109)’in belirttiği gibi kadın tanımlamasının iyi anne/iyi eş gibi şekillerde baskıcı

anamlara geldiği bağlamlarda, bu roller bakımından “uygunsuz” sayılanlara yaptırımlar getirilmektedir. Bu noktada kesişimsellik, bireysel deneyimlerin yapısal kesişmeleri nasıl yansıttığının ortaya çıkarılması açısından önemlidir. Post-modern feminizmin feminist teoriye getirdiği bu katkı, anne olan engelli kadınların deneyimlerinin ele alınmasında hâkim annelik söyleminin ve hâkim engellilik söyleminin analize dahil edilmesi gerekliliğini vurgulamaktadır. Böylelikle, baskın söylemlerin engelli kadınları annelik deneyimlerini nasıl şekillendirdiğinin ve baskın söylemlerde engelli kadınların annelik rolü açısından nasıl ötekileştirildiğinin anlaşılmasına da imkân sağlanacaktır.

Fawcett (2005, s. 77-78), ise engelli kadınlarla gerçekleştirilen feminist sosyal hizmet uygulamasında, geçerli kabul edilen bilgi ve söylem çerçevelerinin sorgulanarak yapı sökümü uğratılması gerektiğine, kadınların gereksinimlerinin ele alınmasında esnek ve eleştirel bir yaklaşımın gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Post-modern feminist teorinin dilin ve söylemlerin değer yüklü olduğu ve yapı sökümü uğratılması gerektiğine yönelik katkıları, engelli kadınlara ilişkin toplumsal inşanın sorgulanmasına ve engelli kadınların bakış açılarının araştırılmasına katkı sağlamaktadır.

Kesişimsellik kavramı aynı zamanda kimliklerin statü ve güç ilişkileri içerisindeki akışkanlığını da ifade etmektedir. Kesişen kimlikler, bir kişinin belirli bir sosyal bağlamda kendi kimliğine bağlı olarak avantaj ve dezavantaj olarak deneyimleyebileceği alanlar yaratmaktadır (Warner, 2008). Afyonoğlu (2020)'nin de belirttiği gibi bu bağlamda ezen/ezilen gibi ikircikli yapıları reddeden kesişimsel anlayışla bireyler sadece pasif mağdurlar değil, kendi güçleri olan özneler olarak kavramsallaştırılmıştır. Bu doğrultuda kesişimsellik, feminist sosyal hizmetin ilkelerinden biri olan “bireylerin kendi güçleri olan ve baş etme mekanizmaları geliştirebilen kişiler” olarak kavramsallaştırılmasına olanak sağlamaktadır. Gray ve Boddy (2010)'nin de belirttiği gibi bu, kadınların söylemsel konumlarının değil inşa ettikleri öznel konumlarının anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Böylelikle anne olan engelli kadınların inşa edilmiş annelik kimliğine karşı kendi annelik kimliklerini nasıl inşa ettiklerinin anlaşılması ve kadınların annelik rolü bağlamındaki güçlü yanlarının keşfedilmesi sağlanacaktır.

Feminist teorinin feminist sosyal hizmet teori ve uygulamasına engellilik konusu açısından sağladığı bu katkıların yanı sıra, annelik açısından da belirli katkıları bulunmaktadır.

Orme (2009; akt. Albayrak, 2019, s. 35), ataerkil toplumlarda kadına yüklenen bakım verme rolü ile ilişkili olarak sosyal hizmetin her alanında kadınlarla çalışıldığını ifade etmektedir. Davies vd. (2003)'ne göre sosyal hizmetlerin bu toplumsal cinsiyete dayalı doğası, özellikle çocuk refahı uygulamaları alanında belirginleşmektedir. Ataerkil toplumlarda kadınlar, çocuğun bakımından sorumlu birincil kişiler olarak görülmektedir ve dolayısıyla böyle bir sistemde çocuğun refahına ilişkin bütün olumsuzluklar için anneler suçlanmaktadır. Böylelikle sosyal hizmet kuruluşları kadının annelik pratiklerini nasıl gerçekleştirdiğini denetleyen yerler; sosyal hizmet uzmanları da kadının anneliğinin sorgulayıcısı konumunda işlev görmektedir. Dolayısıyla standart çocuk refahı uygulamasında annelerin deneyimleri dikkate alınmamakta ve bakış açıları temsil edilmemektedir. Bu da kadınların bakım verme rolü ile bağlantılı olarak gereksinim duydukları desteğe ulaşamamalarına sebep olmaktadır.

Geçmişten günümüze sosyal hizmet mesleği hem bir sosyal kontrol mekanizması olarak işlev görmüş hem de kimin anne olması gerektiğini tanımlayan eşitsiz sosyal politikalar ve uygulamalar aracılığıyla annelik üzerinden kadınlara yönelik ayrımcılığı pekiştiren bir konumda yer almıştır (Kuri ve Fierheller, 2022). Buna karşın Kuri ve Fierheller (2022), sosyal hizmet ile feminist annelik teorisi arasında köprü kurmanın annelik konusunun sosyal hizmet disiplininde ele alınmasına önemli katkılar sağlayacağını belirtmektedir. Konuya ilişkin olarak Dunkerley (2017), kadının annelik rolü üzerinden yaşadığı suçlanmayı, baskıyı ve destek eksikliğini ortadan kaldıracak sosyal değişimi sağlamak için sosyal hizmetin güçlü bir konumda olduğunu ifade etmektedir. Ona göre sosyal hizmet uygulamalarında annelere ilişkin olarak "iyi anne", "kötü anne" dikotomisinden kurtulmak, sosyal hizmet uzmanının kadınları "oldukları gibi" görmesini sağlayacak, diğer bir deyişle annelik yaparken içinde buldukları bağlamı değerlendirmelerine alan açacaktır. Bu, aynı zamanda değişim kapasitesini artırma fırsatı sağlayacaktır. Kadınların anlatılarını keşfetmek ve annelik işini çevreleyen bağlamı anlamak, sosyal değişimin bir adımı olabilecektir.

Krane ve Davies (2000) ise, kadınların anneler olarak hizmet aldıkları sosyal hizmet uygulamalarına “annelik anlatılarının” dahil edilmesini önermektedirler. Benzer biçimde Kuri ve Fierheller (2022) da sosyal hizmet uzmanlarının uygulamada annelik anlatılarını, öznel annelik deneyimlerini dikkate almalarını, bu deneyime değer vermelerini ve deneyimlerin paylaşılması için alan açmaları gerektiğini ifade etmektedir. Krane ve Davies (2000)’in de belirttiği gibi böylelikle fiziksel ve duygusal bakım vermenin gerçekliğine ses verilmesi sağlanırken aynı zamanda kadınların anneliğe ilişkin öznel deneyimlerini anneliğin stresi, duygusal yoğunluğu, zorlukları ve olumlu yanları üzerinden düşünmelerini ve kabul etmelerini sağlayacaktır.

Feminist sosyal hizmet teorisinin, annelik ve engelli kadınlarla gerçekleştirilecek uygulamalar bağlamında getirdiği açılımlar göz önüne alınarak anne olan engelli kadınlarla yapılacak olan sosyal çalışma açısından birtakım sonuçlara ulaşılmıştır.

Slayter (2019, s. 220), ilk olarak, sosyal hizmet uzmanının, engelliliğin annelik için engelleyici bir faktör olduğu varsayımının ötesine geçmesi gerektiğini belirtmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi için sosyal hizmet uzmanı kendi “sağlamcı” tutumlarını sorgulamalı, bunları fark etmeli, bunlar üzerinde çalışmalı ve ayrımcı olmama ilkesi üzerine şekillenen bir sosyal çalışma gerçekleştirmelidir.

Anne olan engelli kadınlarla yapılacak olan sosyal çalışmada kadınların annelik deneyimlerini şekillendiren sağlamlılık ideolojisi ve annelik ideolojisi odağa alınmalıdır. Çocuk refahı alanında yapılan uygulamalarda kadının içinde yaşadığı sosyo-ekonomik bağlam değerlendirilmeli, kadının annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları güçlüklerin kişisel değil politik olduğu görülmelidir. Bu noktada engelli kadınların resmi destek mekanizmalarına erişebilirlikleri değerlendirilmeli ve gereksinimlerinin neler olduğu varsayımsal bir şekilde değil, kadının kendi bakış açısından belirlenmelidir. Öte yandan engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken yaşadıkları güçlüklerin yarattığı duygular üzerinde çalışılmalı, engelli kadının da yaşadığı güçlüklerin aslında yapısal eksikliklerden kaynaklandığını fark etmesi, “Kişisel olan politiktir”

bağlantısını görmesi sağlanmalıdır. Son olarak kadınların baş etme stratejilerinin neler olduğu belirlenirken feminist ilkelere paralel olan güçlendirme yaklaşımının ilkeleri doğrultusunda, kadının güçlü yanlarına dayalı bir yaklaşım benimsenmelidir. Bu bağlamda kadınların annelik kimliği içerisindeki söylemsel konumu değil, kendi inşa ettikleri öznel annelik deneyimlerinin nasıl olduğu anlaşılmaya çalışılmalı ve güçlenmeye dayalı bir uygulama inşa edilmelidir. Tüm bunlar, ancak feminist sosyal hizmet temelinde şekillenen bir sosyal çalışma aracılığıyla gerçekleştirilebilecektir.

3. BÖLÜM: YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Araştırmanın ana amacı fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerinin çeşitli boyutlarını onların ifade ettikleri şekliyle keşfetmek üzerine kurulu olduğundan, çalışmamı nitel araştırma paradigması doğrultusunda kurguladım.

Kümbetoğlu (2019, s. 47), nitel araştırmanın, bireylerin gerçekliğe yükledikleri anlamı, olayları, süreçleri ve kavrayışları ortaya koyabilmek için gerçekleştirilen bir edim olduğunu belirtmiştir. Creswell (2013, s. 47-48)'e göre nitel araştırma, “sessizleştirilmiş sesleri duymak” için gereklidir. Krysik ve Finn (2015, s. 187) ise, nitel araştırmaların sosyal hizmet disiplinde uygulanabilirliğinin yüksek olduğunu ifade etmiştir. Çünkü sosyal hizmet, bireylerin deneyimlerinin “nasıl” olduğu sorusuyla ilgilenererek bu konuya ilişkin mikro, mezzo, makro düzeyde bilgi üretmektedir.

Tüm bunlardan hareketle, araştırmamı nitel araştırma paradigması doğrultusunda kurgulayarak engelli kadınların anneliğe ilişkin deneyimlerinin neler olduğunu onların bakış açısıyla keşfetmeye bu deneyimin anlamını sosyal hizmetin bütüncül bakış açısıyla ortaya koymaya çalıştım. Araştırmanın önemini açıkladığım bölümde de ifade ettiğim gibi, literatürde araştırmanın konusuna ilişkin yeterli bilginin yer almadığını, Türkçe literatürü incelendiğimde de bu konuyla ilgili herhangi bir çalışma bulunmadığını gözlemledim. Böylelikle, literatürde anne olan engelli kadınların deneyimlerinin görünür olmadığını fark etmiş oldum. Buradan hareketle gerçekleştirdiğim araştırmanın engelli kadınların anneliği nasıl deneyimlediklerini görünür hale getirme, bu deneyime ses verme amacı taşıması da araştırmanın kurgulanmasında nitel araştırma paradigmasını seçmemin bir sebebidir. Araştırma süresince elde ettiğim verilerin analizinin ardından sosyal hizmet literatürüne katkı sunmayı amaçlayan mikro, mezzo ve makro düzeyde sonuçlara ulaştım. Bu sonuçlar doğrultusunda ise yine mikro, mezzo ve makro düzeylerde geliştirilebilecek sosyal politika ve hizmetlere ilişkin önerilerde bulundum.

Çalışmamda, engelli kadınların annelik deneyimlerini keşfederken “fenomenolojik yaklaşım”dan yararlandım. Creswell (2013, s. 77)’e göre, fenomenolojik yaklaşım birkaç kişinin bir fenomen veya kavramla ilgili yaşanmış deneyimlerinin ortak anlamının tanımlandığı ve deneyimin özünün tartışıldığı betimleyici bir çalışma olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir deyişle fenomenolojik yaklaşım, katılımcıların bir fenomene yükledikleri ortak anlamın tanımlanması ile karakterizedir. Bu bilgilere paralel olarak araştırmamda, öznelerin “fiziksel engelli anne olma” fenomenini nasıl deneyimlediklerini ve nasıl anlamlandırdıklarını keşfetmeyi ve ortaya çıkarmayı amaçladım. Böylelikle fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerindeki farklılaşan noktaları değil, annelik deneyimine yükledikleri ortak anlamları keşfetmeyi hedefledim.

Öznelerin “engelli anne olma” fenomenini nasıl deneyimlediklerini keşfederken, fenomenolojik bir yaklaşımın gerektirdiği gibi kadınların şu anki deneyimlerine odaklandım. Buna karşın araştırmamın kuramsal çerçevesinde yer verilen bilgilerden de yola çıkarak, engelli kadınların annelik deneyimlerinin çocukluk ve gençlik dönemlerindeki yaşam deneyimlerinin izlerini taşıdığını fark ederek araştırmamın analiz bölümünde kadınların geçmiş yaşam deneyimlerine de yer verdim.

Ataerkil bir toplumda kadın olarak ve sağlamsı bir toplumda engelli birey olarak çiftte baskıyı deneyimleyen, “kutsallık” atfedilen ve toplumda kadının statüsünü belirleyen annelik rollerini yerine getirebilme becerileri sorgulanan engelli kadınların annelik deneyimlerini araştırırken, erkek bakış açısı merkezli geleneksel metodolojinin dışına çıkarak feminist yöntemi kullanmamın doğru olacağını düşündüm. Bu doğrultuda araştırmada, engelli kadınların annelik deneyimlerini feminist araştırma yöntemini kullanarak ele aldım. Kümbetoğlu (2019, s. 53)’nun ifade ettiği gibi, feminist metodoloji ile gerçekleştirilen araştırmalarda, geleneksel araştırmaların günlük hayatın pratiklerini ve bu pratikleri yaratan bilginin, davranışın, fikrin, inancın, algılanan temelinde gerçekliği anlama ve yorumlama çabası; kadınların deneyimlerini, günlük yaşamlarını ve kadınlık bilgilerini anlamaya, yorumlamaya dönüşmektedir. Bu bağlamda feminist yöntem ile kadınların her günkü pratiklerinin sosyal, ekonomik,

kültürel ve politik yapılarla nasıl belirlendiği, bu alanlardaki eşitsizlikler ve ayrımcılıkların ortaya konması hedeflenmektedir.

Feminist araştırmalar, üzerinde ortaklaşmış birtakım ilkelere bağlı olarak gerçekleştirilmektedir. Bu ilkeler; araştırmacı ve özne arasında eşitlik duygusunun sağlanması -özne ile iş birliğine dayalı ve sömürücü olmayan ilişkiler kurmak-, araştırmacıyı çalışmaya dahil etmek -araştırmacının yansıtma özelliğini ortaya koyduğu katılımcı bir sürecin inşa edilmesi- ve araştırmada elde edilen bilgiyi dönüşüm için kullanmak -dönüştürücü bir araştırma gerçekleştirmek- olarak ifade edilmektedir (Creswell, 2013, s. 29). Dolayısıyla feminist yöntemle araştırmacı, sadece insanların içlerine karıştırdıkları olguları, onların koşullarını, nedenlerini araştırmak değil ama aynı zamanda insanların yaşam kalitesini yükseltmek, ihtiyaç duyulan alanlarda dönüştürücü bir işlevi üstlenmek, araştırma öznelerinin ihtiyaçlarını kamuoyuna sunmak gibi daha aktif bir rol üstlenmektedir (Millman ve Kanter, 1987, akt. Kümbetoğlu, 2019, s. 54). Bu yönüyle feminist araştırma, kadınlar açısından sosyal değişimi gerçekleştirmeyi hedefleyen bir araştırmadır. Ayrıca Kümbetoğlu (2019, s. 54)'nın ifade ettiği gibi feminist yöntemde araştırmacı, kasıtlı olarak dışarıda tutulan, genel bilgi dağarcığına dahil edilmeyen ve bu nedenle henüz keşfedilmemiş bilgileri de görünür kılma amacı gütmektedir.

Feminist araştırma yönteminin tanımı, özellikleri ve ilkelerine paralel olarak bu araştırmada, kadınları baskılayan bir kurum olarak ataerkil annelik ideolojisini odağa aldım. Araştırmaya katılan engelli kadınların anneliği nasıl deneyimlediklerini ortaya koymaya ve feminist bir bakış açısı ile yorumlamaya çalıştım. Bunu yaparken aynı zamanda kadınların günlük pratikleri içerisinde yer alan annelik pratiklerini de eleştirel bir bakış açısıyla yorumlamaya çalıştım. Burada önemli olan bir diğer nokta, literatürde “görünmez” kılınmış olan bir bilgi bütününe açıklığa kavuşturma amacımdı. Araştırma boyunca elde ettiğim bilgiler ile araştırmanın öznesi olan kadınların gereksinimlerini daha iyi anlamayı ve bu gereksinimlerin daha iyi anlaşılmasını amaçladım. Bu doğrultuda geliştirdiğim öneriler aracılığıyla araştırmanın öznesi olan kadınların güçlenmelerini sağlayacak sosyal politikaların yapılmasına katkı sağlamayı hedefledim.

Böylelikle feminist araştırma yönteminin ilkelerine paralel olarak, “sorumlu bilgi” üretme işlevini üstlenmiş oldum.

Öte yandan feminist araştırma yönteminin kullanıldığı araştırmalara ilişkin birtakım eleştiriler de bulunmaktadır. Stanley ve Wise (2012, s. 21-23) gibi akademik feminizm üzerine çalışmalar yapan bazı feminist araştırmacılar, feminist araştırmalarda “kadın” kategorisinin içinde var olan politik, etik ve epistemolojik farklılıklar tam olarak kavranmadan, kadın kimliğinin monolitik bir şekilde kullanıldığını ifade etmişlerdir. Bu monolitik kullanıma göre kadın kategorisindeki bütün kadınlar, kadın olmaları nedeniyle ortak deneyimleri paylaşmaktadırlar. Ancak onlara göre kadınların aynı baskı deneyimlerini paylaşıyor olmaları aynı deneyimleri paylaşıyor oldukları anlamına gelmemektedir. Bu bağlamda feminist yöntemle gerçekleştirilen araştırmalarda, farklı kadın grupları içerisindeki kadınların içinde yaşadığı, mücadele ettiği ve hayatlarını anlamlandırdıkları sosyal bağlamların farklı olabileceği ve deneyimlerin de buna göre şekilleneceği göz önüne alınmalıdır. Buna paralel olarak bu araştırmada engelli kadınların annelik deneyimlerini, kadın kimliğinin ortak bir kimlik anlayışına indirgenmesinin mümkün olmadığını belirten post-modern feminist düşüncelerden hareketle, kadınlık ve engellilik olmak üzere kesişen iki baskı biçimi çerçevesinde ele aldım. Araştırmamda, kadın üzerinde annelik yapmayı seçme hakkı üzerinden uygulanan baskıya odaklanarak; annelik deneyimini ataerkil bir toplumda kadın olmanın ve sağlamsı bir toplumda engelli olmanın yarattığı baskı kesişiminde, her iki alanın da bilgisiyle keşfetmeye ve ortaya koymaya çalıştım.

3.2. ARAŞTIRMA ÖZNELERİNİN BELİRLENMESİ

Araştırmanın öznelerinin belirlenmesinde kullanacağım örnekleme yöntemini, amaçlı örnekleme yöntemleri içerisinde seçtim. Amaçlı örnekleme yöntemlerinde, araştırmaya katılacak olan kişiler araştırmanın amacına en uygun olabilecek kişiler arasından seçilmektedir (Böke, 2011, s. 125). Böylelikle, amaçlı örnekleme, duruma/deneyime ilişkin zengin bilgiye sahip olduğu düşünülen kişilerle, deneyime ilişkin derinlemesine çalışılmasına olanak vermektedir (Patton, 2014, s. 230).

Buradan hareketle amaçlı örnekleme yöntemlerinden kriter(ölçüt) örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemlerini kullanarak araştırmanın öznelerini belirledim.

Kriter(ölçüt) örnekleme önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumlarla çalışılmasıdır (Patton, 2014, s. 143). Ben de araştırmaya katılan özneleri belirlerken, çocuğun yaşı (0-18) ve kadının engel türü (fiziksel) olmak üzere iki kritere başvurdum. Bu çerçevede bu araştırmanın öznelerini 0-18 yaş arasında çocuğa sahip fiziksel (ortopedik, görme, işitme) engelli kadınlar olarak belirledim.

Araştırmanın öznelerini fiziksel (ortopedik, görme ve işitme) engelli kadınlar arasından seçmemin temel sebebi, engelliliklerinin “görünürlüğü” ile ilgiliydi. Literatürde, engelliliğin görünür olmasının toplumsal deneyimleri farklılaştıracağını ifade eden bulgulara paralel olarak, bu araştırmanın öznelerinin fiziksel engelli kadınlar olarak belirlenmesinin araştırmanın soruları doğrultusunda daha doğru olacağını düşündüm. Araştırmanın öznelerini 0-18 yaş arasında çocuğu bulunan kadınlar arasından seçmemin temel sebebi ise, bu araştırma ile anne olma sürecine (hamilelik, doğum ve doğum sonu) ve çocuğun bakım sorumluluğuna ilişkin deneyimleri detaylı bir şekilde öğrenilmesini amaçlamamdı. Bu sebeple, erken bakım deneyiminin yaşandığı zamana yakınlık ve çocuğun 18 yaşa kadar olan sürecin gelişim özelliklerini göz önüne alarak, araştırmanın öznelerini 0-18 yaş arası çocuğa sahip kadınlar arasından seçtim.

Böylelikle, kriter (ölçüt) örnekleme kullanılarak araştırmaya katılacak öznelerin kimler olacağını belirli özellikler bağlamında sınırlandırdım, sonrasında da bu kişilere ulaşılması aşamasında kartopu örnekleme yöntemini kullandım.

Kartopu örnekleme, araştırma alanında kaynak kişilerden doğru diğer görüşülecek kişilere ulaşılması ve bir kartopu gibi, ilerleyerek yeni kişilere ulaştıkça, örneklemin büyümesi ile karakterizedir (Kümbetoğlu, 2019, s. 99). Ek olarak kartopu örnekleme, özellikle ulaşılması ve tanımlanması zor çalışma evrenlerini tanımlamak ve onlar hakkında ilk bulguları ortaya koymak amacıyla kullanılan bir yöntemdir (Hinchliff, 2001; akt. Böke, 2011, s. 129). Ulaşılması zor çalışma evrenlerinde araştırmaya konu olan özneler sayıca az olabilir, coğrafi olarak dağınık olabilir, istatistiksel olarak kaydedilmemiş (diğer bir deyişle

görünmez) olabilir, damgalanmış ve anonim kalmak isteyen bir grup olabilir, hassas ve dezavantajlı bir grup olabilir (Parker vd., 2019).

Bu bağlamda araştırmanın öznelerine ilişkin belirgin bir istatistiksel veri olmaması; öznelere dernek, vakıf ya da bir kamu kurumu gibi tek bir çatı altında ulaşmanın mümkün olmaması gibi sebeplerden dolayı öznelere ulaşabilmem için kartopu örneklemeyi kullanmamın uygun olacağını düşündüm. Araştırmanın veri oluşturma (saha) sürecinde yaşadığım deneyimler de bunu destekler nitelikteydi.

3.3. ARAŞTIRMANIN SAHA SÜRECİ: ARAŞTIRMANIN ÖZNELERİNE ULAŞMA VE VERİ OLUŞTURMA

3.3.1. Hazırlık Süreci

Araştırma kapsamında yapacağım görüşmelere başlamadan önce, 2021-2022 Öğretim Yılı içerisinde, veri toplamaya başlayabilmem için gerekli olan etik komisyon onayına başvurmak üzere hazırlık yaptım. Bu kapsamda, etik komisyon onayına başvurmadan önce ortopedik engelli 1 kadın, görme engelli 1 kadın ve işitme ve konuşma engelli 1 kadın olmak üzere üç kadın ile pilot görüşme gerçekleştirerek görüşme sorularının işlerliğini kontrol ettim. Daha sonra pilot görüşmelerden aldığım notlar ve gözlemlerim doğrultusunda tez danışmanım ile birlikte görüşme sorularına son halini verdik. Eylül ayında etik komisyon onayı için Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'na başvuru yaptım. Aynı ay içerisinde etik komisyon onayını almamla birlikte sahaya inmeyi planladım. Ancak saha sürecinde karşılaştığım birtakım güçlükler sebebiyle planladığımdan daha geç bir tarihte görüşmelerime başlayabildim.

3.3.2. Araştırmanın Öznelerine Ulaşma Süreci

Kriter örnekleme ile araştırmanın öznelerine ilişkin kriterlerin belirlenmesinin ardından öznelere ulaşabilmek için kartopu örnekleme yöntemini kullanmamın daha doğru olacağına karar vermiştim. Kartopu örneklemede ifade edilen "kartopu"nun başlatılabilmesi için bir kaynak kişiye ulaşmam gerekmektedir. Ancak sahada beni hangi zorlukların beklediğinden habersizdim. Aslında tez önerimi hazırlama sürecimde engellilik ve toplumsal cinsiyet alanında çalışan bir

dernekle iletişime geçmiş ve öznelere ulaşmamda yardımcı olabileceklerini öğrenmiştim ancak sahaya çıktığımda beklediğim desteği alamadım.

İlk olarak Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Sosyal Hizmet Merkezleri ve İl Müdürlükleri gibi kamu kurum ve kuruluşlarıyla bağlantı kurdum. Bu süreçte araştırmanın öznelere ulaşabilmek için kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan sosyal hizmet uzmanları ile yaptığım görüşmelerde, çalışanlar, anne olan engelli kadınlara ilişkin herhangi bir veri tabanı bulunmadığından kurumlarından hizmet alan engelli kadınlar içerisinde çocuğu olanlara sistematik bir şekilde ulaşmanın zorluğundan bahsettiler. Çünkü anne olan engelli kadınlara sağlanan bir sosyal hizmet de yoktu. Devamında, farklı illerden yerel yönetimlerin engelli kadınlara hizmet veren birimleri ile iletişime geçtim; bazılarında pandemi sebebiyle hizmet sürecini durdurdukları, bazılarında ise araştırmanın öznelere oluşturan kadınlara hizmet vermedikleri ve/veya araştırma kapsamının dışında kalan engel türlerine sahip olan engelli kadınlarla çalıştıkları bilgisini aldım. Sonrasında, farklı illerde engellilik alanında çalışan çeşitli derneklere ulaştım ancak veri toplama sürecinin pandemi kısıtlamalarına denk gelmesi sebebiyle ulaştığım derneklerin hizmetlerini durduklarını öğrendim, derneklerin bazıları ise araştırmaya destek vermeye gönüllü olmadılar. Bu süreçte, engellilik ve toplumsal cinsiyet çalışmaları alanında çalışan bir derneğe de ulaştım. Dernek, araştırmaya destek olmayı üyeleri arasında çocuğu olan üyelerin az sayıda olduğunu belirterek kabul etti ancak derneğin e-posta grubu aracılığıyla ulaşılan o üyeler de çalışmaya katılmaya gönüllü olmadı. Araştırmaya katılacak olan öznelere ulaşma noktasında yaşadığım bu güçlüklerden kaynaklı olarak hem yaşadığım motivasyon düşüşü hem de farklı kaynaklar araştırmak için düşünmeye duyduğum gereksinim sebebiyle araştırmanın saha sürecine uzun bir süre ara verdim.

Araştırmanın öznelere ulaşma sürecinde yaşadığım sınırlılıkların ilk etapta benim tez yazım sürecine ilişkin tecrübe eksikliğimden kaynaklı olarak ağ oluşturma/kaynak sağlama becerimin yetersiz olması ve belki de sahaya ilişkin yeterli düzeyde bilgi sahibi olmadığım için gereksinim duyduğum kaynak kişiyi yanlış yerde arıyor olmamdan kaynaklanabileceğini düşündüm. Bununla birlikte, araştırmamın veri oluşturma sürecinin pandemi kısıtlamalarına denk gelmesinin

yarattığı toplumsal koşullar ya da ulaştığım kamu kurum ve kuruluşları ile derneklerin çalışanlarının etik kaygıları ile açıklanabilirdi. Ancak bunun üzerine daha fazla düşündüğümde, deneyimlerimi, araştırmamın kuramsal çerçeve kısmını hazırlarken de literatürde karşılaştığım birtakım noktalarla da ilişkilendirdim. Araştırma kapsamında ulaşılan kurumlar hizmet/destek sağlayıcısı kurumlar olduğundan, kurumlardan alınan yanıtlar çerçevesinde (veritabanının bulunmayışı, pandemi sürecinde hizmeti durdurma vb.) anne olan engelli kadınlara yönelik hizmetlerin ve destek sistemlerinin yetersiz olduğu sonucunu çıkardım. Elbette tüm bunlar tesadüf değildi, kişisel olan politikti ve ben engelli kadınların anneliğinin politik anlamını her aşamada daha fazla fark ediyordum.

Tez önerimi hazırlama sürecinde bağlantı kurduğum dernekle sürecin devamında yeniden bağlantı kurdum. Dernek beni bir Facebook grubuna yönlendirdi ancak bu grup gizli ve dışardan üyelerin katılımına kapalı bir gruptu. Gruba katılma davetimi onaylanmamakla birlikte, grup üyelerinden birine ulaşmaya karar verdim. Kim olduğumu anlatan ve çalışmamı amaçlarıyla birlikte tanıtan bir mesaj yazdım. Mesaj gönderdiğim kişi benimle görüşmek ve çalışmamı katılmak için çok istekliydi çünkü anne olan engelli kadınlara ilişkin önyargılara karşı çıkmak, engelli kadınlar için de bir bilgi ve belki de mücadele kanalı oluşturmak istiyordu. Bu aşamadan sonra araştırmanın öznelerine ulaşma sürecinin görece kolay ilerlediğini söyleyebilirim. Bunun sebebinin araştırmaya katılan kadınların genelinin araştırmaya katılma motivasyonlarının yüksek olması olduğunu düşünüyorum.

“Bir de biz, şu an çok şanslı görme engelli anne adayları ya da bundan sonrakiler bence. Bizim zamanımızda çünkü bu kadar bilgi de yoktu. Aslında ben hani bu tarz konuşmaları, bu tarz destek vermeyi bu yüzden önemsiyorum. Çünkü bizim hiçbi şekilde bilgi alma yerimiz yoktu öyle diyim size, bilgi alamıyoduk” (Meşe, 42, Görme engelli).

Araştırmaya katılan kadınların çoğunluğu, görüşmenin başında gerçekleştirdiğimiz tanışma aşamasında, diğer engelli kadınlar için bilgi kaynağı oluşturması açısından bu araştırmaları önemsediklerini ifade ettiler. Ancak tanışma aşamasında ses kaydını henüz başlatmamış olduğum için bu ifadeleri kayıt altına alamadım. Meşe'nin, kayıt altına almış olduğum kısımda yer alan

ifadelerinden görüldüğü gibi özneler, araştırmanın, anne olan diğer engelli kadınlar için bir bilgi kaynağı ve geliştirilecek sosyal politikalar için yol gösterici olacağını düşündüklerinden araştırmaya katılmak için isteklidir ve öznelerin motivasyonları yüksekti. Bu, aynı zamanda öznelerin araştırmayı diğer kadınlara duyurmalarında da etkili oldu ve araştırmanın saha sürecinin hızlı bir şekilde ilerlemesini sağladı.

3.3.3. Araştırmanın Veri Oluşturma Süreci

Nitel araştırmada veriler gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi yöntemlerle oluşturulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 40). Buradan hareketle ben de araştırmanın verilerini, öncelikle literatür taraması yaparak ve ardından araştırmanın özneleri ile gerçekleştirdiğim derinlemesine görüşmeler ve bu görüşmeler sırasında yaptığım gözlemler aracılığıyla oluşturdum.

Derinlemesine görüşme, bir veri toplama tekniği olarak, açık uçlu soruların sorulması, dinlenmesi, cevapların kaydedilmesi ve ilişkili ilave sorularla araştırma konusunun detaylı bir şekilde incelenmesini mümkün kılan bir görüşme türüdür. Derinlemesine görüşme tekniği, sosyal dünyada “görünür” olan birçok olgu, süreç ve ilişkinin özüne inmeyi, ayrıntılarını kavramayı ve bütüncül bir şekilde anlamayı mümkün kılan bir veri oluşturma aracıdır (Kümbetoğlu, 2019, s.71- 72). Bu kapsamda derinlemesine görüşmeler aracılığıyla engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin olarak bu deneyimi doğrudan yaşayan kişilerden, anneliğe ilişkin duygu, düşünce ve deneyimlerine dair çok boyutlu ve derinlemesine bilgi edinmeyi amaçladım.

Derinlemesine görüşmeleri, yarı yapılandırılmış görüşme yönergesi aracılığıyla gerçekleştirdim. Yarı yapılandırılmış görüşme yönergesindeki soruları ise literatürdeki araştırmanın konusu ile doğrudan (engelli kadınlar ve annelik konusundaki araştırmalar) ve dolaylı olarak (annelik konusundaki araştırmalar) ilgisi bulunan araştırmaları inceleyerek araştırmamın soruları çerçevesinde oluşturdum. Daha sonra tez danışmanım ile birlikte soruların hem araştırmanın amaçlarıyla uyumlu olup olmadığı hem de etik açıdan uygun olup olmadığı üzerine konuşarak sorulara son şeklini verdik. Tez danışmanım ile sorulara ilk etapta son şeklini verdikten sonra, bağlantı kurduğum 1 görme engelli, 1 işitme

ve konuşma engelli ve 1 ortopedik engelli kadınla pilot görüşmelerimi gerçekleştirdim. Pilot görüşmeler sonrasında görüşme sorularına ilişkin tez danışmanımla yeniden bir değerlendirme yaptıktan sonra birtakım ekleme, çıkartma ve düzeltmelerden sonra görüşme yönergesi son şeklini almış oldu. Pilot görüşmeler sonrasında, yarı-yapılandırılmış görüşme yönergesinde yer almayan ancak kadınların sıklıkla ve detaylıca üzerinde durduğu eğitim yaşamı ve evlenme süreçleri konularının annelik deneyiminin şekillenmesinde önemli bir yeri olduğunu fark ettim ve bu doğrultuda görüşme yönergesine ilgili konulara dair sorular ekledik. Ayrıca pilot görüşmelerimde, annelik deneyimine ilişkin bazı soruların yanıtlarının diğer sorular içerisinde cevaplandırıldığını fark ettim. Böylelikle yanıtları birbirini tekrar eden soruları yarı-yapılandırılmış görüşme yönergesinden çıkardık. Son olarak pilot görüşmelerimde, farklı engel türlerine sahip olan kadınların annelik deneyimleri farklılaşabildiğini fark ettim. Bu nedenle annelik deneyimine ilişkin soruları bu farklılaşan güçlüklerin farkında olarak kadınların gereksinimleri doğrultusunda yöneltebileceğim biçimde yapılandırdık. Pilot görüşmeler sonrasında yarı-yapılandırılmış görüşme yönergesinde yaptığım değişiklikler, sorularımın işlevliliğini ve yaptığım görüşmelerin amaca uygunluğunu artırdı.

Yarı yapılandırılmış görüşme yönergesinde, araştırmaya katılan öznelere sosyo-demografik bilgilerini öğrenmeye ilişkin sorular ile araştırmanın amacı ve araştırma soruları doğrultusunda belirlenen temalar çerçevesinde annelik deneyimlerini ve anneliğe ilişkin düşüncelerini keşfetmeye yönelik sorular yer almaktaydı (Görüşme sorularının yer aldığı yarı yapılandırılmış görüşme yönergesi EK-3'te görülebilir). Yarı-yapılandırılmış görüşme yönergesi kullanmam sorular açısından esnekliğe olanak sağlamaktaydı. Bu sebeple yarı yapılandırılmış görüşme yönergesinde yer alan soruları kadınlara sırasıyla sormadım, zaman zaman görüşmenin akışına göre soruların yerlerinde ya da soruyu sorarken kullandığım dilde vb. değişiklikler yaptım.

Araştırmanın veri oluşturma sürecinde yaptığım görüşmeler 30 ila 160 dakika arasında sürdü. Bu görüşmelerden yalnızca 4'ünü yüz yüze gerçekleştirebildim. Geri kalan 17 görüşmeyi ise pandemi koşullarının etkisiyle, araştırmaya katılan öznelere coğrafi olarak dağınık olmasından kaynaklı doğan maliyet-zaman

sorunu nedeniyle, bazı durumlarda da öznelerin kendi istekleriyle çevrim içi ortamlarda gerçekleştirmek durumunda kaldım. Yüz yüze gerçekleştirdiğim görüşmelerin ikisini bir yaşam merkezinde diğer ikisini ise öznelerin evlerinde gerçekleştirdim.

Erişim kolaylığı sebebiyle araştırmaya katılan öznelerin de istekleri doğrultusunda çevrim içi ortamlarda yaptığım görüşmeleri Whatsapp uygulaması üzerinden, çoğunlukla görüntülü olarak gerçekleştirdim, böylelikle görüşmeler sırasında sınırlı da olsa gözlem yapabilme olanağı buldum. İşitme ve konuşma engelli kadınlarla gerçekleştirdiğim görüşmelerde işaret dili tercümanı ile çalıştım.

Araştırmaya katılan öznelerin de onayı doğrultusunda yaptığımız görüşmeleri ses kayıt cihazı ile kaydettim. Yüz yüze yaptığım görüşmelerden bir tanesini, görüşmenin gerçekleştirildiği ortamın gürültülü olması sebebiyle kayıt altına alamadım. Bu görüşmeyi ise konuşulanları bire bir not ederek kaydettim. Görüşmeler sırasında eksik biçimde aldığımı fark ettiğim sosyo-demografik bilgiler ya da daha detaylı yanıtı ulaşmak istediğim sorular için görüşmeler sonrasında öznelerle yeniden bağlantı kurdum ve eksik bilgileri tamamladım.

Veri oluşturma sürecine ilişkin olarak kadınların bakım sorumluluğuna dair bir durumu da not düşmeliyim. Görüşmelerin zamanının planlanması aşamasında, araştırmaya katılan kadınlar, görüşmelerin çocuklarının uyuduğu/okulda olduğu/ödevlerinin olmadığı saatlerde yapılmasını talep ettiler. Kadınlar, görüşmeler sırasında yemek yapmak, bulaşık yıkamak, bulaşık makinesine bulaşık yerleştirmek, bulaşık makinesinden çıkan bulaşıkları yerlerine koymak gibi ev içi işlerle ilgilenmek zorunda kaldılar. Bununla birlikte çocukların ağlamalarıyla ara verdiğimiz, yarıda kestiğimiz, ertelediğimiz görüşmeler de oldu. Bir görüşme, evde aile büyükleri ya da eş gibi başka aile üyeleri de bulunmasına rağmen çocuklara anneden başka bakım verecek kimse bulunmadığından tamamen iptal edildi. Bu durum, veri oluşturma süreci açısından herhangi bir sınırlılık yaratmamış olmakla beraber deneyimlediğim bu durumu kadınların birincil sorumluluğunun bakım sorumlulukları olduğunun, ayrıca bakımın birincil sorumlusunun da anneler olduğunun göstergesi olarak yorumladım.

Verilerin oluşturulma (toplanma) sürecini, doygunluk noktasına (saturation point) ulaşıldığında sonlandırdım. Amaçlı örnekleme yöntemlerinde doygunluk noktasının belirlenmesinde, toplanan verilerin kendini tekrar etmesi ölçüt alınmaktadır. Araştırmacının farklı öznelerden birbirinden çok farklı olmayan bilgiler almaya başlaması ve toplanan bilgilerden daha ileri bilgilere erişemiyor olması, doygunluk noktasına ulaşıldığının göstergesidir (Strauss ve Corbin, 2014, s. 146). Bu doğrultuda, öznelerden aldığım yanıtların kendini tekrar etmeye başladığını gözlemlediğimde ve araştırma sorularımı yanıtlayan bulguları elde ettiğimi düşündüğümde veri oluşturma sürecini sonlandırdım. Araştırma kapsamında görme engelli 7 kadın, işitme ve konuşma engelli 8 kadın ve ortopedik engelli 6 kadınla görüştim. Böylelikle toplam 21 kadın ile görüşmelerimi gerçekleştirmiş oldum.

Cropley (2002, s. 79-80) ise, veri doygunluğuna ulaşılmasında “veri miktarı” kriterinden söz etmiştir. Bu kritere göre, elde edilen verilerin derinliği ve genişliğine göre veri toplama sürecini sonlandırmak mümkündür. Araştırmaya katılanlardan toplanan veri miktarı arttıkça, örnekleme dahil edilmesi gereken bireylerin sayısı azalmaktadır. Bu çerçevede veri doygunluğunu farklı engel türlerine sahip olan kadınlarla yaptığım görüşmeler çerçevesinde de değerlendirdim. Bu sebeple işitme ve konuşma engelli kadınlarla gerçekleştirmiş olduğum görüşmelerde veri miktarının daha az olması sebebiyle daha fazla sayıda işitme ve konuşma engelli kadınla görüşerek veri doygunluğuna ulaşmaya çabaladım.

Araştırmanın veri oluşturma sürecinde kadınlarla yapmış olduğum derinlemesine görüşme sürecindeki deneyimlerimden hareketle, anne olan engelli kadınlarla uygulama gerçekleştirecek uygulayıcı ve araştırmacılar için önerilerde bulunduğu bir “Eşitlikçi Çalışma Yönergesi” oluşturdum (bahsi geçen yönerge, s. 256’da yer almaktadır).

Böylelikle araştırmanın Mart 2022-Temmuz 2022 arasını kapsayan saha süreci sona erdi.

3.3.4. Araştırmanın Öz-Düşünümsel Boyutu: Derinlemesine Düşünme Süreci

Feminist nitel araştırmalarda, araştırmacının kişisel duygu ve deneyimlerinin araştırma sürecine dahil edilmesi ve okuyuculara açık hale getirilmesi önemlidir (Ramazanoğlu ve Holland 2002; Reinharz 1992). Buradan hareketle ben de araştırma sürecime dair öz-düşünümsel sürecimi yansıtmayı önemli buluyorum ve bu bölümde, öz-düşünümsel sürecimi zamansal bir akış takip ederek aktarıyorum.

Araştırmam üzerine derinlemesine düşünme sürecim, tez önerimi verme hazırlıklarımı yaparken başladı. “Annelik” konusunda çalışmak istediğime karar verdikten sonra, ilk olarak uluslararası literatürde annelik konusunun nasıl ele alındığını inceledim. Elbette çok kısa sürede derinlemesine bir literatür taraması yapmam mümkün değildi. Uluslararası literatürde annelik deneyimi üzerine pek çok farklı kadın grubuyla çalışılmış olmasına karşın, ilk bakışta engelli kadınların annelik deneyimleri üzerine fazla bir çalışma gözüme çarpmadı. Türkçe literatürde ise annelik, genellikle “bakım veren” ya da “ebeveyn” gibi anneliğin politik anlamını gizleyecek şekilde çalışılmıştı ve “annelik çalışmaları” yeni yeni başlamıştı. Bakım veren olma ve ebeveynlik anahtar kelimeleri üzerinden literatür taramamı sürdürürken engelli çocuğa sahip annelerin deneyimlerine ilişkin pek çok çalışma yapıldığını fark ettim. Ataerkil bir toplumda engelli çocuk sahibi olmanın ve bakım verme sorumluluğunun kadın üzerinde pek çok baskı yaratacağı ve bu konunun çalışılmaya değer bir konu olduğunu yadsımam mümkün değildi. Ancak burada başka bir şey dikkatimi çekti. Engelli bireyler bakımın yalnızca alıcısı mıydı? Engelli kadınların bakım yüküne ilişkin çalışılmamış olması tesadüf müydü? Sonuç olarak engelli kadınların annelik deneyiminin politik bağlamını keşfettim ve tez konuma karar verdim. Konuyu çalışırken feminist kuramla bağlantı kurmamam kaçınılmazdı. Engelli kadınların deneyimlerinin feminist kuram içerisinde de kendine tam anlamıyla yer bulamadığını ise çok sonra fark edecektim. Böylelikle Berger ve Lorenz (2016, s. 4-5)’in ifade ettiği gibi, bilgi bütününe dahil edilmeyen engelli kadınların deneyimlerine “ses vermeyi”, deneyimlerini daha görünür ve erişilebilir kılmayı

kolaylaştırmayı amaçladım. Araştırmamda, anne olan engelli kadınların deneyimlerini feminist bir araştırmada olması gerektiği gibi, kadınların her günkü pratiklerinin sosyal, ekonomik, politik yapılarla nasıl belirlendiğini anne olan engelli kadınlara yönelik baskı ve ayrımcılığı ortaya koyarak (Kümbetoğlu, 2019, s. 53) ele almaya çabaladım. Bu doğrultuda araştırma boyunca politik bir duruş sergileyen ve sorumlu bilgi üreten bir kadın araştırmacı olmaya çalıştım.

Araştırma konumu ele alırken ve görüşmelerimi gerçekleştirirken, Reinharz (1992)'ın ifade ettiği “içeriden bakış” ve “içeriden bilgi”yi kullanmayı önemli buldum. Böylelikle bir kadın araştırmacı olarak, ataerki sistemde kadınların maruz bırakıldıkları baskıları fark etmeye çabalayarak görüşmelerimi sürdürmeye çalıştım. Kadınlık deneyimine sahip olmam, bu içeriden bakışı kullanmamı sağlamaya yardımcı olsa da engelli kadın olma deneyimine sahip olmamam, literatürdeki (Tören, 2022) engellilik çalışmalarını kimin yapması gerektiğine dair tartışmalar sebebiyle endişelenmeme sebep oldu. Kadınların, içeriden bakışa sahip olmadığım için benim onları anlayamayabileceğimi düşünerek bana deneyimlerini açmak istemeyebileceklerini düşündüm. Kümbetoğlu (2019, s. 54)'nun belirttiği gibi bu içeriden bakışı sağlayabilmek için feminist yöntemin sıklıkla vurgulanan ilkelerinden olan hiyerarşik, otoriter ve yönlendirici olmayan bir üslupla görüşmelerimi sürdürmeye çabaladım. Kadınlarla yaptığım görüşmelerde sorularımı onlara, onların kendilerini tanımladığı şekillerde “kör”, “az gören”, “duymayan”, “yeti yitimi olan”, “özürlü” ya da “engelli” şeklinde değiştirerek yöneltmeyi önemli buldum. Ben içeriden bakışı bu şekilde sağlamaya çabalarken, dışarıdan bakışa sahip olan bir araştırmacı olmak, görüşmenin karşılıklı bir öğrenme süreci olarak sürdürülmesine alan açtı. Böylelikle kadınların yaşadıkları deneyimin bilen öznesi olduğunu kabul ederek, onların deneyimlerinden öğrenme ve deneyimlerini *gerçekten* onların bakış açılarıyla keşfetme olanağı bulmuş oldum. Bir bakıma bu dışarıdan bakış ve bilmeyen özne olma durumu, benim aynı zamanda hiyerarşik olmayan aşağıdan bakışı da sağlayabilmeme yardımcı oldu. Bu karşılıklı öğrenme süreciyle her görüşmemde bir önceki görüşmeye göre daha iyi yaptığım şeyler oluyordu. Öyle ki sonlara doğru kimi görüşmelerimde özellikle daha önce de benzer araştırmalara katılmış

olduklarını vurgulayan kadınlar, deneyimlerini öğrenmeye yönelik doğru sorular sorduğumu ifade eden cümleler kurdular.

Araştırmanın veri oluşturma sürecinde kadınlarla yapmış olduğum derinlemesine görüşme sürecinde eşitlikçi ilişki inşasına ilişkin bu deneyimlerimden hareketle, anne olan engelli kadınlarla uygulama gerçekleştirecek uygulayıcı ve araştırmacılar için önerilerde bulunduğum bir “Eşitlikçi Çalışma Yönergesi” oluşturdum (Bahsi geçen yönerge, s. 256’da yer almaktadır).

Analiz sürecimde ise, Papadimitrou (2001)’nun engellilik çalışmaları yürüten bir araştırmacının, başkalarını duyma ve onlarla empati kurma becerilerine müdahale edebilecek kişisel ve mesleki önyargılarını açıklığa kavuşturmak ve onları ortadan kaldırmak için bir içe bakış sağlaması gerektiğini (Berger ve Lorenz, 2016, s. 5) ifade eden düşüncelerini temele aldım. Böylelikle, analiz sürecindeki derinlemesine düşünme sürecimde ilk ve son analizim arasındaki niteliksel farklılıkları gördüm, dolayısıyla aslında analiz süreci, benim düşünsel yolculuğumun da farklı bir yöne evrilmesini sağladı. İlk yaptığım analizde engelli kadınları annelik ve engellilik ekseninde güçsüzleştiren sistemlerin oluşturduğu güçsüzlenmeye vurgum oldukça fazlaydı. Deşifrelerimi yeniden okudukça aslında çocukluk dönemlerinden itibaren yaşadıkları baskılara karşı onların da kendi mücadele pratiklerini geliştirerek güçlendiklerini fark ettim. Sistem içerisinde bu kadınları güçsüzleştiren pek çok kişilerarası ve yapısal baskı faktörü vardı ve yine aynı sistem onlara güçlenmelerini sağlayacak hiçbir kamusal kaynak sunmuyordu. Sosyal politikalar ve sosyal hizmetler engelli kadınların anne olmayacağı varsayımıyla şekillenmişti. Yapısal baskılar kişilerarası baskıları yeniden ürettiyordu. Ancak kadınlar tüm bu yapısal baskılara karşı kendi mücadele yöntemleriyle, kendi güçlü yönleriyle, dayanışma ağlarıyla güçleniyorlardı. Kendi güçlerini yeniden ürettiyorlardı.

Araştırma süreci, benim de kendi içime bakmamı sağladı. Araştırmamın analiz sürecinde analizlerim arasındaki bu farklılıkların sebebini kendi içimde sorgulamam sonucunda, sahip olduğum ancak farkında olmadığım sağlamcı tutumlarımın analizime de yansımış olabileceği ihtimalini düşündüm. Kadınlarla yaptığım görüşmelerde kurduğum ilişkiler ve bu görüşmelerde kadınların

anlatıları, kendimi dönüştürmeme yardımcı olmuştu. Böylelikle kendi tutumlarımın dönüştüğünü görürken aynı zamanda baskılar kadar gücün de kesişimsel olduğunu ve kadınların söylemlere karşı kendilerini yeniden konumlandırma gücünü pratikte de gözlemlemiş oldum. Anne olan engelli kadınlar güçlü ve mücadeleci kadınlardı. Araştırmamın sonucunda bir kez daha anlamış oldum, “Kişisel olan politikti”.

3.4. ARAŞTIRMAYA KATILAN ÖZNELERİN SOSYO-DEMOGRAFİK BİLGİLERİ

Nitel araştırma yöntemi ile yapılan araştırmalarda, araştırmaya katılan öznelere ifadelerinin anlamının daha iyi anlaşılabilmesi açısından, araştırmanın amacıyla bağlantılı olarak, kendilerine ve ailelerine ilişkin bazı sosyo-demografik bilgilerin bilinmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Bununla beraber bu araştırmanın araştırma sorularından biri de araştırmaya katılan engelli kadınların tanıtıcı sosyo-demografik özelliklerinin neler olduğudur. Bu sebeple bu bölümde, araştırma kapsamında kendileriyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilen kadınların sosyo-demografik tanıtıcı bilgilerine yer verilmiştir.

Sosyo-demografik bilgiler kapsamında araştırmanın amacı bağlamında önemli olabileceği düşünülen yaş, engel türü, eğitim durumu, çalışma durumu, medeni durum, evlenme yaşı, eşin engel durumu, anne olma yaşı, çocuk sayısı ve çocukların cinsiyetlerine yer verilmiştir.

Araştırmaya katılan öznelere ilişkin tanıtıcı bilgilerin özeti aşağıdaki gibidir:

Meşe: 42 yaşında. Doğuştan görme engelli. Lise mezunu. Şu anda Açıköğretim Fakültesi'nde yükseköğrenimini tamamlıyor. Özel sektörde çalışıyor. Evli. 28 yaşında evlenmiş. Eşi görme engelli. 32 yaşında doğum yapmış. 10 yaşında bir kız çocuğu var.

Kayın: 41 yaşında. Doğuştan görme engelli. Lisans mezunu. Özel sektörde çalışıyor. Evli. 39 yaşında evlenmiş. Eşi görme engelli. 41 yaşında doğum yapmış. 1 yaşında bir erkek çocuğu var.

Ladin: 42 yaşında. Doğuştan görme engelli. Lisans mezunu. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. Eşi görme engelli. 28 yaşında evlenmiş. 32 yaşında doğum yapmış. 10 yaşında bir erkek çocuğu var.

Ihlamur: 30 yaşında. Görme yetisini 3 yaşında kaybetmiş. Açıköğretim Fakültesi Lisans mezunu. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. Eşi görme engelli. 25 yaşında evlenmiş. 27 yaşında doğum yapmış. 3 yaşında bir erkek çocuğu var.

Köknar: 36 yaşında. Doğuştan görme engelli. Lisansüstü eğitimini tamamlamış. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. 26 yaşında evlenmiş. 32 yaşında doğum yapmış. 4 yaşında bir kız çocuğu var.

Ardıç: 35 yaşında. Doğuştan görme engelli. Lisans mezunu. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. Eşinin görme engelli olduğunu fakat görme düzeyinin çok yüksek olduğunu belirtti. 28 yaşında evlenmiş. 33 yaşında doğum yapmış. 2 yaşında bir erkek çocuğu var.

Servi: 38 yaşında. Görme engelli. Görme yetisini bebekken kaybettiğini ifade etti. Lisans mezunu. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. Eşi görme engelli. 31 yaşında evlenmiş. 34 yaşında doğum yapmış. 3 yaşında bir erkek çocuğu var.

Kızılağaç: 45 yaşında. Doğuştan işitme ve konuşma engelli. Lise mezunu. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. Eşi işitme ve konuşma engelli. Eşinin engel düzeyini “yarım” olarak ifade etti, eşinin kendisinden daha fazla duyabildiğini ancak konuşamadığını belirtti. 28 yaşında doğum yapmış. 17 yaşında bir kız çocuğu ve 13 yaşında bir erkek çocuğu var.

Sekoya: 31 yaşında. Doğuştan işitme ve konuşma engelli. Lisans mezunu. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. Eşi işitme ve konuşma engelli. 21 yaşında evlenmiş. 26 yaşında doğum yapmış. 5 yaşında bir erkek çocuğu var.

Dişbudak: 27 yaşında. Doğuştan işitme ve konuşma engelli. Yardımcı araç-gereç olarak işitme cihazı kullandığını ve cihazla düşük düzeyde duyabildiğini, düşük düzeyde de konuşabildiğini ifade etti. Lise mezunu. Ücretli bir işte çalışmıyor. Evli. Eşi işitme ve konuşma engelli. 20 yaşında evlenmiş. 22 yaşında doğum yapmış. 5 yaşında bir erkek çocuğu var.

Sarıçam: 28 yaşında. Doğuştan işitme ve konuşma engelli. Lise mezunu. Ücretli bir işte çalışmıyor. Evli. Eşi işitme ve konuşma engelli. 25 yaşında evlenmiş. 26 yaşında doğum yapmış. 2 yaşında bir erkek çocuğu var.

Akçağaç: 30 yaşında. Doğuştan işitme ve konuşma engelli. Lise mezunu. Üniversiteyi eğitimde yaşadığı ayrımcılıktan kaynaklı terk etmiş. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. Eşi işitme ve konuşma engelli. 22 yaşında evlenmiş. 24 yaşında doğum yapmış. 6 yaşında bir kız çocuğu var.

Söğüt: 38 yaşında. Doğuştan işitme ve konuşma engelli. Ortaokul mezunu. Emekli. Evli. Eşi işitme ve konuşma engelli. 32 yaşında doğum yapmış. 4.5 yaşında bir kız çocuğu ve 6 yaşında bir erkek çocuğu var.

Çınar: 53 yaşında. İşitme ve konuşma engelli. 3 yaşında oksijensiz kalması sonucu işitme yetisini kaybettiğini ifade etti. Ortaokul mezunu. Bir kamu kurumunda memur olarak çalışıyor. Evli. Eşi işitme ve konuşma engelli. 26 yaşında evlenmiş. 35 yaşında doğum yapmış. 18 yaşında bir erkek çocuğu var.

Okaliptus: 40 yaşında. İşitme ve konuşma engelli. 6 yaşından önce, kulak zarının patlaması sonucunda işitme yetisini kaybettiğini ifade etti. Lise mezunu. Ücretli bir işte çalışmıyor. Evli. Eşi işitme ve konuşma engelli. 19 yaşında evlenmiş. 20 yaşında doğum yapmış. 10 ve 20 yaşlarında iki erkek çocuğu var.

Karaçam: 51 yaşında. Ortopedik engelli. 9 aylıkken yürüme yetisini kısmen kaybetmiş. Yardımcı araç-gereç olarak tekerlekli sandalye kullanıyor. İlkokul mezunu. Ücretli bir işte çalışmıyor. Bekar. İlk evliliğini 17 yaşında yaptığını ve zorla evlendirildiğini; ikinci evliliğini kendi isteğiyle 41 yaşında yaptığını ifade etti. İlk eşinin zihinsel, ikinci eşinin ise ruhsal engelli olduğunu belirtti. 33 yaşında evlat edinme yoluyla çocuk sahibi olmuş. 18 yaşında bir erkek çocuğu var.

Kestane: 32 yaşında. Ortopedik engelli. Lise mezunu. Ücretli bir işte çalışmıyor. Evli. 23 yaşında evlenmiş. 25 yaşında doğum yapmış. 7 yaşında bir erkek çocuğu var.

Gürgen: 42 yaşında. Doğuştan ortopedik engelli. Yardımcı araç-gereç olarak bir dönem akülü araç kullanmış ancak maliyetini karşılayamadığı için artık kullanmıyor. İlkokul mezunu. Ücretli bir işte çalışmıyor. Bekar. 16 yaşındayken

ortopedik engelli bir erkekle zorla evlendirilmiş. Daha sonra ekonomik sebeplerden kaynaklı olarak bir erkekle dini nikah yoluyla evlenmiş. 17 yaşında doğum yapmış. İlk eşinden 25 ve 22 yaşında iki erkek çocuğu; dini nikahla evlendiği eşinden 10 yaşında bir kız çocuğu ve 2.5 yaşında bir erkek çocuğu var.

Porsuk: 37 yaşında. Ortopedik engelli. Yardımcı araç-gereç olarak değnek kullandığını belirtti. Lisans mezunu. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. Eşi ortopedik engelli. 30 yaşında evlenmiş. 34 yaşında doğum yapmış. 3.5 yaşında bir erkek çocuğu var.

Sıgla: 34 yaşında. Ağır düzey ortopedik engelli. Bakımını eşinin ve 18 yaşındaki kızının üstlendiğini belirtti. İlkokul mezunu. Ücretli bir işte çalışmıyor. Evli. 14 yaşında zorla evlendirilmiş. 16 yaşında doğum yapmış. 18 yaşında bir kız çocuğu ve 10 yaşında bir erkek çocuğu var.

Akasya: 33 yaşında. Ağır düzey ortopedik engelli. Önlisans mezunu. Bir kamu kurumunda çalışıyor. Evli. Eşi hafif düzeyde ortopedik engelli. 29 yaşında evlenmiş. 31 yaşında doğum yapmış. 2 yaşında bir kız çocuğu var.

Tablo 1. Öznelerin Tanıtıcı Sosyo-Demografik Bilgileri

Rumuz	Yaş	Engel Durumu	Eğitim Durumu	Çalışma Durumu Yeri	Medeni Durum	Evlilik Yaşı	Çocuk Sahibi Olma Yaşı	Çocuk Sayısı, Cinsiyeti ve Yaşları
<i>Meşe</i>	42	Görme engelli	Lise mezunu	Çalışıyor Özel sektör	Evli	28	32	1, Kız, 10
<i>Kayın</i>	41	Görme engelli	Lisans	Çalışıyor Özel sektör	Evli	39	41	1, Erkek, 1
<i>Ladin</i>	42	Görme engelli	Lisans	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	28	32	1, Erkek, 10
<i>İhlamur</i>	30	Görme engelli	AÖF Lisans	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	25	27	1, Kız, 3
<i>Kökнар</i>	36	Görme engelli	Lisansüstü	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	26	32	1, Kız, 4
<i>Ardıç</i>	35	Görme engelli	Lisans	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	28	33	1, Erkek, 2
<i>Servi</i>	39	Görme engelli	Lisans	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	3	34	1, Erkek, 4
<i>Kızılağaç</i>	45	İşitme ve konuşma engelli	Lise mezunu	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	27	28	2; Kız, 17; Erkek, 13
<i>Sekoya</i>	31	İşitme ve konuşma engelli	Lisans	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	21	26	1, Erkek, 5
<i>Dişbudak</i>	27	İşitme ve konuşma engelli	Lise mezunu	Ücretli bir işte çalışmıyor.	Evli	20	22	1, Erkek, 5
<i>Sarıçam</i>	28	İşitme ve konuşma engelli	Lise mezunu	Ücretli bir işte çalışmıyor.	Evli	25	26	1, Erkek, 2
<i>Akçağaç</i>	30	İşitme ve konuşma engelli	Üniversite terk	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	22	24	1, Kız, 6
<i>Söğüt</i>	38	İşitme ve konuşma engelli	Ortaokul mezunu	Emekli	Evli	27	32	2; Erkek, 6; Kız, 4,5
<i>Çınar</i>	53	İşitme ve konuşma engelli	Ortaokul mezunu	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	26	35	1, Erkek, 18
<i>Okaliptus</i>	40	İşitme ve konuşma engelli	Lise mezunu	Ücretli bir işte çalışmıyor.	Evli	19	20	2; Erkek, 20; Erkek, 10
<i>Karaçam</i>	51	Ortopedik engelli	İlkokul mezunu	Ücretli bir işte çalışmıyor.	Boşanmış	16	33	1; Erkek, 18
<i>Kestane</i>	32	Ortopedik engelli	Lise mezunu	Ücretli bir işte çalışmıyor.	Evli	23	25	1, Erkek, 7
<i>Gürgen</i>	42	Ortopedik engelli	İlkokul mezunu	Ücretli bir işte çalışmıyor.	Boşanmış	16	17	5; Erkek, 25; Erkek, 22; Erkek,

								17; Kız, 10; Erkek, 2.5
Porsuk	37	Ortopedik engelli	Lisans	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	30	34	1, Erkek, 3.5
Sıgla	34	Ortopedik engelli	İlkokul mezunu	Ücretli bir işte çalışmıyor.	Evli	14	16	2; Kız, 18; Erkek, 10
Akasya	33	Ortopedik engelli	Önlisans	Çalışıyor Kamu kurumu	Evli	29	31	1, Kız, 2

Araştırmaya katılan öznelerin tanıtıcı özellikleri Tablo 1’de gösterilmiştir.

Araştırmaya katılan öznelerin 8’i işitme ve konuşma engelli, 7’si görme engelli, 6’sı ortopedik engellidir. Kadınların yaş aralığı 27-53 arasında değişmektedir. Araştırmaya katılan kadınların 4’ü 27-30 yaş aralığında, 5’i 31-35 yaş aralığında, 5’i 36-40 yaş aralığında, 5’i 41-45 yaş aralığında olup 2’si ise 45 yaşından büyüktür.

Araştırmaya katılan kadınların 3’ü ilkokul, 2’si ortaokul, 6’sı lise mezunudur; 1’i önlisans, 7’si lisans, 1’i lisansüstü derecesine sahiptir. 1 kadın ise üniversite terktir.

Tabloya evlilik yaşları bakımından bakıldığında araştırmaya katılan kadınların evlenme (ya da evlendirilme) yaşının 14 ila 39 arasında değiştiği görülmektedir. Tabloya göre, 1 kadının 14 yaşında, 2 kadının ise 16 yaşında evlendirildiği görülmektedir. Yani araştırmaya katılan kadınlardan 3’ü 18 yaşından önce evlilik yapmıştır. (Bu evliliklerin üçü de zorla evlendirilmedir.) Kadınların 8’i 19-25 yaş arasında evlenmiş, 9’u 26-31 yaş arasında evlenmiş, 1’i ise 39 yaşında evlenmiştir.

Tabloya anne olma yaşları bakımından bakıldığında ise kadınların anne olma yaşlarının 16 ila 41 arasında değiştiği görülmektedir. Tabloya göre, kadınların 1’i 16 ve 1’i 17 yaşında anne olmuştur. Yani araştırmaya katılan kadınlardan 2’si 18 yaşından önce anne olmuştur. Kadınların 4’ü 20-25 yaş arasında, 4’ü 26-30 yaş arasında, 10’u 31-35 yaş arasında, 1’i ise 41 yaşında anne olmuştur. Ayrıca kadınların 16’sının 1 çocuğu, 4’ünün 2 çocuğu, 1’inin ise 5 çocuğu olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan kadınların çalışma durumlarına bakıldığında, kadınların 11'inin kamu kurum ve kuruluşlarında, 2'sinin özel sektörde çalıştığı, 7'sinin ücretli bir işte çalışmadığı, 1'inin ise emekli olduğu görülmektedir.

3.5. VERİLERİN ANALİZ SÜRECİ

Niteliksel analiz, veri oluşturma süreci ile birlikte örülen bir süreçtir (Kümbetoğlu, 2019, s. 152).

Creswell (2013, s. 180), verilerin analizinin, verilerin çözümlenmesini ve düzenlenmesini, verilerin kodlanmasını, kodların bir araya getirilmesiyle kategorilerin ve temaların oluşturulmasını ve son olarak verinin şekiller, tablolar ya da tartışma halinde sunulmasını içerdiğini ifade etmektedir.

Verileri analiz ederken, nitel verilerin analizinde kullanılabilecek çeşitli yöntemler bulunmaktadır. Bu çalışmada ise veriler betimsel analiz kullanılarak analiz edilmiştir.

Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış bir biçimde okuyucuya sunmaktır. Bu amaçla elde edilen veriler, önce sistematik ve açık bir biçimde betimlenerek, daha sonra yapılan bu betimlemelerin açıklanması ve yorumlanmasıyla neden-sonuç ilişkileri irdelenmekte ve birtakım sonuçlara ulaşılmaktadır. Ortaya çıkan temaların ilişkilendirilmesi, anlamlandırılması ve ileriye yönelik önerilerde bulunulması da araştırmacının yapacağı yorumların boyutları arasında yer alabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 239).

Yıldırım ve Şimşek (2018, s. 240), betimsel analizin dört aşamadan oluştuğunu ifade etmektedir: İlk aşamada araştırmacının kavramsal çerçevesinden ya da görüşmenin boyutlarından yola çıkılarak veri analizi için bir çerçeve oluşturulmakta, bu çerçeve aracılığıyla verilerin hangi temalar altında sunulacağı belirlenmektedir. İkinci aşamada, ilk aşamada oluşturulan çerçeveye göre elde edilen veriler düzenlenmekte, anlamlı ve mantıklı bir biçimde bir araya getirilmektedir. Üçüncü aşamada, düzenlenmiş olan veriler tanımlanmakta ve gerekli yerlerde literatürden yapılan alıntılarla desteklenmektedir. Dördüncü ve son aşamada ise bulgular açıklanmakta ve veriler arasında neden-sonuç ilişkisi kurularak nitelikli bir yorumlama gerçekleştirilmektedir.

Yukarıda tanımlanan nitel analiz süreci aşamalarından hareketle, hazırlamış olduğum yarı yapılandırılmış görüşme yönergesi aracılığıyla topladığım verileri kendim çözümlerim. Verileri çözümlerken ilk olarak görüşmeler sırasında almış olduğum ses kayıtlarını, değiştirilmeden yazıya döküm. Ayrıca görüşmeler sırasında ve bazen de görüşmelerden hemen sonra, görüşme sırasında dikkatimi çekenlere, öznelerin yaşadıkları duygusal değişimlere ve beden diline ilişkin notlar aldım. Görüşmelere dair detayları ve gözlemlerimi unutmamak, gözden kaçırmamak adına ses kayıtlarını genellikle görüşmeyi yaptığım akşam yazıya geçirmeye çalıştım. Böylelikle verilerin çözümlenmesinde görüşmeler sırasında tuttuğum gözlem notlarının yanı sıra, görüşmeye dair aklımda kalanlardan da yararlanabildim. Görüşmelere ilişkin ses kayıtlarını yazıya geçirdiğim bu işlem sonucunda ortaya 230 sayfalık bir döküm çıktı. Yazıya dökme işlemi tamamladıktan sonra, ses kayıt dökümlerini yani ham verilerimi baştan sona üç kez okudum. Böylelikle ilk etapta gözümü çarpmayan, ancak örtük biçimlerde vurgulanan noktaları ve bunun yanı sıra ortak olarak vurgulanan noktaları ve deneyimlerde birbirinden farklılaşan kısımları anlamaya çalıştım. Daha sonra verileri NVIVO 12+ nitel analiz yazılımı ile analiz ettim. Bu yazılım aracılığı ile, Strauss ve Corbin (2014)'in kodlama paradigması ışığında ve araştırma sorularımı da göz önüne alarak, ses kayıt dökümlerini okumamdan sonra kafamda şekillenen kavramlar üzerinden öznelerin ifadelerini cümle cümle kodladım (Açık kodlama: Open code). Daha sonra ise bu kodlamaları konu ve olay bütünlüğü bakımından sınıflandırmaya çalışarak kategorize ettim (Aksiyel kodlama: Exen code). Böylelikle kategorilere ulaşmaya çalıştım. Son olarak da kategoriler arasında ilişki kurarak ana temalara ulaştım (Seçici kodlama: Selective code). Tema, kategori ve kodlara ilişkin daha detaylı bilgiyi ve görselleri ise "4. BÖLÜM: ANALİZ" bölümünde ele aldım. Araştırma kapsamında elde ettiğim verileri feminist kuramın temel kavram ve ilkeleriyle analiz ettim. Araştırmanın sonuç kısmında ise, feminist kuram ile analiz ettiğim verilerden hareketle feminist sosyal hizmet teori ve uygulamasını da odağa alan önerilerde bulundum.

3.6. ETİK KONULAR

Veri oluşturma aşamasında kullandığım yarı yapılandırılmış görüşme yönergesini hazırlarken, görüşme sorularını sosyal hizmetin temel etik ilkelerinden biri olan zarar vermeme ilkesine bağlı kalarak şekillendirmeye dikkat ettim.

Araştırma kapsamında yaptığım görüşmelere, Hacettepe Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan araştırmamın etik açıdan uygun olduğuna dair gerekli onayı aldıktan sonra başladım.

Görüşmelerime, araştırmaya ilişkin etik hususları belirten “bilgilendirilmiş onam formu” nu öznelere imzalatarak başladım. Bu kapsamda araştırmaya katılan öznelere kendimi tanıttıktan ve görüşmenin amacını açıkladıktan sonra görüşmelerde elde edilen bilgilerin yalnızca araştırmamın amaçları doğrultusunda ve gizlilik esasına dayalı olarak kullanılacağını, kendilerinin kimlik bilgilerinin hiçbir şekilde üçüncü kişilerle paylaşılmayacağını ve anonimleştirileceklerini, araştırma boyunca araştırmadan kaynaklı olarak kendilerini rahatsız eden herhangi bir durum olması halinde araştırmadan ayrılacaklarını ve bunun onlara maddi/manevi herhangi bir sorumluluk yüklemeyeceğini açıkladım. Ayrıca, araştırmaya katılan öznelere, görüşmeler sırasında konuşulan her şeyin çok önemli olduğunu ve tüm konuşmaları kayıt altına alabilmesi için ses kaydı alması gerektiğini ifade ederek öznelere aldığım onay sonrasında ses kaydı almaya başladım. Görüşmeyi yaptığım ortam itibarıyla ses kaydı almamın uygun olmadığı bir görüşmede ise görüşme boyunca konuşulanları kelimesi kelimesine not ettim.

Görüşme sırasında öznelere, araştırmamın amacına doğrudan/dolaylı olarak herhangi bir katkı sağlamayacak olan ve kişisel merakımdan kaynaklanan hiçbir soru sormadım.

İşitme ve konuşma engelli kadınlarla yaptığım görüşmelerde işaret dili tercümanı ile çalıştım. Görüşmelerden önce, tercüman ile gerekli etik bilgileri paylaştım. Gizlilik sınırlarını detaylı bir biçimde açıkladım ve gizliliği sağlama konusunda kendisiyle anlaşma yaptım. Ayrıca öznelere söylediklerinin bire bir aktarılmasının hem araştırmamın güvenilirliği açısından hem de etik açıdan gerekli olduğunu belirttim. Buna karşın Türk İşaret Dili ve Türkçe'nin gramer yapısının birbirinden

farklı olması sebebiyle tercüman, öznelerin ifadelerini Türkçe'nin gramer yapısına göre tercüme etmiştir. Görüşmelerin yazıya aktarılması sırasında ifadeleri tercümanın ifade ettiği şekliyle aynen yazıya aktardım.

Görüşmelerin yazıya dökülmesi tamamlandıktan sonra ses kayıtlarını ses kayıt cihazından ve ses kayıtlarını yedeklemiş olduğum kişisel bilgisayarımından sildim.

Araştırmanın raporlanma sürecinde ise araştırmaya katılan öznelerin her birine ağaç isimlerinden oluşan bir takma isim (rumuz) verdim. Araştırmanın raporlaştırılma kısmında araştırmaya katılan öznelerin isimleri, araştırmacı tarafından ağaç isimleri ile değiştirilmiştir. Takma isim (rumuz) olarak ağaç isimlerini seçmemin sebebi kadınların var olmayan sosyal politikalara karşı kendi kaynaklarıyla annelik kimliği içerisindeki güçlenme süreçlerinin, ağaçların kökleriyle toprağa sımsıkı tutunmalarına benzetmemdir. Engelli kadınlar için de anneliğin kimi zaman yapısal eksiklikler sebebiyle zor bir deneyim olması, ancak diğer taraftan da kadınları yeni bir kimlik içerisinde konumlandırarak güçlendirici bir deneyim olmasının beni bu benzerliğe götürdüğünü söyleyebilirim. Aynı zamanda takma isimleri ağaç isimlerinden seçmemin amacı, kadın deneyimindeki tek bir deneyime/kimliğe indirgenemeyecek çeşitliliği vurgulamaktır.

Saunders vd., (2014), ideal bir anonimleştirmede, bir kişinin kendisi hakkında sunulan veriler takip edilerek o kişiye asla ulaşılamayacağını ifade etmiştir. Bu sebeple araştırmaya katılan öznelerin tanıtıcı bilgilerini de anonimleştirdim. Özneler hakkında tahmin yürütülmesine imkân verecek olan mesleklerini anonimleştirerek, kamu kurumunda ya da özel sektörde çalışma durumlarına yer verdim. Ek olarak alıntılarda yer alan şehir isimlerine “yaşadığım şehir”, “o sırada bulunduğum şehir” gibi nitelendirip anonimleştirerek, insan isimlerine ise oğlum/kızım/eşim/arkadaşım gibi yalnızca o kişinin kadının yaşamındaki rolünü belirtecek biçimde yer vererek anonimleştirdim.

Yine raporlama sürecinde, araştırmaya katılan öznelerin ifadelerine hiç değiştirmeden yer verdim. Bununla beraber yer yer çok uzun olan ifadeleri konu bütünlüğünü bozmayacak şekilde kısalttım. Anlatılardan çıkarttığım kısımları [...] ile belirttim.

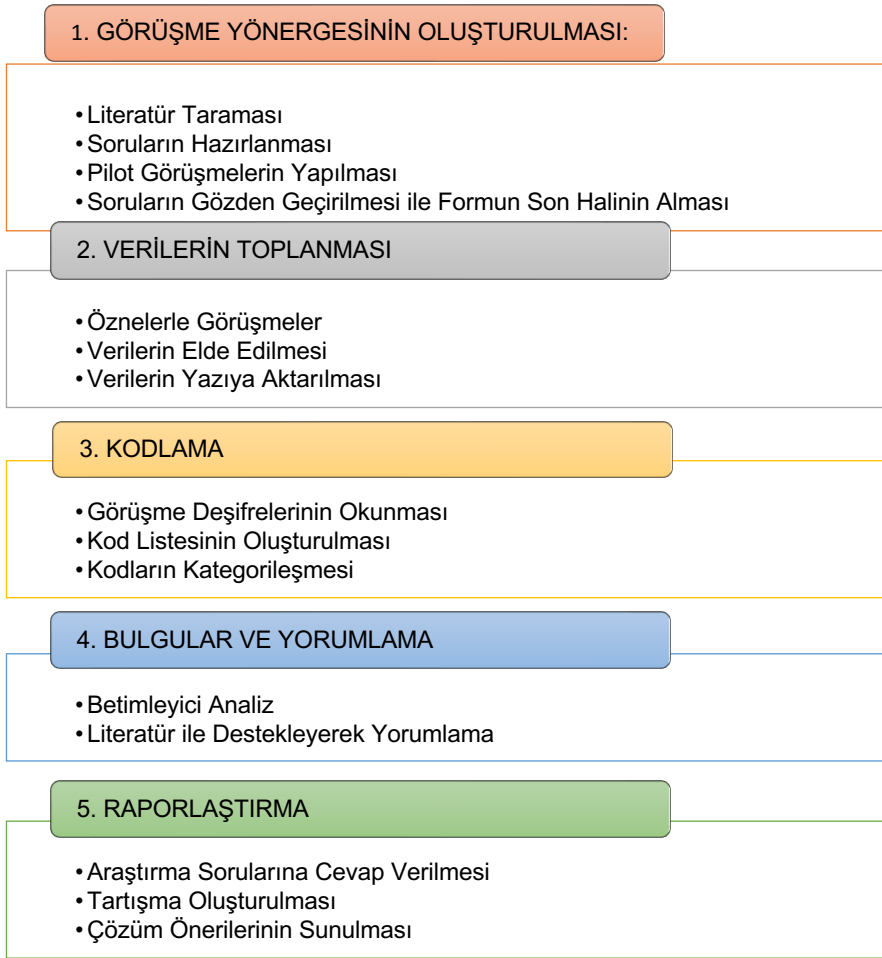
3.7. ARAŞTIRMANIN SÜRE VE OLANAKLARI

Araştırmayı Şubat 2021-Aralık 2022 tarihleri arasında gerçekleştirdim. Araştırmanın veri toplama süreci ise Mart 2022-Temmuz 2022 tarihleri arasını kapsamaktaydı. Araştırma süresince oluşan tüm masrafları kendi olanaklarımla karŐıladım.

3.8. ARAŞTIRMANIN AŞAMALARI

Araştırma problemini belirledikten sonra görüşme yönergesinin oluşturulması, verilerin toplanması, kodlama, bulgular ve yorumlama, raporlaŐtırma olmak üzere beş temel aşamada araştırmayı gerçekleştirdim. Araştırmanın hangi aŐamalardan geçtiğini Şekil 1’de ayrıntılı bir biçimde açıkladım.

Şekil 1. Araştırmanın Aşamaları

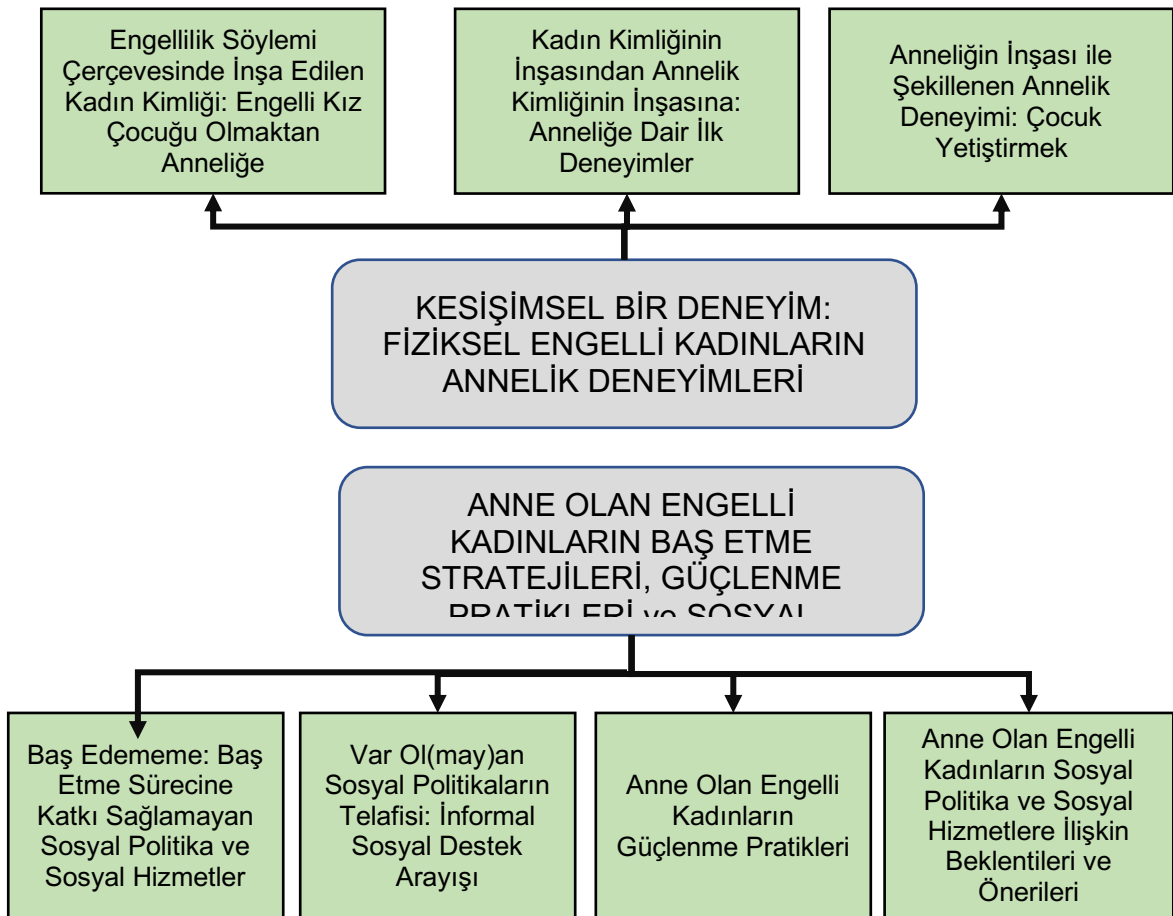
4. BÖLÜM: ANALİZ

Araştırmanın analiz bölümünde engelli kadınların annelik deneyimleri çok boyutlu bir biçimde biyolojik, sosyal, kültürel ve politik dinamikler ışığında değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında annelik deneyimi, “engelli kız çocuğu” olarak şekillenen toplumsal cinsiyet rol beklentilerinden itibaren “engelli kadın” olarak annelik ideolojisinin kadınlara yüklediği rol beklentileri ve bu beklentiler çerçevesinde şekillenen deneyimler çerçevesinde ele alınmıştır. Araştırmaya katılan öznelerin anlatıları doğrultusunda engelli kadınların annelik deneyiminin “ataerkil bir toplumda kadın olma” ve “sağlamcı bir toplumda engelli olma” üzerine inşa edilen kesişimsel bir deneyim olduğu görülmektedir. Araştırmanın ana temaları da bu kesişimsellikten hareketle ortaya çıkmıştır. Konuya ilişkin analiz, Garland-Thomson (2016, s. 359)’ın feminist engellilik çalışmalarının analizinde olmazsa olmaz olarak nitelendirdiği, feminist teorinin de odağında olan “kimlik”, “beden” ve “toplumsal cinsiyet” kavramları üzerinden engelli kadınların annelik rolü bağlamında deneyimledikleri “baskı”ya odaklanılarak gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın analiz sürecinde yapılan kodlama sonucunda 24 kategoriye ulaşılmış, bu kategoriler üzerinden 7 alt temaya, alt temalar aracılığıyla da 2 ana temaya ulaşılmıştır.

“Kesisimsel Bir Deneyim: Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri” ana teması altında, engelli kadınlarda kadınlık pratikleri aracılığıyla kadın kimliğinin nasıl inşa edildiği, kadın kimliğinin inşasının annelik kimliğinin inşasında nerede durduğu ve bu toplumsal inşa doğrultusunda anneliğin nasıl deneyimlendiği kesişimsel bir bakış açısıyla ele alınmıştır.

“Anne Olan Engelli Kadınların Baş Etme Stratejileri, Güçlenme Pratikleri ve Sosyal Hizmet Beklentileri” ana teması altında ise, engelli kadınların annelik deneyimleri içerisinde sosyal politika ve sosyal hizmetlerin nasıl konumlandığı, annelik pratiklerini gerçekleştirirken kamusal destek mekanizmalarının eksikliği ile engelli kadınların nasıl başa çıktığı, bu süreçte nasıl güçlendikleri ve güçlenmelerine katkı sağlayacak sosyal politikalara ilişkin beklenti ve önerilerinin neler olduğu ele alınmıştır.

Şekil 2. Araştırmanın Ana Tema ve Alt Tema Haritası

4.1. KESİŞİMSEL BİR DENEYİM: FİZİKSEL ENGELLİ KADINLARIN ANNELİK DENEYİMLERİ

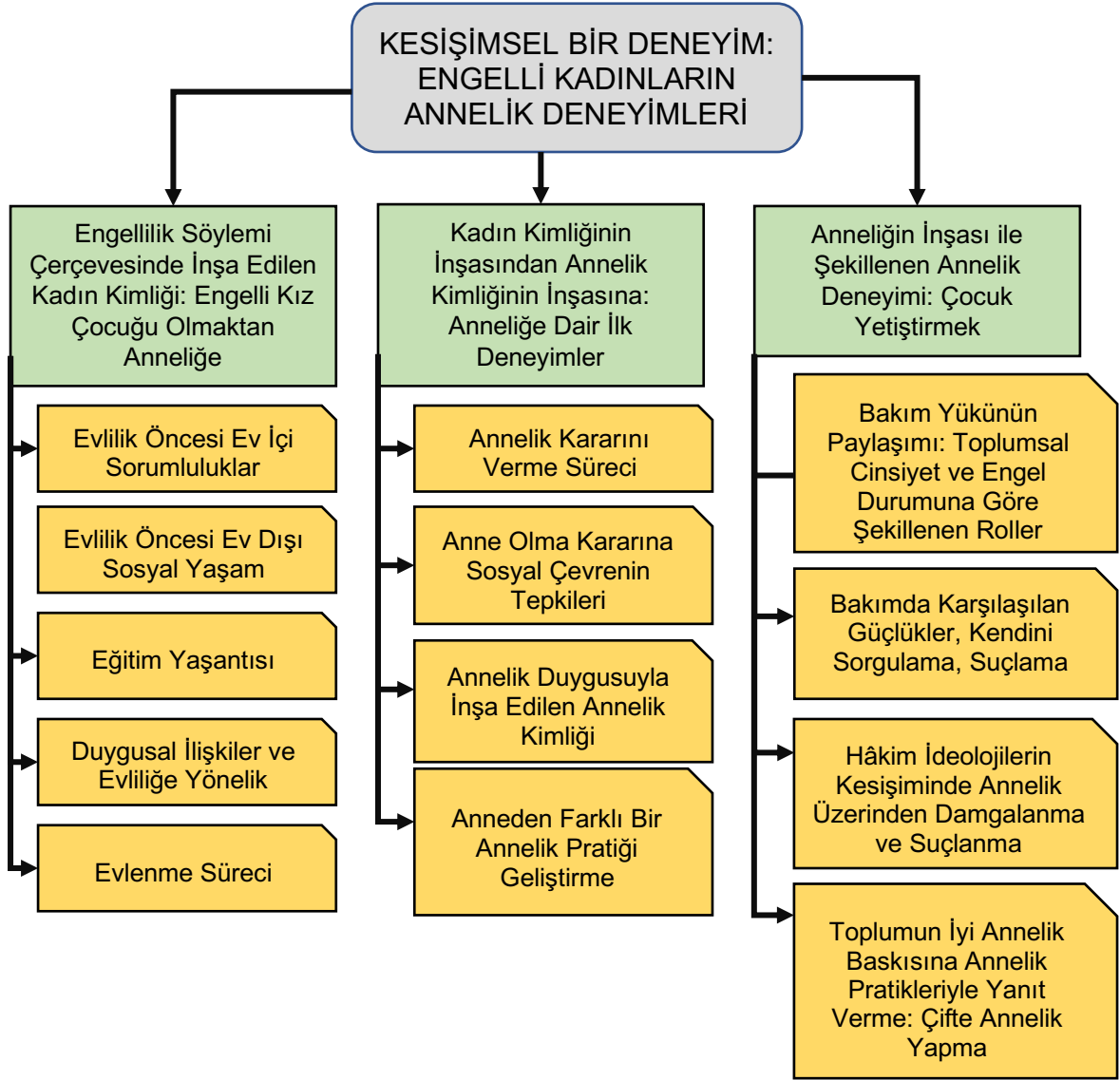
Annelik konusunda çalışmalar yapan feminist araştırmacılar (Glenn, 1994, s. 4; Miller, 2010, s. 55; Silva, 2003, s.1; Öztan, 2010, 2015, s. 95), anneliğin doğal olarak sahip olunan bir özellik değil; tarihsel, toplumsal, sosyal, kültürel ve politik olarak inşa edilen bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Bu düşünce doğrultusunda engelli kadınların annelik deneyimlerinin her aşamada ataerkil ideoloji ve sağlamlılık ideolojisi kesişiminde inşa edildiği ve şekillendiği keşfedilmiş, bu da “Kesişimsel Bir Deneyim: Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri” ana temasının ortaya çıkış noktasını oluşturmuştur. “Kesişimsel Bir Deneyim: Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri” ana temasında engelli

kadınlarda annelik kimliğinin nasıl inşa edildiği ve bu toplumsal inşa doğrultusunda annelik deneyiminin nasıl şekillendiği ortaya koyulmuştur. Engelli kadınların annelik deneyimleri, çocukluk deneyimlerinden itibaren anneliğe dair bakım sorumluluğunu üstlenme deneyimlerine kadar geçen süreyi içerecek şekilde üç alt tema ile ele alınmıştır:

“Engelli Kız Çocuğu Olmaktan Anneliğe: Engellilik Söylemi Çerçevesinde İnşa Edilen Kadın Kimliği” alt temasında, engelli kadınların çocukluk döneminden itibaren toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin olarak deneyimledikleri çifte baskılar aracılığıyla kendilerine öğretilen kadınlık pratiklerinin, kadınlık kimliğini nasıl inşa ettiği ele alınmıştır.

“Kadın Kimliğinin İnşasından Annelik Kimliğinin İnşasına: Anneliğe Dair İlk Deneyimler” alt temasında, evlilik öncesinde inşa edilen kadın kimliği başlangıç noktası alınarak anneliğin ilk yıllarında engelli kadınların deneyimledikleri baskı biçimlerinin annelik kimliğini nasıl inşa ettiği ele alınmıştır. Bu alt temada aynı zamanda engelli kadınların annelik üzerinden deneyimledikleri sistematik baskıya nasıl direndikleri ve hâkim söylemler içerisinde kendilerini nerede konumlandıkları da tartışılmıştır.

“Anneliğin İnşasıyla Şekillenen Annelik Deneyimi: Çocuk Yetiştirmek” alt temasında ise annelik ideolojisi ve sağlamcı ideolojinin kesişiminde engelli kadınların annelik deneyimlerinin nasıl şekillendiği, çocuk yetiştirme deneyimi üzerinden açıklanmaya çalışılmıştır.

Şekil 3. “Kesişimsel Bir Deneyim: Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri” Ana Temasına Ait Alt Tema ve Kategori Haritası

4.1.1. Engellilik Söylemi Çerçevesinde İnşa Edilen Kadın Kimliği: Engelli Kız Çocuğu Olmaktan Anneliğe

Ataerkil toplumlarda kadın, çocukluk döneminden itibaren, bakımın “doğal” öznesi olarak inşa edilmektedir. Toplumsal cinsiyet rol beklentileri kapsamında

kadınlara ev işlerini yapmak, erkeğe hizmet etmek, çocuk doğurmak, çocuğun bakımını üstlenmek gibi bakım üzerinden yeniden üretimi sağlamakla ilişkili olan roller yüklenmektedir. Bora (2018)'nin da belirttiği gibi kadın, bu toplumsal roller üzerinden ev ile ilişkilendirilerek hareket alanının ev ile sınırlanması sağlanmaktadır. Böylelikle kadının evine, eşine ve ailesine bağlılığı üzerinden bağımlılığının inşa edilmesine zemin hazırlanmaktadır.

Söz konusu engelli kadınlar olduğunda, “kadınlık pratikleri” üzerinden gerçekleştirilen baskının farklı biçimler alarak derinleştiğini söylemek gereklidir. Konuya ilişkin olarak feminist engellilik çalışmaları alanında çalışma yapan araştırmacılar (Lonsdale, 1990, s. viii; Morris, 1993, 1995; Burcu, 2020, s. 91) engelli kadınların sosyal rollere ilişkin deneyimledikleri “çifte baskı”dan söz etmektedirler. Lonsdale (1990, s. 42) toplumsal cinsiyet rol beklentileri kapsamında engelli kadınların deneyimledikleri çifte baskıyı bedenle ilgili kalıp yargıların, bağımlılık ve bakım kapasitesi hakkındaki ayrımcı tutumların ve yakın ilişkilerdeki beklentilerle ilgili önyargıların karmaşık bir şekilde iç içe geçmesinin sonucu olarak değerlendirmektedir. Dolayısıyla engelli kadının kadın kimliği hem kadınlığa hem de engelliliğe atfedilen toplumsal anlam doğrultusunda şekillenen “bağımlılık” üzerinden inşa edilmektedir.

Engelli kadınlara yönelik bu kültürel anlayış, evlilik öncesinde kadının kök ailesinden bağımsızlaşmasını engelleyerek, baskın engellilik söylemi çerçevesinde inşa edilen bağımlı kadın kimliğini pekiştirmektedir. Böylelikle çocukluktan itibaren engelli kadın fiziksel özellikleri sebebiyle “pasif”, “bağımlı”, “bakıma muhtaç” olarak etiketlenmekte ve bu damgalanma süreci üzerinden yetişkinlik sürecinde de engelli kadının bağımsız bir yaşam kuramayacağı algısı pekiştirilerek kök ailesine bağımlılığı şekillenmektedir.

Evlilik öncesinde kadınlara öğretilen kadınlık pratikleri aracılığıyla kadın kimliğinin nasıl inşa edildiğinin anlaşılması, annelik kimliğinin nasıl inşa edildiğinin de anlaşılmasında önemli bir çıkış noktasıdır. Engelli kadının toplumsal kimliğine ilişkin bu inşanın çocukluktan itibaren gelişen toplumsal cinsiyet sosyalizasyon süreci doğrultusunda gerçekleştiği göz önüne alınarak, çocukluk dönemi

deneyimlerinin bugünkü deneyimler ve ikilemler için bir bağlam sağlayacağı düşünülmüştür.

Buradan hareketle “4.1.1. Engellilik Söylemi Çerçevesinde İnşa Edilen Kadın Kimliği: Engelli Kız Çocuğu Olmaktan Anneliğe” ismini verdiğim alt temada evlilik öncesi süreçte engelli kadınların kadınlık pratiklerinin inşasına ilişkin olarak deneyimledikleri çifte baskının, anneliğin inşasında nerede durduğu anlaşılmaya çalışılmıştır.

4.1.1.1. Evlilik Öncesi Ev İçi Sorumluluklar

Bora (2018, s. 21), “kadınlık içinde yaşadığımız kültürde yaş, eğitim, sınıf gibi değişkenlerden bağımsız olarak esasen ev üzerinden tanımlanır ve yeniden üretilir” demektedir. Başka bir deyişle, kadın kimliğinin inşasında ev içi emeğin önemli bir rolü bulunmaktadır. Kadınlığın “ev” üzerinden tanımlanması ve kadın kimliğinin inşa edilme süreci ise kız çocuğu olmaktan itibaren başlamaktadır. Kadınlık pratiklerinin öğretilmesiyle karakterize olan bu sosyalleşme sürecinin sonucunda, kız çocuğunun evlilik yaşamına ve annelik rolüne hazırlanması beklenmektedir. Engelli kız çocuklarının yaşamında ev içi sorumlulukların nerede durduğunun anlaşılması, annelik kimliğinin nasıl inşa edildiğinin anlaşılmasında önemli bir yerde durmaktadır.

Araştırmaya katılan engelli kadınların bir kısmı ev içerisinde cinsiyetçi iş bölümü doğrultusunda ablaları ve anneleri gibi diğer kadınlarla/kız çocuklarıyla birlikte ev içi sorumlulukları üstlendiklerini ifade ederken, bir kısmı da ev işleri konusunda kendilerine ailenin diğer üyeleriyle orantısız bir sorumluluk verildiğini ifade etmiştir.

“Kız çocuk olarak aile içinde “Sen şu işi yapamazsın”, “Ben bu işi yapamazsın” şeyleri hiç olmadı. Gören ablalarım hangi işi yapıyorsa ben de o işi yapmak zorundaydım, yapamazsın diye bir şey yoktu” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Evde mi? [...]. Eee... Ben evi boşaltırdım, tavanı sulayamazdım, evi kendim badana yapardım. Kilimleri yıkardım her yeri. [...]. Onun (ablası) çocuklarına ben baktım. Koca koca leğenlerde hamurlar. ‘Sen kuvvetlisin’. Ben çok kuvvetliydim. Ben hamurları yoğururdum. Herkesin işine yarıyosun bundan böyle de bak. Engelliyi kullanyolar” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

“Yani ben tarlaya falan da gittim. Çapa da yaptım. Yani evi de temizledim. Yani her işi bana baktı yani. En büyükleri bendim. Yani çamaşır yıkadım yani. Hep elimden geçti onlar. Ben hepsini yaptım. [...]. Yani kendisi (annesi) gezerdi. Yani hepsi bana baktı yani. O 7,6 çocuk hepsi benim elimden geçti” (Sıgla, 34, Ortopedik engelli).

Engelli kadınların çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinde ev içerisinde üstlendikleri temel sorumlulukların yemek, temizlik gibi ev içi işleri yapmak ve kardeşlerin bakımını üstlenmek, kimi durumlarda da tarla ve bahçe işlerine yardım etmek olduğu görülmektedir. Bu açıdan kimi durumlarda engel durumu, ev işleri çerçevesinde şekillenen kadınlık beklentilerini ve kadınların üstlendikleri rolleri değiştirmemekte, engelli kadınlar ev işleri üzerinden gerçekleştirilen ataerkil baskıyı bu şekilde deneyimlemektedirler. Öte yandan Karaçam ve Sıgla'nın anlatılarında görülebileceği gibi, bazı durumlarda çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinde engelli kadınlara ev işleri konusunda ailenin diğer üyeleriyle orantısız bir sorumluluk verilebilmektedir. Bu orantısız sorumluluk Karaçam tarafından *“Herkesin işine yarıyosun bundan böyle de bak. Engelliyi kullanıyolar”* cümlesiyle ifade edilmiştir. Hem cinsiyetlerinden hem de engel durumlarından ötürü aile içerisinde diğer aile üyelerine göre daha düşük statülü olarak konumlandırılan engelli kız çocukları, bu sorumlulukların yerine getirilmesi noktasında daha dezavantajlı konumda olabilmekte, aile içerisinde “değersiz” olarak görülerek ev işlerine dair bütün yükü üstlenmek zorunda bırakılabilmektedir. Engelli kız çocuklarına ailedeki diğer kişilerle orantısız bir şekilde verilen bu sorumlulukların kız çocuğundaki yansımasının değersizlik, yorulmuşluk ve kullanılmışlık duygularının hissedilmesi şeklinde olduğu görülmektedir.

Ev içerisinde engelli kız çocuklarına yüklenen bir diğer sorumluluk ise, evdeki diğer engelli kardeşlerin bakımını üstlenmektir.

“Normal hani normal sağlıklı çocuklar gibiydim. Yani kardeşlerim benimle kalırdı, onlara bakardım, ekmek almaya giderdim, anneme temizlik yapardım, bulaşıkları yıkardım. [...]. Yani benim erkek kardeşim, zaten diğer ikisi hastaydı, zihinsel engelliydi. [...]. Diğer erkek kardeşim ve ben, yeri geldi hatta iş bölümü yapardık annem iş verirdi mesela evde bize. İşte o, sağlıklı olan erkek kardeşim, evi süpürürdü, ben silerdim mesela. O halıları çırpardı ben halıları sererdim, hani o güçlü olduğu için” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

Kardeşlerin bakım sorumluluğunu üstlenme rolüne ilişkin olarak, ailenin tek kız çocuğu olan engelli kız çocuklarının engelli kardeşlerinin bakımı konusunda anneleriyle birlikte sorumluluk aldıkları, annelerinin yetişemediği durumlarda kardeşlerine “annelik” yaptıkları görülmektedir. Diğer bir deyişle, ailede engelli kardeşlerin var olduğu durumlarda, engelli kız çocukları ataerkil baskıyı “bakım yükü” üzerinden deneyimlemektedir. Bu açıdan bakıldığında toplumsal cinsiyet rol beklentileri bakım yükünün paylaşımı noktasında önemli bir belirleyicidir. Bununla birlikte engelli kardeşlerin bakım yükünü üstlenmek zorunda kalan kız çocuğunun da engele sahip olması durumunda engelli olmayan erkek kardeşlerin de bakıma katıldıkları görülmektedir. Bu durumda bakım yükünün kardeşler arasındaki paylaşımı “fiziksel özellikler” çerçevesinde gerçekleşmektedir.

Ev içerisinde engelli kadınlardan beklenen toplumsal cinsiyete dayalı rol beklentilerine karşılık, engelli kadınların çoğunluğu çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinde engel durumlarından dolayı ev içerisinde kendilerine herhangi bir sorumluluk yüklenmediğini, bu sorumlulukların genellikle ailenin diğer üyeleri arasında paylaşıldığını belirtmiştir.

“Ben evin en küçük çocuğuydum. Benden önce ablam ve abim vardı. Evin bütün sorumluluğunu onlar alırdı. Ben ya dışarda oynardım ya evin içinde oynardım. Evin hiçbir sorumluluğunu almazdım” (Dişbudak, 27, İşitme ve konuşma engelli).

“Bana sorumluluk yüklenmezdi, abim ve kardeşlerim üstlenirdi. Evlendikten sonra kendi kendime bunları yapmayı öğrendim. Zaten kardeşlerim benden önce evlenip gittiler, en son içlerinde ben evlendim. En son annemle biz kaldık evde, herkes sırayla gitti bi şekilde. En son annemle biz kaldıktan sonra da ben işe gidiyodum, akşama kadar çalışıyodum. Akşam ben geldiğimde annem her şeyi yapmış oluyodu. Öyle çok evlenmeden önce evde temizlik, çamaşırdır, bulaşıktır o işlere çok girmiyodum” (Ardıç, 35, Görme engelli).

“Biz 7 kardeşlik zaten. Kardeşlerim çok olunca bana fazla bi şey düşmüyodu zaten. Annem zaten izin vermezdi. Kendi yapardı her şeyi. Ben sadece dışarda işte hayvanlara bakardım. Bi yere oturturlardı beni onları gözetlerdim işte. Başka bi şey yok. O kadar yani” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

Ataerkil toplumlarda ev işleri erkeğe hizmet etmekle bağdaştırıldığından, bu işlerin en iyi şekilde gerçekleştirilmesi önemlidir. Albayrak (2019, s. 111)’in ifade ettiği gibi ataerkil sistemde hem kız çocukları hem de anneler olarak kadınlar, ev içi roller bağlamındaki ataerkil beklentileri yerine getirebilme becerileri üzerinden

sorgulanmaktadır. Ev içi roller kapsamındaki ataerkil beklentileri yerine getirebilme durumuyla bağlantılı olarak kadınlar üzerinde yaratılan bu baskı, söz konusu engelli kadınlar olduğunda sağlamcı tutumlarla birleşerek daha da derinleşmektedir. Konuya ilişkin olarak Burcu (2020, s. 88), toplumda kadından beklenen ev içi işleri yerine getirebilme gibi rollerin “*normal/ideal/sağlam*” beden için tanımlandığını ifade etmiştir. Engelli kadınların bu rolleri “başarıyla” yerine getiremeyecekleri, diğer bir deyişle ataerkil sisteme gerektiği gibi hizmet edemeyecekleri düşünüldüğünden kimi durumlarda engelli kız çocuğu olmak, toplumsal cinsiyete dayalı rol beklentileri kapsamında ev içi işlerden muaf olmak anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle aileleri tarafından “*yetersiz/zayıf/güçsüz*” olarak görülen engelli kız çocukları “kadınlık” rollerini yerine getirmek için anneleri tarafından uygun bulunmadıklarından, engelli kız çocuğuna ev içerisinde hiçbir sorumluluk verilmemektedir. Böylelikle, ev içerisinde anneler tarafından kız çocuklarına verilen roller aracılığıyla annelik ideolojisinin devamlılığı sağlandığı gibi, ataerkil toplumlarda ev işlerinin kız çocuğunu evliliğe ve anneliğe hazırlama amacı göz önüne alındığında, engelli kız çocuklarının bu sorumluluklardan muaf tutulması ile de annelik ideolojisinin anneliğin kimler tarafından yerine getirilebileceğini sınırlayan sağlamcı yönünün devamlılığı sağlanmaktadır.

Ev içerisinde “kadınlık” rollerinden muaf tutulan ve kendilerine anneleri tarafından hiçbir sorumluluk verilmeyen engelli kadınlar kimi durumlarda, ataerkil toplumlarda “kadın” kimliğiyle eşleştirilen ve annelik kimliğinin aktarımında önemli bir yeri bulunan bu sorumlulukları üstlenebilmek için çaba sarf ettiklerini belirtmektedirler.

“Kız çocuk olarak sorumluluklarım... Ben almak isterdim. Mesela yemek olsun temizlik olsun... Annem de beni yormadan o şekilde yardımcı olarak verirdi sorumluluk” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

“Evde çok yemek yapardım, çok hevesliydim. Kimse bana bir şey öğretmiyordu ama ben hep gördüğümü yapmak istiyordum. [...]. Onlardan gördüğümü yapmak istiyordum. Annem hiç öğretmedi. Annem görmediği zamanlarda kendi kendime yapıyordum” (Akçaağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli).

“Evde aslında bana verilen çok ciddi bir sorumluluk yoktu ama ben mesela dediğim gibi işte birçok şeyi yapmak istiyordum. [...]. Ben, annem bana bi şeyi ‘Yapamazsın’, ‘Yapma’ dediğinde ben hırslanır özellikle yapmak

isterdim ya da yapardım. Yapmak için hırs yapardım” (Meşe, 42, Görme engelli).

Chodorow (1978, s. 204), anne-çocuk ilişkisi bağlamında annelik ideolojisinin yeniden üretimini ele aldığı kuramında, kadının annesiyle özdeşleşme yoluyla kurduğu annelik kimliği gelişiminin iki aşamada gerçekleştiğini ifade etmiştir. Kurama göre, annelik kimliği gelişiminin ilk aşaması, kadının çocukluk döneminde annesiyle özdeşleşmesini içermektedir. Kurama göre kadınlar, çocukluk döneminde ev içi sorumluluklar ve bakım sorumluluğu gibi kadınlık rolleri olarak tanımlanan rolleri annelerini model alarak öğrenmekte ve bir annelik kimliği geliştirmektedirler. Çocukluk döneminden itibaren bir annelik kimliği geliştirme sürecinde engelli kadınların da kendilerini anneleriyle özdeşleştirdikleri ve annelerini model alarak onların ev içerisinde yaptığı işleri yapmak için hevesli olabildikleri görülmektedir. Feminist bir engellilik araştırmacısı olan Begum (1992)’un konuya bakış açısı ise, engelli bir kız çocuğu olarak “kadın” statüsüne erişebilme çerçevesinde şekillenmektedir. Begum (1992), pek çok kadın için katı bir biçimde belirlenmiş toplumsal cinsiyet rollerinden muaf olmanın büyük bir özgürlük duygusu sağlayabileceğini, buna karşın sürekli olarak “kadınlığın hedefleri” olarak yorumlanabilecek rolleri yerine getirmeleri reddedilen engelli kadınlar için bu rollerin başarı duygusunun kaynağı olabileceğini belirtmektedir. Bu sebeple engelli kadınlar, kadınlık pratiklerinin öğretilmesi aracılığıyla inşa edilen “kadın” kimliğine erişebilmek için, anneleri tarafından kendilerine verilmeyen ev içi sorumlulukları üstlenme konusunda daha fazla istekli olabildiklerini, bu rolleri yerine getirebilmek için hırslanabildiklerini ifade etmektedirler.

Öte yandan engelli kız çocuklarının bu sorumlulukları üstlenme çabası aynı zamanda kendilerini “yetersiz/zayıf/güçsüz” olarak konumlandırarak söz konusu sorumlulukları üstlenmelerini engelleyen sağlamsı davranış pratikleri karşısında bir güçlenme pratiğidir.

Kimi durumlarda ise kadınlar, annelerinin “yaptıkları işi beğenmediğini” ve bu nedenle kendilerine hiçbir sorumluluk vermediklerini düşünebilmektedirler. Konuya ilişkin olarak görme engelli kadınların anlatılarının öne çıktığı gözlemlenmektedir.

“Annem yaptığım şeylerden tabi memnun olmazdı. Yani şurayı sil derdi, tabi görmediğim için bi şeyler kalırdı ederdi böyle, şey yapardı, gelir bi daha silerdi. Ben üzülürdüm falan. ‘Madem bir daha yapacaksın neden bana yaptırıyosun?’ diye” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Annem çok fazla hani o zamanlar, ‘Ay şunu veriyim bi sorumluluk olsun’ diye bir bilince sahip değildi o yüzden aslında ama tabi görmememin de bunda bir, sorumlulukla alakalı değil ama bazı şeyleri yaptırmak istememe noktasında görmememle alakası mutlaka vardır. Mesela bi şey isteyeceği zaman ablama, ‘Bana çay koy’ derdi, bana demezdi. Ama şu anda tabi ki, o durumda değil. Ama tabi ki bunları yapana kadar, yaptırana kadar ya da yapana kadar ben baya bi mücadele verdim” (Meşe, 42, Görme engelli).

Engelli kadınlar, anneleri tarafından kendilerine sorumluluk verildiği durumlarda annelerinin yaptıkları işi beğenmemelerini doğrudan engel durumlarıyla ilişkilendirmektedirler. Ev içi sorumluluklar ataerkil toplumlarda kadın kimliğinin kurucusu olarak görüldüğünden, annelerin engelli kız çocuklarına sorumluluk vermemeleri, sorumluluk verdikleri durumlarda da yapılan işi beğenmemeleri, engelli kadınların bu sorumlulukları yerine getirme noktasında kendilerini “yetersiz” hissetmelerine yol açabilmektedir. Meşe’nin anlatılarından anlaşılabilir gibi, bunun sonucu olarak engelli kadınlar yaşamlarının ileriki dönemlerinde annelerine kendilerinin “kadınlık” görevlerini “başarıyla” yerine getiren kadınlar olduklarını ve yeterliliklerini kanıtlamak için çaba gösterebilmektedirler.

Ev içi sorumluluklar, engelli kadınlar tarafından kimi durumlarda yukarıda ifade edildiği gibi “kadın olma” ile eşleştirilse de kimi durumlarda da kadınların bu sorumluluklara “bağımsız yaşama becerileri” anlamı atfettikleri görülmektedir.

“Eşit sorumluluk verilmeli. Çünkü zaten her birey eşit. Benimle diğer ablam arasında bi fark yok, o fark yaşlarımızdır ya da belki karakteristik özelliklerimizdir, dış görünümümüzdür. Ama eşit haklara sahibiz, eşit sorumluluklara sahibiz. [...]. Olması gereken de bu çünkü ilerdeki becerilerini pekiştirmek için eğer böyle olmazsa çok zorlanırsınız. İşte herhangi bir o kasları kullanmaktan, o işi nasıl, herhangi işte bulaşık yıkamayı nasıl yapacağının becerisini sonradan kavramak daha zor olabilir. Diğerleri daha erken öğreniyorsa, yeti farkı olmadığı için o sorumluluklar veriliyorsa ama yeti farkı olanlara verilmiyorsa, kör birine verilmiyorsa bu kişi daha geç hayatı hem öz becerilerini hem sosyal yaşamını hem ev içindeki yaşamını öğrenmede çok daha geç başlıcak, süreç daha geç başlıcak ve daha zor olucak” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Yani ben küçükken bizimkiler bana bi şeyler yaptırmaktan hiç sakınmazdı. İşte çok kez elime toz bezi verdiklerini de bilirim. Hadi şuranın tozunu da sen al, hani çok kendilerinden ayırmazlardı beni. Hani ‘Sen görmüyorsun, bunu

yapamazsın' cümlesini ben çok duymadım bizimkilerden açıkçası. Zaten ben o güvenle evlenmeye karar verdim. Çünkü ben evde yapabiliyodum yani çoğu şeyi" (Ihlamur, 30, Görme engelli).

Anneler tarafından engelli kadınlara ev içerisinde sorumluluk verilmemesi, ataerkil beklentileri yerine getirebilme becerisinin sorgulanması üzerinden engelli kadın üzerinde baskı yaratırken aynı zamanda kadınların bağımsız yaşama becerilerini kazanmasını engelleyerek engelli kadınlar üzerinde ek bir baskıya sebep olmaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde, engelli kadınlara bu sorumlulukların çocuk yaşta verilmemesi, ileriki yıllarda bağımsız bir şekilde yaşam kurmayı zorlaştırırken, bu sorumlulukların küçük yaşta öğrenilmesi ise yaşam becerilerinin gelişmesini sağlayarak bağımsız bir hayat sürdürme yeteneğini de artıracaktır. Ihlamur'un "*Zaten ben o güvenle evlenmeye karar verdim. Çünkü ben evde yapabiliyodum yani çoğu şeyi*" ifadesinden de anlaşıldığı gibi, ev içerisinde sorumluluk verilmesinin ileriki yaşantıları için önemi vurgulanmakta, bu işleri yapabilmenin aslında yetişkinlik yaşamında bağımsız yaşamaya ve evlilik kararını verebilmeye, dolayısıyla da hâkim söylemler karşısında kadının kendini yeniden konumlandırabilmesine katkı sağladığı belirtilmektedir.

Engelli kadınların kadın kimliğinin inşasında ev işleri, çift yönlü bir baskı kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kimi durumlarda engelli kadınların, toplumsal rollerini ev içi roller çerçevesinde yerine getirmesi beklenmekte ve kadın üzerinde ev işleri üzerinden tahakküm kurularak kadının hareket alanı ev ile sınırlanmaktadır. İçağasıoğlu-Çoban (2003, s. 42)'ın da belirttiği gibi bu anlayış engelli kadınları daha çok toplumdan soyutlamakta ve onlara kendilerini tanıma ve gerçekleştirme fırsatı vermemektedir. Böylelikle engelli kadının ataerkil beklentiler doğrultusunda ev üzerinden bağımlılığının inşası sağlanmaktadır. Diğer taraftan ise, engelli kadınların ev içerisinde kadınlardan beklenen ataerkil beklentileri yerine getiremeyecekleri, bu rolleri yerine getirmekte "başarısız" olacakları varsayılarak engelli kadınlara çocukluk ve ilk gençlik dönemlerinde ev içerisinde sorumluluk verilmemektedir. Engelli kadınlara yönelik bu tutum, annelik ideolojisinin sağlamcı yönünün devamlılığını sağlamaktadır. Aynı zamanda Lonsdale (1990, s. 82), böylelikle her şeyin aileleri tarafından "onlar için" yapılarak engelli kadınlara "bağımlı" olmalarının öğretildiğini; ergenlik ve ilk yetişkinlik

döneminde de bu pratiklerin sürdürüldüğünü ifade etmektedir. Bu da engelli kadınların gelecek yaşamları için bağımsız bir kimlik geliştirmelerini engellemekte ve gerekli olan yaşam becerilerini öğrenememelerine sebep olmaktadır. Her iki durumda da engelli kadınlar bağımlılık döngüsü içerisinde kalmaktadırlar.

4.1.1.2. Evlilik Öncesi Ev Dışı Sosyal Yaşam

Geleneksel ataerkil kültürde kız çocuklarının sosyalleşme alanları genellikle “ev” ile sınırlıdır. Bu bağlamda kız çocuklarından genellikle ev içerisindeki rolleri üstlenmeleri beklenmekte, bunun sonucu olarak da ev dışındaki sosyal etkileşimleri kısıtlanmaktadır. Kız çocuklarına yönelik bu toplumsal cinsiyete dayalı eşitsizliğin, engelli kız çocuğu olma deneyimiyle birleştiğinde daha fazla derinleştiği görülmektedir.

“Annem... [...]. Bütün işlerini bırakır benim başımı beklerdi. Çünkü ben hem kız çocuğuydum hem de engel durumumdan dolayı. Sürekli başımda bekliyordu. Beni çok bunaltıyordu. Hiç kimseye bırakmıyordu beni. Bir iş yaparken sırtında taşıyordu. Komşulara vermiyordu, amcalarıma vermiyordu. İştme engelli olduğum için korkuyordu. [...]. Mesela benim aile bağlarım hiç yoktur bundan dolayı. Annem beni kimseye bırakmadığı için kimseyi tanıımıyordum” (Çınar, 53, İştme ve konuşma engelli).

“6 kardeşiz. İki tane az gören var. Görenlerle görmeyenler arasında dediğim gibi ev içinde bir fark yok, dışarda... [...]. Herhangi bir yere gitme konusunda, tek başına gitme konusunda engellenmeler olurdu az gördüğüm için. ‘Düşersin, kaybolursun, bulamazsın, gidemezsin’ gibi söylenmeler olurdu. Ev içinde değil ev dışında daha çok böyle söylemlerle karşılaştım” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Sürekli beni bi koruma kollama, işte beni herkesten korumaya çalışma. Tabi bu annemin talimatlarıyla böyleydi. O zamanlar onların yaptığı da bana doğru geliyordu. [...]. Etraftaki tehlikelerden, insanların farklı sorularından, farklı bakışlarından. İnsanların... Hani vardır ya bizim toplumda görmeyene acıma durumu. Bunlardan korumaya çalışıyorlardı. [...]. Bağımsız hareketim yoktu benim. Sürekli benim elimden kolumdan tutarak. [...]. Sürekli işte bana eşlik ederek. Ya evde beni yalnız bırakmazlardı mesela. Bi yere gidilcekse birisi benim yanımda mutlaka kalırdı. Ya da işte ben de gidiceksem onlarla birlikte, birisi sürekli bana eşlik ederdi kardeşlerimden biri. Hiç evde yalnız kalmazdım yani. Onlar bırakmazlardı daha doğrusu” (Ardıç, 35, Görme engelli).

Engelli kadınlar, ev içerisinde kız çocuğu olarak sorumluluklarının değişmediği durumlarda dahi, ev dışındaki sosyal yaşamlarında engel durumlarından kaynaklı olarak hem erkek kardeşlerinden hem de engelli olmayan kız kardeşlerinden

daha fazla kısıtlanma yaşamaktadırlar. Ailelerin engelli kız çocuklarına yönelik koruyucu tutumları, müdahale edici davranış pratiklerini de beraberinde getirmektedir. Kamusal alanların engelli kız çocukları için daha fazla tehlike içerdiği ve engelli kız çocuğunun kamusal alanlarda bağımsız hareket edemeyeceği gibi varsayımlar, bu koruyucu davranış pratiklerini artırmaktadır. Öte yandan aileler, engelli kız çocuklarını toplumun damgalayıcı tutum ve davranışlarından da korumaya çabalamaktadır. Tüm bunlar, engelli kız çocuğunun ev dışı sosyal etkileşimlerinin azalmasına ve kız çocuğunun sosyal yaşamının ev ile sınırlanmasına sebep olmaktadır. Lonsdale (1990, s. 82), bu “çocuklaştırma” sürecinin engelli kız çocuğuna rahatlık, sevgi ve yardım sağladığını ancak diğer taraftan da bağımsızlığını engellediğini ifade etmektedir. Ailelerin bu koruyucu davranışları yetişkinlik yaşamında da sürdürülmekte ve engelli kadının karar verme, kontrol ve bağımsız yaşama fırsatının elinden alınmasıyla sonuçlanmaktadır.

Engelli kadınların özellikle tek başına dışarı çıkma, sosyal aktivitelere katılma ve sosyalleşme noktasında karşılaştıkları müdahale edici davranışlar ve deneyimledikleri kısıtlanma durumu, hem kadınların aile bağlarının gelişmesini engellemekte hem de aile dışında kurulabilecek potansiyel sosyal ilişkileri etkilemektedir. Konuya ilişkin olarak (Hollomotz (2011, s.1), engelli kadınların ailelerinin aşırı koruyucu tutumlarının kadınların öz-yeterlilik potansiyelini etkilemedeki rolüne dikkat çekmiştir. Ona göre engelli kadınları günlük yaşamla bağlantılı risklerden ve fırsatlardan gereksiz koruma, potansiyel sosyal etkileşimleri engellerken aynı zamanda bireylerin sosyal, duygusal ve cinsel ilişkiler içerisinde konumlanma fırsatlarını da azaltmaktadır. Dolayısıyla, ailelerin aşırı koruyucu ve müdahale edici davranışları kadınların duygusal ilişkiler kurma ve evlenme gibi yakın ilişki pratikleri ile annelik pratikleri üzerinde de etkili olabilmektedir.

Ailelerin engelli kız çocuklarına yönelik koruyucu tutumları ve müdahale edici davranışlarının yanı sıra, çocukluk döneminde yaşanan toplumsal damgalanma da sosyal dışlanmaya yol açarak engelli kadınların sosyal etkileşimlerini kısıtlayabilmektedir.

“İnsanlar işitme engelli görmeye alışık değildi. Birlikte oynamak istediğim mahalle arkadaşlarım beni dışlardı. [...]. İşitme engelli arkadaşlarımızın işitme engelli aileleriyle görüşürdük ailecek, gidip gelirdik. Birbirimizden başka kimseyle görüşmediğimiz için bence kötü geçti çocukluğum. Sürekli dışlanırdık” (Dişbudak, 27, İşitme ve konuşma engelli).

“Dışarı çıktığım zaman insanlar hani arkamdan bakıyolar ya... Belki de ben öyle zannediyorum. Ay yazık dediklerini duyuyorum ben mesela. ‘Kıza bak, ne yazık’ falan böyle bakıyolar ya insana. Onun için ben çok ağlamıştım hani öyle yaptıkları için ben çok ağlamıştım hani. Niye bana böyle hani yazık, acıyarak bakıyolar. [...]. Ben onları çok yaşadım. Dışarı çıkmazdım. Bi yere gitmezdim” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

“Çocukluğumda aslında sıradan bi çocuktum diyebilirim. Ama şeydim zaman zaman arkadaşlarımın arasında çürük elma konumunda olduğum olabiliyodu, az gördüğüm için. [...]. Akran zorbalığını da tabi ki yaşadım o süreçleri de” (Ladin, 42, Görme engelli).

Çocukluk döneminde akran çevrelerinde ve sosyal yaşantılarında engel durumlarından kaynaklı olarak yaşadıkları toplumsal damgalanma sonucunda engelli kadınlar toplumsal yaşama katılmak istemeyebilmekte, sosyalleşme süreçlerinden kendilerini geri çekerek uzaklaştırabilmektedirler. Çocukluk döneminde hem ailelerin koruyucu ve müdahale edici pratikleri sebebiyle hem de sosyal çevrenin damgalayıcı tutumları sebebiyle yaşanan sosyal dışlanma ve sosyal izolasyon, engelli kadınların kurabilecekleri sosyal ilişkilerin potansiyelini etkilemekte ve bu durum gelecek yaşantıları açısından değerlendirildiğinde destek sistemlerini zayıflatmaktadır.

Görüldüğü gibi çocukluk döneminde engelli kadınlar, ev dışı sosyal yaşamlarına ilişkin olarak da çifte baskı ve ayrımcılığı deneyimlemektedirler. Engelli kadınların çocukluk ve gençlik dönemlerinde “engelli kız çocuğu olmak”tan kaynaklı olarak deneyimledikleri aşırı koruyucu tutumlar, damgalanma ve sosyal dışlanma gibi kesişimsel baskılar, engelli kadınların sosyal yaşamdan uzaklaşmalarıyla sonuçlanmaktadır. Bu durum, engelli kadınların sosyal ağlarının gelişimini ve akranlarıyla sosyalleşme olanaklarını kısıtlamaktadır. Shakespeare vd. (1996), engelli kadınların çocukluk ve gençlik döneminde yaşadıkları sosyal izolasyonun, kadınların yeni insanlarla tanışmalarını engelleyebileceğini ve bunun da eş bulma olanağını kısıtlayabileceğini belirtmektedir. Dolayısıyla engelli kadınların sosyalleşme olanaklarının kısıtlanması, yetişkinlik yaşamında gerçekleştirilebilecek olan sosyal roller üzerinde de olumsuz bir etkiye sahiptir.

Böylelikle engelli kadınların sosyalleşme olanakları kısıtlanırken, kök ailelerine bağımlılıkları artmaktadır.

4.1.1.3. Eğitim Yaşantısı

Engelli kız çocuklarının hareket alanının ev ile sınırlandırılmasıyla bağlantılı olarak sosyal yaşamda deneyimledikleri baskı ve ayrımcılık, eğitim yaşamında da benzer örüntülerle sürdürülmektedir. Eğitim hakkına ve eğitimle ilgili süreçlere ilişkin olarak da kız çocuğu olmak ve engelli olmaktan kaynaklanan kısıtlanmalar bir arada gündeme gelmektedir.

“Okumam lazım okutmadılar zaten. Ben okumak istiyorum öyle dedim onlara. Onlar da okutmadılar. Kız çocuğu bizde okumaz. 5’i bitirdin mi tamamdır. Şimdi artık okutuyolar. Mecburi kılındı ya ortaokul falan. O zaman yoktu mecburiyet. İlkokulu bitirdin mi bittin sen. Ondan sonra ergenlik çağına giriyosun zaten. Evlilik çağı gelmiştir derler” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

“Bizim için o zamanlar iletişim, eğitim çok zordu. O zamanlar sosyalleşmek, birileriyle iletişim kurmak ya da hepsi bir kenara eğitim almak bile çok zordu. Henüz uygulamalar şu anki gibi gelişmiş olmadığı için her alanda problem yaşıyorduk” (Dişbudak, 27, İşitme ve konuşma engelli).

“Yani okula gitmeyen, ablamın okul çantasını sırtıma takıp sokakta gezen, dışarıda oynayan aslında mutlu bi çocuktum ama tek eksiğim okuldu sanıyorum. [...]. Neden göndermek istememişti, biz ...’da oturuyoduk. Okullar...’daydı ve yatılıydı. O da o yüzden, o zaman öyle söylüyodu, kıyamadığı için bana beni okula göndermemiş. Göndermek istememiş. [...]. Korumacı davranmış” (Meşe, 42, Görme engelli).

Çoğu toplumda öncelikle erkek çocuklarını okula göndermek ve kız çocuklarını evde tutmak olağan olarak görülmüştür (Özateş, 2007, s. 83). Ailenin kaynakları bütün çocukların eğitimine yetmiyorsa, erkek çocuğun meslek edinmesi hayati olarak görülerek ilk önce erkek çocuğun okuması tercih edilmekte; kız çocuğa yönelik beklenti ise evlenmek olduğundan onun evliliğe hazırlanması beklenmektedir (Bora, 2012, s. 39). Eğitim yaşamı kapsamında kız çocuklarına yönelik gerçekleşen bu ayrımcılık, kız çocuğunun engelli olması ile birleştiğinde daha da derinleşmektedir. Ailelerin engelli kız çocuğunun eğitim alma ve meslek sahibi olmasına ilişkin olarak taşıdığı düşük beklentiler, engelli kız çocuğunun eğitimden kopmasıyla sonuçlanmaktadır.

Bunun yanı sıra, bu kadınların çocukluk dönemlerine denk gelen dönemlerde engelli bireylerin eğitim alabilecekleri okulların sayısının yetersiz olduğu, var olan

okulların da genellikle kadınların buldukları şehirlerin dışında, büyükşehirlerde yer aldığı görülmektedir. Engelli bireylerin eğitim süreçlerine ilişkin bu yapısal eksikliğin, ailelerin engelli çocuklarının başka bir şehirde kendi sorumluluklarına alamayacağına yönelik koruyucu tutumları ile birleşmesi de engelli kız çocuğunun eğitimden kopmasına yol açmaktadır.

Ailelerinin koruyucu tutumlarına ek olarak yaşadıkları toplumsal damgalanma ve sosyal dışlanma da çocukluk döneminde engelli kadınları eğitimden uzaklaştıran nedenlerden biridir.

“İlk dedim ya işte ablamın yanında kaldığım zaman, [...] çıkmıyodum evden. Hiç evden çıkmıyodum hatta. Okula bile gitmek istemiyodum bana böyle dalga geçiyolar gibi geliyodu insanların güldüklerini zannediyodum” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

“Beni çok eziyorlardı okulda. O yüzden çok bunalıyordum. Hiç gitmek istemiyordum ilkokul, ortaokul zamanlarında. Annem çok baskı yapıyordu. ‘Gitmen gerekiyor, eğitim alman gerekiyor, eğitim almak senin için çok önemli’ diye. Öyle öyle zorla ortaokulu bitirdim” (Söğüt, 38, İşitme ve konuşma engelli).

“Okumayı çok seviyodum. Biz çocukken ee... Arkadaşlarım ‘Topal, topal’ deyince ortaokula başka bi ee... şeyde okuycaktım. Orda da arkadaşlarım bana ‘Topal’ dicesek diye okumadım. Sonrasında işte yetiştim. 16 yaşında sözlendim. 17 yaşında işte sonuna doğru evlendim” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

Okul ortamında karşı karşıya kaldıkları damgalanmadan ve sosyal dışlanmadan kaçınmak için engelli kadınlar, eğitimlerine devam etmek istemeyebilmektedir. Bu durumda eğitimden koparıma, Karaçam’ın belirttiği üzere aynı zamanda erken yaşta evlendirilme ile sonuçlanabileceği için engelli kız çocuklarının yaşamında önemli bir risk faktörüdür. Bu süreçte akran çevresinde maruz bırakıldığı damgalanma sebebiyle eğitime devam etmek istemeyen kız çocuğunun ailesinin destekleyici tutumları ise, eğitim yaşamının devamlılığına ilişkin koruyucu bir faktör olarak işlev görmektedir.

Eğitim yaşamının devamlılığına ilişkin deneyimler bağlamında, eğitim sisteminin engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde düzenlenmemiş olması da değerlendirilmesi gereken önemli bir noktadır.

“Liseye gittiğimde uyum sağlamakta çok zorlandım gerçekten. [...]. Bunun da sebebi şu, ben iyice görmemi kaybetmişim ama bana herhangi hiçbir uyarılama hiçbir şey yapılmadığı için ben derslerime doğru düzgün

çalışamıyodum aslında. Sınav süreleri yetmiyordu mesela. Ne biliyim, test sınavlarında okunacak materyal daha çok olduğu için testlerde ben hep düşük alırdım çünkü yetiştiremezdim ama hocalarımın pek umrunda olmazdı” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Üniversiteye gittim ama bitiremedim. Çok zordu. Kimse yardımcı olmuyordu. [...] Hocaların anlattıklarını da anlamıyordum. İlk yılı öyle böyle bitirdim ama ikinci yılı bıraktım. İş buldum, iş bulur bulmaz bıraktım. [...] Lisede kitap vardı, üniversitede kitap diye bir şey de yoktu. Takip edemiyordum” (Akçaağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli).

Engelli bireylerin gereksinimleri doğrultusunda düzenlenmemiş eğitim materyalleri, engelli kadınların eğitim yaşamına ilişkin deneyimlerini etkileyebilmekte, uyumlarını güçleştirebilmektedir. Akçaağaç'ın ifade ettiği gibi, eğitim materyallerinin erişilebilir olmaması, kadınların eğitim yaşamına devamlılığı noktasında motivasyon düşüklüğüne ve yılgınlığa sebep olabilmekte ve bu da eğitim yaşamından kopmayla sonuçlanabilmektedir. Eğitim yaşamında deneyimlenen bu yapısal sorunlar sonucunda engelli kadınların yalnızca bir kısmı ileri eğitim düzeylerine ulaşmayı başarabilmektedir.

Engelli bireyler için formel eğitimdeki temel amaçlardan biri, onların öncelikle kendilerine ilişkin “yetersiz”, “muhtaç” şeklindeki tanımlamalardan uzaklaşmalarını sağlamak; bunun yanı sıra engelli bireylerin “başkalarına muhtaç olmadan” yaşamlarını sürdürme olanağını sağlamaktır (Burcu, 2004, s. 26). Dolayısıyla engelli kadınların eğitim yaşamına katılımı, hem olumlu bir kimlik geliştirmelerine katkı sağlayacak hem de bağımsız yaşam sürdürebilme becerilerini geliştirecektir. Buna karşılık eğitim yaşamından kopma, hem engelli kadının olumlu bir kimlik geliştirmesini engelleyebilmekte hem de eğitim olanaklarının sınırlanması istihdama katılma ve gelir sağlama noktasında engelli kadını kısıtlayabilmektedir. Bu doğrultuda engelli kadınların eğitim yaşamından kopması kadının kök ailesine bağımlılığını artırmaktadır. Öte yandan eğitimden kopma, kız çocuğunun erken yaşta zorla evlendirilmesine yol açan önemli bir risk faktörüdür. Eğitimden kopma deneyiminin ortaya çıkardığı erken yaşta ve zorla evlendirilme, istihdama katılamama, yeterli destek sistemlerine sahip olamama gibi sonuçlar açısından düşünüldüğünde bu durum gelecek yaşantılarında engelli kadınların annelik deneyiminin şekillenmesinde de belirleyicidir.

4.1.1.4. Duygusal İlişkiler ve Evliliğe Yönelik Sinyaller

Ataerkil kültürel yapıda kadınlardan beklenen toplumsal cinsiyet rollerinden biri de evlenmek, aile kurmak ve çocuk sahibi olmaktır. Dolayısıyla kadın kimliğinin ve annelik kimliğinin inşasında çocukluk, gençlik ve ilk yetişkinlik döneminde aileden ve sosyal çevreden duygusal ilişkiler, evlilik ve annelik çerçevesinde alınan mesajlar önemli bir yerde durmaktadır. Konuya ilişkin olarak Fine ve Asch (s. 13-14), engelli kadınların erkeklere atfedilen “üretici” rolünden ve kadınlara atfedilen “besleyicilik” rolünden dışlanarak çifte baskıya maruz bırakıldıklarını ve engelli kadınların sevgili olma, sevilme ve isterlerse anne olma fırsatlarının kısıtlandığını ifade etmektedir.

Duygusal ilişkiler kurma ve evliliğe ilişkin olarak engelli kadınların ailelerinden ve sosyal çevrelerinden aldıkları mesajlar, evliliğe ilişkin ataerkil beklentilere paralel olarak kadın bedeninin toplumsal inşası çerçevesinde şekillenmektedir. Bu sebeple duygusal ilişkiler kurma ve evliliğe ilişkin kalıp yargıları feminist teorinin “beden” tartışmaları üzerinden analiz etmek gerekmektedir. Begum (1992)’un ifade ettiği gibi bedene değer veren toplumlarda arzulanan kadın bedeni güzel, çekici ve normal olarak tanımlanan toplumsal standartlara uygun olduğu düşünülen bedenlerdir. Bedene ilişkin bu toplumsal normlar, kültürel beklentilere uymayan farklı fiziksel biçimleri dışlamaktadır. Bu açıdan düşünüldüğünde engelli kadınlar, fiziksel farklılıkları sebebiyle kültürel olarak tanımlanan “ideal” kadın bedeninin “öteki”si olarak görülmektedirler.

“Bi düşünene giderdik. [...]. Arkadaşlarımda içinde en güzel bendim. [...]. Düşünde oturuyosun, nişanda oturuyosun, başka bi köye gidiyosun. Genç delikanlılar bakıyordu. Beğeniyolardı. Ama yürümeye başladığım anda hepsi vazgeçiyodu. Ben o kadar üzülüyodum o kadar üzülüyodum ki. Aslında hiç üzülmeğe değmez” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

“İşte 20-21 yaşında ben işe girdim, üniversite okurken işe girdim, engelli kadrosundan girdim. O dönem bi adamla tanışmıştım, benim iş yerime geliyodu, bana şunu demişti: ‘İyisin, hoşsun, güzel kızsın, evlenilir seninle ama engellisin, sakatsın’ demişti bana. O çok ağırırma gitmişti” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

“Lisedeyken çok hoşlandığım bi çocuk vardı. Aynı servisteydik. Böyle şey, bi dönem eve gelip hep ağlardım. Ya işte keşke ben görmüyor olmasaydım, şey olurdu böyle ne biliyim işte servisten beraber inerdik, ortam kurardım, aramız olabilirdi ama sırf bu yüzden şimdi hiçbi şekilde bi aramız olamıyor

çünkü ben tek başıma bi yere gidemiyorum. Ne biliyim eee... Bi şey yapamıyorum” (Kökner, 36, Görme engelli).

Kadın bedenine ilişkin kültürel normlar içerisinde değerlendirildiklerinde engelli kadınlar kadınsı olmayan, kusurlu ve aseksüel olarak etiketlenmekte ve arzulanmayan bedenlere dönüşmektedirler. Ek olarak Morris (1990, s. 82), engelli kadınların kullandıkları yardımcı ekipmanların (tekerlekli sandalye, baston, değnek vb.), toplumsal olarak dayatılan beden imajına aykırı olduğunu ve engelli kadınların “çekici” olarak nitelendirilmemelerinin bir sebebi olduğunu ifade etmektedir. Bedene ilişkin bu toplumsal inşa sonucunda engelli kadınlar, ilk gençlik dönemlerinde erkeklerin, fiziksel farklılıkları sebebiyle kendileriyle romantik bir ilişkiye başlamaktan kaçındıklarını düşünmektedirler. Buna ek olarak engelli kadınlar, engel durumlarının getirdiği fiziksel farklılıkların bağımsız hareket kabiliyetlerini kısıtlamasının romantik ilişkiler kurmak için adım atmalarını güçleştirdiğini düşünebilmektedirler.

Engelli kadınlar gençlik ve ilk yetişkinlik dönemlerinde romantik birliktelik kurmak istedikleri erkeklerden aldıkları olumsuz mesajlara ek olarak duygusal ilişkiler kurma, evlenme ve annelik rolünü üstlenmeye ilişkin olarak ailelerinden ve sosyal çevrelerinden de olumsuz mesajlar almaktadırlar.

“Engellilerin sevmeye hakkı yok. Yani eski kafada. Toplumda sevmeye hakkı yok. [...] Benim eşimle cinsel birlikteliğim olmuyodu. [...] Ablama açık açık anlattım. [...] Çok afedersin, ‘amına tuz bas otur’ dedi bana. ‘Ne yapacaksın’ dedi” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

Lonsdale (1990, s. 70), cinselliğin ifadesinin ve cinsel ilişkilerin benlik imajının ve öz değerinin önemli bir parçası olabileceği gibi, bireyler üzerinde güç ve kontrolün uygulandığı ve bireyleri değersiz hissettiren olumsuz ve sömürücü yönleri de olabileceğini belirtmektedir. Sağlamcı toplumlarda özneler ayrıcalık, statü ve gücün dağılımını belirleyen bir “fiziksel özellikler hiyerarşisi” içerisinde yerleştirilmektedir (Garland-Thomson, 2002) ve bu hiyerarşikleştirme süreci aracılığıyla fiziksel olarak normlara uygun olan ve normların dışında kalan bireylere yönelik beklentiler şekillenmektedir. Söz konusu hiyerarşi içerisinde engelli bireyler romantik ve cinsel ilişkiler kurmak için “uygunsuz” bireyler olarak konumlandırılmaktadır (Santos ve Santos, 2017). Bu çerçevede Karaçam’ın da belirttiği gibi romantik ve cinsel ilişkilere

sahip olmak engelli kadınlar için bir “hak” olarak görülmemekte, cinsellik konusu engelli kadınlar üzerinde kurulan ataerkil ve sağlamcı baskının bir yansıması haline gelmekte ve engelli kadın cinsellik üzerinden değersizleştirilmektedir.

Diğer taraftan engelli kadınların aileleri, fiziksel özellikleri sebebiyle engelli kadınların evlenmek için “uygun olmayan” kadınlar olduğunu düşünebilmektedir.

“Evleneceğime inanmıyorlardı bunu çok net hissediyodum. Kimse bana sen evlenme demedi ama evlenemeyeceğimi çok fazla hissettirdiler. [...]. Teyzemle bi gün konuşuyoruz böyle, dedi ki, ablama bi dantel örüyodu sanıyorum muhtemelen. Eee... Sen yeter ki evlen ben sana masa örtüsü örerim demişti. Yani o kadar emin ki benim evlenmeyeceğimden” (Meşe, 42, Görme engelli).

“O zaman tabi olumsuz bakılıyodu. Çünkü toplum olarak engellilerin evlenmesi, engelli kadınların anne olması gibi şeyler çok yaşanan görünen şeyler değil tabi ki. Bu yüzden de doğal olarak benim ailem hiçbi zaman hayal etmemişlerdir benim bi gün anne olabileceğimi. Sanmıyorum yani. Çünkü ben tekerlekli sandalyeye mahkûm... Yani ağır bi engelliyim normal şartlarda. [...]. Kimsenin hayali olduğunu da düşünmüyorum” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

Ataerkil toplumlarda kadınlardan beklenen evlenme, yuva kurma, çocuk sahibi olma gibi beklentilerin yalnızca “normal/ideal/sağlam” bedenli kadınlar için geçerli olduğu; engelli kadınların ailelerinin onlara yönelik geleneksel beklentileri bulunmadığı görülmektedir. Çünkü çocukluk döneminden itibaren engelli kadınlar kök ailelerine bağımlı olarak görülmekte ve onların yaşamlarını ancak kök ailesiyle birlikte devam ettirebileceğine yönelik bir inanç bulunmaktadır.

Ek olarak engelli kadınların aileleri ve sosyal çevreleri, evliliğe yüklenen ataerkil beklentileri yerine getiremeyeceğini düşünmeleri sebebiyle de engelli kadınların evlenme olasılıklarının düşük olduğunu ya da böyle bir ihtimalin hiç olmadığını düşünebilmektedirler.

“Çevremde de, ‘sen evlenemezsin, sen yapamazsın, sen üstesinden gelemezsin’ gibi laflar oluyodu, dönüyodu” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

“Annem tabi ben evlenmeden önce birtakım sakıncaları vardı. Tabi ‘sen evliliği yapamazsın, yürütemezsin, işte sen bi evi çekip çeviremezsin, evlilik zordur’ falan diyodu ama evlendik. Öyle olmadığını gördü şimdi. Daha farklı bakıyo şu an bana önceki durumlara göre” (Ardıç, 35, Görme engelli).

İşte ‘Sen yapabilecek misin tencere tutup nasıl yemek yapıcaksın?’... Tabi ki diyen çok oldu. Hani ‘Evlenebilir misin?’ İşte, ‘Yapabilir misin?’ ya da ‘Çocuğun belki olmayabilir çok üzülürsün’... (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Ataerkil toplumlarda evlilik ilişkisi içerisinde kadın, evin yemek ve temizlik gibi bütün işleri ile ilgilenmeli, eşine hizmet etmeli, çocuğunun bakımını tamamen kendisi üstlenmelidir ve bu rollerin nasıl yerine getirildiği önemlidir. Engelli kadınların sahip oldukları fiziksel farklılıklar sebebiyle bu rolleri yerine getirebilme kapasiteleri sorgulanarak bu rolleri “başarıyla” yerine getiremeyecekleri düşünülmektedir.

“Evlilikle, annelikle ilgili şeyleri annem hiç anlatmazdı. Hep dışardan öğreniyordum her şeyi, arkadaşlarımdan” (Akçaağaç, 30, İştme ve konuşma engelli).

Engelli kadınların ailelerinin engelli kadınların evlenmelerine ilişkin olumsuz tutumları yalnızca evliliğin engellenmesi, yasaklanması ya da evliliğe yönelik olumsuz bakış açılarının dile getirilmesi ile açık bir şekilde değil aynı zamanda evlilik, annelik gibi konuların hiç konuşulmaması ile örtük bir şekilde de kendini gösterebilmektedir.

Engelli kadınlar, ataerkil toplum yapısının belirlediği ideal vücut ve fiziksel güzellik türünü, uygun ve kabul edilebilir kadınsı davranış kalıplarını ve kadınlar arasında arzu edilen işlevsel kapasiteleri içselleştirebilmektedirler (Ghosh, 2019). Araştırmaya katılan kadınların da kadın kimliğinin inşası sürecinde romantik ilişki kurma, evlilik ve anneliğe ilişkin mesajların eksikliği ya da var olan olumsuz mesajları içselleştirerek bu rolleri üstlenmek için uygun olmadıklarını düşünebildikleri görülmektedir.

“Ya tabi acaba hani evlenebilecek miyim? Benim de bi ailem bi eşim bi yuvam olacak mı diye düşünürdüm hep. Eee... Düşünürdüm yani. Bi sağlıklı insanla benim yuvamın benim aile kurabileceğim tam aynı olamıycağını her zaman düşünürdüm. Ki zaten de öyle oluyo. Sağlıklı bi insanla engelli bi insanın kuracağı yuva daha farklı oluyo illaki. Ona göre ayarlıyorsunuz evinizi, kendinizi. Ve eşiniz de her şeyi bilerek gelmek durumunda sizle evlenmek durumunda. [...]. Eşim her şeyde destekçi olacağını söyledi ama yeri gelir o da bırakır gider mi... Bu şekilde düşündüğüm çok oluyo tabi ki” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

“Neler düşünürdüm... Hiçbi şey düşünmezdim çünkü evlenmeyi düşünmüyordum. Evlenmeyi düşünmüyordum, çocuk düşünmüyordum. [...]. Sonra eşimle tanıştık, evlenmeyi düşündük falan ama tabi evlenene kadar o yine insana şey gelmiyor gerçekçi gelmiyor. [...]. Ne biliyim bi de evlenmek

için, evlenmeyi düşünmek için bazı şeyleri bilmek gerekiyor diye düşünüyorum ev işinde. Ben bilen birisi olarak bile yine de açıkçası çok korkmuştum” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

“Çok olumsuzdum. Ergenlik döneminde, ben hiçbi zaman, benim çevrem de öyle, hiçbi zaman evleneceğime inanmadım. [...]. Ama ben evleneceğime çok inanmıyodum. Çok hani öyle. Çocuk çok istiyodum, çok çocuk sahibi olmak istiyodum ama olabileceğime o dönemlerde inanmıyodum” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

Engel durumlarıyla ilişkili olarak kadınlar partnerleri tarafından beğenilmeyeceklerini, değerli görülmeceklerini düşünebilmektedirler. Bunun yanı sıra engelli kadınların romantik ve cinsel ilişkilere, evliliğe ve anneliğe yönelik düşüncelerini şekillendiren bir diğer nokta da toplumsal cinsiyete dayalı rol beklentilerini içselleştirerek kendilerini bu rolleri gerçekleştirebilme noktasındaki yeterlilikleri üzerinden değerlendirmeleridir. Engelli kadınlar, kendilerinden beklenen ev içi sorumluluklarını yerine getirme konusunda yetersiz kalabileceklerini ve bu yüzden evlilik yaşamlarının engelli olmayan bir kadının evliliğiyle aynı olamayacağını düşünebilmektedirler. Benzer biçimde Altuntaş-Duman ve Doğanay (2017)'in araştırmasına katılan engelli kadınların büyük çoğunluğunun evlilik öncesi süreçte evlenmeyi ve çocuk sahibi olmayı düşünmedikleri görülmektedir. Araştırmaya katılan engelli kadınların %61,3'ü bu düşüncelerini engel durumlarına bağlarken %18,5'i de evliliğin gerekliliklerini yerine getiremeyeceklerini düşündüklerinden evlenmek istemediklerini ifade etmişlerdir.

Kadınlığa ve engelliliğe ilişkin kültürel inşa sebebiyle çocukluk, gençlik ve ilk yetişkinlik dönemlerinde romantik ilişkiler, cinsel ilişkiler ve evlilik bağlamında engelli kadınlar ailelerinden ve sosyal çevrelerinden olumsuz mesajlar almaktadır. Toplum tarafından engelli kadınların romantik ve cinsel ilişkiler kurmaya, evlilik yapmaya ve anneliğe uygun olmadıkları düşünülmekte; engelli kadınlar da bu toplumsal varsayımları içselleştirmektedir. Annelik kimliğinin gelişimi açısından düşünüldüğünde bu toplumsal varsayımlar, engelli kadınları eş olma ve anne olma rolü bağlamında “uygunsuz” olarak etiketleyerek, engelli kadınların yetişkin kadın kimliğini kazanarak kök ailelerinden bağımsızlaşmalarını güçleştirmekte ve kadın kimliğini bu yönde inşa etmektedir.

4.1.1.5. Evlenme Süreci

Engelli kadınların evlenme süreçlerine bakıldığında, evlenme şekillerinin severek evlenme ve görücü usulü/zorla evlendirilme şeklinde olduğu görülmektedir.

Bozkurt-Erdem (2019, s. 67)'in araştırmasına katılan engelli bireylerin yarısına yakını (%48.8)'i görücü usulü ile evlendirildiklerini ifade ederken yalnızca %4.7'si severek ve tanışarak evlendiklerini belirtmişlerdir. Bozkurt-Erdem (2019)'in araştırma bulgularından farklı olarak bu araştırmaya katılan engelli kadınların çoğunluğu eşleri ile tanıştıktan sonra severek evlendiklerini belirtmişlerdir. Araştırmaya katılan engelli kadınların orta sosyo-ekonomik düzeye sahip olmalarının, evlilik kararını verme sürecinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

“Nasıl evlendik... Görücü usulü değil, birbirimizi tanıyarak, birbirimizin karakterlerini öğrenerek ve bu evlilik yolculuğuna çıkma cesaretinde bulunup bulunmayacağımızdan emin olarak yola çıktık” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Biz onunla liseden arkadaşık aslında. Sonrasında, aslında böyle normal sadece gördüğümüzde selam verebilecekken bi anda böyle bi sosyal medya ortamında tekrar konuşmaya başladık. Sonrasında çok flörtleşmek vesaire derken hemen evliliğe gitti zaten” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Eşimle engelli organizasyonlarında tanıştık. Bizim engelliler arasında zaman zaman bazı organizasyonlar düzenlenir” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli) .

“2011’de, ben 17 yaşındayken. O zaman bir arkadaşımınla beraber işitme engelliler için yapılan bir kampa gittik. O kampta birbirimizi gördük. Sonrasında sosyal medya üzerinden konuşmaya başladık. Uzak mesafeydi. Ondan sonra buluştuk, görüşmeye başladık. Evleneli 7 sene oldu. 2011’de tanıştık, 2015’te evlendik” (Dişbudak, 27, İşitme ve konuşma engelli).

Eşleriyle severek evlendiklerini ifade eden engelli kadınların eşleriyle tanışma süreçlerinde dahil oldukları sosyal grupların (okul, derneklerin düzenlediği etkinlikler, sivil toplum örgütleri) destekleyici bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu anlamda çeşitli sosyal gruplara dahil olma, engelli kadının kendisini hâkim söylemler karşısında yeniden konumlandırması konusunda güçlenmeyi sağlayıcı olması açısından önemlidir.

Eşleriyle severek evlenen engelli kadınların çocukluk ve gençlik dönemlerinde romantik ilişkiler kurma, evlenme, anne olma konularında aldıkları olumsuz mesajlara paralel olarak evlenmek istediklerinde de evlenme sürecinde gerek

kendi ailelerinden gerekse evlenecekleri kişinin ailelerinden kaynaklanan reddedici tutumlarla karşı karşıya kalabildikleri gözlemlenmektedir.

Özürü Bireylerin Eş Seçiminde Yaşadıkları Sorunların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması (Burcu vd., 2008) adlı çalışmanın sonuçlarına göre, engelli bireylerin evlilik ve eş bulma sürecinde karşı karşıya kaldıkları baskılardan biri, “karşı tarafın ailesinin zaman zaman da kadının kendi ailesinin evliliği istememesi”dir. Benzer biçimde bu tez çalışmasına katılan ve severek evlenen kadınların tamamı, evlilik kararlarının kendi aileleri ve eşlerinin aileleri tarafından çeşitli sebeplerle reddedildiğini ifade etmişlerdir. Engelli kadınların evlenme kararının reddedilmesini içeren tutum ve davranışlar, ataerkil toplumlarda “kadın” olmaya yönelik sosyal inşanın ve sağlamsı toplumlarda “engelli” olmaya yönelik sosyal inşanın kesişiminde şekillenmektedir. Bedene ilişkin kalıp yargılar ve toplumsal cinsiyet rollerine ilişkin beklentiler bu kesişimin merkezindedir.

“İlk başta tabi ki hepsi reddetti. Onun ailesi engelli olduğum için istemedi, benim ailem beni istemedikleri için istemedi falan derken ortalama iki yıl kadar büyük bir savaş verdik. Bu savaşı tabi ki biz kazandık. [...]. Tabi ki yani ikimiz de şimdi şöyle ben fiziksel engelli olduğum için eşim daha sağlıklı görünüyö benden, şey modu vardı yani böyle ‘Yakışmıyorsunuz, oğlumun hayatını mahvetme’ gibi bu tarz cümleler. ‘Hep onun peşinde koşacaksın’, ‘O seni çok yoracak’ hani böyle” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Eşimin ailesi ilk etapta karşı çıktı bu duruma. Eşimin görmesi baya var çünkü. İstemediler yani böyle bi evliliği doğru bulmadılar. Benim ailem... [...]. ‘Onun ailesi de seni kabullenirse evlen’ dediler ama kabullenmezse, ‘Onlar seni kabullenmezse olmaz bu iş’ dediler. Çünkü istenmeyen gelin olmak iyi bi şey değildir dediler” (Ardıç, 35, Görme engelli).

“İlk etapta tabi ki de istenmedi, her ikisi de. Özellikle eşimin ailesi tarafından. İki görme engellinin evlenip kendi kendilerinin hayatlarını idare etmeleri, evlerinin ve kendilerinin bakımlarını tek başlarına yapmaları nasıl olur diye tabi ki şey oldu bir zor oldu o dönemi aşmak için belli bir zaman ve şeyler gerekti” (Ladin, 42, Görme engelli)

“Annem ilk başlarda biraz tepkiliydi tabi bu duruma. Yani her anne gibi heralde diye düşünüyorum, çocuğu için en iyisini ister. [...]. Eşim engelli olduğu için. Yani daha hani beni koruyup kollayabileceğine inandığı, daha sahip çıkabilecek biriyle olmamı istiyordu. Ama sonradan o da bunun çok doğru bir karar olduğuna karar verdi kendince” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

Öznelerin evlilik süreçlerinde kendi aileleri ve eşlerinin aileleri tarafından reddedici tutumlarla karşılaşmalarının temel sebeplerinden biri, kadın bedeninin

toplumsal inşası çerçevesinde toplumun bedene yönelik estetik kaygısıdır. Engelli kadınların evlendikleri kişinin “yanına yakışmayacakları” düşüncesi, engelli kadınların evlenecekleri kişilerin ailelerinin evliliğe yönelik olumsuz bir bakış açısı geliştirmelerine sebep olmaktadır.

Evlenme sürecinde engelli kadınların karşı karşıya kaldıkları reddedici tutumların bir diğer sebebi ise, engelli kadınların fiziksel farklılıkları sebebiyle “iyi eş”, “iyi anne”, “makbul gelin” olmak gibi evliliğin ataerkil beklentilerini gerektiği gibi yerine getiremeyeceklerinin düşünülmesidir. Altuntaş-Duman ve Doğanay (2017)’in yapmış olduğu araştırmada da araştırmaya katılan kadınların %38.2’si, engelli kadınların ev içi sorumluluklarını yerine getiremeyeceği ve çocuğun bakımını gerektiği şekilde üstlenemeyeceği gibi toplumsal önyargılardan dolayı, evlilik kararlarının toplum tarafından onaylanmadığını ifade etmişlerdir. Ataerkil toplumlarda kadınlara yönelik bu beklentiler sonucunda hem kadının ailesi hem de erkeğin ailesi evlenme kararına karşı çıkabilmektedir. Konuya ilişkin toplumsal cinsiyet temelli bir analiz olarak Burcu vd. (2008), ataerkil toplumlarda kadınlara yüklenen bu beklentiler sebebiyle eş seçme ve evlenme kararını verme sürecinde, toplumsal cinsiyet rollerini yerine getirebilmeye ilişkin baskının engelli kadınlar tarafından engelli erkeklere göre daha yoğun deneyimlendiğini ortaya koymuştur.

Engelli kadınların evlenme sürecinde karşı karşıya kaldıkları baskıların “kadının bir erkeğin korumasına ihtiyaç duyduğu” varsayımından da etkilendiği görülmektedir. Söz konusu kadınlar engelli olduğunda, korunma ihtiyacı üzerinden yaratılan bu baskı daha da derinleşmekte, çocukluk döneminden itibaren “bağımlı” ve “bakıma muhtaç” olarak inşa edilen kadın kimliği, evlenme sürecindeki baskıları şekillendirmektedir. Engelli kadınlara ilişkin bu toplumsal düşüncenin evlilik kararına yansımaları hem engelli kadının ailesi hem de evleneceği erkeğin ailesi açısından çift yönlü şekilde düşünmek mümkündür. Engelli kadının ailesi, evlilikle birlikte kızının kök aile evinden ayrılacağı gerçeğiyle yüzleşmekte ve kadının ileriki yaşamında kendi bakımını üstlenebilecek yeterliliğe sahip olmadığı düşüncesiyle engelli kadının evliliğine karşı çıkmaktadır. Engelli kadınların sürekli olarak bakıma ihtiyacı olduğu önyargısını yansıtan bu bakış açısı doğrultusunda engelli kadınların aileleri,

kızlarının yalnızca “kendilerini koruyup kollayabilecek” erkeklerle evlenmelerini doğru bulmaktadır. Bunun sonucu olarak da engelli kadınların engelli erkeklerle evlenmesi aileler tarafından istenmeyebilmektedir. Lonsdale (1990, s. 73), bunun bir nedeninin de ebeveynlerin bu kadar uzun süre korudukları ve büyüttükleri çocuklarından vazgeçmek istememeleri olabileceğini ifade etmektedir. Konuya ilişkin olarak özellikle anneler, kızlarının evlenmesine karşı olumsuz tutumlara sahip olabilmektedir. Erkeğin ailesi açısından değerlendirildiğinde ise aile, erkeğin bir engele sahip olmaması veya engel derecesinin kadına göre daha az olması durumunda, engelli kadına erkeğin bakmak zorunda kalacağı düşüncesiyle bu evliliği istememektedir.

Tüm bunlara ek olarak, engelli kadınların aileleri, onları evlenecekleri erkeğin ailesinde karşılaşılabilecekleri potansiyel damgalanma, dışlanmadan ve “istenmeyen gelin olma” durumundan koruyabilmek için de evlilik kararına karşı çıkabilmektedirler. Bu anlamda çocukluk döneminde var olan koruyucu ve müdahale edici pratiklerin evlenme sürecinde de sürdürüldüğü görülmektedir.

Görüldüğü gibi engelli kadınlar, evlenme sürecinde ailelerinin kendileriyle ilişkilerini kesmesi, eşin ailesine kabul edilmeme, sosyal ve ekonomik destekten yoksun bırakılma gibi çevresel baskılarla karşılaşmaktadırlar. Bu bağlamda engelli kadınlar, engelliliğe ve toplumsal cinsiyete ilişkin hâkim söylemler çerçevesinde “eş olma rolü için uygun olmayan kadınlar” olarak inşa edilmektedir. Buna karşın post-modern feministlere göre özneler yalnızca söylemsel konumları işgal eden kişiler olarak görülmemektedirler. Hâkim söylemlere karşı her zaman direnişe yer vardır ve kişilerin öznelliklerini nasıl inşa ettikleri süreç içerisinde değişebilmektedir (Fawcett, 2014, s. 113). Bu bağlamda engelli kadınlar, sahip oldukları güçlü yönler ile engelli kadınların evlenme ve eş olma gibi toplumsal rolleri yerine getirebileceklerine karşı çıkan hâkim söylemlere direnmiş ve öznelliklerini yeniden inşa etmişlerdir.

“Sonuçta büyük bi ekonomik özgürlüğü vardı iki tarafın da. Bu yüzden de aileyle olan engelleri çok da güzel aştık. Evet biraz uğraştırıcılık oldu etti ama sular bulanmadan durulmuyomuş. Bunun sonunda başardık yani. Birlikteyiz, 4. yılımız” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Biz onları ikna etmedik. Biz eşimle karar verdik, birlikte İstanbul'a gittik, kendi başımıza yapalım diye. Açıkça deyimiyle kaçtık diyelim. (Gülüyor).

Ama açıkçası tabi ben o cümleyi de kendime yakıştıramıyorum çünkü çalışıyorum, ediyorum ve sonuçta ikimizin de belli bi birikimi bi şeyi var deneyimi. [...]. E onlar da ikna olmayınca biz de kendi göbeğimizi kendimiz keselim dedik” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

“Diğerlerinden farklı olmadığımız ve gerektiğinde herkesin olabileceği kadar bizim de birine ihtiyaç duyabileceğimiz... Bunları anlatmak belli bir zaman aldı. İşte çocuğunuz olursa kim, nasıl bakacak gibi söylemler tabi ki oldu. Ama sonra zamanla aşıldı. [...]. Belli bi şeye geldikten sonra, çalışıp iş bulup, diğer görmeyen arkadaşlarımla daha böyle öyle ortamlara girip... [...]. Onlar da o çevreyi görüp edip yeti farkı olan insanların yaşamlarını gördükten sonra o artık biraz aşılmaya başlandı” (Ladin, 42, Görme engelli).

Engelli kadınların sahip olduğu ekonomik özgürlük ve bu ekonomik özgürlüğün sağladığı bağımsızlık, engelli kadınların güçlü yanlarından biridir. Konuya ilişkin olarak eğitim yaşamına devamlılığın vurgulanması gerekmektedir. Çünkü eğitim yaşamına devamlılık kadının istihdama katılımını ve gelir getiren işlerde çalışmasını kolaylaştırıcı bir faktör olarak, dolaylı da olsa kadının özgür bir şekilde evlilik kararını verebilmesini sağlamaktadır. Ladin’in anlatılarından görülebileceği gibi, evlenme sürecinde engelli kadınların bir diğer güçlü yanı, sahip oldukları sosyal ağlardır. Çünkü aileler, engelli bireylerin yaşamlarını bağımsız bir şekilde sürdürebildiklerini gördüklerinde, evliliğe ilişkin tutumları da değişmektedir.

Hâkim söylemlere karşı öznelliğin inşasında kadınların bir diğer direnme pratiği, evliliğin ataerkil beklentilerini yerine getirme sorumluluğunu alma ile ilişkilidir.

“Ben dedim ki hani sorumluluk almak istiyorum... Zaten küçüklüğümden beri hep böyle dediğimi yapan birisiydim. O şekilde. [...]. Bekarlık dönemimde yemek yaptığım çok oldu kendi isteğimle. Annemin yardımıyla dediğim gibi. Ama hani ‘Aile kurmak, evlenmek başka bi şeye benzemez sorumluluk alabilecek misin?’ diyen çok oldu. Eee... Ben de tabi ki dedim almak istiyorum sorumluluğu” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Evlenme kararlarına aileleri tarafından karşı çıktığı durumda kadınlar, ataerkil toplumlarda kadınlardan beklenen sorumlulukları “iyi” bir şekilde yerine getirebilecekleri konusundaki kararlılıklarını ailelerine göstererek, kendilerinin evlenmek için uygun olmayan kadınlar oldukları sosyal inşasına karşı çıkmaktadırlar.

Son olarak, ailelerin baskılarına karşı evlilik kararından vazgeçmemek ve kararlı bir duruş sergilemek, kadınların hâkim söylemlere karşı öznelliklerini inşa etmelerinde önemli olmuştur.

“Eşimin her ailesiyle tartışmasından sonra işte ‘Bak sana hakkımızı helal etmeyiz’, ‘Senle bi daha görüşmeyiz’, ‘Seni evlatlıktan reddederiz’ gibi tehditlerden sonra gene de vazgeçmediğini görünce kabullendiler bi şekilde. [...] Eşimin kararlı duruşu karşısında onlar geri adım attılar” (Ardıç, 35, Görme engelli).

Böylelikle kadınlar, özne olarak yaşamları ile ilgili karar verme gücünü ailelerine göstererek, kendilerinin evlenmek için uygun olmayan kadınlar oldukları sosyal inşasına karşı çıkmaktadırlar.

Engelli kadının engel durumu aileler için evliliğe karşı çıkılması için bir sebep olmanın yanı sıra, kimi durumlarda da aile, oğullarının bakımını üstlenmesi ve oğullarına hizmet etmesi şartıyla oğullarının engelli bir kadınla evlenmesini kabullenebilmektedir.

“Kayınvalidemle ilk öyle tanışmaya gittiğimizde ailesini toplamıştı, ben tek bastonumlandım. Ayakkabılarım vardı yüksek yüksekti. Kapıdan beni görünce kayınvalidem hemen kayınpedere gitmiş. ‘Herif herif’ demiş ‘Gelin sakat’ demiş. Kayınpeder de demiş ‘Sakın’ demiş ‘Ağzından o kelimeyi bi daha duymicam’ demiş. ‘Çocuğun yalnız kalıyo ne yiyo ne içiyo, koyun mu sağcak, inek mi sağcak, tarlaya mı gitcek’ demiş. ‘Oğlunun yemeğini yapsın evine baksın’ demiş. Ben demiş oğlunu alınından öpecem demiş. ‘En güzel sevabı işlemiş’ demiş. Bi daha da o oldu yani. Kimse bi şey diyemedi ama” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

Kadının görevinin erkeğe hizmet etmek olduğunu yansıtan bu ataerkil bakış açısı, kadının engelli olması durumunda çifte baskıya sebep olmaktadır. Öte yandan aileler, oğullarının engelli bir kadınla evlenerek “sevap işlediğini” de düşünebilmektedirler. Bu bakış açısının altında ise engelli bireyleri yardım nesnesi olarak gören bakış açısı yatmaktadır.

Engelli kadınların evliliklerine ilişkin olarak ailelerin görüşlerinin iki uçta olduğu görülmektedir. Bu bağlamda engelli kadının evlenmesini aileler ya hiç istememekte ya da engelli kadın aile içerisinde “gözden çıkarılarak”, kendi isteği dışında, zorla evlendirilmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen kadınların üçü, erken yaşta ve zorla evlendirildiklerini ifade etmişlerdir.

“Sevgi arıyorsun bir kadın olarak. Şöyle bi saracak insanı ne biliyim. Ben o sevgiyi yaşayamadım. Hayallerim vardı. Benim hayallerimi öldürdüler. Engelli insanları, yani başımızdan defolsun da. Aslında burası daha çok önemli. Sana söz hakkı tanınmıyo. Mecburluktan veriliyosun. İstemediğin halde. Seni umursamıyolar” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

“Görücü usulüyle evlendim ben. Görmedim. Baba olmayınca. 7 gardeşlik. Bi boğaz eksilsin dedik. [...]. İşte 14 yaşında evlilik yaptım işte. [...]. Evlilik... Ben evlenmeyi istemedim. Evlendiğimi de bilmiyodum. Zorla vediler beni. Abim zorlan vedi beni. Kimsem işte sahip çıkanım yok. Bi yanda insan kendini kurtarıyo da. Bi yokluk var. Hiçbi şey yoktu. Babam olmayınca çok çektik ya. [...]. Ama ben bu hastalığımı eğer bilseydim evlenmezdim” (Sığıla, 34, Ortopedik engelli).

“Başlık parasıyla. Bizim orda başlık var sana sormazlar yani hani kızım sen bunu istiyon mu diye söylemezler, sormazlar da. O yüzden gelen kim olursa olsun kör, topal yani deli midir nedir ne olursa olsun bir tek parası olsun. Parası olsun yani o kadar. O zaman çok kişiler vardı ben çok karşı çıktım. Bi tane 65 yaşında biri istemeye gelmişti. 3 tane hanım karısı vardı. Beni de üstüne kuma olarak alacakmış yani. 9-10 tane de çocuğu var. Hem çocuklara bakacam yani hem de kumalık yapacakmışım adama karılık yapacakmışım yani öyle diyim” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

Zorla ve erken evlilikler, temelinde birçok sebebi barındıran ve gerçekleştirildiği bağlama göre de sebeplerin farklılık gösterdiği bir toplumsal pratiktir. Bazı durumlarda bu evliliklerin temelini ekonomik kaygılar oluştururken bazı durumlarda ise zorla ve erken evlilikler tamamen geleneksel bir uygulama olarak sürdürülebilmektedir (Aydemir, 2011). Her iki durumda da erken yaşta ve zorla evlendirilme, kadının insan haklarına aykırı bir pratik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tez çalışmasına katılan engelli kadınların da kimi zaman geleneksel bir uygulamanın devamlılığı olarak kimi zaman da ekonomik sebeplerle erken yaşta zorla evliliklere itildikleri görülmektedir.

Geleneksel toplumlarda kız çocukları, üretime katılmayacakları düşünüldüğünden “değersiz” olarak görülmekte ve ailelerin birincil önceliği kız çocuğunu evliliğe hazırlamak olmakta, söz konusu engelli kız çocuğu olduğunda ise kız çocuklarına yönelik bu ayrımcılık, gelir getirici üretime katılma potansiyelinin daha az olduğu ve bakım ihtiyacının daha fazla olduğu düşüncesiyle daha da derinleşebilmektedir. Konuya ilişkin olarak Karaçam, engelli kadınlara aile içerisinde “*Başımızdan defolsun*” gözüyle bakıldığını ifade etmekte ve engelli kız çocuğunun aile üzerinde bir “yük” olarak görüldüğünü vurgulamaktadır. Bu bağlamda engelli kız çocukları, “gözden çıkarılarak” erken yaşta zorla evliliklere itilmektedir.

Erken yaşta ve zorla gerçekleştirilen evlilikler çerçevesinde engelli kadınların engelli erkeklerle evlendirildikleri görülmektedir.

“Eşim de yani görünüşte engelli gözükümüyo yani fizik olarak ama... Eee... Zihinsel. Yani zihinsel de değil. Ağzından lokmayı al, hakkını müdafaa edemiyen, böyle sessiz sakin, böyle gel dersen gelen git dersen giden, böyle bi insandı. [...] Şöyle bi şey, çalışıyor. Çalıştığı parayı sana verecek, anladın mı? Köylü kafası. Sen rahat edecen. Aha bu” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

“Eşim de engelliydi ilk eşim. Felçliydi” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

“İkinci eşim de... Psikopat mı diyolar ne diyolar hani şizofren öyle bi şey. O zaten tanısı da var. Raporu da var zaten. Ben bilemeden onla evlendim. Bilmiyodum çünkü öyle bi şeyi olduğunu, hasta olduğunu bilmiyodum” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

Ataerkil toplumlarda evlilik içerisinde kadınlardan beklenen roller göz önüne alındığında, bu durumun en önemli sebeplerinden birinin kadının engelli erkeğin bakımını üstlenmek üzere evlendirilmesi olduğu düşünülmektedir. Evlendirilen kişinin fiziksel engelli olduğu durumda kadından beklenen bakım verme rolü, engelli kadın için fiziksel ve psikolojik baskılara neden olmaktadır. Öte yandan ruhsal engelli bir erkekle evlendirildiğini ifade eden Gürgen ise, evlilik ilişkisi içerisinde yaşadığı şiddeti *“Hiçbir şeyisini ben anlatamıyorum yani. Hep dayak... Hep dayağını yedim. Hep işkencesini yedim. Hep açlığı gördüm, sefalet... Sefilliği de gördüm. Sefasını çekmedim öyle diyeyim. Mutlu olurum diye evlendim ama rezil oldum ben”* diyerek açıklamaktadır. Engelli kadının zorla evlendirilme durumu kadın için farklı ataerkil baskılara kapı açarken, bu süreçte kadının ne hissettiği, evliliğin ataerkil beklentileriyle nasıl başa çıkacağı, kadına ne olacağı önemsenmemekte, kadın bir belirsizliğin içine itilmektedir.

Görüldüğü gibi engelli kadınlar, evlenme sürecinde “kadın” olma ve “engelli” olmaya ilişkin toplumsal inşadan kaynaklanan kesişimsel baskılarla karşı karşıya kalabilmekte, evlenmek ve çocuk sahibi olmak için “uygun olmayan” kadınlar olarak etiketlenebilmektedirler. Konuya ilişkin olarak engelli kadınların güçlü yanları, hâkim söylemlere karşı öznelliklerini inşa etmelerine olanak sağlamıştır. Buna karşın sosyo-ekonomik düzey ve yaşanan coğrafya gibi kadınların yaşamlarında farklılaşan dezavantajlı faktörlerin ise söylem içerisinde kendini yeniden konumlandırma olanağını azaltmakta olduğu görülmektedir.

“4.1.1. Engellilik Söylemi Çerçevesinde İnşa Edilen Kadın Kimliği: Engelli Kız Çocuğu Olmaktan Anneliğe” alt temasında, çocukluk döneminden itibaren

engellilik söylemi çerçevesinde engelli kadınlarda kadınlığın nasıl inşa edildiği ev içi sorumluluklar, ev dışı sosyal yaşam, eğitim yaşamı, duygusal ilişkiler ve evlilik açısından ele alınmıştır. Bu çerçevede engelli kadınlarda kadın kimliğinin “bağımlı”, “bakıma muhtaç” ve toplumsal cinsiyete dayalı rolleri yerine getirebilme kapasitesi açısından “eksik” olarak inşa edildiği ve engelli kadınların toplum tarafından baskın engellilik söylemi içerisinde konumlandırıldığı görülmektedir. Bununla birlikte post-modern feminist teori, öznelerin söylem içerisindeki konumlarının değişken olduğunu ileri sürmektedir. Engelli kadınlar için de söylem içerisindeki bu direniş evlenme sürecinde başlamakta ve kadının kendini annelik söylemi içerisinde konumlandırmasına zemin hazırlamaktadır.

4.1.2. KADIN KİMLİĞİNİN İNŞASINDAN ANNELİK KİMLİĞİNİN İNŞASINA: ANNELİĞE DAİR İLK DENEYİMLER

Engelli kadın olmak ve annelik, çocukluktan itibaren çeşitli toplumsal kurumlar aracılığıyla, birbirini dışlayan iki toplumsal kategori olarak inşa edilmektedir (Lappeteläinen, 2016). Çünkü hâkim annelik ideolojisi ve engelliliğe dair baskın söylemler bir arada düşünüldüğünde çocukluğundan itibaren “bakıma muhtaç” olarak görülen engelli kadının, yetişkin olduğunda da bakım verme sorumluluğunu üstlenemeyeceği düşünülmektedir. Anneliğe ilişkin bu kesişimsel inşa çerçevesinde engelli kadınlar, anne olma sürecinde ve anneliğe dair ilk deneyimlerinde de çeşitli biçimlerde baskı ve ayrımcılığa maruz bırakılmaktadır. Buna karşın, post-modern feminist düşüncenin öznelerin söylemsel konumlarının değişebileceği ve öznelerin söylemsel konumlarına karşı kendi öznelliklerini inşa edebilecekleri bakış açısına paralel olarak Bora (2018, s. 12), kadınların kimliklerini ve öznelliklerini kurmalarının yaşam boyu devam eden bir süreç olduğunu ifade etmektedir. Ona göre kadınlık, çocuklukta içine girilen sabit bir kalıp değil hem tahayyülde hem de gündelik yaşamdaki karşılaşmalarda sürekli gözden geçirilen, sınanan, yeniden ele alınan bir şeydir. Bu çerçevede engelli kadınlar, yaşamlarını baskılayan ve kısıtlayan toplumsal yapılara meydan okuyarak, anne olma sürecinde karşı karşıya kaldıkları sistematik baskıya direnmişler ve öznel annelik kimliklerini inşa etmişlerdir.

Annelik kimliğinin inşası sürecinde kadınların baskın söylemlere direnişlerinin nasıl geliştiğini, deneyimledikleri baskılara ilişkin anlatıların satır aralarında okumak mümkündür. Feminizmin “kişisel olan politiktir” ilkesine paralel olarak Fine ve Asch (1988), engelli kadınların yakın ilişkiler, cinsellik, aile yaşamına dair anlatıların “özel” olmadığını, aksine normallığı yeniden tanımlamaya ve genellikle sessiz kalan ve güçlüler tarafından görmezden gelinenlerin tanınmasını sağlamaya yardımcı olduklarında “politik” hale geldiğini ifade etmektedirler. Onlara göre bu anlatılar, engelli kadınları toplumsal yaşamın sınırlarına iten güçleri ve bu kadınların baskıya direnmelerini sağlayan kaynakları ortaya çıkarmaya yardımcı olmaktadır.

Bu düşünceden hareketle “4.2. Kadın Kimliğinin İnşasından Annelik Kimliğinin İnşasına: Anneliğe Dair İlk Deneyimler” alt temasında engelli kadınların annelik deneyimleri; damgalanan kimlikleri içerisinde anne olma süreçlerinde karşı karşıya kaldıkları baskılar, bu baskılara karşı hangi stratejilerle/nasıl güçlendikleri ve bu güçlenme süreci sonunda öznel annelik kimliklerini nasıl inşa ettikleri üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır.

4.1.2.1. Annelik Kararını Verme Süreci

Annelik kararı, kadınların kendi bireysel kararlarını değerlendirdiği kültürel anlatılar tarafından düzenlenmektedir (Miller, 2010, s. 53-55). Engelli kadınlar da annelik kararını verme sürecinde sağlamlılık ideolojisi ve annelik ideolojisi çerçevesinde kesişimsel olarak şekillenen çevresel ve toplumsal baskılarla karşı karşıya kalabilmekte, bu içsel ve dışsal baskılar anne olma kararını verme sürecini karmaşıklaştırmaktadır. Bu kategoride, engelli kadınların anne olma kararlarını şekillendiren toplumsal baskıların neler olduğu ve anne olma kararının hangi toplumsal baskılarla mücadele ederek verildiği ele alınmıştır.

Engelli kadınların annelik kararını şekillendiren toplumsal baskılardan biri, “aseksüellik miti (Fine ve Asch, 1988, s. 96; Lonsdale, 1990, s. 70; Waxman, 1994)” çerçevesinde engelli kadınların cinselliğinin toplumsal ve kültürel düzlemde yok sayılmasıdır.

“Evleniceğim zaman, eşime evet dediğimde aslında anne olamayacağımı düşünüyordum. Ya da cinsel bi hayatımın normal düzeyde ilerleyebileceğine

dair hiçbi bilgim yoktu dürüst olmak gerekirse. Bunun için birçok doktor kontrolüne girdim. Sonrasında aslında problem olmayacağını öğrendim. Hani, anne olabileceğimi. Bunun üzerine açıkçası çok da bi plan ya da program olmadı” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

Engelli kadınların cinsel yaşamlarına ilişkin bu toplumsal varsayım, engelli bireylere ilişkin cinsel sağlık bilgilerinin görünür olmamasına yol açarken bunun sonucu olarak da engelli kadınlar, engel durumlarından ötürü cinsel ilişkiler yaşamayacaklarını ve çocuk sahibi olamayacaklarını düşünebilmektedirler. Bu açıdan bakıldığında engelli kadınlar, cinsel yaşamlarına ilişkin toplumsal varsayımlarla mücadele ederek annelik kararını vermektedirler.

Engelli kadınların annelik kararını şekillendiren toplumsal baskılardan bir diğeri, hâkim annelik ideolojisi çerçevesinde şekillenen “iyi annelik” baskısıdır.

“Ben anne olmaya karar verdiğim süreçte biz eşimle oturup konuştuk. Yapabilir miyiz, altından kalkabilir miyiz, bunun sorumluluğunu alabilir miyiz diye. Sonra ben kendi kendime düşündüm bunu yapabilir miyim, bunun sorumluluğunu alabilir miyim, bütün ihtiyaçlarını karşılayabilir miyim acaba diye. Sonra kendime bu açıdan güvendim ve bunu yapabileceğime karar verdim. Ve anne olmaya karar verdim” (Dişbudak, 27, İşitme ve konuşma engelli).

“Anne olmak bence dünyanın en güzel şeyleriydi ama tabi ki çekiniyordum hani bir çocuğun sorumluluğunu almak kolay bir şey değil. Acaba bunun üstesinden gelebilir miyiz... [...]. Bu yüzden hemen düşünmedik. 2 yıl sonra. Ve o sürede de hep şeydi ‘Hazır mıyız? Değil miyiz?’ gibi şeyler vardı” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Evlendiğimiz zaman da tabi ‘Anne olabilecek miyim?’ düşüncesi yer ediyodu. Anne olsam bile ‘Acaba ben o çocuğa yetebilecek miyim?’ ya da ‘Çocuğum benim gibi engelli olursa ben ona güçlü (vurguluyor) bi şekilde yetebilecek miyim?’, ‘Annemin babamın beni kucakladığı gibi ben ona yetebilecek miyim, bakabilecek miyim?’ (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Annelik ideolojisine göre iyi annelik, çocuğun bakım sorumluluğunun bütün yönleriyle anne tarafından üstlenilmesini gerektirmektedir ve bu beklentinin yalnızca “sağlam bedenli” kadınlar tarafından iyi bir biçimde yerine getirilebileceği düşünülmektedir. İyi anneliğe dair bu toplumsal inşa doğrultusunda engelli kadınlar, engel durumlarından ötürü bakım sorumluluğunu alma yeterliliğine sahip olmayan kadınlar olarak görülmektedirler. Araştırmaya katılan kadınların anlatıları, engelli kadınların da anneliğe ilişkin bu toplumsal inşayı içselleştirdiklerini, bunun sonucunda da annelik kararını verme sürecinde bakım

verme yeterliliklerini sorguladıklarını ve bu sorgulama sonucunda “iyi annelik” yapabileceklerini düşündüklerinde anne olma kararını verdiklerini göstermektedir.

Kimi durumlarda ise engelli kadınlar, kendilerinin “iyi anneler” olabileceklerine inansalar da toplumun kendi anneliklerini nasıl değerlendireceğinden endişelenebilmektedirler.

“Büyüdükçe, daha böyle yaşım ilerledikçe bu isteğim (anne olma) daha arttı. İşte ben de bi anne olabilirim, iyi bi anne olabilirim ama. Tabi sonra insanın çok ciddi korkuları da oluyo. Ben işte çocuğuma, evet ben iyi bi anne olabilirim ama çevre faktörü de giriyor işin içine. [...]. Dediğim gibi biz hazır olsak bile ‘Çevre ne der?’, ‘Çocuğun psikolojisi bundan nasıl etkilenir?’, ‘Neler düşünür?’... Yani bunlar çok kafamızı kurcalayan sorulardı ve biz bunları çözmek için çok zaman harcadık. Ama sonrasında dedik ki, “Biz madem kendimizden bu kadar eminiz, madem çok istiyoruz, biz bi çocuk sahibi olalım, yani artık çevre için de gereken mücadeleyi biz göstereceğiz, gereken yerlerde uyaracağız, gerekli tepkileri koyacağız” (Meşe, 42, Görme engelli).

Annelik rolüne ilişkin standartların idealize edilmesi, bu rolün nasıl yerine getirildiğinin toplum üyeleri tarafından değerlendirilmeye açık hale gelmesini de meşrulaştırmaktadır (Timurkuran, 2019) ve “hangi” kadınların “nasıl” annelik yaptıkları toplum tarafından incelenmekte, bunun sonucunda da kadınlar annelik rolü üzerinden yargılanmaktadır. Anneliğe ilişkin bu sosyal inşa, engelli kadınların anne olma kararını verme sürecinde hem anneliklerinin toplum tarafından nasıl değerlendirileceği, hem de çocuklarının bu toplumsal yargılanmadan nasıl etkileneceği gibi konuların gündeme gelmesi sebebiyle kadınların annelik kararını etkileyebilmektedir.

Kadınların “annelik sorumluluklarını” üstlenip üstlenemeyeceklerine ilişkin değerlendirmeleri, engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin bilgi kaynaklarının eksikliğinden kaynaklanan baskılardan da etkilenmektedir.

“Çok zor karar verdik aslında. Mesela ben 31 yaşında evlenmiş olmama rağmen, bir buçuk yıl karar veremedik. Ya karar vermek derken kendimizi hazır hissetmedik. Bir de biz, şu an çok şanslı görme engelli anne adayları ya da bundan sonrakiler bence. Bizim zamanımızda çünkü bu kadar bilgi de yoktu. Aslında ben hani bu tarz konuşmaları, bu tarz destek vermeyi bu yüzden önemsiyorum. Çünkü bizim hiçbi şekilde bilgi alma yerimiz yoktu öyle diyim size, bilgi alamıyoduk. Biz kendi kendimize hani bi şeyleri düşünerek karar verdik. Çok zordu” (Meşe, 42, Görme engelli).

Annelik deneyimine ilişkin olarak kadınları “anneliğe hazırlamak” için piyasaya sürülen kitaplar, sağlamcı bir bakış açısıyla, toplum tarafından “normal” olarak kabul edilen bedenlere sahip olan kadınların ihtiyaç ve beklentilerine göre hazırlanmaktadır. Engelli kadınların anne olmalarına ilişkin bu bilgi eksikliği kadınların anne olma kararını verme sürecini uzatabilmekte, kadınlar bilgi eksikliğiyle “tek başına” baş edebileceklerini düşündüklerinde anne olma kararını vermektedir.

Engelli kadınların anne olma kararı, bakım sorumluluğunu üstlenebileceklerine ilişkin kendi yeterliliklerine güvenmenin yanı sıra aynı zamanda çevre desteğinin varlığı ile de şekillenmektedir.

“Annelik, kişinin hem kendi kararı hem de çevresini hesaba katarak olması gereken bir şey. [...]. Örneğin, işitme engelli bir aile olarak eğer çocuğum olmasını istemeselerdi ya da eşimin ailesiyle benim ailem iyi anlaşmasaydı ben anne olmak istemezdim. Çünkü birçok konuda bana yardımcı olan onlar oldu. Bir nevi çocuğumu onlar büyüttü. Daha küçük yaşlardayken, iletişim problemleri yaşarken sorunlarımızı hep onlar aracı olup çözdüler. Eğer onlarla iyi bir iletişimim olmasaydı çocuğumu iyi yetiştiremezdim. Arkanda birileri olmalı, onlara güvenip dayanıp yapmalısın. Ben de kendim için, iki taraftan da destek gördüğümü fark edince anne olmaya karar verdim” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

Engelli kadınlar, fiziksel çevrenin engelli bireylerin gereksinimlerini kapsayacak biçimde düzenlenmemiş olması sebebiyle annelik yaparken birtakım yapısal engellerle karşı karşıya kalabilmektedirler. Buna karşın engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları yapısal engelleri ortadan kaldırmaya yönelik olarak uygulamada herhangi bir resmi destek mekanizması bulunmamakta, annelik sürecinde karşılaşılan güçlükler aile içi desteklerle ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle kadınlar, anne olma kararını verme sürecinde, gelecekte kendilerine destek olacak aile üyelerinin var olup olmadığını da değerlendirmektedirler. Bu süreçte çevre desteğine duyulan güven, kadınların anne olma kararını verme konusunda cesaretlenmelerini sağlamaktadır.

Anne olma kararını verme sürecinde engelli kadınları endişelendiren bir diğer durum, “engelli çocuk doğurma” ihtimalleridir.

“Benim annemle babam işitme engelli olsaydı, ben de onların ardından işitme engelli olsaydım, çocuk doğurmazdım. O da işitme engelli olur diye büyük

ihhtimalle doğuramazdım. Çünkü bu bile bile onun haklarını elinden almak olur. Benim ailemde yok, eşimin ailesinde yok, bu kısmı biraz şansa kalıyor ama tamamen genetik rahatsızlık olarak nesilden nesile aktarıldığı zaman benim annem de işitme engelli olsaydı onun ailesi de işitme engelli olsaydı biraz kesin gözüyle bakardım ve çocuk doğuramazdım” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

“Evliliğimin 5. Yılında anne olmak istedim. Ama çok korkuyoduk biz yani eşimin genetik hastalığından dolayı. Yani çocuk hasta olur, o genetik aktarım gerçekleşir, çocuğa yansır diye bundan çok korkuyoduk. O yüzden bunu hep öteliyoduk. [...]. Ondan sonra bi çocuk sahibi olmaya karar verdik. [...]. Ama çok zor bi süreçti. Yani benim için çok zordu. Çünkü ben zaten engelli bir birey olarak büyüdüm. Kendi ailemde zaten iki tane engelli birey var. Yani geleceğe yine bir engelli çocuk getirme fikri beni çok korkutuyodu” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

“Nasıl karar verdim çocuk yapmağa... Tabi ki önce sağlık kontrollerini yaptırdım. [...] O çocuğa hani... Bile isteye rahatsız bi çocuk dünyaya getirirsem bile isteye... O çocuğun hayatını etkilecekse hani anne olmiyim. Bağıma taş basarım derler ya... O çocuğu üzmek hiçbi zaman istemedim. O yüzden bütün sağlık kontrollerimi yaptırdım” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Çocukluk dönemlerinden itibaren sağlamcı bir toplumda engelli kadın olarak fiziksel çevre koşullarının yetersizliği ve toplumsal damgalanma gibi baskı biçimleriyle mücadele eden engelli kadınlar, çocuklarının da benzer baskılardan kaynaklanan güçlükleri deneyimlemelerini istememektedirler. Bu nedenle engelli kadınlar, engel durumlarından kaynaklı olarak annelik kararını verme sürecinde çocuğun engelli olma ihtimaline ilişkin olarak da birtakım endişeler yaşamaktadırlar. Bennet (2007)'in ifade ettiği gibi, engelli çocuk doğurmak kadınların “kötü anneler” olarak damgalanmalarına sebep olabilmekte ve bu toplumsal yargılanma kadınların kendilerini suçlamalarının da kaynağı olabilmektedir. Bu noktada engelli kadınlar, anne olmaya karar vererek engelli çocuk doğururlarsa bu durumu “bile isteye çocuğun hakkını elinden almak” olarak değerlendirmekte ve annelik kararını verme sürecinde kendilerini suçlayabilmektedirler.

Lappeteläinen (2016), engelli kadınların annelik kararını verebilmeleri için “engelliliğe ilişkin baskın söylemlere karşı çıkmalarını gerektiren faillik gücüne sahip olmaları gerektiğini” ifade etmektedir. Daniels (2020, s. 228) ise, engelli kadınların çocuk sahibi olma kararının sağlamcı ideolojiyle inşa edilen toplumsal dünyayı değiştirmenin bir adımı olduğunu ifade etmektedir. Görüldüğü gibi,

araştırmaya katılan engelli kadınlar da anne olma kararını verirken karşı karşıya kaldıkları toplumsal baskılarla mücadele ederek ve bu baskıları müzakere ederek anne olma kararını vermişlerdir. Böylelikle engelli kadınlar, anne olmak için toplumsal ve kültürel açıdan “uygun olmayan” kadınlar oldukları inancını yansıtan baskın söylemlere karşı kendilerini “anne” olarak konumlandırmışlardır.

4.1.2.2. Anne Olma Kararına Sosyal Çevrenin Tepkileri

Hâkim annelik ideolojisine göre annelik, kadınların psikolojik bütünlüğü ve mutluluğu için gerekli olarak görüldüğünden kadın özneliğinin doğal bir parçası olarak empoze edilerek anne olan kadınların ayrıcalıklı bir kimliğe sahip oldukları kabul edilmektedir (Loftus ve Andriot, 2012). Annelik bir nevi kadının “tamamlanmışlığı” sembolüdür (Gittins, 2012, s. 109). Bu sebeple annelik haberi, kadınların sosyal çevreleri tarafından büyük bir mutlulukla karşılanmaktadır. Buna karşın Jacobson ve Finger (2007), engelli kadınların annelik haberinin sosyal çevreleri tarafından dikkatle incelendiğini ve üstü kapalı olarak kınandığını ifade etmektedir. Dolayısıyla sosyal çevreleri için engelli kadınların anne olma kararı “doğal” ve “özel” bir olay olarak karşılanmamaktadır. Anne olma kararını verme ve hamilelik sürecinde engelli kadınlar, mutluluk ve sevinç gibi tepkiler yerine ikircikli tepkilerle karşılaşmaktadırlar.

“Yani her türlü tepkiyi gördük ama tabi ki gören bi annenin çocuğunun olacağını paylaştığı gibi ‘Ya ne kadar güzel, çok sevindik, hayırlı olsun, güle güle büyütün’ bilmemne tarzı şeyleri çok daha az duyuyosunuz etraftan. Daha çok ‘Aa öyle mi, aa hayırlı olsun’ tarzı böyle daha şey. Ya da ‘Hee, yaa, bi daha düşünseydiniz keşke’ falan” (Kayın, 41, Görme engelli).

“Nasıl bakacaksın çocuğa, nasıl taşıyacaksın, bakabilir misin, yarın öbür gün bu çocuğun hastanesi var, okulu var’... Yani bu şekilde söyleyenler oldu. Bilakis ondan daha fazla, kat kat fazla ‘Sen bu işin üstesinden gelirsın’ diyenler de oldu” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

“Ne gibi durumlarla karşılaştım... Tabi ki herkes çok sevindi. Eşim olsun, ailem olsun ya da yakın çevrem, arkadaşlarım olsun... Ama... Dediğim gibi zaman zaman diyolardı ‘Sen rahatsızsın’, ‘Masada kalırsın’, ‘Bu çocuğu nasıl doğuracaksın’, ‘Nasıl yapabileceksin?’... ‘Olacak mı, olmayacak mı’... En çok da benim için endişelendiler açıkçası. Çok endişelendiler” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Engelli kadınların anne olmaları sosyal çevreleri için bir mutluluk kaynağı olmanın yanı sıra aynı zamanda çeşitli soru işaretlerinin ve endişelerin de kaynağıdır.

Prilleltensky (2003), bu endişenin kaynağının genellikle, ailelerin çocuklarının yaşamlarının engellilik sebebiyle halihazırda zor olduğunu ve onların çocuk sahibi olmak gibi yeni bir sorumluluğa “uygun” olmadıklarını düşünmeleri olduğunu belirtmektedir. Sağlamcı toplumlarda engelli bireylere ilişkin toplumsal inanç, engelli bireylerin bağımsız biçimde bir yaşam süremeyeceği ve sosyal rollerini gerektiği gibi yerine getiremeyeceği yönündedir. Bu toplumsal inanç, engelliliğin çeşitli sosyal rollerde algılanma biçimi üzerinde önemli bir role sahiptir (Parchomiuk, 2014; Burcu, 2020, s. 88-89). Bu çerçevede toplumda engelli kadınların öz-bakımlarını tek başına gerçekleştiremeyeceği, günlük aktivitelerini bağımsız olarak yapamayacakları, herhangi bir sorumluluğu üstlenirken mutlaka bir başkasının yardımına ihtiyaç duyacakları gibi yaygın bir önyargı bulunmakta, bu önyargı doğrultusunda engelli kadınlar, anne olduklarını sosyal çevreleriyle paylaştıklarında bakım sorumluluğunu üstlenme yeterliliklerine ilişkin endişelerle karşılaşmaktadırlar.

Aynı zamanda Kestane'nin de ifade ettiği gibi, engelli kadının fiziksel sağlığının hamilelikten etkilenip etkilenmeyeceği, doğumun başarılı bir şekilde gerçekleşip gerçekleşmeyeceği gibi konular da ailelerin endişe kaynakları arasında yer almaktadır.

Engelli kadınlar, anne olma konusunda bakım verme yeterliliği üzerinden toplumsal damgalanma ve yargılanma ile karşı karşıya kalmalarına karşın, çocuklar aynı zamanda toplum tarafından engelli anneler için bir kaynak olarak görülebilmektedir (Tefera vd., 2017).

“Bi tarafıyla da bize bakmaları için doğurmamız gerektiğini de söylüyorlar. ‘Size yardım eder’, ‘Göz olur’, ‘Size bakar’... İşte mesela evlendiğin zaman ilk bu sorular geliyor. ‘Çocuk ne zaman yapıcaksın?’ Hele de annen baban hayattaysa, yanında birileri de varsa, ‘Bak hemen yap hazır annen baban hayattayken’. ‘Bakılsın, büyüsün, ortaya çıksın, o da size bakar’ modundalar” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

“Ya da engelli kadın çocuk sahibi olmalı ki, o çocuk büyüdüğü zaman annesine babasına sahip çıksın bakış açısı var. Bu da çok hastalıklı bi bakış açısı. [...]. Çok sevinenler de oldu, benim eşim de kör bu arada, çok mutlu olanlar da oldu hani ‘Aa, iyi ki olmuş, ne güzel’ diyip hakkaten bizim gibi sevinenler, sadece çocuk sahibi olduğumuz için ve bu duyguyu yaşıyacağımız için sevinenler de oldu. ‘Aa iyi olmuş ya, büyüyünce size bakar sahip çıkar’ diyenler de oldu” (Kayın, 41, Görme engelli).

Engelli kadınlara ilişkin “bağımlı” ve “bakıma muhtaç” şeklindeki toplumsal inşa, çocuğa, kadının bakım sorumluluğunu üstlenecek bireyler olarak anlam yüklemekte ve bu çerçevede kadının anne olması ancak çocuğun ilerde kadına bakma potansiyeli bulunması koşuluyla desteklenebilmektedir.

Burada dikkate değer olan bir diğer nokta da sosyal çevrenin çocuğun cinsiyetine ilişkin değerlendirmeleridir.

“İlk çocuğun kız olduğunu söylediğimizde kaynanam kabullenmedi. “Erkektir ya” falan diyordu. Kız olduğunu öğrenince yüzü düştü. Ben “Sağlıklı olsun yeter” dedim. O zaman da ikincisi inşallah erkek olur dedi. Erkek olacağını öğrenince o an çok ilgilendiler, çok üstüne düştüler” (Söğüt, 38, İşitme ve konuşma engelli).

Kandiyoti (2015, s.87)’nin belirttiği gibi ataerkil toplumlarda kadının erkek çocuk doğurması, kız çocuk doğurmasından daha değerli görülme ve kadını daha yüksek bir sosyal statüye yerleştirmektedir. Buna karşın engelli kadınlar, yine ataerkil toplum yapısıyla ilişkili olarak kız çocuğun engelli anne ve babanın bakım sorumluluğunu üstlenebileceği düşüncesiyle bağlantılı olarak kız çocuk doğurmalarına ilişkin bir toplumsal beklentiyle karşılaşabilmektedir.

Engelli kadınlar, anne olacakları haberini sosyal çevreleriyle paylaştıklarında annelik sevincini paylaşan mutluluk tepkisini gölgeleyen endişe ve şaşkınlık gibi tepkilerin yanı sıra, engelli çocuklar doğuracaklarına ilişkin önyargılarla da karşılaşabilmektedir.

“Gayet güzel üstesinden gelceğimizi düşünen güzel tepkiler de geldi. Yalnız şöyle tepkiler de geldi, “Aman çocuğunuz da kör olur mu, görme engeli olur mu? [...]. ‘Bütün tahlillerini yaptın di mi, çocuğun kör olur mu, kör olup olmama durumunu hiç araştırdın mı, genetik testlerini yaptırdın mı, kör olursa sakın ha aman doğurmazsın değil mi?’... Bu tür tepkilerle birebir karşılaştım. Yani şöyle, bebek sahibi olmaya karar veriyosunuz ama bunu doğurup doğurmama konusunda özellikle de sakat doğma ihtimali varsa siz dışındaki herkes karışıyor bu duruma” (Ladin, 42, Görme engelli)

“Etrafta hep negatif yorumlar vardı. ‘İşitme engelli olacak’, ‘İşitme engelli olursa napacaksın?’. [...]. Çok kötü şeyler söylüyorlardı özellikle bebeğin işitme engelli olduğunu öğrendikten sonra. ‘Bebek duymuyor mu?’, ‘Konuşmuyor mu?’, ‘Konuşmazsa nasıl olacak? Nasıl anlatacak?’, ‘Kapının zilini nasıl çalacak?’... [...]. Eşimin ailesi çok negatifti, destek de olmuyorlardı, onlar duyuyorlardı. Çocuk yapmamamı bile söylediler” (Akçaağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli)

“En basitinden şunu söylüyüm size, ben çocuk yapmaya karar verip hamile olduğumu öğrendiğimde hani insan bu şeyleri paylaşmak istiyo birileriyle

hani o sevincini, coşkusunu... Direkt insanlardan şu geldi 'Aa, neden tüp bebek yaptırmadınız?' falan oldu. Ben şaşırıdım... 'Ne alaka Allah Allah' dedim neden tüp bebek. [...]. Ya işte 'Sağlam genleri kullanırlardı, çocuğunuz engelli olmazdı' bakış açısı geliyor" (Kayın, 41, Görme engelli).

Engelli kadınlar hamilelik haberini sosyal çevreleriyle paylaştıklarında sosyal çevrenin ilgilendiği ilk konu çocuğun engelli olup olmadığı olmakta, bu süreçte sosyal çevre, çocuğun engel durumunu belirten tıbbi kontrollerin yapılıp yapılmadığını sorgulamakta, kadınların engelli çocuklar doğurma "riski" bulunduğu için hamileliği sonlandırmaları ve anne olmamaları gerektiği düşüncesini kadınlara dayatabilmektedir.

Anne olma kararını sosyal çevreyle paylaşma sürecinde engelli kadınların engelli çocuklar doğuracakları üzerinden karşılaştıkları baskılar, engelliliğe ilişkin toplumsal inşa ve sağlamlılık ideolojisiyle yakından ilişkilidir. Çünkü sağlamlı ideolojilere sahip toplumlarda engelli bireyler "değersiz" görülmekte, bu nedenle Hadfield (2014, s. 37-38)'in de belirttiği gibi engelli kadınların "değersiz" ve "istenmeyen" bedenlerin yeniden üretiminden sorumlu oldukları düşünüldüğünden anne olmaları önyargıyla karşılanabilmektedir. Konuya ilişkin olarak Frederick (2017), anneliğin "normallik projesi" olarak anlamlandırılmasından bahsetmektedir. Bu çerçevede toplumun bu "normallik" beklentisi ve kadınları "normalliği yeniden üreten" olarak konumlandırma baskısı, kadının anne olma kararını bağımsız bir biçimde verme özerkliğine müdahaleyi normalleştiren bir bakış açısıyla sonuçlanabilmektedir.

"Bir kere daha teste gittik, hamile olduğumu tekrar doğruladık. İki kere gebelik testi yaptırdık. Sonra bebeğin engel durumuyla ilgili üçlü tarama testi yapıldı üç aylıkken. Üç aylığa kadar bir sır olarak kaldı bu bebek. Testin sonucunda bebeğin gayet sağlıklı olduğunu öğrendiğimizde aileme ve eşime söyledim. [...]. Ben haber verdiğimde bebek 4 aylıktı" (Çınar, 53, İştme ve konuşma engelli)

Kimi zaman ise engelli kadınların engelli çocuklar doğuracaklarına ilişkin yaşadıkları bu suçlanma durumu kadınların, hamileliklerinin ilk dönemlerinde hamileliklerini sosyal çevrelerinden saklamalarına sebep olabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında "engelli çocuk doğurmama" baskısı, engelli kadınlar için önemli bir baskı kaynağıdır.

Görüntüleme tekniklerinin gelişmesi ve engel durumunun hamilelik döneminde öğrenilebilmesinin mümkün hale gelmesi, kadının “doğurma” ve “doğurmama” üzerinden seçim hakkı çerçevesinde yaşadığı baskıları artırmaktadır.

“Mesela bebeğin işitme engelli olduğunu öğrendikten sonra çevrem çok ‘Ah, vah’ etti. Sürekli anlatıyordum insanlara ‘Vah değil, sağlığı var diyeceksiniz’ diye. Çok kötü şeyler söylüyorlardı özellikle bebeğin işitme engelli olduğunu öğrendikten sonra. Bana çok kötü geliyordu. Ben iyiydim ama biriyle görüşünce kötü oluyordum. ‘Ailen duymuyor mu?’, ‘Bebek duymuyor mu?’, ‘Konuşmuyor mu?’, ‘Konuşmazsa nasıl olacak? Nasıl anlatacak?’, ‘Kapının zilini nasıl çalacak?’” [...]. Çocuk olmadan önce olmasını çok desteklemiyorlardı yine işitme engelli olur veya farklı bir engeli olur diye. Olduktan sonra da işitme engelli olduğunu duyunca çok fazla negatif şeyler söylediler. Bakımıyla ilgili de hiç destek olmadılar. (Akçağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli).

Tekindal (2015, s. 140)’ın da belirttiği gibi “engelli çocuk doğurma” durumu kadının sosyal çevresi tarafından suçlanmasına sebep olabilmekte, kimi zaman bu suçlanma yalnızlaşma ile sonuçlanabilmektedir. Akçağaç’ın ifadelerinden görülebileceği gibi, anne olma kararını verme sürecinde “normallik” beklentisi üzerinden şekillenen sosyal baskılar sonrasında kadının çocuğun engelli olduğunu öğrenmesine “rağmen” çocuğu doğurma kararını sürdürmesi, sosyal çevre tarafından kadına yöneltilen yeni baskılara kapı aralamaktadır. İlerleyen süreçlerde kadınlar, aileleri tarafından engelli bir çocuk doğurdukları için suçlanabilmekte, bu suçlanma ailelerin destek eksikliği ile görünür kılınabilmektedir.

Kimi durumlarda ise kadınlar, anne olacakları haberini sosyal çevreleriyle paylaştıklarında herhangi bir yargılanma, damgalanma ya da önyargılı tutumla karşılaşmayabilmektedirler.

“Eee şöyle de bi şey var fazla topluma maruz kalmadım. Çok memnunum bu anlamda. Çünkü benim ordaki 3-5 arkadaşım benim gibi doktora yapan ve zaten benimle arkadaş olma durumunda olduğu için hani engellilik anlamında da böyle çok önyargıları olan insanlar değillerdi. O yüzden hani çok normal karşılandı. ‘Ya sen niye çocuk yapıyorsun?’ falan gibi değil işte hani eee... Klasik, birinin hamile olduğunu duyunca sevinilir ne biliyim hani ee... Birlikte bi şeyler planlanır, düşünülür, konuşulur... Gayet o anlamda öyle bi hamilelik geçirdim” (Kökner, 36, Görme engelli).

Kökner, anne olma sürecinde herhangi bir olumsuz tepkiye maruz kalmadığını ifade etmiş ve bu durumu, hamilelik süresince çok fazla kamusal alanlarda

bulunmamasına, çevresindeki az sayıda arkadaşının da eğitim düzeyinin yüksek olmasına ve engelliliğe ilişkin önyargılarının olmamasına bağlamaktadır.

Görüldüğü gibi engelli kadınlar, anne olma kararını sosyal çevreleri ile paylaştıklarında annelik ideolojisi ve sağlamlılık ideolojisinin kesişiminde bakım verme yeterliliği ve engelli çocuk doğurma ihtimali üzerinden maruz bırakıldıkları çeşitli baskılarla mücadele etmektedir.

4.1.2.3. Annelik Duygusuyla İnşa Edilen Annelik Kimliği

Annelik biyolojik, psikolojik, sosyal, çevresel ve politik faktörlerin matrisinden oluşan karmaşık bir durum ve dönüşümdür (Chodorow, 1978). Dolayısıyla anneliğe geçiş süreci, yalnızca fiziksel bir değişim olarak deneyimlenmemekte, aynı zamanda kadının değişen duygularını ve algılarını da içermektedir. Bu süreçte kadınların deneyimleri, bu deneyimler karşısındaki konumlanma biçimleri, deneyimlerini anlamlandırma biçimleri, duyguları ve düşünceleri baskın anlatılar tarafından şekillendirilmektedir (Miller, 2010, s. 55).

Annelikle birlikte kadınlar, özerkliklerinin, fiziksel görünümünün, cinselliklerinin, mesleki konumlarının vb. anne olmadan öncesine göre nasıl değiştiğini baskın anlatılar çerçevesinde yorumlamaktadırlar (Nicolson, 1999; akt. Laney vd. 2015). Bu yönüyle anneliğe geçiş, kadının kimliğinin ve benliğinin müzakere edildiği, değiştiği, yeniden yapılandırıldığı ve dönüştüğü bir süreci kapsamaktadır (Laney vd., 2015; Lawler vd., 2015).

Anneliğe geçiş sürecinde yaşanan bu psikolojik değişimler, kadının bireysel özelliklerinden, bakış açısı ve inançlarından, sosyo-ekonomik konumundan, anneliğe yönelik hazırlığı ve bilgisinden, psikolojisinden etkilenmektedir. Dolayısıyla bu, anne olma deneyiminin, kadının içinde yaşadığı sosyal bağlam içinde ele alınması gerektiği anlamına gelmektedir (Mercer, 2004). Bu açıdan düşünüldüğünde, engelli kadınlar bu psikolojik süreçten geçerken, anneliğe ilişkin duyguları ve benliklerine ilişkin değişimleri engellilikleri çerçevesinde değerlendirerek deneyimlemektedirler. Bu bağlamda engelli kadınların anne olduktan sonraki hisleri ve kimliksel dönüşümleri, anneliğe ilişkin sosyal ve

kültürel bakış açısına ek olarak engelliliğe ilişkin sosyal ve kültürel bakış açısı ile de inşa edilmektedir.

Lawler vd. (2015)'nin farklı engel türlerine sahip engelli kadınlarla, annelikle birlikte benliğin yeniden yapılandırılmasına ilişkin gerçekleştirdiği çalışmada, engelli kadınlarda annelikle birlikte kimliğin yeniden yapılandırılmasının üç aşamada gerçekleştiği bulunmuştur: Benlik duygusuna sahip olmak, bir anne olarak benliği anlamlandırmak ve bir anne olarak benliği yeniden biçimlendirmek. Bu çalışmaya göre ilk aşamada benlik duygusuna sahip olma, baskın söylemlerle şekillenen ve sosyal etkileşimler yoluyla yaşanan deneyimler aracılığıyla belirlenmektedir. İkinci aşamada bebeğin doğumuyla birlikte kadınlar anneliği benlikleriyle bütünleştirmeye ve anlamlandırmaya çabalamaktadır. Üçüncü aşamada ise bir anne olarak benliklerini anlamlandıran engelli kadınlar, karmaşık fiziksel, bilişsel, davranışsal ve duygusal değişiklikler yoluyla benliklerini yeniden yapılandırmaktadır. Bu aşamada engelli kadınlar, anne olmadan önce benliklerinin annelikle bağdaşmayan yönlerini geride bırakmaktadırlar. Bu aşama bir yandan hâkim standartlara uyma mücadelesinden vazgeçmekle ilişkili bir teslimiyet duygusuyla karakterize edilirken, diğer yandan anne olan engelli kadınlar aynı zamanda güçlü bir gurur duygusu, daha istikrarlı bir benlik saygısı ve daha güçlü bir aidiyet duygusu geliştirebilmektedirler.

Doğumla birlikte kadın yeni rol ve sorumluluklarla karşı karşıya kaldığından ve ataerkil toplumlarda bu rol ve sorumlulukların tamamının kadınlar tarafından üstlenilmesi beklendiğinden, bu süreçte engelli kadınlar kaygı ve endişe gibi duygular deneyimleyebilmektedirler.

“Hani çocuğa bakamayacağım, bi de her şey yeni hiçbi şey bilmiyorsun. İnsana çok şey geliyor ya, kafanda dönüp duruyo. İşte bu çocuğa kim bakacak, işe başlayacağım kim bakacak. [...]. O zaman kafamda dönüp duruyo kim bakacak acaba çocuğa, işe başlayacağım, nolacak, eyvah... [...]. Ondan sonra işte altını değiştirmeyi bilmiyosun onu öğrenmen lazım, temizliğini öğrenmen lazım” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

“Ondan sonra da bakımında çok zorlandım. Bezi nasıl takılır, sırtı nasıl ovuşturulur... Bunların hiçbirini bilmiyordum. [...]. Doktorlar gösterdi, ‘Böyle yapacaksın, şurana koyacaksın’ gibisinden. O dönem bir pişmanlık duydum, ‘Keşke doğurmasaydım’ dedim. ‘Keşke hiç çocuğum olmasaydı’, ‘Galiba ben yapamıyorum’ dedim” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

“Bebek doğunca hani ‘Ben yeterli bi anne miyim?’, ‘Yetiyo muyum acaba?’ gibi asıl doğunca psikolojik olarak kendinizi yetersiz hissediyosunuz. Doğduktan sonra psikolojiniz birazcık bozuluyor” (Meşe, 42, Görme engelli).

“Çok büyük sorumluluk aldığımı fark ettim. Hani anne olduktan sonra acaba yetebilcek miyim? Ben nasıl bi anne olurum? Yani nasıl sağlıklı bi şekilde büyütürüm? Ona psikolojik olarak destek olmak gerekiyor. Hani giyiminde, bakımını üstlenmek gerekiyor. Her türlü her şey. Zaten diyodum ‘Ben kendim zor giyiniyorum onu nasıl giydiricem?’ dediğim çok olmuştur” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Annelik kimliği geliştirme süreci, kadınların nasıl annelik yapmaları gerektiğine inandıklarına dair içselleştirilmiş idealleri annelik pratikleriyle bütünleştirme çabalarını içermektedir (Choi vd., 2005). Araştırmaya katılan kadınların ifade ettikleri deneyimlerine bakıldığında anne olduktan sonra hissettikleri duyguların “doğru”, “yeterli” ve “iyi” annelik yapma biçimleri hakkındaki baskın söylemlerle şekillendiği görülmektedir. Bu noktada kadınlar, anneliğe geçiş sürecinde, çocukluklarından itibaren sosyal etkileşimler yoluyla baskın engellilik söylemi çerçevesinde inşa edilen kimliklerini annelik kimlikleriyle bütünleştirmeye çalışmakta, kendi ihtiyaçlarıyla çocuklarının ihtiyaç ve taleplerini dengelemeye çabalamaktadırlar. İdeal anneliğin gerekliliği olarak görülen bu talepler, özellikle mevcut kaynakların ve desteklerin eksikliği göz önüne alındığında daha karmaşık hale gelebilmektedir. Bu aşamada toplumsal olarak belirlenen ideallere ulaşamadığını düşünmek, kadınların yetersizlik duygusu hissetmelerine sebep olabilmektedir.

Bu noktada Javadifar vd. (2013), doğum sonrasında edinilen bu yeni rol bağlamında kadının kendini hazırlıksız hissetmesi, durumu kontrol etme konusunda yetersiz hissetmesi, tamamlanmayan annelik hissi ve sosyal çevreyle ilişkilerinin istikrarsızlığı gibi durumların kadının benliğine ilişkin algısını bozabilen etmenler olduğunu ifade etmiştir. Araştırmaya katılan engelli kadınlar bağlamında değerlendirildiğinde bu hazırlıksız hissetme deneyiminin farklı kaynakları bulunmaktadır.

“ ‘Karnı mı ağrıyor, ağlıyor mu, niye ağlıyor?’... Çok zor gibi geldi. Bir şeyi vardı ama anlamıyor gibiydim sanki. Çok korkuyordum. Eltim sürekli yanımda oluyordu. Onun iki tane çocuğu var, o biliyor, bana destek oluyor, yanımda oluyordu. Biraz onunla öğrendim gibi oldu çocuk bakmayı. O süreçte yanımda birilerinin olması beni rahatlatıyordu. Sanki bakamam, yapamam...

Ateşi niye çıkıyordu bilmiyordum. Sebeplerini anlayamıyordum. Beni biraz korkutuyordu” (Sekoya, 31, İşitme ve konuşma engelli).

“Öğrenince başta biraz gerildim. Nasıl yapacağım, nasıl yetiştireceğim diye. Kendime pek güvenmedim. Sonra eşimle konuştum, anlattım. Eşim de ‘Korkma, beraber her şeyi yapabiliriz, yanındayım’ dedi. Çok destek oldu. Eşim de o şekilde destek olunca biraz daha rahatladım” (Akçağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli).

Anneliğin ilk dönemleri bütün kadınlar için bebeğin gereksinimlerini anlayabilme ve bu gereksinimleri karşılayabilme çabalarını içermektedir. İşitme engelli kadınlar için ise işitme yetisinin kaybına bağlı olarak şekillenen bebekle iletişim eksikliği, kadınların bebeğin gereksinimlerini anlayabilmeleri için güçlükler ortaya çıkarabilmektedir. Buna karşın doğum sonrası süreçte bu kadınların sosyal çevrelerinde bebeğin bakımına destek olacak kişilerin bulunması kadınları rahatlatmakta, endişelerini hafifletmektedir. Bu yönüyle, süreç içerisinde kadınların etkili sosyal destek mekanizmalarının bulunması koruyucu bir faktör olmuştur.

Çalışmaya katılan engelli kadınlardan bazıları için de annelik; mutluluk, yetkinlik ve başarı gibi olumlu duyguların kaynağı olmuştur. Lawler vd. (2015), engelli kadınların anne olduktan sonra hissettikleri olumlu duyguların, kadınların yeni bir benlik inşa etmelerine katkı sağladığını ifade etmektedir. Bu çerçevede araştırmaya katılan engelli kadınların da annelikle birlikte benliklerinin çeşitli yönlerini yeniden yapılandırdıkları görülmektedir.

Çocukluk dönemlerinden itibaren annelik rolünden dışlanan engelli kadınlar, anne olduklarında bu durumu yeterliliklerinin bir kanıtı olarak görebilmekte, bu doğrultuda da anneliği bir mucize olarak kavramsallaştırabilmektedirler.

“Ben baya bi kabullenemedim. Yani kabullenemedim derken inanamadım bi çocuğum olduğuna. Ya dedim ‘Bu benim mi yani?’. ‘Ben mi doğurdum?’. Durup durup seni ben doğurdum diye severdim. (Gülüyor). [...]. Ben bu halde onu doğurabildim diye mutlu oldum. (Gülüyor). [...]. Annelik gerçekten tarif edilemeyen bi duygu. Gökyüzünü avuçlamak gibi bi şey ya. Çok çok güzel bi duygu. Tarifi olmayan bi duygu. İyi ki de anne olmuşum diyorum. Ya ben oğluma hep mucizem demişimdir. Çünkü olmcağını düşündüğüm için” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

“Annelik mükemmel bi şey. Bence herkesin, her kadının mutlaka tatması gereken bir duygu. Yani sizi kayıtsız şartsız, hiçbir şekilde yargılamayan bir canlı var ve sizi o şekilde seviyor. [...]. Yani şöyle söyleyebilirim, çok yoruluyorum, eve geliyorum onun bi gülüşü bana sarılması benim bütün

yorgunluğumu alıyo. [...]. Ve sana muhtaç, senin gözlerinin içine bakıyo, doyurmanı bekliyo, altının temizlenmesini bekliyo. Çok güzeldi, gerçekten çok güzeldi” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

“O muhteşem bi şeydi. Çünkü hem çok yoğun bi sevinç, mutluluk hissediyosunuz. Hem aynı zamanda bi insanın sorumluluğunu üstlenmiş olma duygusu geliyor size. Yani her ikisini birden hissediyosunuz ama gerçekten o tarif edilemez bi mutluluktan yani çok... Çok özel bi duyguydu o. Hani çok böyle kelimelerle anlatamıcağım bi duyguydu gerçekten çok güzel bi duyguydu. Yani hem sorumluluk hem o mutluluk... Kucağınızda size ait bi canlıyı tutuyo olma hissi... Çok bambaşka ve çok nası diyim çok yüce bi duygu” (Kayın, 41, Görme engelli).

Çocuk sahibi olmak ve bir çocuğun bakımını üstlenecek olmak, engelli kadınların kendilerini engellilik söylemi dışında bir söylem içerisinde, annelik söylemi içerisinde konumlandırmalarını sağlamıştır (Grue ve Laerum, 2002). Dolayısıyla annelikle birlikte engelli kadınlar da kendilerini “başkalarına bağımlı” değil; “başkalarından sorumlu” kadınlar olarak tanımlamaya başlamışlardır. Bakım vermeye muktedir kişiler olma hissi, engelli kadınların anne olduktan sonra hissettikleri bu mutluluk duygusunun kaynağını oluşturmaktadır. Ayrıca kadınlar, deneyimledikleri mutluluk duygusunun annelikle birlikte gelen yoğun sorumluluğun getirdiği kaygıdan daha baskın olduğunu ifade etmişlerdir. Bununla beraber annelikle birlikte kadınlar koruma, kabul, bağlılık ve aidiyet gibi duygular deneyimlemektedirler. Lawler vd. (2015), bu aidiyet duygusunun engelli kadınlara bir amaç sağladığını ve böylelikle yeni benlik anlayışının gelişmesinde etkili olduğunu ifade etmiştir. Buradan aynı zamanda kadınların, bu yoğun kaygı ve endişe duygusu çerçevesinde geliştirdikleri annelik kimliği yerine, süreç içerisinde anneliği olumlu bir deneyim olarak gördükleri ve anneliği kadınlık kimlikleriyle bütünleştirdikleri yeni bir benlik duygusu oluşturdukları anlaşılmaktadır.

“Harika bi şey. Hayatta yaptığım en güzel şey. Yani dediğim gibi hiç hayalim olmadığı için çok uzaktı. Benim için çok ayrı bi özgüven. Varlığı özgüven oldu yani. Ondan sonra mesela daha iyi basıyorum yere. Daha çok sorumluluklarım var” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

Bununla birlikte annelik, Akasya'nın da ifade ettiği gibi, kadınlar için özgüven duygusunun da kaynağı olmuştur. Engelli kadınların anneliğe ilişkin düşünce ve hisleri anne olmadan önce kendi yetenekleri hakkında nasıl düşündükleri ve sosyal çevrenin onların neleri başarabilecekleri hakkında ne düşüneceğinden etkilenebilmektedir. Bu bağlamda engelli kadınlar anne olduklarında, sosyal

çevrelerinin ve kendilerinin düşündüklerinden daha yetenekli olduklarını düşündüklerinde özgüven duyguları gelişmiştir. Tarasoff (2018), bu özgüven duygusunun baş etme kapasitesini artırma üzerinde de etkili olduğunu ifade etmektedir.

Grue ve Laerum (2002), anne olma deneyiminin sosyal etkileşimlerde dikkatin kadınların engel durumlarından uzaklaşmasını sağladığını ifade etmiştir. Bu noktada kadınlar için bir bebeğe bakım veriyor olmanın getirdiği sorumluluk ve yeterlilik duyguları değer kazanmaktadır.

“Geçen gün en son mesela pazara gittik. Harikaydı yani. Mesela benim tanıdıklarım ya da benim ailemden dolayı tanıştığım kadınlar vesaire çok güzel bakıyolar. Çok duygulu bakıyolar yani bunu hissedebiliyorum fazla söze gerek yok. Anlaşılyo” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Yani şimdi herkes gıptayla bakıyo. [...]. Bir fidan yetiştirmek. Bir insanı topluma kazandırmak. Yani insan her şeyi yetiştirir ama insan yetiştirmek, insan gibi insan yetiştirmek en doğal ve en güzel bence. Dünyadaki en güzel şey bence. [...]. Hele şunu anlatım. Ay var ya, okuluna başladı. O İstiklal Marşı'nda, oğlumun okula gitmesi... ‘Benim de bi çocuğum var, okula başladı’. O duyguyu ben hiç anlatamam. Anlatamam. [...]. O duygu çok farklı bi şey” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

“Harika bi şey yani bunu anlatamam ki. Çok farklı. Yani düşünsenize şey gibi bi şey bu. Hayata ne kadar ne verdiğinizden öte, ben mesela 31 yaşındaydım anne olduğumda. 31 yıl boyunca dedim ki hayata evet bi’çok şey katmışımdır ya da katamamışım ama en iyi verdiğim şey kızımı galiba. Çok heyecanlıydım mesela aşırı heyecanlıydım. O tekrar bi birey olacak sonuçta. Hamur gibi düşünsenize siz hangi şekli verirseniz o şekle gelicek” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

Sosyal etkileşimlerde engelli kadınlar olarak değil anneler olarak tanınmak, çocuklarına mümkün olduğunca özerk bir şekilde bakabilmek, dolayısıyla “bağımlı” olarak damgalanan kimliklerini reddederek bir bireyin bakımını üstlenebildiklerini göstermek engelli kadınlar için başka bir mutluluk ve tatmin kaynağını oluşturmaktadır. Akasya, bu dünyaya kattığı en önemli şeyin çocuğu olduğunu düşündüğünü ifade etmektedir. Bu bağlamda anne olmanın, engelli kadınlar için başarı duygusunun da kaynağı olabildiği görülmektedir.

4.1.2.4. Anneden Farklı Bir Annelik Pratiği Geliştirme

Kadınların anneleriyle ilgili yaşam deneyimleri, kendi annelik pratiklerini ve annelik deneyimlerini şekillendirmektedir (Bora ve Üstün, 2005). Bu sebeple

kadınların anneleriyle kurdukları ilişkilerin nasıl olduğunu anlamak, öznel annelik deneyimlerinin nasıl kurulduğunu anlamak için önemlidir. Analiz bölümünde yer alan bu alt temada kadınların şu anki annelik deneyimleri ele alınmaktadır. Buna karşın, engelli kadınların kendi çocuklarıyla kurdukları ilişkilerin ve dolayısıyla annelik deneyimlerinin, kendi anneleriyle kurdukları ilişkilerin izlerini taşıyor olabileceği düşünüldüğünden, bu kategoride geçmiş deneyimlere de yer verilmesine gerek duyulmuştur. Ayrıca kadınların kendi anneleriyle yaşadıkları deneyimler, bugünkü annelik deneyimlerinin nasıl dönüştüğünün anlaşılmasında da önemlidir.

Chodorow (1978, s. 204), anne-çocuk ilişkisi bağlamında annelik ideolojisinin yeniden üretimini ele aldığı kuramında, kadının annesiyle özdeşleşme yoluyla kurduğu annelik kimliğinin gelişiminin iki aşamada gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bu özdeşleşmenin ilk aşaması kız çocuğu olarak anneyle özdeşleşme, ikinci aşaması ise anne-çocuk ilişkilerinde anneleriyle özdeşleşme olarak tanımlanmaktadır. Chodorow (1978), ikinci aşamada kadınların kendi anneleriyle kurdukları ilişkilerdeki eksik noktalara bağlı kalma eğiliminde olduklarını ve bu eksik noktaları tamamlamak için bilinçsiz bir çaba sarf edebileceklerini belirtmektedir. Buna paralel olarak da araştırmaya katılan kadınların kendi anneleriyle olan ilişkilerinde onaylamadıkları annelik pratiklerini, öznel annelik pratiklerini inşa ederek dönüştürmeye çabaladıkları gözlemlenmiştir.

Araştırmaya katılan kadınlara çocukluk dönemlerinde anneleriyle ilişkileri nasıl olduğu sorulduğunda kadınların küçük bir kısmının anneleriyle ilişkilerini “iyi” olarak tanımladığı görülmektedir.

Annemle de iyiydi, annem sever bizi. Ben annemden açıkçası hiç dayak yediğimizi, bi şey yaptığımızı falan hiç bilmem. E tabi kalabalık bi evde büyüdüğümüz için ister istemez annem de bazen gerilimli, sinirli falan olabiliyordu. Evdekilere falan kızdığı için. Bize de kızdığı olmuştur da ben hiç dayağını falan bilmem annemin. O konuda hani şeyi yok. Severdik birbirimizi yani. Aynı bi anne kız gibi (Ihlamur, 30, Görme engelli).

“Bizim annemle aramızdaki ilişki inanılmaz iyiydi yani iki arkadaş gibi... Böyle iki çok yakın arkadaş gibi çok yakın bi diyalogumuz vardı ve her türlü şeyi ben annemle paylaşabiliyodum çok rahat bi şekilde. O yönden de çok şanslıyım. Çok gerçekten, hayata çok pozitif bakan bi annem vardı ve ilişkilerimiz de çok iyiydi” (Kayın, 41, Görme engelli).

Diğer engelli kadınlar anneleriyle ilişkilerini uzak, mesafeli ilişkiler olarak tanımlamakta; anneleriyle kurdukları ilişkilerde otoritenin hâkim olduğunu ve duygusal paylaşımın sınırlı düzeyde olduğunu ifade etmektedirler. Anneyle kurulan ilişkinin şekillenmesinde ataerkil toplum yapısının izleri görülmektedir.

“Ağız okuyorduk. Çevremizde hiç işitme engelli yoktu, işitme engellilik şimdiki kadar bilinmiyordu. Ağız okuyarak anlaşıyorduk. [...]. Ellerimi kullanmama hiç izin vermiyordu sürekli ağzımı kullanmamı istiyordu. [...]. Hiç normal şeyleri konuşmazdık. Hayattan sohbet etmezdik. Gerekecek konuşmazdık. Annemle mecbur kalmadıkça hiç iletişim kurmuyorduk” (Çınar, 53, İşitme ve konuşma engelli).

“Sadece günümüzdeki annelerdeki gibi karşılıklı konuşma işte daha esnek olma anlamında o kadar değildi. [...]. Annelerimiz genellikle yemeğimizi yedirelim, işte sürekli yemek yapan... Sürekli bizi doyuran, banyomuzu yaptıran... Genelde böyle bi kişiydi” (Servi, 38, Görme engelli).

“Mesela ben ilk erkek arkadaşımın olduğunu babama söyledim, anneme değil. Çünkü annemle ilişkimiz pek iyi değildir. Hani o yüzden öyle çok baskıcı bi kültür, işte ee... Ne biliyim. Ama annem oğlunu her zaman daha çok sever. Nasıl diyim onu da böyle erkek çocuğum, el bebek gül bebek gibi yapmasa da onu çok kayırır yani her anlamda. Hala da öyledir o” (Kökner, 36, Görme engelli).

Engelli kadınların kendi anneleriyle olan ilişkileri hem ataerkil örüntüler üzerinden şekillenirken hem de engelli bir çocuğa bakım verme sorumluluğu üzerinden şekillenmektedir. Tekindal (2015)'in de belirttiği gibi engelli çocuğa sahip olan kadınlar engelliliğin getirdiği bakım yüküyle karşı karşıya kalmaktadırlar ve bu baskı, ataerkil bir toplumda yalnız bakım veren olmanın duygusal yüküyle birleştiğinde daha da derinleşmektedir. Engelli kadınların anneleri, toplumun kendilerine yüklediği bakım sorumluluğunu daha fazla hissedebilmekte ve bu nedenle çocuklarıyla yoğun bir bakım ilişkisi kurabilmektedir. Öte yandan Bora ve Üstün (2005, s. 54), çocuklarıyla ilişkiler açısından annelerin babalardan daha yakın, mesafesiz olduklarını ancak özellikle kız çocukları üzerinde güçlü bir denetim kurduklarını ifade etmektedir. Çünkü anneler, ataerkil toplum yapısının kendilerine öğrettiği katı, koruyucu ve müdahale edici pratikleri kendi anneliklerine aktarmakta ve kız çocukları üzerinde otorite kurmaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında Lonsdale (1990, s.84)'in de belirttiği gibi engelli kadınların kök aile evinde geçirdikleri sürede anneleriyle aralarında kurdukları bakım ilişkisi, kimi zaman iki kadın arasında yoğun bir bağ oluşturabilirken kimi zaman da

çatışmaya neden olabilmektedir. Bunun sonucu olarak engelli kadınların anneleri, ataerkil toplumun onlara yüklediği sorumluluklar çerçevesinde fiziksel bakımı eksiksiz bir şekilde yerine getirirken, diğer taraftan yine ataerkil toplum tarafından kendilerine öğretilen baskıcı pratikler çerçevesinde şefkat içermeyen, katı ve baskıcı ilişkileri sürdürebilmektedirler.

Öte yandan, engelli kadınların anneleriyle kurdukları ilişkilerin anlaşılabilmesinde bir diğer önemli nokta da ataerkil ve sağlamcı bir toplumda “engelli kız çocuk doğurma”nın yarattığı baskılardır.

“Şöyle bi anne-kız gibi olamadık yani öyle diyim. Bi şeyimi böyle paylaşamadım. Annemle böyle konuşamadım. Derdimi anlatamadım. Bi şey söylediğim zaman dayak yiyodum. O yüzden yani susuyodum bi şey diyemiyodum. Hep dayak yediğimiz için. O yüzden böyle aile bağım yok benim öyle pek. [...]. Annem bana nasıl annelik yaptı ben hiç hatırlamıyorum. Nasıl yaptığını hiç hatırlamıyorum yani. Sadece tek hatırladığım şey sürekli dayak yediğim, oydu. Hep dayak yerdim. Bi de bana çok şey yapardı. “Topaaaaal”, “Sakaaaat” diye bağırır kelimeler kullanırdı. Annem bu kelimeyi ama öyle bi kullanırdı ki feryatla kullanırdı hani öyle. Topal, sakat diyip geçmiyordu hani böyle feryat ederdi o kelimeleri kullanarak. [...]. Engelim sürekli başıma vuruluyodu” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

Colker (2015)'in belirttiği gibi, engelli bir çocuk doğurma durumunda, ortaya çıkabilecek tüm güçlüklerden anne sorumlu tutulmaktadır. Bu durumda anneler, çocuklarına yardım etmek için yeterince çaba göstermedikleri düşünülerek ihmalkâr olarak görülebilmektedir. Toplumun engelli çocuk doğuran anneye yönelik bu tutumları, anne üzerinde bir baskı unsuru oluşturarak annenin de kendisini suçlamasına sebep olabilmektedir. Ortaya çıkan bu içsel ve dışsal suçlamalar anne tarafından kimi zaman anne-çocuk ilişkisine yansıtılabilmekte ve anne-çocuk arasında olumsuz ilişki dinamikleri gelişebilmektedir.

Engelli kadınların anneleriyle kurdukları ilişkilerin dinamiklerinin anlaşılabilmesi, kendi annelik pratiklerinin nasıl şekillendiğinin anlaşılması noktasında önemlidir. Konuya ilişkin olarak Steinberg (2005), anneliğin, kadınların anneleriyle olan ilişkilerini yeniden canlandırma veya onarma işlevi görebileceğini belirtmiştir. Albayrak (2019, s. 115)'in ifade ettiği gibi, annelik pratiklerinin şekillenmesi sürecinde kadınların uygulamaları annelerinden öğrendikleri pratiklerle benzer doğrultuda olabileceği yani yeniden canlandırılabilirliği gibi, bu pratikler annenin anneliğinin zıttı yönünde dönüştürülerek de şekillenebilmektedir. Araştırmaya

katılan kadınların anlatıları bu açıdan düşünüldüğünde kadınların, anneleriyle kurdukları ilişkilerdeki olumsuz ilişki pratiklerini sürdürmek yerine bu pratikleri tam tersi yönde dönüştürdükleri gözlemlenmiştir. Dolayısıyla kadınlar, kendi annelik pratiklerini annelerinden farklı biçimlerde inşa etmişlerdir.

“Yani ben daha sıcak bi anne olduğumu düşünüyorum ve umarım kızımın yetişkinliğinde de annemin ilişki tarzını tekrar etmem ve kızımla daha iyi bir ilişkimiz olur. Ya şu anda çok küçük. Çok küçük olduğu için nasıl diyim, paylaşımımız sınırlı. [...]. Ama biraz daha büyüdükten sonra ne biliyim beni problemlerini açabileceği, destek alabileceği biri olarak görmesini isterim. Umarım öyle olur” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Yani annem... Benim hani bi sorunum, derdim olduğu zaman arayıp işte ‘Anne benim şöyle sıkıntım var, böyle sıkıntım var’ diye anlatacağım bi insan değil benim kendi annem ama ben çocuğumun bi sıkıntısı bi derdi olduğu zaman önce beni aramasını isterim. [...]. Çünkü çocuk size bi şey anlattığı zaman, ‘Ben sana bunu yapma demiştim zaten’, ‘Ben zaten böyle olacağını biliyordum’ gibi cümleler kurmamak gerekiyor çocuğa. [...]. Benim annem öyleydi. Bi sıkıntınız olduğu zaman, aradığınız zaman anlattığınıza pişman olursunuz yani. O yüzden ben böyle bi anne olmak istemiyorum kesinlikle” (Ardıç, 35, Görme engelli).

“Yani ilgileniyorum, seviyorum, konuşuyorum, ne biliyim hani. Yapmadığım şey hani dışarı çıkartamıyorum, gezdiremiyorum o kadar. Ama hani beraber oturup oynuyoruz. Derslerine fazla da ilgilenemiyorum kızımın mesela. Ben çünkü bilmiyorum. Öyle diyim yani. Bilmediğim şeyi de yapamam. [...]. Temizliyorum, yıkıyorum, konuşuyom, muhabbet ediyoz beraber hamur açıyoruz beraber şarkılar söylüyoruz kızımın hani. [...]. O işte başka aklıma bir şey gelmiyor. Fazla da çok iyiyim diyemem çünkü bilmiyorum. Bildiğim kadarıyla bu kadar yapabiliyorum. Çok hani iyiyim falan diyemem yani” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

Kadınlar, anneleriyle kurdukları ilişkilerde annelerinin sevgilerini belli etmeyen, duygusal açıdan paylaşımı sınırlı olan, katı, mesafeli ve soğuk kişiler olarak tanımlamalarına karşılık annelerinin kendileriyle kurdukları ilişkilerdeki olumsuz ilişki pratiklerini dönüştürmeyi hedeflemektedirler. Bu çerçevede kadınlar çocuklarıyla daha sıcak, yakın ilişkiler kurmaya, fiziksel ve duygusal paylaşımlarını artırmaya çalışarak annelerinden gördükleri ilişki pratiklerini dönüştürmeye çabalamaktadırlar. Bununla birlikte, Gürgen’in anlatılarında görüldüğü gibi aslında kadınlar annelik pratiklerini annelerinin kendileriyle kurdukları mesafeli ve katı ilişkiler çerçevesinde anneliği öğrenmekte, aksi bir annelik pratiğinin nasıl geliştirilebileceğini “bilmediklerini” ifade etmektedirler. Bu bağlamda kadınlar annelerinin uyguladığı annelik pratiklerinden çok da uzaklaşamayarak ancak “elinden geldiği kadar” annelerinden öğrendikleri

pratikleri sürdürmemeye çabalayarak olumsuz ilişki pratiklerini dönüştürmeye çalışmaktadırlar.

“İletişimimiz güzeldi ama annem çok eski kafalıydı. Benim sosyal çevrem çok genişti, sosyalleşiyordum ama onunla bu konuda problem yaşıyorduk. Ama alttan alıyordum, pek bir şey demiyordum. Annem bana hiçbir şey öğretmezdi. [...]. Sürekli ‘Sen yapamazsın, sen geri dur, elini çek’ derdi. Bunun sebebini annemin okumamış olmasına bağlıyorum ama ben okudum sporlar yaptım, yüzmeye gittim, tiyatro oynadım... Çok fazla şey gördüğüm için bence kafa yapım da ister istemez farklı oldu. Çünkü ben bir şey öğrendim kızım da öğrensin isterim. Sürekli okul eğitimiyle ya da dışarıyla, sosyal çevresiyle, gezmesiyle, her şeyiyle ilgileniyorum. Annem benle o kadar ilgilenmezdi” (Akçaağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli).

“Yani annemin tabi bana yaptığı annelik daha müdahale edici, daha böyle kısıtlayıcı, işte onu yapma bunu yapma, oraya gitme buraya gitme... Aman bi şey olursun, ocağı elleme yanarsın, düşersin... gibi çok müdahale edici, aşırı endişeli, kaygılı bir anne. Anneydi benim annem. Tabi ki kendi annelerimizden ve etrafımızdaki başka diğer annelerden gördüğümüz hataları biz yapm... (Susuyor). Bunları hata olarak nitelendiriyorum ben. Yapmamaya çalışıyoruz yani” (Ardıç, 35, Görme engelli).

Kadınların, engelli bir kız çocuğu olarak anneleriyle kurdukları ilişkilerde annelerinin kendilerine karşı aşırı korumacı ve müdahale edici olan ilişki pratiklerini sürdürmek yerine bu pratikleri tam tersi yönde dönüştürdükleri gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda kadınlar anneleriyle kurdukları ilişkilerde hâkim olan koruyucu, baskıcı ve müdahale edici pratikleri hata olarak nitelendirmişler ve bu pratikleri kendi çocuklarıyla kurdukları ilişkilerine aktarmadıklarını ifade etmişlerdir. Bunun yerine kadınlar, annelerinden gördükleri kısıtlayıcı annelik uygulamalarını çocuğa daha fazla özgürlük tanıyan, öğrenme için çocuğa alan açan özgürlükçü annelik pratiklerine dönüştürmüşlerdir.

Görüldüğü gibi, engelli kadınların annelik pratiklerinin nasıl şekillendiğinin anlaşılmasında, anneleriyle kurdukları ilişkinin niteliğinin anlaşılması önemli bir yerde durmaktadır. Bu bağlamda ataerkil toplum yapısı ve bakım üzerinden şekillenen anne-engelli kız çocuğu çatışması doğrultusunda, çocukluk dönemlerinde engelli kadınların anneleriyle ilişkilerinin katı, mesafeli, soğuk, koruyucu, müdahale edici olan ve şefkat gibi duyguları içermeyen bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna karşın engelli kadınlar, anneleriyle kurdukları ilişkilerdeki olumsuz ilişki pratiklerini olumlu pratiklere dönüştürerek öznel annelik deneyimlerini inşa etmişlerdir.

“4.1.2. Kadın Kimliğinin İnşasından Annelik Kimliğinin İnşasına: Anneliğe Dair İlk Deneyimler” alt temasında, çocukluk döneminden ataerkil ve sağlamcı kodlar çerçevesinde engelli kadınlara öğretilen kadınlık pratiklerine karşılık, anneliğe dair ilk deneyimler üzerinden engelli kadınların kendi annelik kimliklerini nasıl inşa ettikleri ele alınmıştır. Engelli kadınların annelik kimliğinin şekillenmesinde hâkim ideolojilerin rolü olduğu ancak engelli kadınların kendi güçlerini ve failliklerini kullanarak baskın söylemler karşısında kendilerini yeniden konumlandıkları anlaşılmaktadır. Engelli kadınların; annelik kararını verme sürecinde maruz kaldıkları baskılara karşılık anne olma kararını alarak, anne olma kararının sosyal çevreye açıklanması sürecinde karşılaştıkları baskılarla mücadele ederek, anne olduktan sonra deneyimledikleri duygular aracılığıyla annelik öncesi inşa edilen benliklerini geride bırakıp öznel annelik kimliklerini inşa ederek ve annelerinden gördükleri olumsuz ilişki pratiklerini olumlu ilişki pratiklerine dönüştürerek hakim söylemlere direndikleri görülmektedir.

4.1.3. Anneliğin İnşası ile Şekillenen Annelik Deneyimi: Çocuk Yetiştirmek

Çocukluk döneminden itibaren “bağımlı” ve “bakıma muhtaç” olarak görülen engelli kadınlar için, söz konusu varsayımların karşısında yer alan “bakım verme” sorumluluğunun gündeme gelmesi ile bu baskılar yeniden üretilmektedir. Bakım sorumluluğunu üstlenme ile beraber, engelli kadınlar üzerinde annelik ideolojisi aracılığıyla oluşturulan ataerkil ve sağlamcı baskı pratiklerinin artırıldığı görülmektedir.

Ataerkil toplumlarda kadınlara annelik rolü çerçevesinde yüklenen belirli görevler bulunmaktadır. Ruddick (1995), anneliğin en temel görevlerini, kadınlara atfedilen besleyicilik özelliği kapsamında “koruma, yetiştirme ve eğitim” olarak tanımlamıştır. Bu rollerin nasıl üstlenileceği ise birtakım kültürel beklentiler aracılığıyla belirlenmektedir. Hays (1996), bu kültürel annelik beklentilerini “yoğun annelik ideolojisi” olarak kavramsallaştırmış olup bu ideoloji çerçevesinde iyi annelik; çocuk merkezli, bakımın fiziksel yönünün yanı sıra duygusal yönünü de içeren, kadının bütün zamanını çocuğuna ayırmasını gerekli kılan kültürel beklentilerle tanımlanmaktadır. Bu çerçevede, çocuğun beslenme ve hijyen gibi

fiziksel ihtiyaçlarının karşılanması, oyun ve olumlu ilişkiler yoluyla duygusal ihtiyaçlarının karşılanması, ahlaki açıdan kabul edilebilir bir birey olarak yetiştirilmesi gibi özel ve kamusal alanda çocukla bağlantılı olarak gerçekleştirilen görevler yalnızca kadının sorumluluğu olarak görülmektedir. Bunun bir sonucu olarak da anneler, bakım yükünden kaynaklanan güçlükleri babalara göre daha derin deneyimlemektedir. Özel ve kamusal alanlarda “annelik sorumluluklarını” gerçekleştirirken engelli kadınlar, gereksinimlerini göz ardı eden toplumsal, kültürel, sosyal düzenlemelerle karşı karşıya kalabilmekte ve çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenirken güçlükler yaşayabilmektedirler.

Daniels (2020, s. 206-207)'ın ifade ettiği gibi “yoğun annelik” kadınların içinde buldukları koşullardan bağımsız olarak, annelik rolünü nasıl üstlendiklerine odaklanmaktadır. Buna karşın daha geniş yapısal koşulların annelik deneyimi üzerindeki etkisi göz ardı edilmekte ve anne olan engelli kadınların anneliği “patolojik” hale getirilmektedir.

Bu sebeplerle bu bölümde araştırmaya katılan engelli kadınların annelik deneyimlerini ele alma yaklaşımım feminist bir bakış açısıyla şekillenmiştir. Bu doğrultuda, engelli kadınların annelik deneyimleri, anneliği dar bir kültürel perspektiften tanımlayarak engelli kadınları dışlayan baskın annelik ideolojisi ve engelli kadınlara yönelik ayrımcılığı meşrulaştıran sağlamlılık ideolojisi çerçevesinde ele alınmıştır.

Tüm bunlardan hareketle bu alt temada engelli kadınların annelik deneyimleri, baskın söylemler ve baskın söylemlerin oluşturduğu ayrımcı pratikler çerçevesinde “bakım sorumluluğu” üzerinden tartışılmıştır.

4.1.3.1. Bakım Yükünün Paylaşımı: Toplumsal Cinsiyet ve Engel Durumuna Göre Şekillenen Roller

Annelikle birlikte evliliğin ataerkil beklentilerine ek olarak kadın, çocuğun bakımını üstlenmekten de sorumlu hale gelmekte, annelikle birlikte kadının sorumlulukları ikiye katlanmaktadır. Bu sebeple, bakım yükünün nasıl paylaşıldığının engelli kadınların annelik deneyimlerinin anlaşılmasında önemli bir nokta olduğu düşünülmektedir.

Kjeldstad ve Lyngstad (2011), eşlerden birinin ya da her ikisinin de engele sahip olduğu çiftler arasında ev içi sorumluluklarının ve bakım sorumluluğunun paylaşımını araştırmışlardır. Araştırmanın sonuçlarına göre kadının ve erkeğin engele sahip olmadığı çiftlerle karşılaştırıldığında; kadının engele sahip olmadığı ancak erkeğin engele sahip olduğu durumda ev içi işbölümünün ve bakım sorumluluğunun paylaşımının daha geleneksel olduğu, kadının engele sahip olduğu ancak erkeğin engele sahip olmadığı durumda ev içi işbölümünün daha az geleneksel ancak bakım sorumluluğunun paylaşımının daha geleneksel olduğu, kadının ve erkeğin engele sahip olduğu durumda ise her ikisinin paylaşımının da daha az geleneksel olduğu ortaya koyulmuştur.

Benzer bir biçimde, bu tez çalışmasına katılan kadınların ev içi iş bölümüne dair anlatılarına bakıldığında da rol paylaşımında üç modelin ortaya çıktığı görülmektedir.

Bunlardan ilki, ev işleri ve bakım işlerine dair bütün sorumluluğun tamamen kadın tarafından üstlenilerek erkeğin de kamusal alanlardaki işleri üstlendiği ve gelir getirici işlerde çalıştığı geleneksel modeldir. İkincisi, ev işleri ve bakım işlerinin kadın ve erkek arkasında engel durumuna ve derecesine göre paylaşılarak gerçekleştirildiği modeldir. Bu modelde her ne kadar eşler arasında bir paylaşım varmış gibi gözükse de rol ve sorumlulukların çoğunluğunu üstlenen kişinin kadınlar olduğu; erkeklerin yalnızca kadınların gerçekleştirmekte güçlük yaşayabildikleri rollere dahil oldukları görülmektedir. Üçüncü model ise, çiftlerin her ikisinin de benzer engel durumuna ve derecesine sahip olduğu durumda iş paylaşımının görece eşit biçimde yapıldığının ifade edildiği, erkeğin katılımını yüksek oranda içeren daha az geleneksel olan modeldir.

“İkisi de (yardımcı) olmadı. Asla olmadılar. Valla daha hiç görmedim birinden şunun üstünü değiştirdiğini. Bunu da hiç görmedim” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

İlk olarak kadınlar, ev içi işlerin ve bakım yükünün paylaşımını, rollerin geleneksel model çerçevesinde gerçekleştirildiği bir biçimde deneyimleyebilmekte, çocuğun bakım yükünü tamamıyla kendileri üstlenebilmektedir.

“Rol paylaşımını şu şekilde düşünüyorum. Eşim ve büyük çocuğum çalışıyorlar, ben çalışmıyorum. Ben de evimizin temizliğini, düzenini yemeğini yapıyorum. Bunun doğru olduğunu düşünüyorum. [...] Tabi ki

yardım etmeleri hoşuma gidiyor ama o onların işi, bu da benim işim diye düşünüyorum ev işlerinde” (Okalıptus, 40, İşitme ve konuşma engelli).

Kimi durumlarda kadınların bu geleneksel toplumsal cinsiyetçi iş bölümünü kanıksayabildikleri gözlemlenmektedir.

TÜİK tarafından 2021 yılında gerçekleştirilen “Türkiye Aile Yapısı” araştırmasına göre, ev işlerinin kim tarafından yapıldığı cinsiyete göre incelendiğinde, ev işlerini genellikle kadınların üstlendiği ortaya koyulmuştur. Bu araştırmaya göre Türkiye’de kadınların %94,4’ü çocuk bakımı, %85,6’sı çamaşır ve bulaşık yıkama, %85,4’ü yemek yapma ve evin günlük toplanması ve temizlenmesi işlerini üstlenmektedir. Benzer biçimde bu araştırmaya katılan engelli kadınların da ev içerisinde üstlendikleri sorumlulukların evi toparlamak, yemek yapmak, çamaşır yıkamak, bulaşık yıkamak, ütü yapmak gibi evin işleri ve bunun yanı sıra çocuğun bakım işlerinden oluştuğu görülmektedir.

“Akşama kadar çocuğa ben bakıyorum, işte çocuk uyuduğu zaman yemeğimi yapıyorum varsa bulaşığımı yıkıyorum, evi toparlıyorum. Akşam eşim geldikten sonra da çocuğu biraz ona emanet ediyorum, onlar zaman geçirsınler istiyorum. İşte çocuğun o geldikten sonra alt değişimi ona ait. Çocukla oynamak, işte ne biliyim çocukla ilgilenmek ona ait oluyo. [...]. O çocukla ilgilenirken ben de atıyorum bi çamaşırım varsa toplancak onu topluyorum, varsa ütüm onu yapıyorum [...]. Yani tabi eşim daha fazla yardımcı olsun, daha fazla işleri paylaşalım istiyorum ama en azından şu an çocukla ilgilenmesi bile benim için yeterli. Çünkü o ilgilenmese çocukla akşam da gene ben ilgilenicem” (Ardıç, 35, Görme engelli).

“Yemek, temizlikten ben sorumluyum, eşim evin diğer işlerinden sorumlu. Ne biliyim bulaşık makinesini yerleştirme, çamaşırını serme eşimde. Hafta sonu temizlik de birlikte. [...]. Aslında banyosunu genelde ben yaptırıyorum, yemeğini ben yediriyorum. Ama hani üzerini giyme, ara sıra böyle oyun oynama falan genelde eşimde oluyo. Ama tabi fiziksel ihtiyaçlarının çoğunu ben karşılıyorum. [...]. Memnunum ben çocuğumu beslemekten etmekten memnunum. Sadece eşler de bence bu durumlara dahil olmalı, yedirmeye içirmeye” (Servî, 38, Görme engelli).

“Eşim çalışıyor o yüzden çoğu şeyi ben yapıyorum. İşten gelince eşim çocukların ödevleriyle ilgileniyor, çocuklarla ilgileniyor. [...]. Ama gündüz çalıştığı için çoğu işi ben yapıyorum” (Söğüt, 38, İşitme ve konuşma engelli).

Ev içerisinde kadınların üstlendikleri rollere ayrılan zaman çalışma durumuna göre incelendiğinde, TÜİK tarafından 2014-2015 yıllarında gerçekleştirilen “Zaman Kullanımı Araştırması”na göre, çalışan kadınlar aile bakımına erkeklerden beş kat daha fazla zaman ayırmaktadır. Benzer biçimde bu tez

çalışmasına katılan çalışan kadınların da ev işlerine ve çocuk bakımına eşlerinden daha fazla zaman ayırdıkları görülmüştür. Bu anlamda engelli anneler çocuğun fiziksel ihtiyaçlarını karşılamaktan sorumluyken, engelli babalar bakımın genellikle oyun oynamak gibi doğrudan fiziksel bakımla ilişkili olmayan yönlerini üstlenmekte ve kadınlarla karşılaştırıldığında daha az sorumluluk üstlenmektedirler. Babaların çocukla ilgilendikleri süre zarfında anneler, evin diğer işlerini yapmaya devam etmektedir. Burada dikkat çekici bir diğer nokta ise, “eşim çalıştığı için...” ile başlayan cümlelerdir. Babalar, çalıştıkları durumlarda bu sorumluluklardan muaf olabilirken, anneler çalışsalar bile bu sorumlulukları eksiksiz üstlenmeye çalışmaktadırlar. Kadınlar, her ne kadar ev içerisindeki sorumlulukları ve çocuğun bakım sorumluluğunu eşit paylaştıklarını ifade etseler de satır araları okunduğunda bu eşitliğin aslında eşit olmayan bir eşitlik anlayışını içerdiği görülmektedir.

Araştırmaya katılan kadınlardan bazıları ise ev içindeki iş bölümünün kendilerinin ve eşlerinin engel durumuna göre şekillendiğini ifade etmiştir. Bu durumda eşin engelli olmama durumu veya eşlerin engel derecelerindeki farklılıklar, sorumluluğun ne kadarının kim tarafından üstlenileceği üzerinde belirleyici olmaktadır.

“Yani temizlikte tabi ki eşim yardım ediyö ama o çalışıyo genelde bi pazarları müsait. O evde olmadığı sürede ben zaten temizliğimi yapmış oluyorum. Şöyle, çöp dökemiyorum. Çöp dökme görevi eşimin. Cam silemiyorum, balkon yıkayamıyorum. Bunlar hep eşime ait. Banyoyu yıkarken mesela yüksek yerler vardır ya kalebodur olan. Oralari yıkayamıyorum oralari eşim yıkıyo. Onun dışında her şeyi yapıyorum” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Yemek yapabiliyorum ev işi yapabiliyorum ama kendime göre yapabiliyorum. Tam dört dörtlük bi ev işi veya tam dört dörtlük bi yemek tabi ki yapabiliyorum ama örnek veriyorum siz bi saatte üç çeşit yemek çıkartıyorsanız ben bi saatte bi çeşit yemek çıkartıyorum. [...]. Eşime çok büyük fedakârlık düştü aslında bu dönemde. Benimle evleniceği için mesela dediğim gibi... Yemek durumu olsun hani... Bazen işten geldiğinde hazır olmadığı durumlarda o salataya yardım ederdi hala öyle. Yemeği ben yapıyosam o bana yardımcı olurdu ev süpürmede. Eee... Çamaşır yıkamada... Mesela makinenin düğmesini bile çalıştırmak engelliler için yeri geliyo çok zor olabiliyo. Çok yardımcı oldu bana bu dönemde” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Eşin bir engel durumuna sahip olmadığı durumda eş, kadının üstlenirken güçlük yaşadığı sorumluluğu üstlenmekte, eşlerin engel derecelerinin farklı olduğu

durumlarda ise sorumluluk engel derecesine göre paylaşılmaktadır. Bu durumda erkekler kendi engel durumlarına, derecelerine ve yardımcı ekipman kullanma durumlarına göre ev işlerine katılım sağlayabilmektedirler. Kestane'nin ifadelerinden görülebileceği kimi durumlarda kadınların, toplum tarafından kendilerine yüklenen ideal kadınlık beklentilerini içselleştirdikleri ve bunların yalnızca kendi görevleri olduğunu düşünebildikleri görülmektedir. Bu durumda engelli olmayan eşin bakıma katılımı kadın tarafından bir lütuf, bir fedakârlık olarak nitelendirilebilmektedir.

Çocuğun ev dışında gerçekleştirilen bakımına ilişkin sorumluluklar da eşler arasında engel durumuna ve derecesine göre paylaşılabilir. Ev içerisindeki bakım sorumluluğuna benzer olarak, bakımının kamusal alanda gerçekleştirilen yönlerinin eşler arasındaki paylaşımı da engel durumu ve engel derecesine göre şekillenmektedir.

“Eşim erken gidiyo işe. Dolayısıyla çocuğu kaldırmak, hazırlamak ve kreş için eğer servisle gitcekse servise bindirmek, eğer servisle gitmeyecekse taksiyle götürmek benim işim. Aynı şekilde kreşten geldiğinde inip sitenin kapısından onu almak, eve getirmek, karnı açsa onu doyurmak, üstünü değiştirmek, temizlemek vs. benim işim yani çünkü evde yok. Ondan sonra işte akşam daha böyle hani ortaklaşa ne biliyim çocukla ilgili ne yapılacaksa... Böyle kitap okumadır, boyama yapmadır işleridir falan ona tabi ki paslanıyor” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Dışardaysak mesela çocuğun tuvaleti geldiğinde o götürüyo çünkü onun için çok daha kolay yani. Ben gitcek olsam ne biliyim tuvalet nerde zaten birine sormam lazım. Hani öyle yani görme gerektiren işler ona kalmış oluyo. Çocuk işte ne biliyim bi yerde oynuyo onun takip edilmesi gerekiyor falan filan. Hani onları o yapar. [...]. Mesela şey oluyo, onun ailesinin yanında bu tarz durumlar olduğunda biraz rahatsız oluyorum. ‘Ne düşünüyolar acaba şu anda?’ falan. Çünkü çocuğu, kız çocuğunu tuvalete götürmek annenin görevi gibi algılandığı için” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Yani az önce konunun başında da belirttiğim gibi ben değnek kullandığım için eşim herhangi bir alet ekipman, yani alet kullanmıyor, değneği yok, cihazı yok. Onun o iki elini de kullanabildiği için onun ona hakimiyeti daha kolay, daha rahat. Ama ben bi tek kolla ne yazık ki genel anlamda üstesinden gelemiyorum, dışarısı anlamında” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

Yine de görüldüğü gibi, ev işlerinin ve çocuğun bakım sorumluluğunun eşlerin engel durumuna, derecesine ve yardımcı araç-gereç kullanma durumuna göre şekillendiği durumlarda da babalar bu sorumlulukların gerçekleştirilmesine

yalnızca kadının güçlük yaşadığı durumda dahil olmakta, dolayısıyla kadınlar evin iş yükünü ve çocuğun bakım yükünü birincil olarak üstlenen kişi olmaktadır.

Yukarıdaki anlatılardan görüldüğü gibi, engelli kadınlara kök aile evinde çoğunlukla ev içi işler ve bakım sorumluluğu kapsamında hiçbir sorumluluk verilmezken, kadınlar evlendiklerinde çoğunlukla ailenin bakım işlerinden sorumlu tutulmakta ve bu işleri tek başlarına üstlenmektedirler. Erkekler bu sorumluluğun üstlenicisi değil, destekleyicisi ya da tamamlayıcı konumundadır. Dolayısıyla ev içi sorumluluğun eşit paylaşıldığının ifade edildiği durumlarda bile kadın, daha fazla sorumluluk üstlenen taraftır.

Araştırmaya katılan kadınların az bir kısmı ise, bakım sorumluluğun eşleriyle aralarında eşit biçimde paylaşıldığını ifade etmiştir.

“Her şeyi beraber yapardık. Benim yapamadığım yerde o yardım ederdi. Onun yapamadığı yerde ben yardım ederdim. Ben yemek yaparken o bebeklerle ilgilenirdi, onun işi varken ben bebeklerle ilgilenirdim. Her şeyi birlikte ortaklaşa yapardık” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

“Mesela çocuğun altını değiştireceğiz, ben kıyafetini giydirirken o ona baktı. İşte banyoya giricem mesela banyo yapıcım, o çocukla ilgilendi ben banyoya girdim. Yemek, hiçbi zaman yemek derdim olmadı, hep yemeği eşim yaptı. Hiç bi zaman kalkıp benden “Ya şu yemeği de yap”, bizim Türk toplumunda vardır ya yemeği kadın yapar. Eşim hiç o konulara girmedi. Yani o konuda çok destek oldu. Genel anlamda yemek onda. Yemekten sonra mutfağı toparlamak bende. Haftasonları o süpürür ben silerim. Bu şekilde götürüyoruz” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

“İlk banyo yaptırırken her ikimizin de çok heyecanlı olduğumuzu hatırlıyorum eşimle. Onu bile birlikte yapıyoruz diyorum ya mesela ben kafasını yıkıyorum, o suyu döküyor. Diğer tarafta mesela yer değiştiriyoruz, ben suyu tutuyorum o vücudunu yıkıyor falan. [...]. İşte ilk yemek yedirirken böyle daha böyle zorlandığımızı sonra yavaş yavaş alıştığımızı ve onu da çoğu zaman birlikte yapıyorduk. Birimiz tutuyorduk, eliyle özellikle tabağı falan vurup dökmeye çalıştığı çok oluyodu. Doğal olarak birimiz idare ediyorduk, birimiz yediriyorduk” (Ladin, 42, Görme engelli).

Ev içerisindeki sorumlulukları ve çocuğun bakım sorumluluğunu görece daha eşit paylaştıklarını ifade eden kadınların eşlerinin engelli olma durumlarına bakıldığında, eşlerin de bir engele sahip olduğu ve engel derecelerinin kadınlarla aynı ya da benzer olduğu görülmektedir. Feminist bir engellilik araştırmacısı olan Morris (1991), engellilik ve bakım konusunun anlaşılmasında karşılıklı bağımlılığın, ilişkilerin ve sorumlulukların tanınmasına dayanan feminist bir bakım

etiğinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ona göre bir toplumda yaşayan bütün bireyler birbirlerine çeşitli yönlerden bağımlıdır ve birbirlerine karşı yerine getirmeleri gereken ortak sorumluluklar bulunmaktadır. Feminist bakım etiği açısından bakıldığında eşit paylaşıma ilişkin bu durumun bir sebebinin, tarafların her ikisinin de engele sahip olmaları nedeniyle karşılıklı bağımlılığı kabul eden ve ortak sorumluluğa dayanan eşitlikçi ilişkileri daha fazla içselleştirmiş olabilecekleri, bu nedenle birbirlerine destek olma konusunda daha fazla istekli olabilecekleri olduğu düşünülmektedir.

Ayrıca her iki eşin de engele sahip olduğu durumda ortaya çıkan bu model, bizi feminist teorinin perspektifinden güç, bağımlılık ve kimlik kavramları üzerinden bazı tartışmalara götürmektedir. Engelliliğe ve kadın olmaya kesişen anlamlar atfedilmesi engelli kadınlar üzerinde ek baskılara sebep olurken, engelli erkekler açısından da bazı ikilemlere yol açmaktadır. Erkeğin bağımsızlık, güçlülük ve özerklik gibi kavramlarla tanımlandığı ataerki toplumlarda bağımlılık, çocuksuluk ve çaresizlik kavramlarıyla tanımlanan bir kimliğe sahip olmak, erkeğe ilişkin birtakım ikilemleri gündeme getirmektedir (Shuttleworth vd., 2012). Toplum, ataerki ideolojide erkeklerden beklenen erkeklik, babalık, koruma gibi toplumsal cinsiyet rollerini sergileyemeyeceğini düşündüğü engelli erkeği “güçsüz ve ikincil konumda” görebilmektedir (Burcu, 2020, s. 89). Böyle bir düzende, kadınlığa atfedilen anlamlar doğrultusunda bakım işinin kadın tarafından gerçekleştirilmesini bekleyen ataerki, sahip olduğu fiziksel farklılıklar nedeniyle erkeği de güçsüzeleştirerek onlardan da kadınlardan beklenen rolleri sergilemesini bekleyebilmektedir. Dolayısıyla engelli erkek olma durumu, ataerki sistem içerisinde eşler arasında bir eşitlik sağlayabilmektedir. Öte yandan, kadın açısından bakıldığında, kadınlığa atfedilen bağımlılık, pasiflik, güçsüzlük gibi anlamların yarattığı baskı engel durumuyla birleştiğinde daha derinleşmekte, engelli kadının daha güçsüz olduğu ve yardıma ihtiyaç duyacağı düşünülebilmektedir. Dolayısıyla engelli kadın olmaya atfedilen güçsüzlük anlamı, rol paylaşımında eşler arası eşitlenme sağlayabilmektedir.

Böylelikle kadın olmak bakım işlerinin yerine getirilmesinde dezavantaj sağlarken, engelli kadın olmanın kimi durumlarda çifte dezavantajlılığa yol açabileceği kimi durumlarda da avantaj olabileceği görülmektedir.

Görüldüğü gibi, engelli kadınların bakım yükünün nasıl paylaşıldığına ilişkin farklı modeller ortaya çıkmakla birlikte, çoğunlukla kadın anneliğin fiziksel, psikolojik, sosyal tüm yükünü tek başına üstlenmektedir. Kadının çocuğun bakımından birincil derecede sorumlu olan kişi olduğuna dair ataerkil baskıların yansımaları olan bu durum, engelli kadının çocuğun bakımına ilişkin olarak toplumsal yapıdaki boşlukların ortaya çıkardığı güçlükleri daha derin deneyimlemesine sebep olabilmektedir. Aynı zamanda bu durum, anneliğinin toplumsal olarak değerlendirmeye ve yargılanmaya açık hale gelmesine yol açmaktadır.

4.1.3.2. Bakımda Karşılaşılan Güçlükler, Kendini Sorgulama, Suçlama

Doğumla birlikte kadın, halihazırda özel ve kamusal alanda var olan sorumluluklarına ek olarak çocuğun bakım sorumluluğunu da üstlenmeye başlamaktadır. Bakım sorumluluğunun üstlenilmesi noktasında engelli kadınlar, annelik pratiklerini gerçekleştirirken fiziksel çevrenin engelli bireylerin gereksinimlerine göre düzenlenmemiş olmasından kaynaklı olarak birtakım güçlükler yaşayabilmektedir. Araştırmaya katılan engelli kadınların çocuğun bakımına ilişkin olarak deneyimledikleri güçlüklerle dair anlatıları emzirme, kucaklama, taşıma, takip ve gözetim pratikleri çerçevesinde şekillenmiştir. Engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken yaşadıkları güçlüklerle ilişkin anlatılarında; annelik pratiklerinin gerçekleştirilmesi noktasında deneyimlenen destek eksikliğinin, fiziksel çevrenin engelli kadınların gereksinimleri doğrultusunda düzenlenmemiş olmasının ve hâkim annelik ideolojisinin kadınlar üzerinde yarattığı baskının oluşturduğu hislerin izleri görülmektedir. Bu kategoride, engelli kadınların bakım sorumluluğunu üstlenmeye ilişkin olarak ifade ettikleri güçlükler de bu noktalardan hareketle anlaşılmalı çalışılmıştır. Böylelikle engelli kadınların annelik deneyimlerinin içinde buldukları bağlamda ve yapısal koşullar ile şekillendiği de vurgulanmaya çalışılmıştır.

Doğum sonrası bakım kapsamında engelli kadınlar ilk olarak, emzirmeye ilişkin deneyimledikleri güçlüklerden söz etmektedirler.

“Ben emzirme konusunda çok zorlandım. İlk etapta onu beceremedim. İlginç yani niye beceremediğimi de bilmiyorum da yapamadım. [...]. Biraz da kendimi açıkçası niyeyse bi psikolojik baskı içerisinde hissettim ben.

Yapamadım, olmadı falan diye çok kafama takıyodum. [...]. Ya bi türlü rahat olamadım. Rahat olamamadan da kaynaklı” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

“Yani işte iyileşmem biraz zor oldu. İyileşmem biraz zor olduğu için sütle ilgili problemler oldu. Bunu baya kafaya taktım o dönemde çünkü herkes ‘Aaa’, ‘Emzir, emzir, emzir’ diye üstüme geliyordu ki işte emziremedikçe ya da çocuk emmedikçe şey gibi oluyodu sanki bu benim kişisel yetersizliğim gibi hissediyodum ve çok üzölmüştüüm gerçekten” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Eee... Sütüm vardı ama oğlum ememiyodu. Göğüs uçlarımdan dolayı biraz. O beni çok üzdü. 1.5 ay emdi. O beni çok etkiledi. Ben çok istedim 1.5-2 yaşına kadar emsin. Hani onla bi bağıımız olsun o şekilde. Çok istedim ama olmadı. Sonrasında mamayla büyüdü. O dönem o beni çok üzümüştü. O içimde bi yara olarak kaldı bi anne olarak. Hani acaba yetmedi mi, yetemedim mi gibi. O yani hani” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Emzirme deneyimlerine ilişkin olarak kadınların doğum sonrası süreçte başta emzirme olmak üzere doğum sonu bakım eğitimi kapsamında herhangi bir bilgi kaynağına ulaşamadıkları anlaşılmaktadır. Doğum sonrası süreçte verilen emzirme eğitimi, kadınların gereksinimleri doğrultusunda işlevsel olacak biçimde verilmemektedir. Engelli kadınlara emzirme sürecinde sağlık profesyonelleri tarafından yeterli bilgi desteğinin ve pratik desteğın verilmemesi, kadınların emzirme konusunda güçlük yaşamalarına sebep olmaktadır. Tarasoff (2018, s. 72-73), engelli kadınların doğum sonrası bakım kapsamında karşı karşıya kaldıkları bu destek eksikliğini tıbbi modelin bakış açısı ile ilişkilendirmektedir. Ona göre destek eksikliğine ilişkin bu deneyimler, engelliliğın bir “kusur” olarak algılandığı ve emzirmenin yönetilmesinin kadının bireysel sorumluluğında görüldüğü bir bakış açısını yansıtmaktadır. Bunun sonucu olarak, engelli kadınların yaşamında kamusal destek mekanizmalarının eksikliği göz ardı edilmekte, annelik deneyimleri sırasında kadının yaşadığı güçlükler onun suçu olarak görölmektedir. Bu durumda engelli kadınlar da bakımın fiziksel yönlerini gerçekleştirirken yaşadıkları güçlükler sebebiyle çocuğın bakım sorumluluğunu “tam” anlamıyla üstlenebilen “iyi anneler” olmadıklarını düşünerek kendilerini suçlayabilmektedirler.

Yoğın annelik ideolojisinin kültürel beklentileri biyoetik bir mayın tarlasından geçmektedir (Daniels, 2020, s. 186). Annelik ideolojisine göre emzirme, “doğal” ve “ideal” besleme biçimidir (Badinter, 2011) ve iyi annelik, annenin bebeği emzirme durumu üzerinden ölçölmektedir. Dolayısıyla, emzirme üzerinden

normatif annelik biçimlerini dayatan kültürel anlatılar, kadınlar için bir baskı mekanizması oluşturmakta; kadınların bu talepleri ne ölçüde yerine getirdiği sosyal çevreleri tarafından denetlenmekte, bunun sonucunda da toplum tarafından kadınların anneliği yorumlanmaktadır. Benzer şekilde annelik pratiklerini, annelik ideolojisi tarafından belirlenen bu normatif besleme biçimine uyumlu şekilde gerçekleştirmeyen kadınlar, toplumsal olarak belirlenmiş olan bu “yükümlülüğü” yerine getiremeyen kadınlar olduklarını düşünebilmekte ve bunun sonucu olarak kendilerini yetersiz hissedebilmektedirler. Malacrida (2012, s. 393)’nın da ifade ettiği gibi, emzirmeye ilişkin olarak yaşanan bu deneyimler kadınların bakım kapasitelerinde sınırlama olmaksızın iyi bir anne, sonsuz bakım veren, güçlü rol modeller olma gibi kültürel beklentileri karşılayamadıklarını düşünmelerine ve kendilerini sorgulamalarına, suçlamalarına sebep olabilmektedir.

Araştırmaya katılan ortopedik engelli kadınlar, engel durumları sebebiyle çocuklarını kucaklama konusunda yaşadıkları güçlüklerden söz etmektedirler.

“Mesela en büyük yaşadığım problem buydu. Aklıma direk kötü, olumsuz anlamda bu geldi. Doğal olarak sekiz aylık bi bebek olduğu için yerde dönüyo, hareket ediyö ve devamlı kucakta gezmek istiyö. Şimdi anne doğal olarak kucakta gezdiremiyor. Şimdi bebekte doğal olarak şöyle bi durum vardır: Kime işini yaptırırsa ona daha çok düşkündür. Şimdi doğal olarak ben onu kucağa alıp gezdiremediğim için ben çocuğum tarafından o dönemlerde ikinci plandaydım. Bunun çok büyük problemini yaşadım. ‘Aman işte kızım beni sevmiyor, engelli olduğum için onu gezdiremediğim için kızım beni istemiyö’ gibi şeyleri çok problem ettim” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Bi annenin mesela ilk kucaklayacağı kişi çocuğunu annesidir. Ama ben direk kalkıp da böyle koşup kucaklayamadım hiçbi zaman. Gene elimden geldiği kadar yaptım ama tam bi annenin yapabildiği kadar yapamadım. Çünkü engel durumumdan dolayı... Bu hep benim içimde bi yara olarak kalmıştır. Çocuğumla hep tam bi şekilde ilgilenememek” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Konuya ilişkin kadınların bu anlatılarına annelik ideolojisinin iyi annelik beklentileri üzerinden yarattığı baskılara dair duyguları da eşlik etmektedir. Çünkü annelik pratiklerini gerçekleştirirken güçlükler yaşayan engelli kadınlar, çocuklarıyla olan ilişkilerinin ya da çocuklarının fiziksel ve psikolojik sağlığının olumsuz etkilenebileceği konusunda endişelenerek kendilerini suçlayabilmektedir (Daniels, 2020, s. 202). Annelik ideolojisi çerçevesinde düşünüldüğünde çocuğun

bakımının fiziksel yönlerinde deneyimlenen güçlükler, kadınların yalnızca yapmak istedikleri şeyi yapabilme noktasında güçlük yaşadıkları için değil; aynı zamanda iyi bir anne olarak bunları yapmak için kamusal bir sorumluluk hissettikleri için de kadınlara kötü hissettirebilmektedir (Tarasoff, 2018, s. 91-92). Bu çerçevede engelli kadınlar, annelik ideolojisiyle belirlenen kültürel annelik beklentilerini karşılayamadıklarını düşünerek kendi anneliklerini “eksik” olarak tanımlayabilmekte ve “tam” bir şekilde annelik yapamadıkları için kendilerini suçlayabilmektedirler.

Malacrida (2007)’nın da belirttiği gibi annelik, kimi durumlarda da ev dışında (kamusal alanlarda) gerçekleştirilen geniş bir faaliyetler bütünüdür. Dolayısıyla kadınların çocuğun bakımına ilişkin olarak ev içerisinde üstlendikleri sorumluluklara ek olarak çocukları parka, okula, hastaneye vb. götürmek ataerkil toplumlarda annenin sorumluluğundadır.

“Mesela dolmuşta veya şu an bi yere giderken bazen uykusu gelir kucağımda böyle zaten boyu benim boyuma gelmek üzere. Tutup da kaldırıp oturtturamam. Hamur gibi o da böyle yayılır. Kaldıramam. Yani o yönde ağır olur. Çok hastaysa eğer mutlaka yanımda biri olması gerekiyor” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

“Yani çocuk konusunda evet biraz sıkıntı yaşıyorum. Onu tek başıma mesela taşıyamıyorum, değnek olduğu için mesela parka götürmek istediğimde onu tek başıma ben parka götürmeye cesaret edemiyorum çünkü bir elde değnek, bir elde çocuk ne yazık ki olmuyo. Çünkü taşınmak istiyio, bazen yeri geliyor koşuyor. Ne yazık ki onu yapamıyorum” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

“Dışarıya çıkarıyosun mesela, o bi anda işte kaybolup gidiyo. [...]. Sesleniyorum cevap vermiyor. Onun nerde olduğunu anlayamıyorum mesela. [...]. Ses çıkarmıyor. Bunlar tabi bizim için sıkıntı bi durum dışarı çıkardığım zaman. Çünkü dışarı çok geniş bi alan. Çocuk nereye gitti, eline ne aldı, napıyo bilemiyosun, göremiyosun yani. Bu bizim için başlı başına bi problem” (Ardıç, 35, Görme engelli).

Anneliğin kamusal alanlarda gerçekleştirilen yönleri kapsamında engelli kadınlar çocuğu kaldırma, taşıma, takip etme gibi konularda güçlükler yaşadıklarını ifade etmekte ve yaşadıkları güçlükleri tamamıyla engel durumları ile bağdaştırmaktadırlar. Buna karşın kamusal alanlarda annelik pratiklerini gerçekleştirirken kadınların karşı karşıya kaldıkları güçlükler, kamusal mekanların fiziksel erişilebilirlik düzenlemelerinin uygun bir şekilde yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Konuya ilişkin olarak Daniels (2020, s. 177),

fiziksel erişilebilirlik düzenlemelerinin anne olan engelli kadınların gereksinimlerini karşılayacak biçimde gerçekleştirilmemiş olmasını sağlamlık ideolojisi çerçevesinde açıklamıştır. Ona göre mimari; baskın kültürel düşünme, bilme ve var olma yollarının kanıtlarını sunmaktadır ve kamusal alanların erişilebilir biçimde tasarlanmaması, engelli bir kişinin ebeveyn olamayacağı veya olmaması gerektiği anlayışını yansıtmaktadır. Bu nedenle, Malacrida (2007)'nin da ifade ettiği gibi, normatif mekânsal düzenlemeler, erişilebilir biçimde tasarlanmamış olması nedeniyle engelli kadınları annelik rolünü üstlenme isteği açısından yıldırma amacı taşımakta ve onların anne olmalarının “uygunsuzluğu” hakkında örtük bir mesaj vermektedir. Bunlara ek olarak Daniels (2020, s. 176) erişilebilir olmayan oyun alanları, okul binaları gibi kamusal alanların annelik pratiklerini gerçekleştirme noktasında sınırlayıcı olmakla kalmadığını, aynı zamanda sosyal marjinalleşmenin artmasına katkıda bulunduğunu ve bu marjinalleşmenin de engelli kadını anneliği hakkındaki olumsuz tutumlara açık hale getirdiğini ifade etmiştir.

Konuyla bağlantılı olarak engelli kadınlar, kamusal alanlarda çocuğun bakımına ilişkin olarak engel durumlarından kaynaklandığını düşündükleri güçlüklerin ortaya çıkardığı hislerden söz etmektedirler.

“Ben de isterdim yani sağlam olayım da çocuğumun elinden tutayım, parka götüreyim. O bana yeterdi. Ben onları... Onlar hep benim içimde uhde kaldı. Ben hiçbirini yapamadım. Hala yapamıyorum bak hala da yapamıyorum. Bu çok ağlıyor mesela kapıya falan biri geldiğinde arkasından ağlıyor mesela. Dışarı çıkmak istiyor. Merdivenler var, inemiyorum ben mesela götüremiyorum” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

“Okula da tabi ki kendim götürüp getirmek isterdim ama gidemiyorum. Akülü arabam yok, yürüyemiyorum. Hep başkasına mecbur kalıyorum. Çocuk kendisi gidip geliyor yani açıkçası yani. Ne diyebilirim” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

“Dizlerimi bükemiyorum. Yerde mesela oturamıyorum. Onun dışında oğlumla oyun oynamak istediğimde küçüklüğünden beri mesela onla tam böyle bu şekilde tam teşekküllü bi şekilde ilgilenemedim. [...]. Onla oyun oynarken falan çok eğleniyoruz ama... Küçüklüğünde mesela top havuzuna götürürdük. Ben içeriye girip de dizlerimi büküp oturup onunla oynayamazdım. Teyzesi veya babası yardımıyla o şekilde olurdu” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Kestane ve Gürgen'in ifadelerinden de anlaşılabilirdiği gibi kadınlar, kamusal alanlarda yaşadıkları bu güçlükleri engel durumları ile bağdaştırmakta ve

kendilerini “başarısız”, “eksik”, “yetersiz” hissetmektedirler. Buna karşın aslında bu güçlüklerin kadınların engel durumlarından değil; sosyal çevrenin, Engelli Hakları Sözleşmesi’nde de yer verilen “evrensel tasarım” ilkesine uygun olarak tasarlanmamasından kaynaklandığı görülmektedir. Mekânsal olarak erişilebilir olmayan kamusal sosyal çevre engelli kadınların çocukları ile park, oyun alanı gibi mekanlarda sosyalleşmelerini güçleştirebilmekte, Malacrida (2007)’nin belirttiği gibi, bu mekanlar hem güvenliğe ilişkin endişeler oluşturabilmekte hem de kadınların çocuklarının yaşamına katılım düzeyini sınırlandırabilmektedir. Bunun sonucu olarak kadınlar, kendilerini eksik ve yetersiz hissedebilmekte, anneliklerini sorgulayabilmektedir.

Görüldüğü gibi, engelli kadınların anneliğin fiziksel yönlerini gerçekleştirme noktasında yaşadıklarını ifade ettikleri güçlükler fiziksel farklılıkları ile ilgili görünse de bu güçlükler aslında sağlamsı toplum yapısını yansıtmaktadır. Bu güçlüklerin kadınlara hissettirdikleri ise hâkim annelik ideolojisinin kadınlar üzerinde yarattığı baskı ile şekillenmektedir. Çünkü annelik ideolojisi, annelik üzerinden, sürekli olarak kadınlara yerine getirmeleri gereken görevleri dayatmaktadır ancak bu görevleri üstlenebilme noktasında engelli kadınlara destek sağlayabilecek mekanizmalar kamusal olarak da piyasa tarafından da sunulmamaktadır. Dolayısıyla anneliğe ilişkin kültürel anlatılar ve ayrımcı pratikler, engelli kadınların annelik deneyimlerini şekillendirmektedir.

4.1.3.3. Hâkim İdeolojilerin Kesişiminde Annelik Üzerinden Damgalanma ve Suçlanma

Annelik ideolojisi çerçevesinde tanımlanmış “iyi annelik”, tüm kadınlar için toplumsal olarak inşa edilmiş bir arzu nesnesi ve kadınların başarısız olmaya mahkûm olduğu cezalandırıcı bir normatif düzendir (Malacrida, 2009). Annelik ideolojisi aracılığıyla annelik idealize edilirken, çeşitli açılardan bu idealin dışında olduğu düşünülen kadınların annelik yetenekleri sorgulanmakta, kadınlar toplumsal açıdan yoğun bir inceleme, yargılanma ve damgalanmayla karşı karşıya kalmaktadır. Böylelikle annelik, kadınların üstlendiği en “özel” rollerden birini oluştururken, aynı zamanda kadınları “kamusal” olarak incelemeye ve denetlemeye açık hale getiren bir rol haline gelmektedir.

Anne olan engelli kadınların annelik yeterlilikleri ve çocuklarının güvenliği, sağlığı, iyilik hali ve psikolojik uyumu gibi nitelikler toplum tarafından engellilik zemininde değerlendirildiğinden ve ataerkil toplumlarda çocuğun bakımını üstlenen birincil kişi anne olduğundan, bu süreçte “ideal” olanın ya da norm olarak kabul edilenin dışına çıkan herhangi bir şeyden engelli kadın sorumlu gözükmemektedir (Malacrida, 2009). Bu bağlamda engelli kadınlar “engelliliğin yeniden üretilmesinden sorumlu kadınlar”, “bakım verme yeterliliği olmadığı halde anne olan ve çocuğun iyilik halini tehlikeye atan sorumsuz anneler” ve “kötü anneler” olarak damgalanabilmektedir.

Buradan hareketle bu kategoride, annelik ideolojisinin ve sağlamlılık ideolojisinin engelli kadınların annelik yapma deneyimlerinde nasıl somutlaştığı tartışılmış, engelli kadınların annelik rolünü üstlenirken özel alanda ve kamusal alanda karşı karşıya kaldıkları damgalanma ve bu damgalanma üzerinden gerçekleşen anne suçlama deneyimleri ele alınmıştır.

Anne olmaya fiziksel ve kültürel açıdan uygun olmadığı düşünülen engelli kadınlar, bu toplumsal önyargı sebebiyle çeşitli biçimlerde damgalanabilmektedir.

“Genelde beni ablası sanıyorlar zaten. İşte’ aman kızım sıkı tut kardeşinin elinden, bırakma, ortalık çok kötü’ falan. Hatta oğlum şöyle bi dönüp bakar bana. ‘Annecim’ diyorum hani artık ‘ben küçük gösteriyorum ya o yüzden öyle diyolar, hani boyumdan dolayı’ falan diyorum” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Browne vd. (1985, s. 13), engellilik deneyimine ilişkin olarak, "bağımlılık ve çocukluğun varoluşumuzun bütünlüğü olduğu varsayılır" demektedir. Diğer bir deyişle toplumun engelli kadın bedenine ilişkin tahayyülü, engelli kadın bedeninin bağımlı, bakıma muhtaç ve çocuksu olduğuna yöneliktir. Goffman (2022, s. 29)'ın da ifade ettiği gibi bireyin varsayılan toplumsal kimliği (engellilik kimliği) ile fiili toplumsal kimliği (annelik kimliği) çeliştiğinde toplum, bu kimliği reddetme eğiliminde olabilmektedir. Bu çerçevede engelli kadınların kamusal alanlarda çocuklarıyla birlikte dahil oldukları sosyal etkileşimlerinde, engelli kadınlar “çocuklaştırılarak”, annelik kimliği yerine “bağımlı” kimliği içerisine yerleştirilmeye çalışılmaktadırlar. Böylelikle engelli kadınlar, sosyal çevre tarafından fiziksel özellikleri sebebiyle damgalanarak, “anne olmak için uygun olmayan kadınlar” olarak görülmektedirler.

Toplumsal etkileşimler çerçevesinde maruz kaldıkları damgalanma üzerinden engelli kadınlar, engel durumları sebebiyle çocuğun bakımını üstlenme noktasında “eksik” kalacakları ve çocuğu tehlikeye atacıkları önyargısı üzerinden anne-suçlamaya maruz kalmaktadırlar.

“Engelli anneyseniz zaten çocuğunuzun hiçbi şeyiyle siz ilgilenemezseniz, ilgileneniz de hani bunu zaten tam yapamazsınız toplumun gözünde. Eğer siz kendiniz yapıyorsanız, ya mesela şu an benim oğluma banyo yaptırıyor olmam toplumun gözünde beni uzaydan gelmiş bi yaratık olarak görüyorlar. ‘Aaa nasıl yaptırıyor ya? Kendi mi yaptırıyor banyosunu?’ falan. Hani ya da çocuğunuza mama yediriyo olmanız...” (Kayın, 41, Görme engelli).

“Yani görmeyen bi kadına zaten çocuğa hani iyi bakamayacağınızı düşünüyorlar. İşte yani çocuk doğduktan sonra başlıyo bu serüven. Altını değiştirmesinden tutun da çocuğun temizliğine, hijyenine kadar. [...]. İşte sokakta çocuğu kaybetmenizden... ‘Tek başına sokağa çıkma, dışarı çıkma, çocuk bir anda gözünün önünden kaybolur bulamazsın’ gibi. Görmeyen annelerle ilgili çok endişeli insanlar” (Ardıç, 35, Görme engelli).

“Eşimin ailesi çok üstüme geliyordu. [...]. ‘Bebek uyanacak, ağlayacak sen duymayacaksın’ falan diyorlardı. ‘Bezine bakmıyor musun? Yemeğini takip etmiyor musun? İlgilenmiyor musun?’ sürekli böyle şeyler söylüyorlardı. [...]. Onlar öyle insanlar. İşitme engelliler hiçbir şeyi bilmez zannediyorlar’ (Akçaağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli).

Çocukluklarından itibaren “bağımlı” ve “bakıma muhtaç” kişiler olarak damgalanan engelli kadınlar, anne olduklarında da bakım sorumluluğunu üstlenme konusunda başarısız olacakları ve çocuğun bakımını “bağımsız” bir biçimde gerçekleştiremeyecekleri düşünülerek bakım verme kapasiteleri sosyal çevreleri tarafından sorgulanmaktadır. Jacobson ve Finger (2007), “çocuksu”, ve “hasta” olarak algılanan engelli kadınların, annelik pratiklerini gerçekleştirmek için gerekli olduğu düşünülen el becerisinden ve olgunluktan yoksun olduklarının varsayıldığını ifade etmiştir. Dolayısıyla anne olduktan sonraki süreçte de engelli kadınlar, “bakım verme yeterliliğine sahip olmayan kadınlar” olarak damgalanmakta ve suçlanmaktadır. Parchomiuk (2014), sosyal çevrenin bu düşüncelerinin sınırlı bir bakım görüşüne bağlı olduğunu ve bakımın doğası gereği yalnızca fiziksel olduğunu varsaydığını ifade etmektedir. Engelli kadınların bakım sorumluluğu üzerinden yaşadıkları bu damgalanma, farklı bir boyut açısından da şekillenmektedir. Goffman (2022, s. 32), damgalanan bireylere atfedilen bir özelliğin, bireyin diğer özelliklerine de yansıtılabileceğini ve bireyin karakterinin bütünü olarak görülebileceğini ifade etmektedir. Bu bağlamda

kadınların fiziksel engelli olma durumu toplum tarafından kadınların genel kimliklerine atfedilerek kadınların zihinsel kapasitelerinin de eksik olduğu inancını doğurabilmektedir. Akçağaç'ın "İşitme engelliler hiçbir şeyi bilmez zannediyorlar" cümlesi bunu göstermektedir.

Sosyal çevrenin, engelli kadının çocuğun bakımını gerektiği biçimde gerçekleştirebilecekleri ve çocuğun refahını sağlayabileceklerine ilişkin olarak taşıdıkları endişeler, sosyal çevrenin kadın üzerinde "iyi annelik" üzerinden baskı kurduğu bir mekanizmaya dönüşebilmektedir. Örneğin görme engelli kadınların sosyal çevresi, engelli kadının evin içerisinde çocuğu görmeyerek ona zarar verebileceği; işitme engelli kadınların sosyal çevresi ise bebeğin ağladığını duymayacakları gibi endişeler üzerinden, engelli kadın üzerinde "iyi annelik" baskısı kurmaktadır. Bunun sonucu olarak engelli kadınlar, çocuklarına "yeterince iyi" bir biçimde bakım veremeyecekleri düşünülerek çocuklarının fiziksel ve psikolojik sağlığını tehlikeye atan "kötü anneler" olarak damgalanabilmekte ve suçlanabilmektedirler.

"İyi annelik" beklentilerini karşılayamayan kadınlar olarak anne suçlamaya maruz bırakılan engelli kadınlar, çocuğa bakım verme sorumluluğunun kendilerinden alınması gibi davranış pratiklerine maruz kalabilmektedir.

"Mesela çocuğun düşüyo ki bi kere yaşadık, düştü. Hemen etraftan geliyolar falan çocuğu falan kucağına alıyolar ediyolar mesela. Ama sen öyle bi durumda onu yaşamak istemiyosun çünkü o senin çocuğun. Hani onu o an başkasının kucağına almasını istemiyosun. Çünkü onu orda ilk sakinleştirecek olan sensin yani, annesi. Hani bi başka kişi değil. Onu yapıyolardı" (Ihlamur, 30, Görme engelli).

"Ondan sonra işte annem şey yapıyordu mesela işte 'Ben oraya gelince şey yaparım, eşine öğretirim, çocuğa nasıl banyo yaptırılacağını, o yaptırır' mesela. Ya çocukla kalacak olan benim, o adam çalışıyo mesela ve şey hani ikinci vardiyada çalışıyordu benim eşim. Gündüz ikide gidiyordu akşam onbir buçukta falan geliyordu hani beni direkt ekarte ediyo, bana öğretmeyecek, bana göstermeyecek, benim eşime göstercekmiş o yıkarmış çocuğu" (Kökner, 36, Görme engelli).

"'Bir dakika bırakın, ben de yedirebilirim' dediğimi hatırlıyorum. Yok olmaz, 'Sen duymazsın', 'Sen anlamazsın' diyorlardı. [...]. Kaynanam çok bunaltıyordu 'Sen duymazsın', 'Sen anlamazsın' diye. Bebeğin sorumluluğunu bana hiç vermediler o zaman, hiç öğrenmemi istemediler. Ben o zaman 'Bırak, ben de göreyim, ben de gördüğümü uygulayayım, ben de öğreneyim' gibi şeyler söylüyordum ama asla yapmama izin vermiyorlardı. [...]. Duymadığım için yapamayacağımı düşünüyordu. 'Sen duymazsın, sen

anlamazsın, duymadığın için yapamazsın, öğrenmemişsindir' gibi bir algı vardı" (Sarıçam, 28, İşitme ve konuşma engelli).

Kadının bakım verme yeteneği açısından damgalanması ile bağlantılı olarak gerçekleştirilen bu eylem annelik ideolojisi ile olduğu kadar sağlamlık ideolojisi de bağlantılıdır. Çünkü toplumda kadından beklenen eş olma ve bakım sorumluluğu gibi rollerin sergilenmesi "sağlam" beden için tanımlanmıştır. Engelli kadının sosyal çevresi de bakımın yalnızca sağlam bedenli kadınlar tarafından gerçekleştirilebileceğini düşünmekte ve bu nedenle bakım sorumluluğunu kadının üstlenmesine izin vermeyebilmektedir. Böylelikle engelli kadın özne olmaktan çıkarılarak "bakıma muhtaç" kadın olarak nesneleştirilmekte ve annelik rolü bağlamında yetkisizleştirilmektedir. Bunun sonucu olarak aileler, bakım sorumluluğunu kadının üstlenmesine engel olma, kadını çocukla yalnız bırakmama, (eşin engele sahip olmadığı durumda) çocuğun bakımıyla ilgili bilgileri kadına değil engele sahip olmayan eşe öğretme gibi davranışlar sergileyebilmektedir. Bununla birlikte ataerkil toplumlarda bebeğin bakımından birincil derecede sorumlu olan kişi anne olarak görülmesine karşın, Köknar'ın ifadelerinden de anlaşılabilirdiği gibi, söz konusu engelli kadın olduğunda bakım sorumluluğunun babaya yüklenmesi söz konusu olmaktadır. Bu durum, bakım sorumluluğunun paylaşımında toplumsal cinsiyete dayalı rol paylaşımına zıt olan eşitlikçi bir paylaşım ortaya çıkarıyor gibi görünse de altında yatan sağlamlı kodların sorgulanması gerekmektedir.

Engelli kadınların ailelerinin çocuğun bakım sorumluluğunu kadının elinden almaya yönelik bu davranışlarının, kadınların çocukluk döneminde aileleri tarafından maruz bırakıldıkları aşırı koruyucu davranış örüntülerine paralel olduğu görülmektedir. Tıpkı engelli kadınların çocukluk dönemlerinde "bağımsız" bir yaşam sürdüremeyeceklerine inanıldığı için aileleri tarafından aşırı koruyucu tutumlarla karşı karşıya kalmaları gibi, kadınlar anne olduklarında da bir çocuğun sorumluluğunu üstlenemeyecekleri önyargısı sebebiyle koruyucu tutumlara maruz kalmaktadırlar. Bu tutumlar ise, kadınların çocukluktan itibaren maruz bırakıldıkları yetersizlik duygusunu pekiştirmektedir.

Kimi durumlarda, kadının annelik yeterliliklerine ilişkin inançsızlıkları sebebiyle, aile engelli kadının ikinci bir çocuk sahibi olmasına da karşı çıkabilmektedir.

Toplumun tavırları hiçbi zaman cesaretlendirici olmuyo. Ve bunlar insanın en yakınlarından gelebiliyor yani anneden, işte babadan, kardeşten vs. Çok uzağa gitmeye gerek yok yani. Benim annem şey dedi mesela “Size bi çocuk yeter.” dedi mesela. Böyle bi şey deme hakkını nasıl kendinde buluyo, bize bi çocuk yetip yetmeyeceğine neden o karar veriyö. Eee... Hani şey var insanlarda zaten, sen bakamazsın, bana kalacak buna bakmak, sana bi tane yeter gibi bi durum söz konusu maalesef (Köknar, 36, Görme engelli).

Bu açıdan düşünöldüğünde engelli kadınların iyi annelik beklentilerini karşılama yeterliliğine sahip olmayan kadınlar olarak suçlanması, kadının anne olma kararına müdahale etmeyi içeren davranışlarla da sonuçlanabilmektedir.

“İyi annelik” beklentileri üzerinden gerçekleştirilen anne suçlama sonucunda sosyal çevrenin sergilediği davranışlar, görme engelli kadınların kamusal alanlardaki deneyimlerinde de farklı bir biçimde sürdürölmektedir. Kamusal alanlardaki sosyal etkileşimlerde karşı karşıya kalınan bir diğör damgalanma biçimi, toplum tarafından, engelli kadınların “bağımlı” ve “bakıma muhtaç” olduklarına, dolayısıyla da kendi bakımlarını üstlenebilecek yeterlilikte olmadıklarına ilişkin toplumsal inançla bağlantılı olarak, bakım verme sorumluluğunun anneden alınarak çocuğa yüklenmeye çalışılmasıdır. Konuya ilişkin olarak görme engelli kadınların anlatıları öne çıkmaktadır.

“Hee çok şey var. ‘Annene yardım etsene’, ‘Anneni götür’... Bu tür şeyler çok saçma ve sıkıcı, rahatsız edici. Benim vermediğim sorumluluğu o veriyö oğluma, o zaten çocuk. Mesela hatırlıyorum işyerinde, oğlum işyerine yakın okulu olduğu için benimle geliyö orda duruyö. Çay almaya gitmiştim, oğlum da peşimden gelmişti, nerdeyim diye baktı. Çayımı dolduruyorum, diğör arkadaşım ‘Annenin çayını doldursana’. Ben de dedim ki ‘Sizin çocuğunuz sizin çayınızı dolduruyö mü?’. ‘Yoo’. ‘E benim çocuğum da çocuk’” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Hani böyle kırmızı ışıktaki çocuğunun başını okşayıp, ‘Yavrum benim bak annene sahip çık’ diyenler... Ya da otobüste ‘Anneni boş bi yere oturt’ diyenler. Kafede, ‘Anneni niye oturtmuyosun’ diyenler. Yani çocuğa, ebeveynlik vasfı yüklemeye çalışıyö toplum” (Kayın, 41, Görme engelli).

“Uçakla Trabzon’a gidiyöduk (kızım) birlikte, orda mesela bi güvenlik istedik. Güvenlik bize yardımcı oluyödu işte aynı zamanda. [...]. Sonra kız yanımdan ayrılacaktı artık uçağa binecektik, dedi ki kızıma, annenle babanı sana emanet ediyörum dedi mesela. [...]. Sonra ben de dedim ki ona “Biz kızıma emanet değıliz, kızım bize emanet” (Meşe, 42, Görme engelli).

Toplum tarafından sahip olunan bu önyargı, literatürde “ters aile miti” olarak kavramsallaştırılmıştır. Ters aile mitine göre, anne olan engelli kadınların yalnızca çocuklarına en iyi bakımı sağlayan “ideal anneler” olmamakla

kalmadıkları, aynı zamanda bakım ve hizmet almak için çocuklarına bağımlı oldukları varsayılmaktadır (Booth ve Booth, 1998). Böylelikle engelli kadınların çocukları “kahraman” çocuklar olarak temsil edilebilmekte; anneler ise çocuklarını kendileri için feda eden, onlara fiziksel ve duygusal olarak bağımlı olan “bencil ve sorumsuz” anneler olarak suçlanabilmektedir (Stables ve Smith, 1999).

Toplumun engelli kadınlara “yardım etme” davranışıyla iyi niyetli bir şekilde sergiledikleri bu davranışların temelinde engelli bir kadının bakım verme yeterliliğine sahip olmadığı ve sürekli olarak “yardıma muhtaç” olduğunu yansıtan sağlamcı tutumların yattığı anlaşılmaktadır. Toplum tarafından kendilerine yönelen önyargılı davranışlara kadınların verdikleri yanıtların ise kimi zaman onların kaba, agresif olduğunun düşünülmesine neden olduğu görüşme süreçlerinde zaman zaman vurgulanmıştır.

“Ters aile miti” kavramsallaştırması altında engelli kadının “bakıma muhtaç” olduğu inancı çerçevesinde çocuğa yüklenen bakım sorumluluğu, özellikle kız çocuğu üzerinde yoğunlaşmaktadır çünkü ataerkil toplumlarda ailenin bakımını üstlenmek kız çocuğunun sorumluluğundadır.

“Çocuğun yanındaysa da ‘Oh oh iyi yapmışsın, hele de kız çocuğu, aaah ah ne kadar çok bak göreceksin faydasını’ falan. Bi tarafıyla zaten genelde toplumda şeydir ya kız çocuğu eşittir anneye babaya bakan, ama öteki taraftan da şimdi kör birinin kız çocuğu olunca çocuğun vay haline. Onun daha çok bakması lazım” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

Ihlamur’un ifade ettiği gibi, ebeveynlerden birinin engele sahip olması, toplumun kız çocukları üzerindeki baskısını artırmaktadır.

Feminist araştırmacılar olan Keith ve Morris (1996), ailede ebeveyn rolünün tersine çevrilmesi olarak yorumlanan bu ilişkinin, yanlış bir ilişki dinamiği tanımlaması olduğunu öne sürmektedir. Onlara göre, toplum tarafından engelliliğin bağımlılıkla ilişkilendirilerek annelik sorumluluğunun çocuğa yüklendiği bu yanlış algılama biçimi, engelli kadınların annelik rolünü baltalama eğilimindedir.

“Çok kızgın hissediyorum ve şey, neden karışıyorlar yani ben bilmiyorum muym ya da neden benim, ben oğluma o şeyi vermiyorum mesela. O benim şeyim değil ki benim velim değil ki ya da ben yönlendirmeye ihtiyacım mı var ben bilmiyorum muym bunu? [...]. Neden aramızdaki ilişkiyi onlar saçma sapan önyargılarıyla değiştirmeye çalışıyorlar? [...]. Biz gayet iyi bir ilişki içindeyken

neden olayı daha farklı bir yere taşıyıp beni muhtaç gibi çocuğumun gözünde göstermeye çalışıyorsun, küçültmeye çalışıyorsun vs. Çünkü zaten oğlum biliyo ama farklı yöntemle yaptığımı biliyo ama sen orda ona senin annen yapamaz izlenimi veriyosun belli ki” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Bi gün minibüste gidiyoruz. Şimdi artık benim kızım her şeyin farkında, büyüdü. 4 yaş diyoruz ama artık her şeyi biliyorlar. Minibüse bindik, minibüsçü herkesten para alıyor, tam biz de paramızı vericez bizimkini almadı. Yok dedi gerek yok siz oturun falan filan. Bu da benim kızımın heralde ilgisini çekti ki bana sordu. [...]. ‘Bizim niye paramızı almıyor şoför amca?’ diye. Bizim paramız alınmıyor mu falan gibi bi şeyler söyledi, ben ona çok üzülmuştüm. [...]. Çünkü çocuğumun onu o şekilde açıkçası görmesi beni çok üzdü” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

Benzer biçimde Ladin ve Ihlamur da kamusal alanlarda çocuğuyla birlikte dahil oldukları sosyal etkileşimler kapsamında gerçekleşen bu yargılanma, denetlenme, yetkisizleştirilme ve damgalanma deneyimlerinin çocuklarıyla olan potansiyel ilişkileri üzerindeki olumsuz etkisinden bahsetmektedir. Böylelikle, anne-çocuk ilişkisinde kadının “bağımlılığına” ve “özyeterlilik” eksikliğine’ vurgu yapılarak bakım verme sorumluluğunun çocuğa aktarılmasının, bu ilişkiyi olumsuz etkileyeceği vurgulanmaktadır. Toplumun “yardım etme” düşüncesiyle gerçekleştirdiği ancak örtük bir biçimde sağlamcı tutumları yansıtan bu ayrımcı davranışlar, engelli kadınların kendi anneliklerine ilişkin yetersiz hissetmelerine sebep olurken aynı zamanda çocuklarıyla olan ilişkilerini de etkileyebilmektedir. Annelik rolü üzerinden toplum tarafından sürekli olarak damgalanmaya, yargılanmaya ve suçlanmaya maruz bırakıldıklarını görüşme sürecinde sıklıkla vurgulayan engelli kadınlar, damgalanmaya maruz bırakılmadıkları durumların var olduğuna ilişkin de değerlendirmelerde bulunmuşlardır.

Bu arada hamileyken de “Bak hem kör, hem çocuk yapıyo” tarzı şeyler duymadım çünkü oturduğumuz yer itibariyle iyi bi yerd. Biz Sarıyer’de oturuyoduk. İnsanların en azından belli bi şeyi vardı hani daha bi moderndi orası. Gerek iş yerinde, gerek dışarıda ben o tür şeylerle hiç karşılaşmadım. Hatta arkadaşlarım da karnımı gelip çok sevdiği zamanlar da olmuştur. (Ihlamur, 30, Görme engelli).

Zaten dışarı çıktığımızda bulunduğumuz çevrede vakit geçiriyorduk. Evimizin etrafındaki parklara gidiyorduk vs. O çevrede de zaten insanlar bizim işitme engelli olduğumuzu biliyordu. Biz sürekli aynı çevrede yaşadığımız için herkes bizi tanıyordu. Aksine etrafımızdaki insanlar yardımcı olmaya, destek olmaya çalışıyorlardı. (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

Yaşanılan sosyal çevreye ilişkin özelliklerin, engelli kadınların annelik konusunda

deneyimledikleri damgalanmaya yönelik olarak koruyucu bir faktör olduğu görülmektedir. Sosyo-ekonomik düzey ve eğitim düzeyi bakımından gelişmiş bir konumda yaşıyor olmak ya da tanıdık bir sosyal çevrede yaşıyor olmak, kadınların annelik konusunda karşı karşıya kaldıkları damgalanmayı ortadan kaldıran bir faktör olarak görülmektedir.

4.1.3.4. Toplumun İyi Annelik Baskısına Annelik Pratikleriyle Yanıt Verme: Çifte Annelik Yapma

Goffman (2022, s. 164), toplum tarafından çeşitli özellikleri sebebiyle damgalanmış olan bireylerin; kendilerinin de “normal” bir benliğe sahip olduğunu başkalarına ispatlamak isteyebileceklerini, normlardan uzaklaştıkça bu benliğe sahip olduğunu göstermek için daha çok çabalayabileceklerini ifade etmiştir. Bireyin bu davranışı “ideal performans” olarak adlandırılmaktadır (Goffman, 2014, s. 29). “İdeal anne” beklentilerini karşılayabilmek ve annelik suçlamasına maruz kalma durumundan kendilerini korumak için engelli kadınlar, Grue ve Laerum (2002) ile Malacrida (2007)’nin de ifade ettiği gibi, kendi kendilerini denetlemekte, annelik ideolojisinin belirlediği iyi annelik normlarına uygun anneler olabilmek için annelik pratiklerini gerçekleştirirken ekstra özenli ve temkinli davranarak aşırı fedakâr davranışlar sergileyebilmektedirler. Dolayısıyla, baskın sosyal grup tarafından annelikleri bağlamında damgalanan engelli kadınlar, “kötü anneler” olarak damgalandıkları annelik söylemine karşılık kendilerini “iyi anneler” olarak sunabilmek için annelik pratiklerini gerçekleştirirken daha fazla dikkat, özen, çaba ve fedakârlık gösterme gereği duyabilmektedirler. Engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken daha yoğun bir biçimde uyguladıkları özen, çaba ve fedakarlık pratikleri, literatürde “çifte baskı” olarak ifade edilen kesişimsel baskılara atıf yapacak şekilde, “çifte annelik” olarak adlandırılmıştır. Böylelikle “çifte annelik” kavramı, Malacrida (2007)’nin “telafi edici annelik” kavramından farklı olarak kadınların maruz bırakıldıkları ataerkil ve sağlamcı baskıları vurgulamaktadır.

Buradan hareketle bu alt temada, fiziksel engelli kadınların kendilerini “iyi anneler” olarak sunmak ve anne suçlamadan kaçınmak için gerçekleştirdikleri pratikler ele alınacaktır.

“Yani mükemmeli istiyosan biraz daha yani daha çok uğraşman gerekiyor. Daha temiz olsun istiyosan, daha düzgün olsun istiyosan... Şimdi bi körün çocuğuyca, yani sen bi körsen çocuğuna daha düzgün bakman lazım. Çünkü dışarıda yani her şekilde inceleniyo o çocuk, giydirdiğin kıyafete kadar. Bi başkasının çocuğunun üstü kirlili de olsa falan onlar onun ilgisini çekmez ama senin çocuğunun üstü kirliliyse o anda, sen görmüyorsun diye öyle. İşte o an belki yolda düştü mesela o an yedek kıyafeti kalmadı ama hayır o öyle değil, sen görmüyorsun diye o şekilde. Yani açıkçası ben ne biliyim ya, öğrenmeye çalıştım elimden geldiğince, düzgün yapmaya çalıştım” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

“Ya dediğim gibi, bazen yetersizlik hissi... [...]. Onun dışında ben şöyle, ben her şeye koşup her şeyi yapmaya çalışıyorum. Yani şöyle mesela ben hep şunu isterdim çocuğum işte desin ki hani ‘Benim annem evet her şeyi yapabiliyor ama sadece araba kullanamıyo’ gibi. O yüzden her şeyi yapabildiğim, her şeye koşabildiğim için kendimi kötü hissetmedim. Yetersiz hissetmedim” (Meşe, 42, Görme engelli).

Engelli kadınlar, engelli olma durumunda anneliğin toplumsal incelemeye daha fazla açık hale geldiğini ve engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken daha fazla denetlenmeye maruz kaldığını, çocuğun bakımına ilişkin olarak eksik ya da yanlış olan durumların doğrudan engellilikle ilişkili olarak değerlendirildiğini düşünebilmektedir. Konuya ilişkin olarak Rich (1995)’in “annelik incelemesi” kavramsallaştırmasına dikkat çekmek gereklidir. Rich (1995, s. 55), annenin kadın olarak statüsünün çocuğun bakımı konusunda ne derece “başarılı” olduğu ile belirlendiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla toplum, kadının nasıl iyi annelik yaptığını çocuklarının sağlığı, giydiği kıyafetler, okuldaki davranışları, zekası ve genel gelişimi üzerinden değerlendirmekte ve bunun için anneler bir denetleme ve inceleme altında tutulmaktadır. Kadının engelli olma durumu ise toplumun gözünde kadın için çifte bir dezavantajlılık oluşturduğundan, engelli kadınların annelikleri daha fazla denetlenme ve incelenme altında tutulabilmektedir. Bunun sonucu olarak kadınlar anne suçlamadan kaçınmak ve kendilerini annelik sorumluluğunu başarıyla üstlenebilen “yetkin” ve “iyi” anneler olarak sunabilmek için hâkim annelik ideolojisi aracılığıyla kadınlardan beklenen annelik beklentilerini en iyi şekilde gerçekleştirmeye çabalamakta, annelik pratiklerini bu doğrultuda gerçekleştirmektedirler. Meşe’nin ifadelerinden anlaşılacağı gibi, bu aynı zamanda engelli kadınların maruz kaldıkları “iyi annelik” baskısının yarattığı yetersizlik hissini hafifletmesi için de bir stratejidir.

Engelli kadınlar için, kendilerini “iyi annelik” söylemi içerisinde konumlandırabilmek için “çifte annelik” yapmanın bir yolu da, annelik pratiklerini her koşulda birinci sıraya koymaktır.

“İyi anne her türlü çocuğuyla vakit geçirmeli ya. Tamam yeri gelicek çalışıcak ama işten geldikten sonra da o çocuğa ilgi, zaman ayırmak zorunda. Ben mesela çalıştığım dönemde çok yorgun oluyodum rahatsızlığımdan dolayı. Haftanın 6 günü çalışıyodum ve 11 saat çalışıyodum. Sırf Pazar günlerim vardı. Hafta içi zaten oğlum annemde kalıyodu bu dönemde. İş yerim de uzak olduğu için. Ama her akşam giderdim oğlumla oyun oynardım, vakit geçirirdim geç saatlere kadar” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

“Derslerinde mesela yeri geliyor ben de boğuluyom tabi ki. Rahatsızlığımdan dolayı biraz da onun etkisi de olabilir. Çok bunalıyorum. [...]. Vakit geçirmeniz gerekiyo, dersleriyle ilgilenmeniz gerekiyo. Hani derler ya “Ayakta durcak hali yokken hayatta kalmak için çok sebebi var insanların.” diye... Tek sebebi evlat olabiliyor yeri geldiği zaman bu sebebin” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

“Öyle çocuk doğurmakla anne olunmuyo. Öyle oraya buraya... Her şeyinle ilgileniceksin. Ben dedektif gibi oldum çocuğuma. Ben bilgisayarda kimlerle konuştuğunu, kimlerle nasıl şey kurduğunu... Hepsini takip ettim. Gizliden, göstermeden takip etceksin. [...]. Gizliden, hep takip ettim. Anlatabildim mi? Ama ben engellydim, yapmasam yapmam. [...]. Anlatabildim mi? Hayatta onu dimdik ayakta yetiştirebilmek, sonuna kadar” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

Annelik ideolojisine göre şartlar nasıl olursa olsun çocukla vakit geçirmek ve çocuğun takip ve gözetimini sağlayarak çocuğu güvende tutmak “iyi anneliğin” gerekliliklerindendir. Annelik ideolojisinin kendilerinden beklentilerini yerine getirebilmek için engelli kadınlar, engel durumlarından kaynaklanan yorgunluk, ağrı gibi durumların varlığında bile çocuklarıyla ilgilenmeye, onlarla vakit geçirmeye, onların güvenliğini en iyi şekilde sağlamaya çabalamaktadırlar. Böylelikle kadınlar, çocuklarının gereksinimlerini kendi gereksinimlerinden daha ön plana koyarak iyi annelik beklentilerini yerine getirmeye çalışmaktadır. Diğer bir deyişle engelli kadınlar, kendilerini çocuklarına adayarak kendilerini iyi anneler olarak konumlandırmaya çabalamaktadırlar.

İşitme engelli kadınlar, engel durumları sebebiyle çocuklarıyla olumlu bir ilişki geliştirebileceklerine ilişkin endişeler taşımakta, bu bağlamda “iyi anneler” olamayacaklarını düşünebilmektedirler.

“Biz duymadığımız için bizi kale almazsa, saygısız bir çocuk olursa, eğitimi tam veremezsek’... Korkularımız hep bu yöndeydi. Eşimle de hep bunu

konusuyorduk. Acaba saygısız bir çocuk olursa, bizden uzak olursa, bizimle bağları tam olmazsa... [...]. Sonra da her şeyimizi, maddi-manevi, ona vermeye karar verdik daha sağlam bir ilişki kurabilelim diye” (Sarıçam, 28, İşitme ve konuşma engelli)

Çocuklarıyla kurdukları ilişkiyi geliştirebilmek ve çocukları tarafından “iyi anneler” olarak görülebilmek için engelli kadınlar, sahip oldukları bütün olanakları çocuklarına sunabilmektedirler. Böylelikle engelli kadınlar aynı zamanda kendilerini toplumsal bakış açısı içerisinde de “iyi anneler” olarak konumlandırmaya çabalayabilmektedirler.

Öte yandan engelli kadınlar, kendilerini “çocuğun bakımını tam bir biçimde üstlenebilen ideal anneler” olarak sunmak için bakımı bütün yönleriyle kendileri üstlenmek isteyebilmektedirler.

“Kızınıza en baştan anneniz ya da eşinizin annesi baksın, sonrasında da kızınız size yardımcı olsun, o size baksın. Ama böyle bi hayat, böyle bi yaşam yok. Onu söyleyebilirim. Biz zaten bize baksın diye bi çocuk dünyaya getirmedi. [...]. Çünkü sonuçta bu benim çocuğumsa, bu benim sorumluluğumsa onun sorumluluğunu ben yerine getirmek zorundayım. Kimseye güvenipte de çok sahibi de olmadım. Kimseden böyle bi beklentim de yok. O yüzden biz çocuğumuza kendimiz baktık, kendimiz büyüttük çok şükür. O yüzden o önyargıları yıkmak lazım aslında diye düşünüyorum. Çünkü dediğim gibi onlara göre çocuk bakamazsınız. Ya sizin anneniz ya da eşinizin annesi bakması lazım ama öyle bi hayat yok” (Meşe, 42, Görme engelli).

“Yani şöyle, ben çocuğuma hep kendim baktım. Bütün bakımlarını da bu zamana kadar kendim yaptım. Aslında ilk başta tabi biraz etrafımızdaki görenler bunu üstlenmek istediler. Hani belki güvensizlikten değil ama biraz böyle üstlenmek istediler. Hani biz yapalım tarzı ama ben ona hiç izin vermedim” (Kayın, 41, Görme engelli).

“Ama mesela ben, içim rahat etmiyor dört ıslak mendille bitiriyordum. Sonra şey dedim mesela kendi içimden, “Aman ister dörtte bitireyim, ister on dörtte bitireyim. Ben bitireyim de”. Sonra çocuğumun altını ben değiştireyim, işte her şeyini ben yapayım çocuğumun” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

Annelik ideolojisine göre anne, çocuğun refahından sorumlu olan birincil kişidir. Daniels (2020, s. 160), bu gerekliliğin örtük bir biçimde, “iyi anneliğin yardım almaksızın en yüksek kalitede bakım verme” gerekliliğini yansıttığını ve çocuğun bakımının pratik yönlerini gerçekleştirirken mutlaka yardıma gereksinim duyacağı varsayılan engelli kadınların, annelik söylemi bağlamında damgalandığını belirtmektedir. Çünkü Morris (1995)’in de belirttiği gibi, bireyin günlük yaşam görevlerini gerçekleştirebilmek için desteğe ihtiyacı olduğunda, toplum tarafından

bu kişinin “bağımlı” olduğu varsayılmaktadır. Böylelikle engelli kadınlar, çocuğun bakımını tek başlarına üstlenmeye çabalayarak engelli kadınların “bakıma muhtaç” kadınlar oldukları ve bakım verme sorumluluğunu bağımsız bir şekilde üstlenemeyeceklerine ilişkin baskın söylemlere karşı çıkmaktadırlar. Böylelikle anne olan engelli kadınlar, bakım sorumluluğunu üstlenme yetkinliğine sahip olan kadınlar olarak kendilerini “iyi annelik” söylemi içerisinde konumlandırmaktadırlar. Kimi durumlarda ise kadınlar, annelik pratiklerini sosyal çevrelerinden gelen bilgi ve tavsiyeler ışığında gerçekleştirerek ve sosyal çevrelerinin endişelerine karşı önlemler alarak iyi annelik beklentilerini karşılamaya çalışmaktadırlar.

“Biz eğer bi görmeyen anne çocuğuna kendisi bakmalı, kendisi büyütmeli, çocuğu büyürken her anında onun yanında olmalı ama insanların endişelerini de göz ardı etmeden, bi şekilde önleminizi alarak yani. Sonra insanlar zaten sizin bu konuda endişelere karşı boş durmadığınızı, önlemler alıp ve doğru şeyler yaptığınızı görünce insanların endişeleri kendiliğinden azalıyor artık. Şu anda bana çocuğumla ilgili ‘Ya şunu da şöyle yap, bunu da böyle yap’ diyen inanın bir kişi dahi yok” (Ardıç, 35, Görme engelli).

Sosyal çevrelerinin endişelerini ortadan kaldırmaya yönelik önlemler aldıklarında engelli kadınlar, çevrelerindeki kişilerin anneliklerini yargılamadıklarını ve onları “iyi anneler” olarak konumlandıklarını ifade etmektedirler.

Görüldüğü gibi engelli kadınlar, annelik rolü üzerinden maruz bırakıldıkları kişisel, kişilerarası ve politik baskılara direnmek ve kendilerini ataerkil annelik ideolojisinin belirlediği “iyi annelik” söylemleri içerisinde konumlandırabilmek için yine hâkim annelik ideolojisinin belirlediği pratiklerle uyumlu bir şekilde anneliklerini gerçekleştirmeye çabalamaktadırlar. Diğer bir deyişle engelli kadınlar, hem ataerkil bir toplumda kadın olarak hem de sağlamcı bir toplumda engelli olarak annelik rolü üzerinden maruz bırakıldıkları “çifte baskı”ya, “çifte annelik” yaparak yanıt vermektedirler.

“4.1. Kesişimsel Bir Deneyim: Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri” ana temasında, fiziksel engelli kadınlarda anneliğin nasıl inşa edildiği, fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerinin nasıl şekillendiği ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken hangi noktalarda güçlüklerle karşılaştıkları ele alınmıştır. Anne olan fiziksel engelli kadınlar için annelik, ataerkil ve sağlamcı ideolojilerin kesişiminde bir baskı aracı olarak kurgulanmakta ve “imkânsız” bir kimlik olarak

inşa edilmektedir. Buna karşın engelli kadınlar evlenme süreci, anne olma kararını verme süreci ve annelerinden öğrendikleri annelik pratiklerini dönüştürme süreçlerinde kendilerini hâkim söylemler karşısında yeniden konumlandırarak öznel annelik deneyimlerini inşa etmektedirler. Bakım verme ve çocuk yetiştirme deneyimiyle birlikte kadınların yaşadıkları ataerkil ve sağlamcı baskılar derinleşmektedir. Engelli kadınlar, fiziksel çevre koşullarının erişilebilir olmaması sebebiyle annelik pratiklerini gerçekleştirirken birtakım güçlükler yaşayabilmektedirler. Hâkim annelik söylemleri ise kadınların hem yaşadıkları bu güçlükler sebebiyle annelik üzerinden sosyal çevreleri tarafından suçlanmalarına, hem de kendilerini suçlamalarına sebep olmaktadır. Bu noktada kadınlar yaşadıkları bu suçluluk duygusundan kaçınabilmek ve kendilerini “iyi annelik” söylemi içerisinde konumlandırabilmek için, maruz bırakıldıkları çifte baskılar ile “çifte annelik” yaparak mücadele etmektedirler.

İlk ana temadan elde edilen bu bulgular ışığında, ikinci ana temada anne olan fiziksel engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları güçlükler ve maruz bırakıldıkları baskılar ile nasıl baş ettikleri ele alınmıştır.

4.2. ANNE OLAN ENGELLİ KADINLARIN BAŞ ETME STRATEJİLERİ, GÜÇLENME PRATİKLERİ ve SOSYAL POLİTİKALARA İLİŞKİN BEKLENTİLERİ

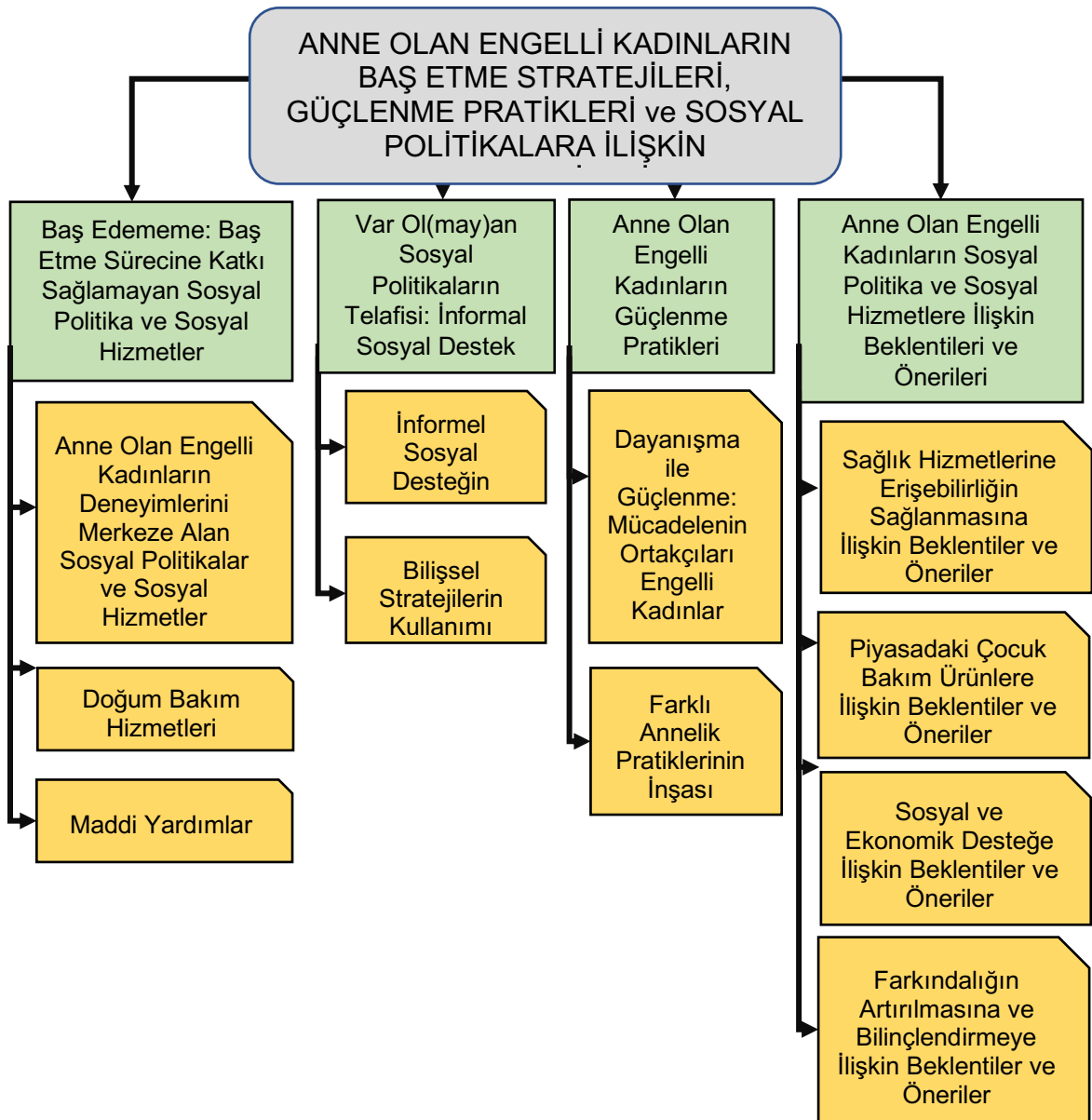
“Baş etme, stres unsuru olarak değerlendirilen, içsel ve dışsal taleplerin yönetilebilmesi için gerçekleştirilen bilişsel ve davranışsal çabalar” olarak tanımlanmaktadır (Folkman ve Lazarus, 1980, s. 223). Kelebek-Küçükarslan (2022, s. 144)’ın da ifade ettiği gibi baş etme stratejileri kadınların deneyimlerine, kaynaklarına, olanaklarına, fırsatlarına, koşullarına göre değişim gösterebilmektedir. Engelli kadınlar da annelik pratiklerini gerçekleştirirken, hâkim annelik ideolojisinin kadınlar üzerinde yarattığı baskıdan ve yapısal sistemlerdeki eksikliklerden kaynaklı olarak birtakım güçlükleri deneyimlemekte; deneyimledikleri bu güçlükler karşısında kendi deneyimleri, koşulları ve kaynakları doğrultusunda çeşitli baş etme stratejileri geliştirmektedirler. Anne olan engelli kadınların karşı karşıya kaldıkları baskı ve güçlükler karşısında nasıl güçlenmeye çabaladıklarına dair anlatıları, “Anne Olan Engelli Kadınların Baş Etme Stratejileri, Güçlenme Pratikleri ve Sosyal Politikalara İlişkin Beklentileri” ana temasının ortaya çıkış noktasını oluşturmuştur ve kadınların konuya ilişkin anlatıları dört alt tema ile ele alınmıştır:

“4.2.1. Baş Edememe: Baş Etme Sürecine Katkı Sağlamayan Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler” alt temasında, anne olan fiziksel engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları baskılarla mücadele etmeleri ve deneyimledikleri güçlüklerle baş edebilmeleri noktasında var ol(may)an sosyal politikalar ve sosyal hizmetlerin nerede durduğu tartışılmıştır.

“4.2.2. Formel Desteklerin Eksikliğinin Telafisi: İnfornel Destek Arayışı” alt temasında, anne olan fiziksel engelli kadınların, var ol(may)an sosyal politikaların yarattığı destek eksikliğini telafi edebilmek, baskın söylemlerle ve ayrımcı pratiklerle başa çıkabilmek için geliştirdikleri baş etme stratejileri ve bu stratejilerin kadınların güçlenmelerinde nasıl konumlandığı ele alınmıştır.

“4.2.3. Anne Olan Engelli Kadınların Güçlenme Pratikleri” alt temasında, infornel desteklerin yetersiz kaldığı durumlarda anne olan fiziksel engelli kadınların, güçlenmelerini sağlayan pratiklerin neler olduğu ele alınmıştır.

“4.2.4. Anne Olan Engelli Kadınların Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetlere İlişkin Beklentileri” alt temasında ise, anne olan fiziksel engelli kadınların anne olma sürecinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri güçlüklerin ortadan kaldırılmasına, karşı karşıya kaldıkları baskılarla mücadele edebilmelerine ve güçlenmelerine katkı sağlayabilecek olan sosyal politika ve sosyal hizmetlere ilişkin öneri ve beklentilerinin neler olduğu ele alınmıştır.

Şekil 4. “Anne Olan Engelli Kadınların Baş Etme Stratejileri, Güçlenme Pratikleri ve Sosyal Politikalara İlişkin Beklentileri” Ana Temasına Ait Alt Tema ve Kategori Haritası.

Anne olan engelli kadınlar hem anne olma sürecinde hem de annelik pratiklerini gerçekleştirirken kişisel, kişilerarası ve yapısal düzeylerde çeşitli biçimlerde baskıya maruz kalmaktadırlar. Engelli kadınların maruz kaldıkları bu baskılar, onların annelik pratiklerini gerçekleştirirken yaşadıkları güçlüklerin kaynağını

oluşturmaktadır. Var olan baskılarla mücadele etmek ve yaşadıkları güçlükleri ortadan kaldırmak için kadınlar, güçlenmelerine katkı sağlayacak olan sosyal politika ve sosyal hizmetlere gereksinim duymaktadırlar. Sosyal politika ve sosyal hizmetlerin, sosyal hizmet literatüründe (Aykara, 2015; Erükçü-Akbaş ve Karataş 2019) baş etme stratejileri olarak ele alınabildiği görülmektedir.

Engelli kadınların anne olma sürecinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken yaşadıkları güçlüklerle baş edebilmek için ilişkilenebilecek çabaladıkları ve ilişkilendikleri hizmetlerin, bu kadınların baş etme süreçlerine katkı sağlamadığı görülmektedir. Diğer bir deyişle bu kadınların içinde yaşadığı ataerkil ve sağlamcı toplumsal sistemler, sosyal hizmetlerden yararlanmayı bir baş etme stratejisi olarak işlevsiz kılmaktadır. Bu durumda kimi zaman anne olan engelli kadınların deneyimlerini merkeze alan sosyal politikaların ve sosyal hizmetlerin eksikliği, aslında engelli kadınların yaşadıkları güçlüklerin kaynağı konumundadır.

“Baş Edememe: Baş Etme Sürecine Katkı Sağlamayan Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler” başlıklı bu alt temada, anne olan engelli kadınların baş etme stratejileri; sosyal politikalar, doğum bakım hizmetleri ve maddi yardımlar olmak üzere üç kategori altında ele alınmıştır.

4.2.1.1. Anne Olan Engelli Kadınların Deneyimlerini Merkeze Alan Sosyal Politikalar ve Sosyal Hizmetler

Araştırmaya katılan engelli kadınlara, annelik sürecinde engelli kadınları desteklemeye yönelik olarak yararlandıkları ya da var olduğunu bildikleri herhangi bir sosyal politika, sosyal hizmet ya da düzenleme olup olmadığı sorulmuştur. Öznelerin bu soruya verdikleri yanıtların ortak noktası, anne olan engelli kadınları desteklemeye yönelik herhangi bir sosyal politika ya da sosyal hizmet uygulaması bulunmadığı, varsa da bu politika ve uygulamalar hakkında bilgi sahibi olmadıklarıdır.

“Politika yok. Onu çok net söyleyebilirim. Yani engellilerin kendileri için politika yok bi de ebeveyn olmuş engelli için politika mı olacak yani, tabi ki yok. Hizmet de çok olduğunu söyleyemeyeceğim. Yani konuşan ateş ölçer bile bulmak için illaki engelliler marketinden alacaksın, Braille kitap bulamıyorsun bilmemne. Yani ee... Maliyet artıyo, sıkıntı. Eğitim materyalleri, dediğim gibi işte bebek bakımı, bebek sağlığı, işte annelik vs. erişilebilir değil.

Mesela, Türk siteleri, internet siteleri genelde daha kötü. Ben o yüzden bi şeye bakıcaksam, mümkünse yabancı internet sitelerinden bakıyorum. Erişilebilirliğe daha çok önem veriyolar çünkü onların yasal düzenlemeleri daha sıkı. Başka ne diyebilirim. Böyle yok yok yok yani” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Bizim çocuklarımızı rahat yetiştirebilmemiz için hiçbir şey yapmıyorlar. Okula, toplantıya gitmem için ya da alıp dışarıya çıkarmam için. Hepsi ayrı ayrı birer problem. Okula toplantısına gitmek, dışarı çıkarmak. Her tarafta tercüman olması lazım ki ben çocuğumla rahat rahat her şeyi yapabileyim yoksa yapamıyorum. Çok yalnız” (Söğüt, 38, İşitme ve konuşma engelli).

Konuya ilişkin olarak Kökner, sosyal politikalar içerisinde engelli bireylerin görünmez olduğunu, annelik kimliğine sahip olmanın bu görünmezliği artırdığını ifade etmektedir. Dolayısıyla engelli kadınların sağlamlık ideolojisi ve annelik ideolojisi kesişiminde deneyimledikleri mikro (kişisel) ve mezzo (kişilerarası) düzeydeki baskılar, makro (politik) düzeyde de sosyal politikalarda görünmez kılınma ile kendini göstermektedir. Var olmayan sosyal politikalara ve sosyal hizmetlere ek olarak piyasadaki çocuk bakım ürünlerinin de engelli kadınların anne olabilecekleri göz önünde bulundurulurken tasarlanmadığı, dolayısıyla engelli kadınların anne olmalarının piyasa tarafından da örtük bir biçimde reddedildiği görülmektedir. Diğer taraftan, anne olan engelli kadınları desteklemeye yönelik olarak sosyal politikalar aracılığıyla sağlanan bir hizmet varsa da onların bu hizmetler hakkında bilgi sahibi olmadıkları, yani var olan hizmetlerin de görünür ve erişilebilir olmadığı anlaşılmaktadır. Anne olan engelli kadınlar tarafından annelik yaparken deneyimledikleri resmi destek eksikliği Söğüt’ün ifadelerinden de görülebileceği gibi, “yalnız bırakılmak” olarak nitelendirilmekte, buradan anne olan engelli kadınların deneyimledikleri güçlükler karşısında tek başlarına güçlenmeye çabaladıkları anlaşılmaktadır.

Annelik yaparken engelli kadınların deneyimledikleri güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik olarak devlet tarafından geliştirilmeyen sosyal politikalar ve sağlanmayan sosyal hizmetler, sivil toplum kuruluşları tarafından sağlanan gönüllülük hizmetleriyle telafi edilmeye çalışılmaktadır.

“Hayır, yok. Yok yani hiçbir şey yok. Hatta biz bazen dernekler olarak böyle bunu harekete geçirmeye çalışıyoruz ama maalesef ki bürokratik duvarlarla karşılaşılıyor yani maalesef yok” (Kayın, 41, Görme engelli).

“Yapmıyor. Herhangi bir destek istediğiniz zaman da onu alabilmek için de çok fazla uğraşmanız gerekiyor. [...]. Çok fazla engel var önümüzde. Bu engellerin kaldırılmasını istediğimizde ya da normal insanlarla eşit olmak istediğimizde. Çok fazla proje sunuluyor ama hep reddediliyor, hep bir engeller çıkıyor” (Dişbudak, 27, İşitme ve konuşma engelli).

Konuya ilişkin olarak kadınlar, çeşitli sivil toplum kuruluşlarıyla iş birliği içerisinde ya da bireysel çabalarıyla çeşitli projelerin geliştirilmesine öncülük etmektedirler. Buna karşın engelli kadınların geliştirdikleri projeler de resmi kurumlar tarafından reddedilmektedir.

Görüldüğü gibi, anne olan engelli kadınların yaşadıkları güçlüklerle baş etmelerine ve güçlenmelerine katkı sağlamak üzere yapılmış olan herhangi bir sosyal politika ya da sosyal hizmet bulunmamaktadır. Literatür incelendiğinde, engelli kadınların sosyal politikalar içerisinde geçersiz kılınmalarının çeşitli sebeplerle ilişkilendirildiği görülmektedir.

Annelik, ataerkil toplumlarda biyolojik ve kültürel yeniden üretimin sağlayıcısı olarak görüldüğünden sosyal politikaların merkezinde yer almaktadır. Bu durum, anneliğin teşvik edilmesi ya da anneliğin yasaklanması gibi çeşitli biçimlerde kendini gösterebilmektedir. Bütün devletler, üremesini tercih ettikleri gruplara karşı teşvik ediciyken (Yuval-Davis, 2010) etnik/dini azınlık grupları, göçmenler, kalıtsal hastalık ve fiziksel/zihinsel engel sahibi olanların çocuk sahibi olmasını engellenmektedir. Bu nedenle Olsen ve Clarke (2003, s. 6)'nin de ifade ettiği gibi, engelli bireyler için eşit fırsatları teşvik etmeyi amaçlayan bir yasal çerçeve, annelik hakkındaki tartışmaların merkezi olarak görülmemektedir. Bu yönüyle anne olan engelli kadınlar için var olmayan sosyal politikalar, bu kadınların anne olmalarını engellemeye yöneliktir.

Daniels (2020, s. 173)'e göre ise bunun sebebi, oldukça maliyetli olması nedeniyle devletin engelli kadınların anneliğini gerçekten destekleyecek politika ve uygulamalar geliştirmeye oldukça uzak olmasıdır. Bu durumda “yanlış” giden durumlar için anneleri suçlamak, bu durumları önleyecek veya ortadan kaldıracak politikalar geliştirmekten çok daha kolaydır. Bu anlamda var olan sosyal politikalar da bireysel sorumluluğu vurgulayarak devletin yükümlülüklerini reddetmekte veya en aza indirmektedir.

Anne olan engelli kadınların yaşadıkları güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik olarak var olmayan sosyal politikalar, bu kadınların anne olma sürecinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken yaşadıkları güçlükleri daha da derinleştirmektedir. Söz konusu politikaların eksikliği fiziksel açıdan engelli kadınların erişilebilir olmayan uygulamalarla karşılaşmalarına sebep olurken, toplumsal açıdan da yoğun bir damgalanmayla karşı karşıya kalmalarına yol açmaktadır. Konuya ilişkin olarak Olsen ve Clarke (2003, s. 6-7), ana akım annelik politikaları içerisinde engelli kadınların yokluğunun, klinik bir bakış açısından engelli bireylerin annelik ve babalıklarını patolojikleştirerek sorunsallaştıran varsayımları yaygınlaşmasına neden olduğunu belirtmektedir.

Konuya ilişkin olarak Rich (1995, s. 55)'in "iktidarsız sorumluluk" kavramının vurgulanması önemlidir. "İktidarsız sorumluluk", annelik işinin tamamen kadınlara devredilmesi ancak bu sırada kadınlara annelik yaptıkları koşulların ne olduğuna dair hiçbir güç verilmemesidir (Balta-Paker, 2009). Bu açıdan bakıldığında fiziksel engelli kadınlar, ataerkil annelik ideolojisi doğrultusunda annelikten sorumlu olan birincil kişilerdir ancak içinde yaşadıkları baskıcı sistemler, onlara annelik yapabilecekleri "gücü" sosyal politika ve sosyal hizmetler aracılığıyla sağlamamaktadır. Rich (1995), "insani gereksinimlerin bile karşılanmadığı yetersiz bir toplumda, çocuklarımız için yapamayacağımız her şey suçluluk ve kendini yaralamaya dönüşüyor" demektedir. Bu anlamda var olmayan sosyal politikalar, aynı zamanda kadınların kendilerine yönelttikleri suçlamaların da kaynağıdır.

Araştırmacıların düşüncelerinden de anlaşılabilirdiği gibi engelli kadınların annelik politikaları kapsamında görünmez kılınmaları ve yok sayılma nedenleri, ataerkil ideolojinin ve sağlamlılık ideolojisinin kesişiminde şekillenmektedir. Bu nedenle sosyal politikaların ve sosyal hizmetlerin, anne olan engelli kadınlar için bir baş etme stratejisi olarak işlev görebilmesi için, feminist teori ve politikaya önemli açılımlar getiren kesişimsellik perspektifinden şekillenmesi ve kadınların güçlenmelerine katkı sağlaması gerekmektedir.

4.2.1.2. Doğum Bakım Hizmetleri

Annelik pratiklerini gerçekleştirirken hamilelik, doğum ve doğum sonrası dönemde doğum bakımı ve üreme sağlığı hizmetleri önem kazanmaktadır. Doğum bakım hizmetlerinden yararlanma, kadınlar için bir hak ve aynı zamanda içerdiği doğum bakım eğitimleri gibi bileşenler nedeniyle anne olma sürecinde yaşanan belirsizliklerle baş etme stratejisidir. Bu nedenle engelli kadınların annelik kapsamında yararlandıkları sağlık hizmetleri, baş etme stratejileri kapsamında ele alınmıştır.

Annelik ideolojisinin engelli kadınları dışlayan sağlamcı yönü, engelli kadınların anneliğe geçiş sürecinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken temas kurduğu kurumsal yapılarda bu kadınların yararlanacakları hizmetlerin erişilebilir olmayan bir biçimde şekillenmesi ile somutlaşmaktadır (Tarasoff, 2018). Burada vurgulanan erişilebilirlik kavramı “binaların, açık alanların, ulaşım ve bilgilendirme hizmetleri ile bilgi ve iletişim teknolojisinin, engelli bireyler tarafından güvenli ve bağımsız olarak ulaşılabilir ve kullanılabilir olması”nı ifade etmektedir (Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 2021). Anne olma sürecinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken sağlık hizmetleri içerisinde engelli kadınların karşılaştıkları erişilebilir olmayan uygulamalar ve ayrımcı pratikler, bu kadınların annelik deneyimlerine ilişkin olarak yaşadıkları güçlüklerle baş etmelerini sağlamamakta hatta kimi zaman bu güçlükleri derinleştirebilmektedir.

Engelli kadınların doğum bakım hizmetlerine dair deneyimlerinin neler olduğunu araştıran çok sayıda araştırma (Thomas, 1997; Thomas ve Curtis, 1997; Walsh-Gallagher vd., 2010; Begley vd., 2010; Payne vd., 2014, Mitra vd., 2015, Mitra vd. 2017; Smeltzer vd., 2016; Tarasoff, 2015, 2017; Hall vd., 2018) bulunmaktadır ve bu çalışmaların bulguları çoğunlukla ortaktır. Söz konusu çalışmalara paralel olarak, bu tez çalışmasında da engelli kadınların yararlandıkları sağlık hizmetlerine ilişkin değerlendirmeleri mekânsal erişebilirlik, sağlık profesyonellerinin tutum ve davranışları, bilgiye erişebilirlik çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Sağlık hizmetlerine ilişkin değerlendirmeler ilk olarak, sağlık kuruluşlarının mekânsal erişebilirlik düzenlemelerinin yapılmamış olmasıyla ilgilidir.

“Fiziki yapı hayır. Tabi ki erişilebilir değildi. Yani asansör falan vardı ama şöyle ben mesela kör olduğum için asansörde çok zorlanmıyodum ama örneğin tekerlekli sandalyeli biri geldiği zaman asansöre binmesi çok daha zordu. Tabi odaların üstünde herhangi bir yönlendirici bir Braille yazı falan yoktu. Hani doktorun odasını falan bulmaya çalışırken oralarda birilerine sormanız gerekiyordu” (Kayın, 41, Görme engelli).

“Doğum... Orada da yine görme engelli birinin ihtiyacını karşılayan şeyler yoktu. Ben de şimdi ikinci bi doğumum olsa bunu çok rahat orda söyleyebilirim, buna ihtiyacım var, şuna ihtiyacım var diye. Doğumhaneyi hayatımda görmediğim için [...] ve bi yandan da ağrıların var. Çok doğru düşünemeyebiliyosun neyi isteyeceğinle ilgili. [...]. Yani hiçbi şekilde orası yeti farkı olanları düşünülmeden yapılan bi düzenleme planlama” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Benim doğum yaptığım dönemde yatak çok yüksekti. Ben bi de sezaryen olduğum için çok zorlanarak yatağa çıkmıştım. Lavaboya giderken aşağı inmek çok zor olmuştu” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Engelli kadınların cinsel sağlık, ürüme sağlığı ve doğum bakım hizmetleri kapsamında hizmet aldıkları sağlık kurumlarının genel fiziksel yapısının ve engelli kadınların anne olarak hizmet aldıkları doğum odalarının onların gereksinimleri dikkate alınarak düzenlenmediği görülmektedir. Doğum odalarının fiziksel yapısının erişilebilirlik ilkesine uygun olarak düzenlenmemesi, sağlık sistemi içerisinde engelli kadınların annelik kimliği ile tanınmadığının örtük bir yansımasıdır. Engelli kadınlar, buldukları ortamda uyarlamalar yaparak ya da sağlık profesyonellerini gereksinimlerine yönelik bilgilendirerek yaşadıkları ayrımcılıkla kendi çabalarıyla baş etmeye çabalamaktadırlar. Dolayısıyla sağlık kuruluşlarının mekânsal düzenlemelerinin yapılmamış olması, sağlık hizmetlerinin engelli kadınlar için bir baş etme stratejisi olarak kullanılamamasına yol açmakta ve kadınları farklı baş etme stratejileri aramaya itmektedir.

Engelli kadınlar, cinsel sağlık, üreme sağlığı ve doğum bakım hizmetleri kapsamında sağlık alanında çalışan profesyonellerin sağlamcı tutumlarından kaynaklanan önyargılarıyla karşılaşabilmekte, onlar tarafından damgalanma ve ayrımcılığa maruz bırakılabilmektedir.

“Yani benim bi de o sürecim çok zordu. Beni hiçbi hastane kabul etmedi bu arada. Ben ...’da yaşıyodum burda sadece bi devlet hastanesi var. Burdaki hiçbi doktor kabul etmedi. Hepsinin odasından ağlayarak çıktım. Hepsi bana şu cümleyi kullandı: ‘Ya sen ya da bebek ölüceksiniz’. Düşünsenize hamile bi anneye bu cümle kullanılır mı? Ben çok büyük travmalar yaşadım o dönem” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Hani doğum yapamayacağını mesela söylüyor. Ben sezaryen istemiyordum bana o şekilde mesela söyledi” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

“Doktora ben normal doğum yapmak istiyorum dedim, benim kadın doğum doktoruma. Ben o riski göze alamam dedi, sizin fiziksel bir engeliniz var. Hani nasıl olur, ne yaparız bilemem dedi. Ben zorunlu sezaryen olarak nitelendiriyorum doğumunuzu dedi ve ben bu şekilde yapacağım dedi. Sadece orda engelim hani benim normal doğum yapmama engel oldu” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

Sağlık profesyonellerinin sağlamcı tutumları, çeşitli biçimlerde uygulamalara yansımaktadır. Thomas (1997)’in “risk söylemi” olarak tanımladığı bakış açısı doğrultusunda engelli kadınların anne olmaları riskli bir eylem olarak tanımlanabilmekte ve meslek elemanları tarafından bu kadınların doğum yapmaması gerektiği düşünülebilmektedir. Akasya’nın ifadelerinden görülebileceği gibi, sahip oldukları sağlamcı tutumlar sebebiyle profesyoneller, engelli kadınlara doğum yaptırma sorumluluğunu reddedebilmektedir. Bu durum, hem engelli kadının anne olma hakkına erişememesine sebep olmakta hem de kadını psiko-sosyal açıdan olumsuz etkileyebilmektedir. “Risk söylemi” ile karakterize edilen bu bakış açısı, kimi zaman da kadının kendi bedeni hakkında karar vermesinin engellenmesi ve doğum şeklinin nasıl yapılacağına ilişkin kararlara katılım hakkının yok sayılması ile kendini göstermektedir. Bu bakış açısı doğrultusunda engelli kadınların vajinal doğum yapma isteği reddedilmekte, kadınların doğumu zorunlu sezaryen olarak nitelendirilebilmektedir. Böylelikle, engelli kadınların doğum yöntemini seçme üzerindeki özerkliği elinden alınarak kendi kaderini tayin hakkını kullanmaları engellenmektedir.

Sağlık profesyonellerinin engelli kadının doğum şekline müdahalesi, sağlamcılık ideolojisiyle bağlantılı olduğu kadar annelik ideolojisiyle de bağlantılıdır. Frederick (2017), doğum bakım hizmetleri kapsamında sağlık profesyonellerinin engelli kadınlara yönelik sağlamcı tutumlarını, iyi annelik beklentileriyle ilişkilendirmektedir. Ona göre anneliğin çocuklarının bakımı, gelişimi ve sağlığının birincil sorumlusu olarak görüldüğü bir toplumda, anneler “mükemmel” çocuk yetiştirme projesine hizmet eden kadınlar olarak görülmektedir ve annelik ideolojisi, engelliliği patolojikleştirmekte ve normalliğin yeniden üretimini sağlamaya hizmet etmektedir. Bu nedenle, Prilleltensky (2003)’in de ifade ettiği gibi, sağlık profesyonelleri, “kusurlu bebek doğuracakları endişesi ve çocuklara

bakma kapasiteleriyle ilgili diğerk önyargılı varsayımlar” nedeniyle engelli kadınların hamileliklerini sonlandırmayı önerebilmektedirler. Söz konusu uygulamalarla engelli kadınların karar verme hakkı sağlık profesyonelleri tarafından devralındıkça, onların bedenleri üzerindeki kontrolü de elinden alınmaktadır. Dolayısıyla sağlık profesyonellerinin sağlamcı tutumları, sağlık hizmetlerinin engelli kadınlar tarafından bir baş etme stratejisi olarak kullanılmasını engellemekte, aynı zamanda onlar için ek baskılar ortaya çıkarmaktadır.

Engelli kadınların doğum bakım hizmetleri kapsamında yararlandıkları hizmetlere ilişkin bir diğerk değerlendirmesi de bilgiye erişebilme hakkı ile ilişkilidir. Jackson (2020, s. 76)’ın anne olan engelli kadınlarla gerçekleştirdiği çalışmasında “erişilebilir olmayan bilgi”, katılımcıların sağlık çalışanlarından ve sağlık kuruluşlarından aldıkları ve bağımsız olarak okuyamadıkları (veya erişemedikleri) tüm materyaller için kullanılan genel bir kavram olarak ifade edilmiştir. Sağlık hizmetlerinin sunumunda yazılı materyallerin sınırlı düzeyde bulunması ve/veya işaret dili tercümanlarının bulunmaması, işitme engelli kadınların sağlık hizmetlerine erişebilirliğini etkilemektedir. Benzer biçimde WHO (2020), sağlık durumunu gösteren belgeler, tetkik sonuçları, reçeteler gibi dokümanlar görme engelli bireylerin ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde Braille alfabesi veya büyük baskı dahil erişilebilir formatlarda sağlanmamasını bilgiye erişebilirliğin engellenmesi olarak nitelendirmiştir.

Görme engelli kadınlar, iletişimdeki bu erişilebilirlik eksikliğinin betimleyici olmayan ve görsele dayalı anlatımlarda ortaya çıktığını ifade ederken, işitme engelli kadınlar ise işaret dili bilmeyen profesyonellerle iletişim kurmanın yarattığı güçlüklerden bahsetmektedirler.

“Muayene sırasında naptığı ya da odada neler olduğu... Yani belli betimlemeler yapmadıklarını hatırlıyorum. Bu tür şeyler vardı işte bana tahliller veriyoken tabi sorduğumda söyleniyodu ama onların erişilebilir olmadığıyla alakalı. Tabi o zaman E-Nabız gibi uygulamalar da yoktu. Ordan takip edemiyosun. Genelde erişilebilir olmayan şeylerle karşılaştım” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Zorlandım derken hemşireyle iletişim açısından. Lütfen konuşan birini alalım içeri dedim. İzin vermediler. İçeri almama izin vermediler. İletişim kuramadım. Örnek veriyorum hemşire ‘İkin’ diyor, anlamıyorum. Bana çok kötü

davrandılar. ‘Sus’, ‘Dur’ diye vurdular bana. O süre içinde psikolojim çok bozuldu. Ağladım. Doktorlardan, hemşirelerden şiddet gördüm iletişim kuramadığım için. [...]. O sırada çok fazla gerildim. Bebeğin öldüğünü, o yüzden o kadar üstüme geldiklerini düşündüm. O yüzden içimden hemen çıkarmaya çalışıyorlar diye düşündüm” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

Doğum bakım hizmetlerinin sağlanmasında ortaya çıkan bu ayrımcı uygulamalar, engelli kadınların hamilelik, doğum ve doğum sonrası süreçte kendilerinin ve bebeğin sağlığı ile bebeğin gelişimi hakkında bilgi alma hakkını engellemektedir. Öte yandan kadınların ihtiyaç duydukları bilgilere erişilebilir formatlarda ulaşamamaları, onların kaynakları zamanında ve işlevsel olarak kullanamamalarına neden olmakta bu da fiziksel ve psikolojik sağlıklarının bu durumdan olumsuz etkilenmesine yol açmaktadır (Jackson, 2020).

Bilgiye erişebilirlik kapsamında engelli kadınlar, çocuğun bakımının nasıl yapılacağını öğreten doğum sonu bakım eğitimlerinin de erişilebilir şekillerde verilmediğini belirtmektedirler.

Hayır hiçbir bilgi kaynağı yok. [...]. Ben o süreçte çok fazla araştırdım ama bir kaynak bulamadım, olduğunu da sanmıyodum zaten, şu anda var mı onu da bilmiyorum. Genelde yeni yeni yapılyo zaten bizler yapıyoruz bazı ortamlarda bir araya gelip bunları paylaşıyoruz ve yayınlıyoruz. Ama o zamanlarda yoktu ve biz birbirimize sorarak öğreniyorduk. (Kayın, 41, Görme engelli).

Mesela bedensel, şu an ben bedensel engelli olduğum için bedensel, ortopedik engelli bi anne çocuğuna nasıl yeterli olabilir? Nasıl şeyler, kolay bi şey olabilir de ona bakabilir veya işte kucağında tutabilir? Ya da nasıl uyutabilir? Bu şekilde bilgiler olsa bizim hayatımızı daha çok kolaylaştırır. (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Ya ateş takibi bile inanın şey. Çünkü sağlık ocağında inanın hiçbir şey anlatılmıyor yani... “Ateşini takip et.” Ya tamam da, ateşin nereden nasıl ölçüleceği bile önemli ama bunu bile anlatmıyorlar. Ama hani gören bi anne bi videoyu açıp bebeğin ateşi nasıl ölçülürü izleyerek görebilir. Ama bunu kör bi anneye sizin betimlemeniz, tarif etmeniz gerekiyor işte “Şöyle yapman gerekiyor”, “Kulağına şöyle yerleştirceksin” ya da kasıktan ölçüyosan böyle ölçceksin tarzında. (Kayın, 41, Görme engelli).

Modern iyi annelik söylemi, kadınların annelik yaparken kendi annelerinin bilgilerinden ziyade tıp uzmanlarının tavsiyelerine ya da ebeveynlik kitaplarına güvenmeleri gerektiğini dayatmaktadır (Frederick, 2015). Annelik olma sürecinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken engelli kadınlar, annelik deneyimi ve bebeğin bakımı konusunda endişelerini ortadan kaldırabilecek bilgi kaynaklarına

gereksinim duymaktadırlar. Buna karşın, anneliğin otoriter bilme biçimleri ışığında gerçekleştirilmesini sağlamayı ve kadınların annelik bilgisini desteklemeyi hedefleyen (Miller, 2010, s. 57), çocuğun bakımı ve yetiştirilmesi gibi konularda bilgi sağlamak için piyasaya sürülen ebeveynlik kitapları, engelli kadınlar için erişilebilir ve kapsayıcı değildir. Söz konusu bilgi kaynakları, sağlamlılık ideolojisini yansıtan bir bakış açısıyla hazırlanmakta ve bu kaynaklarda yalnızca normatif fiziksel özellikleri taşıyan kadınların annelik deneyimleri konu edilmektedir. Kestane'nin de ifade ettiği gibi, engelli kadınlar, fiziksel özelliklerini de dikkate alarak çocuğun bakımının nasıl gerçekleştirilebileceğine ilişkin bilgilere erişememektedirler. Bunun yanı sıra doğum sonrasında kadınları annelik pratiklerine ilişkin bilgilendirmek için planlanan doğum sonu bakım eğitimlerinin de engelli kadınların gereksinimlerine göre düzenlenmediği görülmektedir. Dolayısıyla sağlık hizmetleri, engelli kadınların annelik ve çocuk bakımına ilişkin endişeleriyle baş etmelerine yardımcı olmamaktadır.

Anneliğe geçiş sürecinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken sağlık kurumlarından hizmet almaları gerektiğinde erişilebilir olmayan uygulamalarla karşılaşan engelli kadınlar, gelir düzeylerinin bu hizmeti karşılayabilecek yeterlilikte olduğu durumlarda erişilebilirlik düzenlemelerinin yapıldığı kurumlardan (özel hastaneler) hizmet almayı tercih etmektedirler.

“Yani devlet hastanesinde şimdi ben engelliyim, ee ilk defa böyle bi şeye giricem. Çok korkuyorum. Dediğim gibi ben ilk konuşmanın başında da, geç kalmaktan çok korkuyorum çünkü ben geç kalınmış bi çocuğum yani benim aşım zamanında yapılsaydı ben şu an bu durumda olmayacaktım. Hastanede, devlet hastanesinde ister istemez bir doktora on hasta düşüyor ve ilgi alaka ne yazık ki minimuma iniyö. Böyle bi şeyden çok korktuğum için özel olarak özel bir doktoru tercih ettim” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

“Yani bunu söylemek istemiyorum tabi ki ama devlet hastanesinde iş yoğunluğu ve kişi sayısının fazlalığından dolayı fark edilmiyorum ya da yeteri kadar hizmet alamadığım için maalesef parayla gittiğim bi hastanede özel hastanede kişi sayısı yoğun olmadığı için ve personel sayısının yeterliliğinden dolayı ve insanların daha mutlu çalışmasından dolayı daha rahat hizmet aldım, daha iyi hizmet aldım öyle söylüyüm. Yani gittiğimde hemen yanıma bi yardımcı verilmişti, doktor kan alma, doktora girme işlerimi yaparken sürekli bi yardımcı verildi” (Servi, 38, Görme engelli).

Özel sağlık kuruluşlarından hizmet alındığı durumlarda, hizmet alınan kurumun

mekânsal erişebilirlik düzenlemeleri yapılmamış olsa bile hizmet sunan profesyonellerin sundukları destek, gerekli düzenlemelerinin yapılmamış olmasını telafi edebilmektedir. Özel sağlık kuruluşlarından hizmet alabilme durumu ise, kadının sosyo-ekonomik düzeyi ile yakından ilişkilidir. Dolayısıyla, özel hastane ücretini karşılayabilecek gelir düzeyine sahip olmayan engelli kadınlar erişebilirlik hakkını kullanamamaktadırlar.

Görüldüğü gibi doğum bakım hizmetlerinde ortaya çıkan ayrımcı uygulamalar, engelli kadınların sağlık alanında yaşadıkları güçlüklerle baş etmelerine yardımcı olamamakta, bu güçlükleri daha da derinleştirmektedir. Sağlık sistemi içerisinde anne olan engelli kadınlara yönelik bu görünmezlik, engelli kadınların karşı karşıya kaldıkları erişebilirlik sorununun sadece tıbbi değil, aynı zamanda sosyal ve politik olduğunu ve erişebilirliğin fiziksel erişilebilirlikten daha fazlası anlamına geldiğini vurgulamaktadır (Redshaw vd., 2013). Bu noktada engelli kadınların doğum bakım hizmetleri kapsamında karşı karşıya kaldıkları ayrımcılığa bir de feminist teorinin perspektifinden bakmak gereklidir. Pinto (2009)'nun çalışmasında üzerinde durulduğu gibi, kadınların cinsellik ve üreme hakları konusundaki mücadeleleri, kadınların güçlenmeleri için verilen feminist mücadelenin bir parçasıdır. Konuya ilişkin olarak Ross (2017), feminist teori içerisinde "üreme adaleti" tartışmalarından söz etmektedir. Üreme adaleti çerçevesi, "sadece bir kadının çocuk sahibi olmama hakkını değil, aynı zamanda çocuk sahibi olma ve onları güvenli, sağlıklı ve destekleyici ortamlarda onurlu bir şekilde yetiştirme hakkını da içermektedir" (Bagenstos, 2020) ve bu yönüyle doğum bakım hizmetlerine erişebilirliğin sağlanması yoluyla engelli kadınlar için üreme adaletinin sağlanması, sosyal hizmetin sosyal adaleti sağlama hedefiyle yakından ilişkilidir. Doğum bakım hizmetlerinin engelli kadınlar tarafından problem odaklı bir baş etme stratejisi olarak kullanılabilmesi için, feminist teoride gündeme gelen üreme adaletinin sosyal politika çerçevesinde temele alınması gerekmektedir.

4.2.1.3. Maddi Yardımlar

Araştırmaya katılan engelli kadınların çoğunluğu orta sosyo-ekonomik düzeye sahiptir. Bu sebeple kadınların çoğunluğunun maddi yardım hizmetlerinden

yararlanmadıkları görülmektedir. Bununla birlikte araştırmaya katılan düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip kadınlar, annelik politikaları bağlamının dışında, engelli bireyler için sağlanan sosyal yardım ve hizmetlerden yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla engelli bireyler için var olan sosyal hizmetlerden yararlanma, düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip kadınlar için bir baş etme stratejisidir.

“Çünkü çalışabilecek durumda değilim, çalışsam... %96 raporum var benim engelli raporum. Hani beni resmen gömdüler yani öyle diyim şeyler. Raporu da gören kişi beni işe almıyor, engelim çok yüksek diye” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

2011 yılında gerçekleştirilen Nüfus ve Konut Araştırması'na göre en az bir engeli olan nüfusun işgücüne katılma oranı erkeklerde %35,4, kadınlarda %12,5 olarak ifade edilmiştir (TÜİK, 2011). Bu araştırmaya göre, engelli kadınların işgücüne katılım oranının oldukça düşük olduğu göze çarpmakta olup bu oranın düşüklüğü, engelli bireylerin işgücü piyasasına katılımda karşı karşıya kaldıkları ayrımcılıkla bağlantılıdır. Öte yandan, engel derecesini gösteren engelli sağlık raporunda “çalışamaz” ibaresi bulunan engelli bireyler de istihdama katılmamaktadır. Her iki durumda da engelli kadın, maddi yardım ve hizmetlerden yararlanmak zorunda bırakılmaktadır. Dolayısıyla işgücü piyasasında ayrımcılığa maruz kalan ya da engel derecesi sebebiyle çalışabilir durumda olmayan ve eşinden boşanmış olan engelli kadın için maddi yardım ve hizmetler, tek geçim kaynağı haline gelmektedir. Buna karşın maddi yardım ve hizmetler ise insani bir yaşam sürdürmeyi sağlama noktasında yetersiz kalmaktadır.

“Şu anda engelli maaşımı alıyorum ben. Yetmiyo o da zaten de. Sağdan soldan işte bana yardım mardım gelirse. Biraz da işte kardeşlerime yalvarıyorum hani bana yardım edin diye. Onların da ne zamana kadar yardım edeceklerini bilmiyorum. Bi sakatlık maaşım var işte 1300 lira o var. [...]. O şekilde hani geçinemiyorum. Geçiniyorum desem yalandır. Mecburen hani idare etmek zorundasın. Yani şeyi götürmem için çocuğu yapıyoz işte. Ben kendim için bi şey istemiyom hani şunlarla. İhtiyaçlarını karşılasam yeterli. Bunun ya da şey kızım işte okula gidiyor mesela ortaokula gidiyor, ihtiyaçları var alamıyorum. Ben hocalarıyla falan hepsiyle iletişime girdim hani yardımcı olun benim durumum yok diye. [...]. Burda ben kimseyi tanımıyorum hani gidip de bana yardımcı olun diyemem zaten. Dışarı zaten çıkamıyorum yürüyemiyorum da. Yani o şekilde” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

Eşinden boşanmış olan ve üç çocuğunun bakımını tek başına üstlenen Gürgen, engelli maaşı (2022 Sayılı Kanun'un 2. Maddesi doğrultusunda engel derecesi %70 ve üzeri olanlar için görüşmenin yapıldığı tarih baz alınarak 1264.20 TL olarak hesaplanmıştır) almakta ve geçimini bu şekilde sağlamaktadır. TÜİK tarafından 2010 yılında gerçekleştirilen Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması'nın sonuçlarına göre sosyal yardımlardan düzeni olarak yararlanan engelli bireylerin %85.7'si, sosyal yardım ve desteklerin yetersiz olduğunu ve artırılması gerektiğini ifade etmişlerdir. Benzer biçimde, tek gelir kaynağının engelli maaşı olduğunu ifade eden Gürgen, engelli maaşının yeterlilik ölçüsünü 'çocuklarının ihtiyaçlarını karşılayabilmek' olarak belirleyerek, devlet tarafından verilen engelli maaşının bu ihtiyacı karşılama noktasında yetersiz kaldığını ifade etmiştir. Sosyal yardımların yetersiz kaldığı bu gibi durumlarda engelli kadınlar ailelerinin ve sosyal çevrelerinin yardımlarıyla geçimlerini sağlamakta ve çocuklarının ihtiyaçlarını da bu şekilde karşılamaya çalışmaktadırlar. Dolayısıyla sosyal yardımların yetersizliği, tek başına annelik yapan engelli kadını ekonomik açıdan güvencesizleştirerek gereksinim duydukları maddi desteği karşılama noktasında onları sosyal çevrelerinin ve ailelerinin insafına bırakmaktadır.

Kadınların eğitim yaşamına ve işgücü piyasasına katılımında deneyimledikleri toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıktan kaynaklı olarak, yoksulluğa düşme olasılıklarının erkeklere göre daha fazla olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte kadınlar arasında var olan yapısal eşitsizlikler de kadınların yoksulluğu deneyimleme biçimlerini farklılaştırmaktadır (Şener, 2012). Bu çerçevede eğitim yaşamına ve işgücü piyasasına katılımında hem kadın olmalarından hem de engel durumlarından dolayı "çifte ayrımcılığa" maruz bırakılan engelli kadınlar, yoksulluğu daha yoğun bir biçimde deneyimlemektedirler. Bununla birlikte geleneksel ataerkil toplumlarda istihdama katılarak gelir getiren işlerde çalışmak ve ailenin geçimini sağlamak erkeğin görevi olduğundan, "boşanmış" engelli kadın olmanın yoksulluk deneyimini derinleştireceğini söylemek mümkündür.

Gürgen, deneyimlediği yoksulluğu annelik pratikleriyle bağlantılı olarak aşağıdaki biçimde ifade etmiştir:

"Çocuk kışın doğmuştu benim. Benim sütüm akmadı hani şey, beslenmediğim için. Yani hani sütüm bile, çocuğu doyuramıyom düşün yani."

Artık napıcağımı bilemiyorum, kime gitceğimi bilmiyorum, etrafı da bilmiyorum. Ondan sonra işte hep dua ettim Allah'a. Başka ne diyebilirim ki. Tek şeyim dua. Sesimi duyan Allah'ım var. Ondan sonra işte elektrik sobası yakmaya başladıydım artık. Elektrik ödenemeyince elektriği de kesmeye geliyolar ya şimdi. Orda hiç bebekle, kundağımla çıktım artık daha 40'luyum yani düşün. Adamların önüne çıktım, koca servis gelmiş, sanki adam öldürmeye gelmiş gibi, bi elektrik kescekler. Çıktım dedim ne odunum var evimde ne kömürüm var dedim. Çocuk da dedim daha küçük, elektrik sobası yakıyorum mecburen dedim kesmeyin. Abla dedi bu bizim görevimiz. Bizim bunu mecbur kesmemiz lazım" (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

Görüldüğü gibi, engelli kadınların yoksulluk deneyimleri, annelik deneyimlerini de şekillendirmektedir. Ayrıca Gürgen'in bu deneyimi, verilen maddi yardımların yeterliliğinin ve etkililiğinin değerlendirilmesi açısından da önemlidir. Özellikle tek geçim kaynağı bu yardımlar olan engelli kadınlar düşünüldüğünde, bunların en temel insani ihtiyaçların dahi karşılanabilmesi noktasında yetersiz olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, bir sosyal destek mekanizması olarak yalnızca maddi yardım sağlanması da yetersizdir. Bu noktada hak temelli bir biçimde bireylerin içinde buldukları koşullar çok boyutlu olarak değerlendirilerek ihtiyaçları belirlenmeli ve maddi yardımlar diğer sosyal hizmet biçimleriyle desteklenmelidir.

Bazı durumlarda ise kadınlar, devlet tarafından engelli bireylere sağlanan sosyal yardım ve hizmetlerden doğrudan değil dolaylı bir şekilde yararlanmaktadırlar.

"İşte bakım maaşı eşim alıyor. [...]. Yani boşanma derecesine kadar geldim yani. Adam kaç gün bakcak? (Ağlıyor.) [...]. Yani 20 senedir bu haldeyim. Doğumdan sonra işte hastalandım. Daha da çekiyom yani. [...]. Olmazsa dedim huzurevini bile düşündüm" (Sığıla, 34, Ortopedik engelli).

"Kimsem yok. Yani gızım da işte geçen dersinden galdı hep kazanamadı geçen seneyi. Bu sene işte ders çalışıyo hem bana bakıyo hem ders yapmaya çalışıyo yani. [...]. Valla işte gızım gücükken iyi kötü gızıma baktım ben. Ama oğluma gızım baktı, büyüttü yani. Çocuğum, sabah kalkıpta kahvaltısını bile hazırlayamıyom yani. Aç karna gidiyo. Çok bunalıyom yani diyom devletim var diyom" (Sığıla, 34, Ortopedik engelli).

Tek bir kadınlık deneyiminin mümkün olmadığını savunan feminist düşünceden hareketle, anneliği şekillendiren bireysel ve yapısal koşullar doğrultusunda tek bir annelik deneyiminden bahsetmek de mümkün değildir. Bir baş etme stratejisi olarak sosyal yardım ve hizmetlerin de farklı annelik deneyimleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir. Engelli kadının ağır engel derecesine sahip olması ve gelir düzeyinin düşük olması durumunda evin bakım işleri, (varsa)

ailedeki küçük çocukların bakımı ve engelli kadının bakımı evdeki büyük çocuk ve eş tarafından üstlenilmektedir. Toplumsal cinsiyet rol beklentileri çerçevesinde düşünüldüğünde bu durumda engelli kadınların eşleri bakım konusunda genellikle güç gerektiren işleri (taşıma, kaldırma vb.) yapmakta ya da dışarıda gelir getiren işlerde çalışmakta, çocuk ise bakımın fiziksel ve duygusal boyutunu üstlenmektedir. Araştırmaya katılan kadınlardan Sıgla'nın bakımını 17 yaşındaki kızının üstlendiği gözlemlenmiştir.

Engelli ebeveynin bakım sorumluluğunu üstlenmenin bakımı üstlenen çocuğun refahı üzerinde birtakım sonuçları bulunmaktadır. Joseph vd. (2020), ebeveynin bakım sorumluluğunu üstlenmenin çocuğun sağlığı, eğitimi, sosyal ve ekonomik yaşantıları üzerindeki etkilerinden söz etmektedir. Ebeveynlerine bakım veren çocuk ve gençler, profesyonel bakım elemanlarıyla aynı görevleri bakım konusunda eğitim almaksızın ve herhangi bir ücret karşılığı olmadan yerine getirmektedirler. Bu durum, bakım ihtiyacı olan ebeveynin aldığı bakımın kalitesini etkilemektedir (Leu ve Becker, 2017). Bunun yanında ebeveyne sürekli olarak bakım verme durumu, bakım veren çocuğun eğitim hakkını kullanmasını engelleyebilmektedir (Kettell, 2018). Hamilton ve Adamson (2013) ise çocuğun ebeveynin sürekli olarak bakım vereni olmasının çocuğun sağlığı üzerindeki sonuçlarından bahsetmiştir. Tüm bunlara ek olarak, çocuğun sürekli olarak ebeveynine bakım vermesi çocuğun sosyalleşme olanağını kısıtlamakta ve akranları ile sosyal etkileşimini azaltmaktadır. Bu durumda hem engelli kadının ihtiyaç duyduğu bakıma profesyonel biçimde erişebilmesi hem de çocuğun refahının sağlanabilmesi için, evde bakım hizmetlerinin bireyin ve ailesinin fiziksel, duygusal, sosyal, ekonomik ve çevresel tüm boyutları ile dikkate alınmasını gerektiren koruyucu, önleyici ve tedavi edici hizmetler bütünü olarak organize edilmesi önemlidir.

Karataş (2011)'in de ifade ettiği gibi evde bakım hizmetleri; sağlık hizmetlerinin sosyal hizmet müdahalesi ile bütünleştirilerek kapsamlı bir biçimde sunulduğu, bireyin ve ailesinin fiziksel, duygusal, sosyal, ekonomik ve çevresel tüm boyutları ile dikkate alınmasını gerektiren koruyucu, önleyici ve tedavi edici hizmetler bütünüdür. Buna karşın ülkemizde evde bakım hizmetleri genellikle yalnızca

bakım yükünü üstlenen aile üyesine sağlanan maddi yardımlarla sınırlı kalmaktadır. Bu ise engelli kadının deneyimlediği güçlüklerle baş etmesini kolaylaştırmamakla birlikte fiziksel, sosyal ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanmıyor olması sebebiyle kimi durumlarda yaşanan güçlükleri daha da artırmaktadır. Fiziksel ve psikolojik bakıma ilişkin olarak herhangi bir resmi destek mekanizmasının bulunmadığı ve bakımın yalnızca aileye bırakıldığı durumda kadın hem fiziksel ve psikolojik açıdan ihtiyaç duyduğu bakıma erişememekte, hem de Sığla'nın ifadelerinden anlaşılabilceği gibi, ailesine “yük” olduğunu düşünebilmektedir. Dolayısıyla yalnızca maddi yardımların yeterli olmadığı görülmekte, çok boyutlu sosyal hizmet değerlendirmesinin, müdahalesinin ve bütüncül hizmet sunumunun önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır.

“4.2.1. Baş Edememe: Baş Etme Sürecine Katkı Sağlamayan Sosyal Politika ve Sosyal Hizmetler” alt temasında, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları güçlüklerin ortadan kaldırılmasına ilişkin olarak kullandıkları stratejiler; sosyal politikalar, doğum bakım hizmetleri ve maddi yardımlar başlıkları altında ele alınmıştır. Görüldüğü gibi söz konusu stratejiler, var olan güçlüklerin ortadan kaldırılmasına yönelik bir baş etme stratejisi olarak işlevsiz kalmakta; bu hizmetlerin işlevsel olmadığı noktalar ise engelli kadınların yaşadıkları güçlükleri daha da artırmaktadır.

4.2.2. Var Ol(may)an Sosyal Politikaların Telafisi: İnfornel Destek Arayışı

Engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları güçlüklerle baş edebilmek için kullandıkları diğer stratejiler, “infornel destek arayışı” olarak ele alınmıştır. Yetersiz refah sistemi ve destek hizmetleri, anne olan engelli kadınları farklı çözümler ve destek kaynakları aramaya, yeni baş etme stratejileri geliştirmeye mecbur bırakmaktadır (Wołowicz- Ruszkowska, 2015). Bu noktada kadınlar, sosyal politikalar ve sosyal hizmetler bağlamında görünmez kılınmalarına bir yanıt olarak kendi geliştirdikleri baş etme stratejilerini kullanmaktadırlar.

Bu çalışmada, anne olan engelli kadınların formel desteklerin eksikliğine bir yanıt olarak geliştirdikleri informal baş etme stratejileri, sosyal desteğin kullanımı ve bilişsel stratejilerin kullanımı olmak üzere iki kategori altında ele alınmıştır.

4.2.2.1. Informel Sosyal Desteğin Kullanımı

Anne olan engelli kadınların, resmi destek mekanizmalarının yetersiz olduğu bir yapıda annelik pratiklerini gerçekleştirirken kullandıkları baş etme stratejilerinden ilki informal sosyal desteğin kullanımıdır.

İnformel sosyal destek, resmi kurum ve kuruluşlar ya da sivil toplum kuruluşlarından alınan formel destekten farklı olarak bireyin yakın ilişki içerisinde bulunduğu kişilerden aldığı destek biçimini ifade etmektedir (Duyan, 2001).

Araştırmaya katılan kadınlar, sağlamlılık ideolojisi çerçevesinde şekillenen erişilebilir olmayan çevresel koşullar ve ataerkil ideoloji ile sağlamlılık ideolojisinin kesişiminde ortaya çıkan annelik üzerinden maruz bırakıldıkları damgalanma gibi olumsuz deneyimlerle başa çıkma noktasında politikalar ve hizmetler aracılığıyla sağlanamayan formel desteği aileleri, akrabaları, komşuları ve arkadaşları olmak üzere çeşitli informal sosyal destek kaynaklarıyla telafi etmektedirler.

Schaefer vd. (1982), sosyal desteğin üç tür işlevi olduğunu ifade etmektedir. Sosyal desteğin bu işlevleri duygusal destek, somut destek ve bilgi desteği olarak kavramsallaştırılmıştır. Duygusal destek, bireyin sevildiği ve önemsendiği hissine katkı sağlama işlevini içermektedir. Maddi/somut destek, bireye yönelik doğrudan yardım, destek ve bakım sağlama ve ev işleri gibi bir hizmet sağlama işlevini içermektedir. Bilgi desteği ise bireye gereksinim duyduğu konuda bilgi veya tavsiye verme işlevini içermektedir. Tüm bunlardan hareketle bu bölümde, engelli kadınların sahip oldukları sosyal ağların ve sosyal destek mekanizmalarının, engelli kadınların deneyimledikleri güçlüklerle başa çıkmaları noktasında nerede durduğu tartışılmaktadır.

“Aslında çevremdeki insanlardan çok destek aldım. Zorlandığım her noktada komşularım, arkadaşlarım, kız kardeşlerim, kaynanam, kayınbabam destek oldular. O süreçleri hep onlarla beraber atlattım” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

Araştırmaya katılan engelli kadınların, sosyal desteğin üç biçimini de kullandıkları görülmektedir. Bu çerçevede kadınlar bilgi desteği bağlamında çocuğun bakımının nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin olarak; maddi/somut destek bağlamında ev işlerinin yapılması, çocuğun bakımı, çocuğun kamusal işlemlerinin gerçekleştirilmesi, çocuğun ekonomik ihtiyaçlarının karşılanması konusunda; duygusal destek bağlamında ise annelik yaparken deneyimlenen olumsuz duygularla baş etme konusunda olmak üzere informel sosyal destekten yararlanmışlardır.

Çocuğun bakımına ilişkin bilgilere formel bilgi kaynakları aracılığıyla erişemeyen engelli kadınlar, anneliğe dair profesyonel bilgi kaynaklarının erişilebilir formatta olmaması ya da var olan bilgi kaynaklarının kendi gereksinimlerine ilişkin bilgileri kapsamıyor olması ile baş etmek için informel bilgi kaynaklarına başvurabilmektedirler.

“Eve gittikten sonra da teyzem anlattı, bakımla ilgili. Bir şey oluyordu, ben hemen teyzemi arıyordum ‘Böyle oldu ne yapacağım, ateşlendi ne yapacağım, bu kusuyor ben ne yapacağım’... Yapamadığım bir şey olduğu an etrafımda oluyordu, çözüyordu sorunumu” (Çınar, 53, İşitme ve konuşma engelli).

“Valla onları anneme dedim ben bana göster onları diye. Öğreniyim dedim hazır onun yanındaiken. O bana gösterdi etti. Ama tabi bi görenden ilk etapta öyle alamıyosun onu söylüyüm. Hele de bizim insanlarımız, bilmiyolar. Bilmedikleri için de onu sana nasıl aktaracaklarını bilemiyolar. O yüzden sen istediğin gibi bir betimleme falan olmuyo” (İhlamur, 30, Görme engelli).

“Evet babaanne yanımızdaydı ama körcül olarak bi anlatımı yoktu. Olabildiğince işte özellikle bi süre bazı böyle çok rahat hareket edemiyosun, çok rahat oturup kalkamıyosun. Hep altını belli bi süre o bezledi falan özellikle alışana kadar, o giydirdi. Ama körcül bi anlatımı yoktu” (Ladin, 42, Görme engelli).

Anne olan engelli kadınlar için sosyal desteğin bilgi desteği sağlama işlevi çocuğun bakımının nasıl yapılacağı, çocuğun sağlık kontrollerinin ne sıklıkla ve nasıl yapılacağı, çocuk hastalandığında nasıl davranılması gerektiği, çocuğun bakımına ilişkin olarak hangi ürünlerin kullanılabileceği gibi konularda sosyal çevreden alınan bilgisel desteği içermektedir. Bununla birlikte çoğu durumda, görme engelli kadınların da belirttiği gibi, kadınların sosyal çevrelerinden aldıkları bilgi desteği de erişilebilir olmayabilmektedir. Profesyonel kişiler ve kaynaklardan çocuğun bakımına ilişkin yeterli bilgiye ulaşamayan engelli kadınlar, ihtiyaç

duydukları bilgiye informal sosyal destekler aracılığıyla da tam anlamıyla ulaşamamaktadırlar.

Bilgi desteğine ek olarak engelli kadınlar, sosyal desteğin somut/pratik destek sağlama işlevi kapsamında, annelik pratiklerini gerçekleştirirken çocuğu besleme, giydirme, hijyenini sağlama ya da çocuğun hastaneye ya da okula götürülmesi gibi konularda sosyal çevrelerinin desteğini almakta, kamusal olarak sağlanmayan pratik bakım desteğini informal yollarla sosyal çevrelerinin desteği ile telafi etmektedirler.

“Bakım ihtiyaçları konusunda... Korkmadım... Elimden geldiği kadar yapmaya çalıştım. Annem zaten destekçimdi. Kayınvalidem destekçim oldu aynı şekilde. Kız kardeşim... Hep birlikte büyüttük. Ya nasıl büyüdüğünü anlayamadım diyebilirim. Çünkü yani hani bütün yük benim üzerimde olmadığı için... [...]. Yetemediğim çok durum oluyo. Hala oluyo. Onlar bi şekilde benim eksikliğimi ya da benim yapamadığım şeyleri hissettirmeden...” (Kestane, 32, Ortopedik engelli)

“Baktım bana hayır yok bu adamdan, komşulara söyledim. Hani bana yardımcı olun falan, götürüp getirin diye. Onlar da hani benim için şey yapıyolardı. [...]. Hani bazen de taksi tutuyodum. Taksiye para bulamadığım zaman da komşudan rica ediyodum hani beni götürür müsünüz falan diye. Komşular götürüyordu beni kendi arabasıyla falan öyle. [...]. Komşularım aynı bana aile gibiydi. Ben hiç yalnızlık çekmedim, hiç” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

“Çocuk kendisi gidip geliyor yani açıkçası yani. Ne diyebilirim. Mesela kreşe gönderdim, belediyenin kreşi var belki bilirsiniz. Oraya gönderdim. Onlar servis geliyordu, getirip götürüyodu o benim için çok iyi olmuştu. Ondan sonra işte ilkokula başlayınca da evim yakında servise gidip gelecek kadar yoktu öyle şey. Uzak değildi ev. Ama cadde vardı işte. O cadde insanı korkutuyor. Artık ben de orda hani mahalledeki komşuların çocukları da aynı okula gidiyo çünkü. Onlardan rica ettim işte yardımcı oldular” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

Sosyal çevrelerinden bakıma yönelik aldıkları pratik desteğe ilişkin olarak kadınlar, kendilerinin annelik ideolojisinin belirlediği standartları karşılama noktasında “eksik” kaldıkları noktalarda sosyal çevrelerinin bu eksikliği tamamladıklarını düşünebilmektedirler. Bu yönüyle sosyal desteğin engelli kadınlar için önemli bir baş etme mekanizması olduğu görülmektedir. Kimi durumlarda ise, Gürgen’in anlatılarında görülebileceği gibi, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken yerel yönetimlerin sağladığı destek hizmetlerinden yararlandıkları ve bu hizmetlerin olmadığı durumlarda da informal

sosyal destek kaynaklarından yardım isteyebildikleri görülmektedir. Bu durumda kadınlar, resmi destek hizmetlerinin gereksinimlerini karşılama noktasında işlevsel olduğunu düşünmektedirler. Aslında engelli kadınların deneyimledikleri güçlükleri ortadan kaldırmaya ilişkin sosyal hizmetlerin bulunması, bu kadınları sosyal çevrelerinin desteğine daha az ihtiyaç duyar hale getirmektedir.

İnformel desteğin somut destek sağlama işlevi kapsamında işitme ve konuşma engelli kadınlar, sosyal çevrelerinde bulunan işitebilen/konuşabilen tanıdıklarından tercümanlık desteği alabilmektedirler.

“Tüm hamileliğim boyunca ben hiç iletişim kurmadım. Benim iletişimle ilgili tüm her şeyimi annem halletti. Annem iletişimi kuruyordu, sonra bana çeviriyordu. Bütün iletişimleri annem sağladı hemşirelerle, doktorlarla. O yüzden, annem yanımda olduğu için hiçbir problem yaşamadım” (Sarıçam, 28, İşitme ve konuşma engelli).

“Ben mesela etrafımda birçok tercümanlık yapacak kimsesi olmayan arkadaşım için yeğenimi çağırdım, kardeşimi çağırdım... Onlara da yardım etsinler diye. Ama bu birkaç kere oluyor sürekli olmuyor. Bu da onların aile boyu işitme engelli olmasıyla ilgili. Süreç böyle devam ettiği için yardımcı olacak kimseleri de olmuyor doğal olarak. [...]. Benim için böyle bir imkân var. Ben bugün yeğenimi çağırırım, diğer gün kızımı çağırırım, diğer gün kız kardeşimi çağırırım. Bunu bir şekilde çözebilirim. Ama etrafımda konuşan hiç kimsesi olmayan tanıdıklarım var. Onların hiçbir şansı yok” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

İşitme ve konuşma engelli kadınların çevrelerinde işitebilen ve konuşabilen tanıdıklarının bulunmadığı ya da var olan tanıdıklarının da gereksinim duyulduğunda uygun olmadığı durumlar olabilmektedir. Bu durumda hem formel hem de informel sosyal destek kaynaklarının yetersizliği, engelli kadınların karşılaştıkları güçlüklerle baş etmelerini güçleştirmektedir.

Engelli kadınlar sosyal çevrelerinden, deneyimledikleri damgalanmaya ya da var olan sistemsel engellere ilişkin olarak yaşadıkları olumsuz duygularını hafifletmek, duygusal rahatlama sağlamak ve deneyimlerini paylaşmak konusunda duygusal sosyal destek de alabilmektedir.

“Nasıl başa çıkıyorum... Bir kere paylaşmak çok güzel bi şey, o içini rahatlatıyo ve yalnız olmadığını biliyosun. Genelde birbirimizle paylaşıyoruz bugün de böyle oldu diye. Ya da yazmak yine... Ve yazdığına cevaplar geliyor yalnız değilsin. Ve biriyle paylaşıyosun yine aslında. Bunlar iyi geliyor. [...]. Bazen dernekten arkadaşlarla paylaşıyorum, bazen işyerindekilere paylaşıyorum “Biliyo musun bugün böyle oldu ne kadar şey dimi”. Ara sıra ailemle paylaştığım oluyo, eşimle paylaştığım çoktur mesela. [...]. Mesela bi

bakmışsın anlatmışsın aslında. Öbürü de orda farklı bi şey anlatıyo, sonra öbürü onu anlatıyo. Bi de bakıyosun paylaşmışsın” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Ablamı ararım. Bana annelik yapan ablamdır. Hep ablamı ararım. Bütün dertlerimi sıkıntılarımı ona söylerim. O da eşinden ayrı. Onda da var üç tane çocuk. Gene iyi kötü ben destek alıyorum o hiç almıyor. O hiç alamıyor. O yüzden o manevi açısından bana destek oluyor. Bana akıl veriyor, konuşuyor, moralimi düzeltiyor. O bana yetiyo zaten” (Gürgen, 42, Ortopedik engelli).

Duygusal desteğin, deneyimlenen durumun yarattığı olumsuz duygularla başa çıkma noktasında önemli bir baş etme kaynağı olduğu görülmektedir.

Bu da (duygusal desteğin baş etmeye katkısı) o kişinin ne kadar sağlamcı olup olmadığıyla ilgili. Eğer kör bi tanıdıkları varsa biraz bu konuda da konuşuyorsa biraz belki onlar da tepkili olabiliyor ama bazen de “Aaa ne var canım burda, sonuçta napsın, nerden bilsin ki” tavırları oluyo. “Sonuçta kötü niyetle yapmamış ki” oluyo. Ama tamam kötü niyetle yapmadı da “Sana bunu yapsa sen nası karşılırsın” diyince bi bozuluyolar falan. Eeee... Başka... Bu şekilde yani hani genelde. Şey karşılayanlar da var. Ne kadar sağlamcı olup olmadıklarıyla ilgili gene. Ama gene de kendilerine yapılırsa daha sertken bize karşı biraz daha “Acaba şu niyetle mi yaptı?”... Bi şey arıyolar yani bi bahane (Ladin, 42, Görme engelli).

Buna karşın duygusal destek sağlayan kişinin “sağlamcı” tutumlara sahip olup olmaması, engelli kadının duygusal desteğin yararına ilişkin düşüncelerini şekillendirebilmektedir. Ladin’in ifadelerinden de görülebileceği gibi engelli kadınlar, duygusal destek aramak amacıyla deneyimlerini paylaştıkları kişilerin engellilik deneyimine sahip olmadıkları ya da sağlamcı tutumlara sahip oldukları durumlarda gereksinim duydukları duygusal rahatlamayı sağlayamayabilmektedirler.

“Günüm ağlayarak geçiyor. [...]. Yani ben bi yere gidemiyom yani. Hiçbi yere çıkamıyom. Benim komşuluğum da yok zaten. Bi kişiylen çok muhatabım işte. Bi .. ablam var işte. Allah razı olsun ondan. Evime gelen giden de olmuyo” (Sığıla, 34, Ortopedik engelli).

Bazı durumlarda ise kadınların sosyal koşullarıyla bağlantılı olarak, çevrelerinde sosyal ve duygusal destek ihtiyacını karşılayabilecek kimsenin bulunmadığı görülmektedir. Bu durumda kadınlar duygusal olarak olumsuz etkilenebilmekte ve ihtiyaç duydukları duygusal rahatlamayı sağlayamamaktadırlar. Bu, engelli kadınların deneyimledikleri güçlüklerle başa çıkabilmelerinde duygusal desteğin oldukça önemli bir baş etme stratejisi olduğunun göstergesidir.

Araştırmaya katılan engelli kadınlar, deneyimledikleri güçlüklerin ortadan kaldırılması noktasında yetersiz kalan formal destek hizmetlerini, sosyal çevrelerinden bilgi desteği, pratik destek, ekonomik destek, duygusal destek gibi konularda sağladıkları informal sosyal desteklerle telafi etmektedirler. Bu açıdan düşünüldüğünde informal sosyal desteğin kullanımı anne olan engelli kadınlar için önemli bir başa çıkma stratejisidir. Bununla birlikte destek alınan kişinin engellilik deneyimine sahip olmaması, kadının gereksinim duyduğu duygusal rahatlama sağlayamamasına sebep olurken, bebeğin bakımına ilişkin tavsiye alma konusunda da kadınların gereksinim duydukları “erişilebilir bilgi”ye ulaşamamalarına yol açmaktadır. Tüm bunlar bir arada değerlendirildiğinde informal sosyal destekler engelli kadınların baş etme süreçlerine bir ölçüde katkı sağlasa da, tam anlamıyla “güçlenmeyi” sağlayamamaktadır. Konuya ilişkin farklı bir bakış açısı olarak Lappeteläinen vd. (2018), sosyal desteğin kullanımının aynı zamanda engelli kadınların baskın annelik söylemlerine nasıl direndiklerinin göstergesi olduğunu ifade etmiştir. Ona göre engelli kadınlar, bakım sorumluluğunu üstlenirken diğer insanlarla iş birliği yaparak “karşılıklı bağımlılığı” vurgulamakta ve kadınların tek başına annelik yapmaları gerektiğine ilişkin baskın annelik normuna meydan okumaktadır. Bu yönüyle ise informal sosyal desteğin kullanımını hem bir baş etme stratejisi hem de hakim söylemlere karşı bir güçlenme pratiği olarak yorumlamak mümkündür.

4.2.2.2. Bilişsel Stratejilerin Kullanımı

Araştırmaya katılan engelli kadınlar, annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri güçlüklerin, erişilebilir olmayan hizmetlerin, ayrımcı uygulamaların, damgalayıcı tutumların yarattığı duygusal tepkilerle başa çıkmak ve duygusal rahatlama sağlayabilmek için kaçınma, duygusal olarak uzaklaşma, tepki verme, yeniden çerçeveleme, kabullenme, özgüven gibi birtakım bilişsel ve davranışsal stratejileri kullanabilmektedirler.

Araştırmaya katılan kadınların özellikle engelli anne olma deneyimi çerçevesinde deneyimledikleri damgalanma ile başa çıkmak için kaçınma stratejisini kullandıkları görülmektedir.

“Kaçınarak mümkünse. Yani otobüse binmektense param varsa taksiye binerek mesela. [...]. Mecbur değilsem, dediğim gibi hani çocuk doktora gitcekse ve hafta sonuna erteleyebiliyosak eşimle gitsek daha iyi. Diyorum ya götürmem gerekiyorsa götürüyorum, dediğim gibi her gün okula götürüyorum ama hani mümkünse kaçınıyorum yani dediğim gibi otobüse bineceğime taksiye binerim. Varsa yanımda gelebilecek biri gelse iyi olur gibi. O yüzden ben fazla sevmiyorum kamusal alana karışmayı, gerektiği kadar karışıyorum” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Dışarı çıktığımızda, gezmeye gittiğimizde vs. insanlar tabi ki de bakıyorlar, tuhafıyolar. Ama görmemeye çalışıyoruz, çekingen kalıyoruz, çok fazla işaret diliyle konuşmamaya çalışıyoruz. Dışarı çıktığımızda sürekli iletişim halinde olmuyorduk, daha çok geziyorduk. Ya da çok fazla kalabalık olmayan yerlerde bir arada oluyorduk birbirimizle” (Söğüt, 38, İşitme ve konuşma engelli).

Kaçınma ve kaçınmayla bağlantılı stratejiler ile duygusal tepkileri bastırarak duygusal stresi azaltmayı amaçlanmaktadır (Folkman ve Moskowitz, 2004). Kaçınma stratejisi, stres yaratan durumla doğrudan yüzleşmeyi reddetmeye, en aza indirmeye ya da durumdan tamamıyla kaçınmaya yöneliktir (Holahan vd., 2005). Bu nedenle bireyin kaçınmayı bir başa çıkma stratejisi olarak kullanması, yaşanan deneyimi doğrudan ele almak ve güçlüğü ortadan kaldırmak için değil, bu güçlüğün/deneyimin yarattığı duyguyu hafifletmek içindir. Goffman (2022, s. 42), damgalanmanın, bireylerin yaşamlarını bu temaslardan kaçınacak şekilde düzenlemelerine yol açabileceğini belirtmektedir. Ancak ona göre bu durumun damgalanan birey için ortaya çıkaracağı sonuçlar daha zorlayıcı olabilmektedir çünkü birey, sürekli olarak kendini denetlemek zorunda kalacaktır.

Anne olan engelli kadınlar, “engelli anne” olarak damgalanabilecekleri kamusal alanlardan ve sosyal etkileşimlerden kaçınmakta, söz konusu mekanlarda gerçekleştirmeleri gereken annelik pratiklerini daha az damgalanmaya maruz bırakılacaklarını düşündükleri farklı biçimlerde gerçekleştirmektedirler. Kalabalık olmayan yerlerde sosyalleşmek, kalabalık mekanlarda sosyalleşirken engel durumunu gizlemeye çalışmak (işaret diliyle konuşmamak gibi), toplu taşıma gibi kalabalık ulaşım araçlarını kullanmak yerine taksi kullanmak ya da kamusal işlemleri gerçekleştirirken yanında engele sahip olmayan birini bulundurarak yapılacak işi o kişi aracılığıyla gerçekleştirmek, damgalanabileceklerini düşündükleri sosyal gruplara dahil olmamak bu kaçınma stratejilerinden bazılarıdır.

Annelik üzerinden maruz bırakıldıkları damgalanmanın yarattığı duygusal tepkilerle baş edebilmek için kadınların kullandıkları bir diğer bilişsel strateji duygusal olarak uzaklaşmadır.

“Onlarla görüştüğçe psikolojim bozuluyordu. Onlarla görüşmeyi kesince sakinleştim. Hiçbir konuda yardımcı olmuyorlardı sürekli eleştiriyorlardı. Bebekle ilgili ne olsa ‘Senin yüzünden böyle, sen yapamıyorsun’ diyorlardı. Ama asla yardımcı olmuyorlardı. Sonra alıştım, kafama takmamaya başladım” (Akçaağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli).

“Ben etrafımda bana bunu yapamazsın, edemezsin diyen insanları çok barındırmadım. Hiçbir zaman da hani bunu dile getirdiklerinde hemen önünü kestim ve bunu söylemelerine asla izin vermedim. Onlar da zamanla buna cesaret etmediler, edemediler. Çünkü zaten biraz da dilim de uzun. Haddini bildirecektim, ağzının payını verecektim. Dediğim gibi ben seçtim etrafımı, ben seçtim çevremi, hiçbir zaman buna müsaade etmedim” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

Duygusal olarak uzaklaşma stratejisi kapsamında engelli kadınlar, kendilerine yönelik damgalayıcı tutum ve davranışlar sergileyen kişilerle olan sosyal etkileşimlerini azaltmaktadırlar. Böylelikle kadınlar, sosyal çevrelerinden gelen damgalanmanın ve anne suçlamanın önünü kestiklerini düşünmektedirler.

Coleman (2016, s. 152), damgalanmaya yanıt olarak kaçınma ve duygusal olarak uzaklaşma gibi stratejilerin kullanılmasını bir “sosyal karantina” olarak adlandırmaktadır. Ona göre bu sosyal karantina biçimi, damgalanan bireyi sosyal çevreleriyle ilişkilerini sınırlamaya zorlamaktadır. Böylelikle kaçınma ve sosyal reddetme, aynı zamanda sosyal olarak sınırlanmaya neden olabilmektedir.

Anne olma sürecinde yaşadıkları güçlüklerin yarattığı duygularla baş edebilmek için kadınların kullandıkları bir diğer bilişsel baş etme stratejisi, sorunu görmezden gelerek iyi annelik ve makbul kadınlık pratiklerini yerine getirebilme becerisine vurgu yapılmasıdır.

“Yaşadığım bütün sorunları aşmak için görmezden geldim. Bunların hepsinin geçmesi için, özellikle doğurmaya karar verdikten sonra bu sorunlar hiç yokmuş gibi davrandım, bu sorunları hiç yaşamamışım gibi davrandım. Tamamen çocuğun geleceğine odaklandım” (Dişbudak, 27, İşitme ve konuşma engelli).

“Çok kötü şeyler söylüyorlardı özellikle bebeğin işitme engelli olduğunu öğrendikten sonra. [...]. Çok içim sıkılıyordu ama depresyona girmedim. Hep onları boşverdim. Ben kendime bakınca kötü bir şey görmüyorum çünkü, ben gayet iyiyim. [...]. Çalışıyorum, yemek yapabiliyorum, evim temiz, çocuğuma bakabiliyorum. [...]. Ben her şeyi yapabiliyorum. İnsanlar da bana o kötü, bu

kötü dediklerinde takmıyorum. Çünkü ben negatif bir şey görmüyorum hayatımda” (Akçaağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli).

Dişbudak, anne olma süreçlerinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları güçlükleri görmezden geldiğini, iyi annelik pratikleriyle bağlantılı bir biçimde kendini tamamen çocuğunun geleceğine adanmış ve bunun kendisi için bir baş etme kaynağı yolu olduğunu ifade etmektedir. Benzer biçimde Akçaağaç da iyi annelik ve makbul kadınlık pratiklerini gerçekleştirebilmeye odaklanarak yaşadığı güçlüklerle başa çıkmaktadır. Böylelikle engelli kadınlar, “engelli anne” olarak yaşadıkları damgalanma ile kendi yeteneklerine ve toplumsal rolleri yerine getirebilme becerilerine güven duyarak baş etmekte, böylelikle kendilerini “annelik yeterliliğine sahip kadınlar” olarak konumlandırmakta ve yaşadıkları damgalanmanın duygusal sonuçlarından kendilerini bu şekilde korumaktadırlar. Kimi durumlarda ise kadınlar, engel durumlarını olumlu bir durum olarak görerek maruz bırakıldıkları baskı ve damgalanma ile baş etmeye çabalamaktadırlar.

“Yani benim sosyal çevremdeki insanlar hep bana şey derler, ‘Akasya, evet bi engelli gibi değilsin. Farklısın’. Zaten bunu ben kendim de, hani ben kendimi de övebilirim. Kendimde mütevazi olamayacağım tek konu budur. Özgüvenim çok yüksek. Mesela engelimi engelden ziyade, yani başıma gelebilecek bi dezavantaj olarak değil de, avantaj olarak gördüğüm anlar vardır yani. Bu benim hayata bakış açımla alakalıydı” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Beni derneğe davet ettiler illa ki ‘Gel, niye gelmiyorsun?’ falan. Sonra ben derneğe gitmeye başladım. Aaa. Böyle tekerlekli sandalyede kızları gördüm. Haa dedim. Ben niye dedim kendi kendime şey yapıyorum dedim. Kendime acıyodum yani. Komşularım şey yapınca falan üzülüyodum. Sonra sonra ben, öyle düşününce, aaa dedim, ben başarabiliyorum, yapabiliyorum, çocuğuma bakabiliyorum, büyütebiliyorum... Her şeyi başarabiliyorum” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

“Bu hep benim içimde bi yara olarak kalmıştır. Çocuğumla hep tam bi şekilde ilgilenememek. Ama onun dışında hani çok şükür daha kötüler de var. Daha engel durumu kötü olanlar da var. Buna şükür” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Goffman (2022, s. 40), damgalanmaya maruz bırakılan bireylerin, deneyimlerinin kendi yaşamlarına katkı sağladığını düşünerek durumlarını gizli bir kutsanma olarak görebildiklerini belirtmektedir. Benzer biçimde bu araştırmaya katılan kadınlardan bazıları da annelik pratiklerini gerçekleştirirken engel durumlarından dolayı güçlükler yaşadıklarını ve hâkim annelik ideolojisinin gerektirdiği gibi “tam”

bir biçimde annelik yapamadıklarını düşünseler de kendilerinden daha kötü durumda olan insanlar olduğunu gözlemleyerek anneliğe dair rolleri gerçekleştirebilme konusunda sahip oldukları özelliklere şükretmekte ve kendilerini daha az suçlu hissetmektedirler. Böylelikle engelli kadınlar, annelik yaparken deneyimledikleri güçlüklerle, engel durumlarını yok sayarak ya da kendilerini diğer engelli kadınlardan daha “sağlam” görerek baş etmektedirler. Burada engelli kadınların kendilerinin de sağlamcı tutumlara sahip olduklarının, engel türü ve derecesindeki farklılıkların bu sağlamcı tutumların ortaya çıkmasında etkili olabildiği ve bir baş etme stratejisi olarak işlev gördüğünün vurgulanması önemli bir noktadır.

“4.2.2. Var Ol(may)an Sosyal Politikaların Telafisi: İnfornel Destek Arayışı” alt temasında, anne olan engelli kadınların karşılaştıkları güçlüklerin ortaya çıkardığı olumsuz duyguların üstesinden gelebilmek ve duygusal rahatlama sağlayabilmek için ilişkilendikleri formel destek mekanizmalarının yetersizliğinde geliştirilen baş etme stratejileri (informal sosyal destekler ve bilişsel stratejiler) ele alınmıştır. Lazarus ve Folkman (1984, s. 153), infornel sosyal destekler ve bilişsel stratejilerin kullanımını da içeren duygu odaklı baş etme stratejilerinin kimi zaman var olan güçlüğün ortadan kaldırılabilmesini güçleştirebileceğini ya da engelleyebileceğini ifade etmektedir. Dolayısıyla duygu odaklı baş etme stratejilerinin kullanımı güçlüğe yönelik olarak gelişen duyguların yönetilmesini sağlayarak bireyin baş etme sürecini kolaylaştırabileceği gibi, işlevsel olmayan baş etme stratejilerinin kullanımı da bireyin baş etme sürecini olumsuz etkileyebilmektedir. Bu tez çalışmasına katılan kadınlar için de duygu odaklı baş etme stratejilerinin kimi durumlarda kadınların yaşadıkları güçlüklerle baş etmelerine yardımcı olabildiği görülse de bu stratejilerin kadınların güçlenmelerine tam anlamıyla katkı sağlamadığı anlaşılmaktadır.

4.2.3. Anne Olan Engelli Kadınların Güçlenme Pratikleri

Anne olan fiziksel engelli kadınların çevrelerini kuşatan ataerkil ve sağlamcı sistemin, hem bir problem odaklı baş etme stratejisi olarak sosyal politika ve hizmetleri, hem de duygu odaklı baş etme stratejileri olarak infornel sosyal destek ve bilişsel stratejilerin kullanımını gibi baş etme stratejilerini işlevsiz kıldığı

görülmektedir. Her iki baş etme stratejisinin de işlevsiz kaldığı bu durumda kadınlar, karşılaştıkları güçlükler ve maruz bırakıldıkları damgalanma ile baş etmek için kendi güçlenme pratiklerini inşa etmektedirler. Engelli kadınların inşa ettikleri güçlenme pratikleri, onların hâkim söylemler karşısında yeniden konumlanmalarını sağlamaktadır.

Anne olan engelli kadınların güçlenme pratikleri, dayanışma ve farklı annelik pratiklerinin inşası olmak üzere iki kategori altında ele alınmıştır.

4.2.3.1. Dayanışma ile Güçlenme: Mücadelenin Ortakçıları Engelli Kadınlar

Anne olan engelli kadınlar, annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları güçlüklerle baş etmelerini kolaylaştıracak kamusal destek kaynaklarından yoksun bırakılmakta ve bu güçlüklerle baş edebilmek için sahip oldukları deneyimler, kaynaklar ve olanaklar doğrultusunda kendi geliştirdikleri baş etme stratejilerini kullanmaktadırlar. Bu baş etme stratejileri içerisinde sosyal destek, engelli kadınların deneyimledikleri güçlüklerle baş etmelerini kolaylaştıran önemli bir kaynak olmasına karşın kadınlar, sosyal çevrelerinden aldıkları bilgi desteğinin ve kimi zaman pratik desteğin de erişilebilir biçimlerde verilmediğini ifade etmektedirler. Engelli kadınlar kamusal sosyal hizmetler bağlamında resmi destek hizmetleri tarafından yalnızlaştırılırken, informel sosyal destek kaynaklarını kullanırken de gereksinimlerine yönelik uygun ve erişilebilir biçimlerde desteğe ulaşamayarak yalnızlaştırılmaktadırlar. Bu durum, anne olan engelli kadınların kendileriyle benzer deneyimleri paylaşan diğer engelli annelerle dayanışma ve onlardan destek alma ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Bu noktada anne olan engelli kadınlar, kendilerine ihtiyaç duydukları en uygun biçimde destek olacaklarını, deneyimlerini en iyi şekilde anlayabileceklerini ve annelik yapma biçimlerini yargılamayacaklarını düşündükleri engelli kadınlarla bağlantı kurmaktadırlar. Böylelikle de akran desteği ve dayanışma aracılığıyla güçlenmektedirler.

Akran desteği, “benzer deneyimleri paylaşan insanlar arasında paylaşılan duygusal ve pratik destek” olarak tanımlanmaktadır (Wynter, vd., 2015, s.70). Akran desteğine ilişkin bu tanımlamaya paralel olarak bu tez çalışmasına katılan

engelli kadınlar da anne olan diğer engelli kadınlarla tavsiye, deneyim ve duygu paylaşımında bulunarak annelik yaparken karşı karşıya kaldıkları güçlüklerle baş etmektedirler. Benzer biçimde literatürde anne olan engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin yapılmış olan çalışmalarda da (Powell vd., 2019, Shpigelman, 2014) katılımcıların, kendileriyle benzer deneyimlere sahip olan diğer kadınlardan oluşan sosyal ağlara sahip olmalarının önemi ortaya konmuş ve anne olan diğer engelli kadınlarla dayanışmanın önemli bir başa çıkma stratejisi olduğu belirtilmiştir. Benzer biçimde Olsen ve Clarke (2003, s. 62)'ın çalışmasında diğer annelerle etkileşimde olmanın önemli bir başa çıkma stratejisi olduğu, diğer annelerle etkileşimde bulunmayan engelli kadınların kendilerini daha yalnız hissettikleri ifade edilmiştir.

Engelli kadınlar, kimi durumlarda anne olan diğer engelli kadınlarla çeşitli sosyal paylaşım siteleri üzerinden ya da sivil toplum kuruluşlarında örgütlenerek, çevrimiçi ya da yüz yüze şekillerde etkileşim kurmakta, böylelikle kendilerine bir sosyal ağ geliştirmektedirler.

“Bizim bi grubumuz var Facebook'ta. Orda ben anne olmadan önce başka anneler çok sorular sormuşlardı. O önceki sorulan soruları buldum. Öncesinde hamileyken onları okudum” (Ardıç, 35, Görme engelli).

“İşte senede bi kere, senede iki kere... Dernekten kadınlarla bi şeyler yapıyoruz. Sohbet, muhabbet... Günün şartlarından. Neler olması gerekiyo, neler yapılması gerekiyo... Kadınların yaşadığı bu dramlar... Ondan sonra... Neler yapılabilir... Bunları konuşuyoruz. Güzel yani” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

“Bi de biz derneğimizde Ebeveyn Kulübü diye bi eğitim programı yapmıştık online. Orda da amacımız hem bu tür şeyleri konuşmak, hem ebeveynlik deneyimlerimizi paylaşmak çocuklarımızı büyütürken, öyle bi şeydi. Orda da paylaşıyoduk bu tür şeyleri” (Ladin, 42, Görme engelli).

Engelli kadınların kendi aralarında özellikle internet aracılığıyla geliştirdikleri bu bir araya gelme biçimi, tüm kadınların erişebilirliği açısından önemlidir. Buna karşın, örneğin sosyal paylaşım siteleri üzerinden bir araya gelinen gruplar yeni üyelerin girişine kapalı gruplardır ve görünür değildir. Bu durumda, sınırlı sosyal ağa sahip olan engelli kadınların bu kaynaklara ulaşabilmesi mümkün olmamaktadır.

Engelli kadınlar, dayanışma yoluyla anne olan diğer engelli kadınlardan annelik pratiklerini nasıl gerçekleştirebileceklerine ilişkin bilgi ve tavsiye alabilmektedirler.

“Hayır hiçbir bilgi kaynağı yok. Sadece kör ebeveynlerin, eğer varsa böyle kör tanıdığın ebeveynler, onların tecrübeleri iş gördü ve doğal olarak da ben zaten her şeyi dokunarak ve işitme duyumla özellikle kullanıyosam burda da bunu da ona uyarlayarak yaptığım bi şey. Ama belli pratikleri de, ipuçlarını da hep kör ebeveynlerden. O yüzden dedim ya hani pratikte kör ebeveynlerin deneyimleri çok işe yaradı” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Yani şimdi görme engelliyseniz çocuğunuza nasıl şurup içireceksiniz dimi. Yani nasıl onu şişeden kaşığa döküp nasıl çocuğun ağzına vericeksiniz ya da ne kadar döktüğünüzü şurubu nerden biliceksiniz. Bu sorunu sadece siz yaşamıyorsunuz. Sizden önce anne olan bütün körler, kör annelerin hepsi bu sıkıntıyı yaşıyo. O yüzden benden önce bu sıkıntıyı yaşayıp da gruba defalarca soran, ‘Arkadaşlar siz bu konuyu n’aptınız, çocuğunuza nası şurup verdiniz?’ diye gruba defalarca sorulmuş. Bu konuda tecrübelerini de insanlar yazmışlar. Ben anne olana kadar bu tarz sorular defalarca birileri tarafından sorulduğu için ben onları bulup tek tek okuyup yararlandım yani” (Ardıç, 35, Görme engelli).

“Tabii ki hani diğer kör annelerin bebeğime nası bakacağını öğrenmem konusunda çok destekleri oldu hani nası yaptıklarını, hangi yöntemleri kullandıklarını anlattılar. [...]. Onlara işte sıkıştıkça ya da bi şeyle karşılaştıkça hem teyid etmek için... Ya işte ‘Ben bunu böyle yapıyorum doğru mu yapıyorum sence?’ ya da ‘Sen de mi böyle yapmıştın?’ ya da ‘Daha pratik bi yöntemin var mı?’ tarzı. Hem onlardan çok fazla destek alıyordum çünkü sonuçta erişilebilir yöntemleri kullanan ve deneyim sahibi olan insanlar daha bu anlamda hani yol gösterici olabiliyorlar özellikle körseniz. Çünkü gören birine sorduğunuz zaman işte ‘Şöyle yapıcaksın, böyle yapıcaksın’ Tamam da o ‘Şöyle’, ‘Böyle’ bana bi şey ifade etmiyor yani” (Kayın, 41, Görme engelli).

Anne olan diğer engelli kadınlarla kurulan bu etkileşimler aracılığıyla kadınlar, anne olan diğer engelli kadınlardan çocuğun pratik bakımının nasıl yapılacağına, piyasadaki hangi ürünlerin kullanıma uygun olduğuna, çocuğun sağlık gereksinimlerinin nasıl karşılanabileceğine vb. ilişkin bilgi ve tavsiye alabilmektedirler. Bu anlamda kadınlar, annelik pratiklerinin nasıl gerçekleştirileceğine ilişkin bilgi ve tavsiye paylaşımı ile piyasada var olmayan ya da resmi destek mekanizmalarıyla erişilemeyen bilgi kaynaklarına erişebilmek için akran desteği yoluyla kendilerine yeni bir sosyal destek kaynağı oluşturmuşlardır. Engelli kadınların annelik deneyimlerine ilişkin olarak erişilebilir olan tek bilgi kaynağı benzer deneyimleri paylaşan diğer kadınların deneyimleri olduğundan, annelik pratiklerini gerçekleştirirken akran desteğinin kullanımı oldukça önemli bir güçlenme pratiğidir.

Engelli kadınlardan alınan bilgi ve tavsiye desteğine ek olarak, pratik desteğin kullanımı da önemli bir dayanışma biçimidir. Bu bağlamda engelli kadınlar, maliyetini karşılama noktasında güçlük yaşadıkları uyarlanabilir teknolojik aletlere erişebilmek için bu aletleri kendi aralarında dönüşümlü olarak kullanarak paylaşabilmektedirler.

“Çok fazla işitme engelli arkadaşım istedi benden. ‘Senin vardı, versen olur mu?’ gibi. Çünkü işitme engelli olduğun zaman iş sahibi olman da zorlaşıyor. Herkes kadar kolay iş bulamıyorsun. O yüzden iş sahibi olmayan çok fazla işitme engelli tanıdığım var. Bundan dolayı çok isteyen oldu. Senin vardı, kullanmıyorsan bana verir misin gibisinden. Ben verdiğim arkadaşımın geri istedim işi bitmişse, ona verdim. Sürekli aramızda dönüşümlü kullandık onu. O ona verdi o ona verdi” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

Akran desteği ve dayanışma, engelli kadınlar için annelik pratiklerinin gerçekleştirilmesine ilişkin bilgi ve tavsiye ya da pratik destek sağlamakla birlikte aynı zamanda duygusal rahatlama sağlamaya yönelik duygusal destek de sağlamaktadır. Engelli kadınlar, kendileriyle benzer deneyimleri paylaştıklarını düşündükleri diğer engelli kadınlarla daha eşit bir yerden iletişim kurduklarını düşünmektedirler. Algıladıkları güç eşitliği sebebiyle yargılanma ve damgalanmaya maruz bırakılacakları korkusunu daha az yaşamaktadırlar. Buna ek olarak deneyimledikleri yargılanma ve damgalanmayı yine kendileriyle benzer deneyimleri paylaştıklarını düşündükleri engelli kadınlarla paylaştıklarında, kendilerini daha iyi hissetmektedirler.

“Çok arkadaşım var. Engelli arkadaşım da var normal sağlıklı arkadaşım da var. Ama diğer karşıdaki engelli olduğu zaman o seni anlayabiliyor sen onu anlayabiliyorsun. Nerde zorluk çekiyo? Ya da sen nerde zorluk çekiyorsun o seni anlayabiliyo. O şekilde olmuştur yani” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

“Evet bunları anlatabileceğim işte kör arkadaşlarım var, konuşabildiğim. İşte psikolojik olarak destek alabiliyorsun tabi ki. Aynı yerde yaşamıyorsun hepsiyle. Hepsi farklı farklı yerlerde. Ama onlar da, bunlarla baş etme yöntemlerini, mesela böyle bi şey yaşadım napabilirim diye soruyosun işte ne biliyim anlatıyorsun işte, için rahatlıyo. Mesela deneyimli olan kişiler sana söylüyor işte neler yapman gerektiğini, bir kör olarak nasıl davranman gerektiğini. İşte engelli anneler grubu dedim mesela oraya insanlar yazıyor. Onlar sordukça sen kendi deneyimlerini aktarıyorsun. Psikolojik yönden bu şekilde destek alıyorsun” (İhlamur, 30, Görme engelli).

Görüldüğü gibi, engelli kadınların kendi aralarında oluşturdukları sosyal ağlar aracılığıyla gerçekleştirdikleri deneyim paylaşımı onlar için önemli bir baş etme kaynağıdır. Böylelikle kadınlar kendileriyle benzer deneyimleri paylaşan diğer

kadınlardan bilgi ve tavsiye alarak kendi annelik pratiklerini inşa etmiş, kendilerini anlayabileceklerini düşündükleri kişilerle ayrımcılık ve damgalanma deneyimlerini paylaşarak duygusal rahatlama sağlamış, kendileriyle benzer deneyimleri paylaşan diğer kadınları görererek yalnız olmadıklarını fark etmişlerdir. Buna ek olarak kadınlar kendi aralarında yalnızca bilgi, deneyim, tavsiye ve duygu paylaşımında bulunmamakta, aynı zamanda kendi baş etme pratiklerini de birbirleriyle paylaşmaktadırlar. Bu aynı zamanda kadınların sosyal politikalar ve sosyal hizmetler aracılığıyla karşılanmayan gereksinimlerinin de dayanışma aracılığıyla karşılanmasını sağlamaktadır. Böylelikle anne olan engelli kadınlar, sağlamlık ideolojisi ve hâkim annelik ideolojisi kesişiminde gereksinimlerinin karşılanmadığı sosyal sistemlere karşı dayanışma pratikleri ile güçlenmektedirler. Annelik deneyimlerini paylaşmak ve ortak bir bilgi ağı geliştirmek üzere oluşturulan destek ağları, kadınların bir derinlemesine düşünme sürecine dahil olmalarını bir direniş başlatmalarını sağlayabilmektedir (Panitch, 2007, s.27). Bu güçlenme süreci sonrasında ise kadınlar, kamusal alanlardaki deneyimlerinde görünür olma yoluyla öz-savunuculuk yapmakta ve deneyimledikleri damgalanmaya karşı güçlenmektedirler. Diğer bir deyişle dayanışma pratiği, kadınların birbirlerine “sosyal yaşamda görünür olma”nın önemini aktarmalarını sağlayabilmektedir.

“Bazen de tepkimi sesli olarak dile getirip baş etmeye çalışıyorum hani ‘Muhatabınız o değil neden bana söylemiyorsunuz, soruyu ben sordum’ gibi tepkiler vererek. Farklı farklı yöntemler olabiliyo. Ve çoğu zaman da onların önyargılarının zamanla değiştiğini, şey kısa zamanda değiştiğini ve zamana ihtiyacı olduğunu biliyorum ve bu yüzden daha çok görünür olmak gerektiğini, bugün olmasa da sonra bunun aşılacağına düşünerek baş etmeye çalışıyorum yani hani. Beni ben olarak görmeli daha çok maruz kalmalı” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Bi de böyle şeylerin üstesinden gelmenin en güzel yolu da, ben bunu şey yaptım, edindim. Daha çok dışarı çıkıcaksın, çocuğunla daha görünür olucaksın. Eğer daha görünür olursan mesela bi şeyler daha kolay oluyo. Çünkü sen artık şey mesela alışiyosun o tepkilere bi süre sonra, verseler bile. Cevabını daha rahat verebiliyosun. Alışman gerekiyor, daha çok dışarı çıkmam lazım. Ben arkadaşlara hep böyle söylüyorum mesela. Daha çok dışarı çıkmaları gerektiğini. Mesela alışverişe çekiniyorsa gitsinler, o ortamı görsünler. [...]. Dışarı çıkmaları gerekiyor insanların, maalesef evde oturarak olmuyo. Bağımsız hareketin olması lazım, çocuğunla bi şeyler yapabilmek istiyosan” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

Engelli kadınlar, engelliliğe ilişkin toplumsal önyargının ve dolayısıyla da engelli kadınların anne olmalarına ilişkin önyargıların kısa zamanda aşılamayacağını ve bunun ancak uzun vadeli olarak mümkün olabileceğini düşünmektedirler. Onlara göre bunun yolu, bağımsız hareketlerini artırarak, gizlenmeden, engelli anneler olarak onları damgalanmaya açık hale getiren kamusal alanlardan ve sosyal etkileşimlerden kaçınmadan, “engelli kadınlar” olarak, daha fazla görünür olabilmekten geçmektedir. Minaki (2014, s. 34)’nin belirttiği gibi, sağlamlılık ve annelik ideolojisinin kesişiminde baskıcı normatif varsayımlarla inşa edilen ve “engelli anne” olmanın utanç verici olarak görüldüğü bir toplumda, kamusal alanlarda çocukla birlikte yer almak bile bir direniş eylemidir. Dolayısıyla kamusal alanlarda daha fazla görünür olmak, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken geliştirdikleri güçlenme ve direniş pratiklerinden biridir. Böylelikle kadınlar, kendilerini özne olmaktan çıkararak nesneleştiren, kişisel sınırlarını ihlal eden ve annelik pratiklerini yargılayan kişilere karşı öz-savunuculuk yoluyla kendilerini gerçekleştirebilen ve çocuklarının bakımını üstlenme yetkinliğine sahip olan özneler olarak yeniden konumlandırmaktadırlar.

4.2.3.2. Farklı Annelik Pratiklerinin İnşası

Annelik yaparken deneyimledikleri güçlüklerin ortadan kaldırılmasına yönelik olarak engelli kadınların bir diğer güçlenme pratiği yeni yöntemler geliştirme yoluyla farklı annelik pratiklerini inşa etmedir. Balta-Paker (2009), annelerin direnişinin ancak kadının nasıl annelik yapacağına dair kararlar alabilmesiyle ve var olan standartlara direnebilmesiyle gerçekleşebileceğini, bunun da yalnızca “birbirine benzeyen” kadınların bir araya gelmesi ve birbirlerini standart modellerin dışında kalarak desteklemeleriyle mümkün olabileceğini ifade etmektedir. Engelli kadınların annelik pratiklerine ilişkin geliştirdikleri stratejiler kimi zaman dayanışma yoluyla diğer engelli kadınlardan öğrenilebilirken kimi zaman da kadınların öz-düşünsel süreçleri sonucunda ortaya çıkabilmektedir.

Engelli kadınlar, yaşam deneyimleri içerisinde deneyimledikleri güçlükler karşısında hep bir çıkış yolu bulduklarını/bulmak zorunda kaldıklarını ve bu baş etme stratejisini annelik pratiklerine de aktardıklarını ifade etmektedirler.

“Benim, şimdi bilmiyorum her engellide bu böyle midir ama mesela fiziksel engellilerde ben genelde böyle olduğunu düşünüyorum. [...]. Bizim hep hayatımız boyunca B planlarımız vardır. Yani bilmiyorum benim hep vardı. Mesela bi şey yapmak istiyorum. Onu gerçekleştirmeden önce ilk önce şunu düşünürüm, ‘Ben bunu istiyorum ama burda şu problemi yaşadığımda n’apabilirim?’ O zaman derim ki, ‘Şunu yaparsın’. Bu bi B planıdır. Hatta bazen C bile olabiliyor. Bu yüzden bu şekilde yaşadığım için hani annelikte de hep böyle bi stratejilerim ve planlarım vardı, her konuda. [...]. Böyle olduğu için de açıkçası hep kendi başıma aştım tüm sorunlarımı” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Nasıl baş ettim... Eee... Onun benim için zor olduğunu kabullendim ama bi şekilde hep nasıl kolay olabilir ya da napabilirim bunu kolaylaştırmak için diye hep bi yol aradım. Bulabildiysem bulmuşumdur. Bulamadıysam o yoldan değil de diğer yoldan gitmeyi tercih ettiğim olmuştur mesela” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

Anne olan engelli kadınlar, annelik yaparken deneyimledikleri piyasada bulunan çocuk bakım ürünlerinin engelli kadınların anne olabileceği düşünülmeden tasarlanmış olması, erişilebilir olmayan fiziksel çevre koşulları ve bakımda karşılaşılan güçlükler gibi sorunların üstesinden gelebilmek için planlama yapmakta, yeni yollar aramakta, geliştirdikleri farklı stratejilerle annelik pratiklerini gerçekleştirmektedirler. Shpigelman (2014), engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken geliştirdikleri bu stratejileri engelliliğe ilişkin sosyal model perspektifinden yorumlamış ve kadınların geliştirdikleri bu stratejilerin onların annelik yapma noktasında güçlü yönlerini ortaya çıkardığını ifade etmiştir. Bu açıdan bakıldığında anne olan engelli kadınlar, hâkim annelik ideolojisine ve kendilerini destekleyici biçimde yapılandırılmayan sosyal sistemlere karşı kendi annelik pratiklerini inşa etmekte ve bu şekilde güçlenmektedirler.

Powell vd. (2019), küçük çocuğa sahip olan fiziksel (ortopedik, görme ve işitme) engelli kadınların kullandıkları uyarlanabilir bakım stratejilerini araştırmıştır. Bu çalışmaya katılan engelli kadınlar annelik pratiklerini gerçekleştirirken bebek bakım ekipmanı edinme veya uyarlama, ev ortamını uyarlama, erişilebilir bilgi ve destek kullanımı, güvenliği kolaylaştıracak iletişim stratejileri geliştirme ve başkalarından destek alma olmak üzere beş farklı strateji kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bu tez çalışmasına katılan engelli kadınların geliştirdikleri stratejilere bakıldığında ise benzer biçimde, bakımı kolaylaştıracak davranış değişiklikleri gerçekleştirme, piyasada var olan uyarlanabilir bebek bakım ekipmanlarını

kullanma, piyasada var olan bebek bakım ekipmanlarını erişilebilir biçimde uyarlama gibi stratejiler geliştirdikleri görülmektedir.

Engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken geliştirdikleri stratejilerden ilki, çocuğun bakımında güçlük yaşanan noktalarda bu güçlüğü ortadan kaldırmaya ya da bakımı kolaylaştırmaya yönelik olarak engel durumuna uygun biçimde gerçekleştirilen davranışsal uyarlamalardır.

“Belki ben normal gören annelerden daha fazla mendil kullanıyorumdur, onlar iki mendille mesela çocuğun altını temizliyosa ben acaba bi şey kaldı mı diye üç mendille dört mendille temizlik yapıyorum ama garantiye alıyorum kendimi yani. [...]. Ama temiz yapıyo muyum yapıyorum. Çocuğumun altını temiz alabiliyor muyum alıyorum yani” (Ardıç, 35, Görme engelli).

“Mesela ben gömlek düğmesi, pantolon düğmesi ilikleyemem ellerimden dolayı. Mesela gömlek giydirirdim, hala öyle. Şu an mesela kendisi yapabiliyo beni zorlamıyo da. O mesela beni çok zorlardı. Hani... Genelde Svet ya da Tişört tercih ederdim” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

“Tabi daha çok sosyal iletişim kurman gerekiyor. Gözle temas kuramıyosun. Genelde toplumda şey vardır ya hani gözünle bi bakar çocuğa anne, böyle ‘Hıııı’ yapmak için falan bile. Ama sonuçta sen onu yapamıyosun. Ama sosyal daha çok diyaloglar geçiyo. Hani hep konuşarak ilerliyor işler” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

“Bütün hareketlerini izliyordum. Karnı ağrıdığı zaman bacaklarını çekerdi, acıktığı zaman ağlardı. Saatleri takip ederdim. Örnek veriyorum şu saatte yemek yedi, 2 saat oldu yemek vereli, acıkmış olabilir diyordum. Sürekli davranışlarını takip ediyordum” (Dişbudak, 27, İşitme ve konuşma engelli).

“Ben mesela hep çocuğu taşıdığımda biraz aksadığım için hep çok dikkatli olmaya çalıştım yani yürürken bi yere takılmamak için. Kendi kendime kafamda kuruyodum hani takılırsam düşersem, onun üstüne düşersem n’olur... Hep bunları düşündüğüm için çok çok çok daha dikkatli olmaya çalıştım. Belki bi sağlıklı anneye göre adımımı atarken iki defa hesaplama yapıyodum” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

Bebeğin altını temizlerken daha fazla mendil kullanma, bebeğin altını temizlerken silme yönünü değiştirme, bebeğe giydirilecek olan kıyafetlerin seçiminde değişiklikler ve bebekle kurulan iletişimin biçimini uyarlama (sesli veya görsel), bebeği daha fazla izleme, bebeğin bütün davranışlarını takip etme, yoğun dikkat ve çaba sarf etme gibi davranışlar bu davranışsal uyarlamalardan bazılarıdır.

Davranışsal uyarlamalar ve yeni davranış stratejileri geliştirmenin yanı sıra, annelik pratiklerini gerçekleştirirken engelli kadınların kullandıkları bir diğer

yöntem de piyasada var olan ürünlerin engel durumuna yönelik olarak şekillenen gereksinimlerini karşılayacak biçimde kullanımındır.

“Bi yere giderken, kucağımda götürüyordum. Ana kucağı aldım böyle. Ama bi yere giderken taksi çağırıyordum. Bebeğimi alıyordum ana kucağında, taksiye biniyordum, öyle gidiyordum. Sonra bebek arabası aldım. Bebek arabasına da tutunup da yürümek benim için harika bi şeydi. Pazarıma da gittim, çarşıma da gittim” (Karaçam, 51, Ortopedik engelli).

“Mesela bazı arkadaşlar güvenlik kemeri falan kullanıyorlar. [...]. Böyle sırt çantası şeklinde olan güvenlik kemerleri var, çocuğun sırtına takıyosun ayıcıklı falan böyle aynı sırt çantası böyle kemerli. Diğerini de kendi bileğine takıyosun. En azından hani çocuk senden çok fazla istese de uzaklaşmıyor” (İhlamur, 30, Görme engelli).

“Emeklemeye başladığı zaman kedi zili takmıştım, kedilerin minik böyle boynuna takılır ya. Hani nerde anlayabiliyim falan gibi” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Onlar şu an... Yani ben aldığım dönemde 300 lira-400 lira falandı. Normalde gören bi annenin babanın kullanabileceği bi ateş ölçeri eczaneden 10 liraya alabiliyorsunuz ama onları 300-400 liraya alabiliyorsunuz. O yüzden herkesin erişimine ekonomik anlamda çok... Kullanımı çok kolay erişilebilirlik anlamında ama satın alma noktasında biraz pahalı aletler maalesef” (Kayın, 41, Görme engelli).

“Bir sistem var. Beşiğe koyuyorsunuz böyle bir alet. Diğerini de yatağınza koyuyorsunuz. Bebek ağladığı zaman sizin yatakta bir titreşim oluyor, onu kullanıyorduk. O şekilde o bebeklik sürecini atlattık. [...]. Çok fazla var piyasada. Ama pahalı. Mesela saat şeklinde olanı var, yatağa koyulan, ışık yanan, titreşim yapan... Çok fazla var. Ama pahalı biraz” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

Piyasada oldukça az da olsa, erişilebilirlik açısından engelli kadınların ihtiyaçlarına uygun biçimde tasarlanmış olan ürünler de bulunmaktadır. Örneğin görme engelli anneler/ebeveynler ve işitme engelli anneler/ebeveynler için konuşan ateş ölçer ya da bebek telsizi gibi cihazların kullanımı bir ihtiyaçtır. Ancak bu cihazlar maliyet açısından herkes için karşılanabilir değildir. Araştırmaya katılan görme engelli ve işitme engelli kadınların gelirlerinin orta düzeyde olduğu göz önüne alındığında söz konusu cihazların maliyetini karşılayabildikleri görülmektedir ancak düşük gelir düzeyine sahip olan kadınların söz konusu ürünlerin maliyetini karşılaması mümkün değildir. Erişilebilir olan ürünlerin karşılanabilir olmayışı, farklı annelik pratiklerinin piyasa tarafından reddedildiğinin göstergesidir.

“Biberonu da mesela mama yaparken işte onların ölçekleri var. Ben de bardakla kendime, iki tane bardağım vardı mesela onları ölçü belirlemiştim. Onlarla yapıyodum. Zaten kendi mamanın da ölçüsü var. O şekilde kendinize göre bi yöntem buluyosunuz mutlaka” (Meşe, 42, Görme engelli).

“O an gelişiyo hani kendimce yöntemler bulmaya çalışıyorum. [...]. Doktora gidiyosun işte diyo ki doktor, ‘Çocuğunuza şu ilacı vercem’ diyo. O an hani nası bi yöntem bulabilirim. Böyle bi yöntem geliştirdim işte. Daha önce mesela üstüne yapıştırıcı bant var ya bi tane yapıştırıyodum mesela, iki tane açtırıyodum. Bu sefer mesela dedim ki ben buna şey yapıyım, delik açtırıyım. Şırınga olayını da o an geliştirdim. Öyle daha sonra hani birlik şırıngalar ya da ne biliyim iki buçukluk, beşlik şırıngalar aldım eczaneden. Her bir kutunun içine birer tane koydum işte mesela beşlik verilmesi gerekiyorsa beşlik şırıngayı kutunun içine koydum” (Servi, 38, Görme engelli).

Öte yandan bebek bakım ekipmanları kapsamında piyasada bulunan ancak erişilebilir olmayan ürünler ise engelli kadınlar tarafından çeşitli biçimlerde modifiye edilerek erişilebilir biçimde uyarlanmıştır. Bu kapsamda öznelere, piyasada var olan ürünleri yaratıcı yollarla uyarlayarak erişilebilir bir forma getirmişlerdir.

Shpigelman (2014)’a göre engelli kadınlar, geliştirdikleri bu stratejiler ve yaratıcı yollar aracılığıyla engel durumlarının annelik konusunda yaşadıkları baskı ve damgalanma için meşru bir temel oluşturduğu varsayımını reddetmektedirler. Konuya ilişkin olarak Lappeteläinen vd. (2018) ise çalışmasında, anne olan engelli kadınların annelik ideolojisi meta anlatısına karşılık geliştirdikleri karşı anlatıları araştırmıştır. Bu araştırmanın sonucunda, annelik pratiklerinin gerçekleştirilmesinde kolaylaştırıcı olacak yeni yollar arayan engelli kadınların, kendilerini, “fiziksel farklılıkları sebebiyle annelik yapmaya uygun olmayan kadınlar” olarak değil “fiziksel farklılıkları annelik rollerini yerine getirmelerine engel olmayan yetkin anneler” olarak konumlandıkları ve engelli kadınların annelik yaparken geliştirdikleri stratejilerin aslında ideal annelik söylemine karşı bir direniş olduğu ortaya koyulmuştur.

Böylelikle engelli kadınlar, geliştirdikleri bu stratejiler aracılığıyla, sosyal çevre koşullarının özgül ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde düzenlenmemiş olması ve piyasada bulunan bebek bakım ekipmanının özgül ihtiyaçlarına göre tasarlanmamış olması ile başa çıkarken aynı zamanda engelli kadınların ideal anneliğe uygun olmayan kadınlar olduklarına ilişkin kültürel annelik anlatısına direnmişlerdir. Anneliğe ilişkin baskın ideolojiye direnmek ise Shpigelman

(2014)'e göre alternatif annelik biçimleri geliştirerek anneliğin kendisini yeniden tanımlamak anlamına gelmektedir.

Bu tez çalışmasında da engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken, kimi zaman kendi düşünsel süreçleri doğrultusunda kimi zaman da diğer engelli annelerle dayanışma yoluyla kendi stratejilerini geliştirdikleri görülmektedir. Böylelikle engelli kadınlar hep bir çıkış yolu bularak kendi güçlü yönlerini vurgulamaktadır. Aynı zamanda kendi annelik pratiklerini inşa ederek, kendilerini çocukluklarından itibaren vurgulanan “bağımlı” ve “bakıma muhtaç” kadın kimliğine karşı çocuğun bakımı konusunda farklı yöntemler geliştirebilen “yetkin anneler” olarak konumlandırmaya çabalamaktadırlar.

“4.2.3. Anne Olan Engelli Kadınların Güçlenme Pratikleri” alt temasında, anne olan fiziksel engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları güçlükler ve maruz bırakıldıkları baskılarla baş etmelerini kolaylaştırmayan sosyal politikalar ve tam anlamıyla güçlenmelerine katkı sağlamayan informel destek sistemleri karşısında hangi pratiklerle güçlendikleri/güçlenmeye çalıştıkları ele alınmıştır. Anne olan engelli kadınların güçlenmelerinde dayanışma pratiğinin önemli bir role sahip olduğu görülmektedir. Dayanışma pratikleri aracılığıyla kadınlar aynı zamanda kamusal alanlarda kendilerini görünür kılma ve öz-savunuculuk yapma pratiklerini de birbirlerine aktararak güçlenmektedirler. Öte yandan hem dayanışma, hem de kadınların öz-düşünümsel pratikleri, farklı annelik pratiklerinin inşa edilmesinde ve öznel annelik deneyiminin şekillenmesinde etkili olması yönüyle önemlidir.

4.2.4. Anne Olan Engelli Kadınların Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Beklentileri

Anne olan engelli kadınların, annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları güçlüklerle baş etmelerini kolaylaştıracak olan sosyal politika ve sosyal hizmetlere ilişkin birtakım beklentileri ve önerileri bulunmaktadır. İlgili beklentilerin ortaya çıkarılabilmesi için araştırmaya katılan öznelere, ne gibi sosyal politika ve sosyal hizmetlerin annelik deneyimlerine ilişkin olarak kolaylaştırıcı ve destekleyici olabileceği sorulmuştur. Öznelere verdikleri cevaplar, anne olan engelli kadınların sosyal politika ve sosyal hizmetlere ilişkin beklentileri ve

önerileri olarak ele alınmıştır. Engelli kadınlar, annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşıya karşıya kaldıkları güçlüklerin, gereksinimlerini karşılayan bir toplumda annelik yapıyor olmanın sonucunda azalabileceğini düşünmektedirler. Konuya ilişkin olarak kadınların beklentilerinin öğrenilmesi, geliştirilecek olan sosyal politikaların kadınların bakış açısıyla şekillenmesine ve güçlenme odaklı olmasına katkı sağlayacaktır. Aynı zamanda problem odaklı baş etme stratejisi olarak kullanılabilecek sosyal politika ve sosyal hizmetlerin bu beklentileri ne derece karşıladığının anlaşılmasında ve bunların işlevsiz kaldığı noktaların ortaya çıkarılmasında da yol gösterici olacaktır.

Engelli kadınların sosyal hizmetlere ve sağlık hizmetlerine erişebilirliğin sağlanmasına, piyasadaki ürünlerin tasarımına, sosyal ve ekonomik desteğe, farkındalığın artırılması ve bilinçlendirmeye ilişkin beklentileri öğrenilmiş ve ilgili kategoriler altında sunulmuştur. Bu beklentilerin her biri, aslında aynı zamanda engelli kadınların üreme adaletinin sağlanması kapsamındaki beklentileridir.

4.2.4.1. Sağlık Hizmetlerine Erişebilirliğin Sağlanmasına İlişkin Beklentiler ve Öneriler

Engelli kadınların sosyal politika ve hizmetlere ilişkin beklentileri yoğun olarak sağlık hizmetlerine erişebilirliğin sağlanması çerçevesinde şekillenmektedir. Genel bir çerçeveden bu beklentiler; bilgiye erişebilirliğin sağlanması, sağlık alanında çalışan profesyonellerin engelliliğe ilişkin önyargılı tutumları ile bilgi eksikliklerinin ortadan kaldırılması ilişkin eğitimler planlanması ve mekânsal erişebilirliğin sağlanmasıdır.

Konuya ilişkin olarak ifade edilen beklentilerden biri, bilgiye erişebilirliğin sağlanmasıdır.

“Zaten şeyler bile erişilebilir değil mesela gebelik testleri... Ya da o testlerin sonucu, hamilelik sürecinde yaptırdığımız testlerde elde ettiğimiz verilerin hiçbirisi erişilebilir değil. Bunların en azından mesela şöyle bi şey yapılabilir- Tabi ki Braille baskı, bizim istediğimiz ve ideal olan tabi ki Braille baskı- ama en azından bunu yapamıyorsa bile bunun bi PDF ya da Word örneği annelerle paylaşılıp onun hani annelerin erişimine sunulması sağlanabilir” (Kayın, 41, Görme engelli).

“Bence hemşire... Sağlık ocakları, hangi sağlık ocağına bağlıysanız ya da sağlık ocağı olmasa bile artık E-Devlet’te her şey görünüyö. Hamileliğiniz,

her şeyiniz görüldüğü için. Devlet bunun için aslında sosyal hizmetlerden de bi görevli görevlendirebilir. Ya da dediğim gibi bi hemşire olabilir. Hemşire mutlaka olmalı zaten de. Bebek doğunca özellikle emzirme konusunda mutlaka annelere destek verilmeli” (Meşe, 42, Görme engelli).

“İşte gören biri, emzirme eğitimi veriliyor mesela eğitim veriyorlar ya sağlık ocağında falan. Onlar hep görsel falan oluyo mesela, gidiyorsun gösteriyorlar. Ama benim ihtiyacım o değil. Bana mesela onu göstermesi lazım. Ne biliyim belki ilaç falan nasıl içirebileceğimizi edebileceğimizi sorabileceğimiz kişiler olabilir” (İhlamur, 30, Görme engelli).

“Bunun dışında napılabilir mesela betimlemeli Youtube vidyoları çekilebilir. Bi kanal oluşturulabilir ve o kanala o videolar yüklenebilir. Daha biraz daha erişilebilirliğin kolay olduğu. Yine Türk Telekom’un bi kütüphanesi var genelde hemen hemen herkes o kütüphaneye ulaşıyor. Benim çok kullandığım bi alan değil ama. Biçok böyle teknolojiye uzak olan arkadaşımız bile bi ücretsiz numara var orayı aradıkları zaman kitap dinleyebiliyorlar. Oralara sesli anlatımlar yapıp işte yüklenebilir” (Kayın, 41, Görme engelli).

Görme engelli kadınların sağlık hizmetlerine erişebilirlik bağlamındaki beklentilerinden biri, hamilelik öncesinde (gebelik testi) ve sonrasında yapılan test ve tetkiklerin erişilebilir biçimlerde sunulmasıdır. Konuya ilişkin olarak görme engelli kadınların bir diğer beklentileri ise, sağlık hizmetleri ya da sosyal hizmetler alanında çalışan profesyonellerin kendilerine hamilelik, doğum gibi süreçler ve bebeğin bakımının nasıl yapılacağına ilişkin yöntemler hakkında erişilebilir biçimde bilgi vermesidir. Dijital kaynaklar ve internet, son yıllarda hem bilgiye zaman ve mekân sınırı olmaksızın her an ve her yerden erişilebilmesini sağlaması hem de sesli okuyucu özelliği sağlaması açısından önemli bir kaynaktır. Bu nedenle kadınlar, erişilebilir çocuk bakım yöntemlerine ilişkin eğitimlerin, bütün kadınların hızlı ve kolay bir şekilde erişimine açık olabilmesi için aynı zamanda çevrimiçi kaynaklar üzerinden de verilmesinin yararlı olabileceğini düşünmektedirler.

“Ya şöyle oldu işte ebe geldi, tuturmaya çalıştı. İşte böyle yapacaksın, işte parmağınla, yok gösterdi onu işte parmağınla işte bebeğin, parmağını bebeğin çenesinin altına koyacaksın falan diye. Ya aslında göstermemelerinin sebebi, onlar da bilmiyor ki. Yani onlar da bu eğitimi almıyor ki gösterebilirler. Onlar da haklı aslında. Yani bununla ilgili onların da eğitim alması lazım. Yani bizim şöyle bi şeyimiz var yani görme engellilerle ilgili bi program çıkartacak devlet ya da başka bi şey yapacaklar ki, şimdi bunu görme engellilere sormuyo ki. Yaşayana sormuyo ki. Şimdi mesela bunu ona ebeye, ebeler bununla ilgili eğitim almalı ama eğitimi kimden almalı, görme engelli bi anneden almalı ki onu anlatabilsin” (Meşe, 42, Görme engelli).

Görme engelli kadınlar, sağlık profesyonellerinin de erişilebilir biçimde bakım

eğitimi verme noktasında bilinçsiz olduğunu düşünmekte ve bu süreçte aktif olan hemşire, ebe gibi sağlık profesyonellerinin bebeğin bakımının pratik yönlerinin nasıl yapılacağını anne olan engelli kadınların ihtiyaçlarını da dikkate alacak şekilde öğrenmesini istemektedirler. Kadınların bu konudaki bir diğer beklentisi ise, ebe ve hemşire gibi sağlık profesyonellerinin bu eğitimleri engelli kadınlardan almalarıdır. Çünkü onlara göre engele sahip olmayan biri engelli bir kadının ihtiyaçını tam olarak anlayamayacağından, engelli kadının gereksinimlerini karşılayacak uygun bir hizmet sunumu yapması da mümkün olmayacaktır.

“Engelli annelere yönelik diye özel söylemeyeceğim, herkese aynı anda olması lazım bence. Ben de ulaşayım, onlar da ulaşabilsin. Sadece benim ulaşabildiğim bi şey olmasın, hepimizin aynı anda ulaşabildiği” (Ihlamur, 30, Görme engelli).

Engelli kadınlar çocuk bakımında erişilebilir yöntemlerle ilgili gerçekleştirilecek olan bu tarz eğitimlerin, engelli kadınlar ayrıştırılarak yapılmasını da istememektedirler. Onlara göre bu hizmetlerin kapsayıcılığı, bütün kadınların bu hizmetlere aynı anda ve eşit şekillerde erişebilmesi ile sağlanacaktır. Engelli kadınlar, kendileri için özel bir bebek bakım eğitimi verilmesi yerine, doğum sonrasında kadınlara rutin olarak verilen doğum sonu bakım eğitimlerine engelli kadınların özellikleri ve ihtiyaçları da entegre edilerek bu eğitim süreçlerinin yeniden düzenlenmesi gerektiğini düşünmektedirler.

Anne olan engelli kadınların, özellikle de işitme ve konuşma engelli olanların, annelik ve çocuk bakımına ilişkin bilgilere erişebilirlikleri bağlamında bir diğer beklentileri iletişim konusundadır.

“Tercüman olsaydı böyle olmazdı. Şimdiye kadar karşılaştığım bir tane doktor işaret dili biliyordu, sadece o zaman rahat rahat kendi işimi çözdüm. Onun dışında ben bu yaşıma kadar her şeyi annemle yaptım. Ya tercüman olması lazım ya da doktorların gerçekten işaret dilini öğrenmesi gerekiyor. Sonuçta biz de varız. Sürekli birine ihtiyaç duymamamız gerekiyor” (Sarıçam, 28, İşitme ve konuşma engelli).

“Hastanede özellikle her doktorun yanında bence birer tercüman olması gerekiyor. Bazen görüntülü arıyoruz birilerini ama gittiğimiz doktor -1. Kattaysa telefonum çekmiyor, ne yapabilirim ki? Ya da bazen birini çağırmam gerekiyor. Birini çağıracağım zaman onun da müsait olduğu zamanı beklemem gerekiyor. Bundan dolayı ağrılarımın şiddetlendiği zamanlar oldu” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

“Mesela televizyonda yayınladıkları haberlerde bile... Mesela annelikle ilgili, doktorların annelere söyledikleriyle ilgili herhangi bir şey yayımlanıyor. Evet

kenarda bir tercüman var ama o kadar küçük ki asla göremiyoruz. Onun bence daha iyi olması lazım. Daha görünebilir olması lazım” (Kızılağaç, 45, İşitme ve konuşma engelli).

İşitme ve konuşma engelli kadınlar etkileşim kurdukları kurumlarda işaret dili tercümanının bulunmayışını annelik sürecinde yaşadıkları sorunların temel kaynağı olarak tanımlamaktadırlar. Annelikleri boyunca hamilelik, doğum ve doğum sonrasında çocuğun bakımı kapsamında etkileşim kurdukları bütün kurumlarda işaret dili tercümanının bulunması beklentisi içerisindedirler. Annelikle ilgili bilgi alma kaynaklarından biri olan kitle iletişim araçlarında verilen bilgiler de işitme engelli kadınlar için erişilebilir değildir. Bu kapsamda işitme engelli kadınlar, çocuklarla ilgili haberleri takip edebilmek, çocuk sağlığı ve çocuk gelişimi gibi konularda bilgi edinebilmek için televizyon kanallarında yapılan programların da işitme engelli kadınlar için erişilebilir şekilde düzenlenmesini istemektedirler.

Anne olan engelli kadınların sağlık hizmetlerine erişebilirliğin sağlanmasına ilişkin bir diğer beklentisi de sağlık profesyonellerinin anne olan engelli kadınlara yönelik önyargılı tutumlarının ve bilgi eksikliklerinin ortadan kaldırılması ile ilişkilidir.

“Bu süreç bu kadın için gerçekten çok önemli bi süreç hani bebeğiyle işte ilk karşılaşması ya da bebeğinin büyüüşünü izlemesi, onun hakkında bilgiler verilmesi falan. Hani bunlarla ilgili doktorlara erişilebilirlik eğitimi, yaklaşım eğitiminin verilmesi gerekiyor ve en önemli eğitim de şu hani bi kadın kör de olsa gören de olsa onun bi kadın olduğu, bir anne adayı ya da anne olduğu ve onun da diğer tüm anneler ve anne adaylarıyla aynı haklara sahip olduğunun hekimler tarafından özümsemesi gerekiyor” (Kayın, 41, Görme engelli).

“Duymadığımız için sürekli bizi görmezden de geliyorlar. Bekletiyorlar, aksatıyorlar... Tam manasıyla yardımcı olmuyorlar. Bizi görmezden gelmemeleri lazım. ‘Nasıl olsa duymuyor’ dememeleri lazım” (Sarıçam, 28, İşitme ve konuşma engelli).

“Ondan sonra işte tıbbi personelin eğitilmesi... Çünkü görmede çok böyle bi şey söz konusu değil ama fiziksel engel durumlarında tıpçılar arasında ciddi bi bilgi eksikliği var. Bu hastalık hamilelikle nasıl birlikte yürüyecek mesela. Vücut buna nasıl tepki verecek. Bu tarz çok büyük bilgi eksiklikleri var ve bunlar tıbbi malpraktisleri getirebiliyor gündeme. O yüzden hani çok yönlü bi eğitim olması gerekiyor bence” (Kökner, 36, Görme engelli).

Bu doğrultuda engelli kadınlar sağlık alanında çalışan profesyonellerin engelli bireylerin gereksinimlerine uygun biçimde hizmet sunumunun nasıl olması gerektiğine dair eğitim almaları gerektiğini düşünmektedir. Söz konusu

eğitimlerin, engelli bireylere yönelik önyargılı tutumların ve ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılmasını, engelli kadınların da sistem içerisinde anneler olarak tanınmasını sağlayacak hak temelli yaklaşım eğitimlerini ve sağlık personelinin engelli kadınların hamilelik süreçlerine ilişkin olarak tıbbi bilgi eksikliklerinin de giderilmesini kapsayacak şekilde çok yönlü bir biçimde planlanması gerektiği önerilmektedir.

Anne olan engelli kadınların sağlık hizmetlerinin sunumuna ilişkin bir diğer beklentisi mekânsal erişilebilirlik düzenlemelerinin yapılmasıdır.

“Tabi mekânsal erişilebilirlik de çok önemli. [...] Yani hem tekerlekli sandalye kullanıcıları, hem işitme yeti farkı olanlar hem körler için erişilebilirlik düzenlemelerinin mutlaka yapılması... Körler için Braille yönlendiriciler, işitme engelliler için belki işaret dili ve ışıklı yönlendiriciler, tekerlekli sandalye kullanıcıları için zaten mekânsal anlamda rampalar ya da asansörlerin daha erişilebilir olması gibi bi’çok tedbirin alınması gerekiyor yani yapılması gereken çok şey var” (Kayın, 41, Görme engelli).

Mekansal erişilebilirlik düzenlemeleri bağlamında engelli kadınlar, bütün engel türleri göz önüne alınarak, hastanelerin (ve diğer kamusal ortamların) erişilebilir şekilde düzenlenmesi beklentisi içerisindeyim. Bu bağlamda görme engelli kadınlar için Braille yönlendiriciler koyulması, işitme engelli kadınlar için işaret dilinde ya da ışıklı yönlendiricilerin bulunması, ortopedik engelli kadınlar için ise rampalar ve asansörler gibi araçların erişilebilir olması gibi uygulamaların gerçekleştirilmesi gerektiği ifade edilmiştir.

4.2.4.2. Piyasadaki Çocuk Bakım Ürünlerine İlişkin Beklentiler ve Öneriler

Engelli kadınların annelik yapabilme hakkına erişilebilirlik bağlamında beklentilerinden bir diğeri, piyasadaki ürünlerin erişilebilir biçimde tasarlanmasına ve sunulmasına ilişkindir. Engelli kadınların anne olmalarının beklenmediği varsayımı çeşitli biçimlerde mal ve hizmetlerin erişilebilirliğine yansımaktadır. Diğer bir deyişle piyasadaki bebek bakım ürünleri, tüm ürünlerin yaş, beceri ve durum farkı gözetmeksizin bütün insanlar tarafından kullanılabilmesine olanak sağlayan “evrensel tasarım” ilkesine göre şekillenmektedir. Dolayısıyla anne olan engelli kadınların bebeğin bakım süreçlerindeki ihtiyaçları, yalnızca normatif olarak tanımlanan bedenlere sahip olan kadınların annelik yapabileceği varsayımına dayanarak geliştirilen tüketici pazarındaki ürünlerde kendine yer

bulamamaktadır. Bu durum kimi zaman da erişilebilir olarak tasarlanan ürünlerin karşılanabilir fiyatlandırmalarla piyasaya sunulmaması ile kendini göstermektedir.

“Mesela örnek veriyorum engelli anneye ait bir beşik yok. [...]. Varsa da çok ciddi rakamlar. Yani şöyle söyliyim beş-altı milyar kadar. Sadece tek bi beşik yani, çok lüks. Bunlar da üretiminde seriye geçip daha uygun fiyatlı yapılabilir bu engelli anneler için” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Mesela tek bi tip bebek arabası değil de, dediğim gibi engelli, ortopedik engellilere ait bebek arabası çıkartılabilir. Yani mesela hani açıp kapatması mandallı falan oluyo ya öyle değil tek bi tuşla basıp mesela illa ki vardır da yani şu an çok gelişmediğini düşünüyorum açıkçası. Ya da çok ağır olmamalı. [...]. Aynı şekilde biberonlar, çocuklar için suluklar. Tek bi tip sadece. Onun da mesela engelli anneler için daha kolay açılabilir. Emniyeti olsun ama daha kolay açılın” (Kestane, 32, Ortopedik engelli).

“Veya ne biliyim işte şey, tekerlekli sandalye kullanıcısıysa mesela alt değiştirme masası, onun boyuna uygun. Bu tarz ürünler bulmak hiç kolay değil zaten maalesef” (Kökner, 36, Görme engelli).

“Markete bez almaya gidiyorum. [...]. Hangisinin 9-12 kilo için olduğunu ya da hangisinin daha küçük olduğunu bilmiyosun. Niye? Üstünde QR kod yok ya da Braille yok. Mutlaka sormak zorundasın. Ama şeyden bakarsan, mobil uygulamadan, sanal marketten almaya çalışıyorsan orda okuyabiliyorum. Niye? Telefonumun ekran okuyucusu var. O bi kolaylık. Ama bu? Markette fiziksel olarak sanalda değil de, fiziksel olarak alışverişe gittiğimde de hiçbir şeyde olmadığı gibi bebek bezlerinde de, bebek mamalarında da, bebek gıdalarına yönelik hiçbir şeyde de yok” (Ladin, 42, Görme engelli).

Annelerin bebek bakımı sırasında kullandıkları beşik, biberon, bebek arabası gibi ürünler bütün kadınlara piyasa tarafından “vazgeçilmez ürünler” olarak dayatılmaktadır ve bu ürünlerin annenin yaşamını kolaylaştıracağı beklentisi bulunmaktadır. Engelli kadınlar da bebeğin bakımında kullanılan erişilebilir ekipmanların annelik pratiklerinin bağımsız bir biçimde gerçekleştirilmesi açısından kolaylaştırıcı olduğunu düşünmektedirler (Topal, 2021). Buna karşın bu ürünlerin çoğunluğu engelli kadınların fiziksel farklılıklarına ve ihtiyaçlarına göre tasarlanmamış, tasarlananlar da karşılanabilir fiyatlandırmalarla piyasaya sunulmamıştır. Benzer biçimde mama, bebek bezi, bebek gıdaları gibi bebeğin bakımıyla ilişkili ürünlerin ambalajları da erişilebilir biçimlerde değildir. Dolayısıyla engelli kadınlar piyasada var olan ve standart normatif bedene göre tasarlanan ürünlerle gereksinimlerini karşılamaya çalışmakta ve bu durum onlar için çeşitli güçlükler yaratmaktadır. Engelli kadınların bu konudaki beklentisi, bu ürünlerin normatif fiziksel özellikleri taşıyan bedenler dışında, farklılıklara sahip bedenler

de düşünülerek, evrensel tasarım ilkesi odağa alınarak tasarlanması ve piyasaya erişilebilir biçimlerde sürülmesi, devletin de bu noktada teşvik edici rol üstlenmesidir.

“Oyuncaklar hep görsel şekilde tasarlanmış. Yapbozlar falan onların anlatımları hep görsel. [...]. Oyuncaklar hiçbi şekilde erişilebilir değil. Doğal olarak gören çocukla görmeyen ebeveyn bu oyuncakları oynarken çoğu zorlanıyo. Her oyuncağa erişilemiyor, çok az oyuncağa erişebiliyor ve kendi oyuncağını çoğu zaman kendi tasarlamak zorunda kalıyo ya da daha doğal oyuncaklar kullanmak zorunda kalıyo. [...]. Bu bi çalışılması gereken alan. Belki devlet de bu alanda çalışsa iyi olabilir. Mesela bütün firmalara bunu mecbur kılmalı. ‘Bu oyuncaklar erişilebilir çıkmayacaksa piyasaya süremezsin’” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Yine şimdi konuştuğça aklıma geldi, kitaplar. Hiçbiri çocuk kitaplarının... Normalde kitaplar öyle de. Hiçbiri körler için seslendirilmiş ya da Braille değil, hadi Braille tamam çok yer kaplıyo olabilir ama seslendirilmiş yok. Çocuk kitaplarının çoğu resim, o resimlerin çoğunun ne olduğunu bilmiyosun. O resimler mutlaka betimlenmeli. Belki bi QR kod koysa o kitaba, o QR kod sayesinde ben o kitaba erişebilicem betimlemeleriyle birlikte. Kitaplar tamamen engel. [...]. Bu alanda çalışılabilir ve devlet bu konuda yaptırım uygulayabilir” (Ladin, 42, Görme engelli).

Piyasada anne-babaların bebeğin bakımında ya da bebekle olan etkileşimleri sırasında kullanabilecekleri pek çok kitap ve oyuncak bulunmaktadır. Buna karşın piyasada var olan oyuncaklar ve bebek-çocuk kitapları da engelli bireyler için erişilebilir değildir. Bu noktada engelli kadınlar, ürünlerin erişilebilir biçimlerde piyasaya sunulmaması ile kendi yöntemleriyle baş etmeye çabalamak yerine bu ürünlerin piyasaya erişilebilir biçimlerde sunulmasını istemekte, bu konuda devletin de ilgili ürünlerin piyasaya sunulması konusunda teşvik edici rol üstlenmesi gerektiğini düşünmektedirler.

4.2.4.3. Sosyal ve Ekonomik Desteğe İlişkin Beklentiler ve Öneriler

Anne olan engelli kadınlar, anneliğe geçiş sürecinde ve anne olduktan sonraki süreçte annelik yaparken sosyal ve ekonomik destek kaynaklarına gereksinim duymaktadırlar. Bu süreçte engelli kadınların karşı karşıya kaldıkları güçlüklerle baş etme stratejileri içerisinde informal sosyal ve ekonomik destek kaynakları yer almaktadır. Buna karşın profesyonel olmayan biçimde informal olarak sağlanan bu sosyal ve ekonomik destek, hak temelli bir bakış açısını yansıtmamaktadır.

Dolayısıyla engelli kadınlar bu sosyal ve ekonomik desteğin hak temelli olarak ve profesyonel biçimde verilmesi beklentisi içerisindedirler.

Anne olan engelli kadınların profesyonel sosyal desteğe ilişkin beklentileri, pratik açıdan sosyal desteğin sağlanması ve duygusal açıdan sosyal desteğin sağlanması olarak iki biçimde şekillenmektedir.

Pratik sosyal destek, bebeğin bakımının nasıl yapılacağına ilişkin eğitimlerin planlanmasını içermektedir.

“Yani yeni anne olan görme engelli anne adayları için anneler için hani diğer anneler için, görme engeli olmayan anneler için işte emzirme eğitimleri falan filan var işte hani ne biliyim, özbakım eğitimleri. [...]. Ama işte sürekli kaç tane görme engelli anne doğum yapıp da emzirme eğitimine ihtiyaç duyuyo, topluluk olarak çok nadirdir, çok azdır heralde. Ama hani bireysel anlamda evde hizmet sağlayabilir. Annelerimizin yönteminden ziyade profesyonel birinden yardım alınabilir aslında. Hani bu anlamda politikalar geliştirilebilir” (Servi, 38, Görme engelli).

“Bunun dışında online toplantılar yapılabilir ya da en azından yerelde faaliyet gösteren dernekler büyük derneklerin şubeleri tarafından yerelde yüz yüze toplantılar planlanıp onlar organize edilebilir. Çünkü yüz yüze toplantılar da çok önemli bazen dinliyorsunuz ama bi şey netleşmiyor kafanızda ve onu sorma ihtiyacı duyabiliyorsunuz. En azından elle gösterim tarzı bu yapılabilir” (Kayın, 41, Görme engelli).

Engelli kadınlar, bebeğin bakımını genellikle ailedeki diğer kadınlardan öğrenmektedirler, buna karşın bu öğrenme yöntemi çoğu durumda yeterli olmayabilmekte, profesyonel bir bilgi kaynağına ihtiyaç duyulabilmektedir. Bu noktada görme engelli kadınlar, bebeğin öz bakımının nasıl yapılacağına kendilerine teorik biçimde aktarılmasının yanı sıra, bu konuda dokunma duygusu gibi diğer duyular da desteklenerek destek verilmesinin de yararlı olabileceğini düşünebilmektedirler. Konuya ilişkin olarak sağlık profesyonellerinin evde bebek bakım eğitimi vermeleri ya da yerel düzeyde engelli kadınların katılım sağlayabileceği eğitimlerin planlanması beklentileri ifade edilmektedir.

“Ebeveynlere yönelik, kör ebeveynlerin deneyimlerini birbirleriyle paylaşacağı ortamlar yaratılabilir. Bu tür danışma merkezleri belki olabilir. Bunları şimdi düşünüyorum hani derinlemesine çok fazla konuştuğumuzu hatırlamıyorum ama böyle mesela kaynaklar olabilir” (Ladin, 42, Görme engelli).

“Engelli olan sosyal hizmet uzmanları kendi aralarında destek grupları gibi şeyler oluşturabilir. Çok fazla engelli sosyal hizmet uzmanı var, görme engelli de var, muhtemelen diğer engel gruplarından da vardır şimdi ben sadece kendimizi bildiğim için söyledim ama mutlaka vardır. Onlarla ilgili de

gerçekten bir grup bir oluşum yapılabilir. Yani şimdi mesela ben bi görme engelli olarak ben bi psikoloğa gittiğimde, ben bi psikoloğun, yani görme engelli anne olarak yaşadıklarım kısmında, diğer sorunlarla alakalı değil ama bu anlamda beni anlicağını açıkçası çok fazla düşünmüyorum. Çünkü yaşamadığı bi şeyi anlayamaz ki. Ha dicesiniz ki diğer konuları anlıyo mu ama, diğer konular farklı. Yani görme engelli annenin ne hissettiğini gören bi psikoloğun anlaması çok zor yani bence zor” (Meşe, 42, Görme engelli).

Buna ek olarak engelli kadınlar, annelik pratiklerini gerçekleştirirken sosyal destek kapsamında akran desteği ile ilişkili olarak diğer engelli kadınların deneyimlerine, bilgi ve tavsiyelerine gereksinim duyabilmektedirler. Özellikle ilk kez anne olacak engelli kadınlar, resmi destek sistemleri içerisinde ya da piyasada engelli kadınlar için yeterli bilgi kaynağının bulunmaması sebebiyle annelik deneyimi bağlamında kendilerini nelerin beklediği hakkında bilgiye ulaşamamaktadırlar. Annelik ideolojisinin kadınlara dayattığı iyi annelik beklentileriyle birleştiğinde bu durum engelli kadın için oldukça endişe verici olabilmektedir. Bu kapsamda engelli kadınlar, bu endişeyle baş etme noktasında diğer engelli anne adaylarının ve engelli annelerin deneyimlerinden öğrenmenin yararlı olabileceğini düşünmekte ve akran danışmanlığı, akran eğitimi gibi konularda sosyal destek sağlanmasını istemektedirler. Böylelikle engelli kadınlar hem annelikle ilgili endişeleri konusunda duygusal destek ihtiyacının, hem de annelik pratiklerinin nasıl gerçekleştirileceği konusunda pratik sosyal destek ihtiyacının karşılanabileceğini düşünmektedirler. Sosyal destek bağlamında engelli kadınların bir diğer beklentisi de kendileri de engelli olan profesyonel meslek elemanları tarafından destek grupları oluşturulması ve bu gruplarda duygusal paylaşımın sağlanmasıdır. Çünkü engelli kadınlar, annelik yaparken deneyimledikleri güçlüklerin kendileriyle benzer deneyimlere sahip olan kişiler tarafından daha iyi anlaşılabilceğini düşünmektedirler.

“Böyle şey olsa bana yemek gelse... Evim bir kez haftada bir kez süprülüp temizlense ben onu isterim yani. Ne bilim. Ya işte yemeğim çok zor oluyo yemeğim böyle... Çocuğum okula gitcek. Sınavlara gircek. İşte az kaldı sınavları” (Sığıla, 34, Ortopedik engelli).

Kök aile içerisinde kadının engel durumu ve engel derecesi ev içinde ve ev dışında kendisine yüklenen sorumlulukları çeşitli şekillerde etkileyebilmektedir. Evlilik ilişkisi içerisinde ise bu rol paylaşımı her iki eşin de engele sahip olduğu durumda daha eşitlikçi şekillenebilirken yalnızca kadının engelli olduğu durumda

bu dinamik değişmektedir. Engelli olmayan eşin çalışma durumu, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi gibi faktörlerin şekillenmesinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Ağır engel derecesine sahip olan Sıgla, ev içerisinde bağımsız hareketi olmaması nedeniyle ev işlerini yapamadığını ve bu işlerin okul çağındaki kızı tarafından üstlenildiğini belirtmektedir. Görüldüğü gibi, engelli kadınlar arasındaki engel türü ve derecesi gibi farklılıklar da kadınların öznel annelik deneyimlerini etkilemekte, annelik deneyimlerindeki çeşitlilik beklentilere de yansımaktadır. İlgili konuya ilişkin kamusal sosyal desteklere de ulaşamadığını belirten Sıgla, kızının üzerindeki bakım yükünün azaltılması için pratik bakım desteği sağlanması beklentisi içerisinde. Burada dikkat çekilmesi gereken bir nokta da bu beklentinin, çocuğun gereksinimlerinin kadının kendi gereksinimlerinin önüne geçerek, hâkim annelik pratikleri doğrultusunda şekillenmesidir.

Engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirme noktasında bir diğer beklentisi de ekonomik destek kaynaklarına ilişkin beklentilerdir. Engelli kadınlar, engel durumları ile bağlantılı olarak gereksinim duydukları yardımcı ürün ve ekipmanlar ile bebek bakım ekipmanlarının, gelişmiş ülkelerde olduğu gibi, hak temelli bir şekilde kendilerine sağlanması beklentisi içerisinde.

“Mesela çalışmayan engelli anneler için kesinlikle bebeklerinin ücretleri, maaş gibi ödenmesi gerekiyor. Çünkü sadece babanın eline bakılmaması gerekiyor. Çünkü engelli bireyin masrafı zaten kendine yetiyor. Ekstra masraflarımız hep var. Mesela tuvalet tutamayanlar var, bez kullanan var, sonda kullanan var, ilaç kullanan var. Bunların aylık getirileri inan ki çok ciddi rakamlar yani” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

“Cihaz vermeleri lazım. Ekonomik yetersizliği olan ailelere yardım etmesi lazım. Bu cihazlar pahalı ama herhangi bir destek yok almak için. Yurtdışında bunların hepsi var. Titreşimli cihaz... Biz kendimiz aldık ama bence devlet buna da destek sağlamalı. Ama hiç destek sağlamadı” (Akçaağaç, 30, İşitme ve konuşma engelli).

“Hatta bi şey söyliyim mi yani çalışmayan engelli anneler için bu aparatlar devlet tarafından verilmeli yani. Çünkü bu nasıl bi şey hani örnek veriyorum sen nasıl ayağın kırıldığı ya da incindiği zaman tedavini devlet sigortayla karşılıyorsa, bu tarz şeyler de annelerin aslında sağlıksal problemi olarak hayatını idame ettirebilmeleri adına devlet bunlara fırsat vermesi gerekiyor” (Akasya, 33, Ortopedik engelli).

Engelli kadınlar, engel durumlarından dolayı çeşitli yardımcı ürün ve ekipmanlara gereksinim duymakta ve bu gereksinimlerin karşılanması çoğu zaman oldukça

maliyetli olabilmektedir. Engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken fiziksel farklılıklarının getirdiği gereksinimlerine paralel olarak yararlandıkları çeşitli teknolojik ürün ve ekipmanların maliyeti ise bu maliyeti ikiye katlamaktadır. Öte yandan kadınlar, piyasada kendileri için üretilmiş ürün ve hizmetlerin oldukça pahalı olduğunu, diğer bir deyişle erişilebilir olan ürünlerin de karşılanabilir olmadığını ifade etmektedirler. Engelli kadınların eğitim alma ve iş bulma süreçlerinde karşı karşıya kaldıkları çifte dezavantajlılık göz önüne alındığında, bu maliyetlerin karşılanabilmesi güçleşmektedir. Engelli kadınlar hem bireysel olarak hem de anne olarak eşine ya da bir başkasının desteğine ihtiyaç duymaksızın yaşamını sürdürebilmek için, ihtiyaç duydukları bu ürün ve ekipman desteğinin devlet tarafından hak temelli bir şekilde sağlanması gerektiğini düşünmektedirler.

“Maddi anlamda bi destek sağlanabilirdi. Yani maddi anlamda bi destek sağlanabilirdi çünkü benim ekstra külfetlerim oluyo. Ben neden bi yakın hastane seçmek zorunda kalıyım ki engelli olduğum için. Yani daha fazla hizmet verebilen bi hastaneye gitmek için ekstra maddi... Yani mesela toplu taşımaya binmesindense bir engelli annenin, gider bir taksiye biner, hastanenin önünde inerdi mesela. Maddi destek sağlanabilirdi o anlamda” (Porsuk, 37, Ortopedik engelli).

Engelli kadınlar, gittikleri her hastanede eşit ve erişilebilir hizmet alamadıklarını düşünmektedirler. Yolların ve toplu taşıma araçlarının fiziksel olarak erişilebilir olmadığı durumlarda bu kurumlara bireysel olarak ulaşım oldukça maliyetli olduğundan kadınlar kimi durumlarda erişilebilir biçimde hizmet alamamayı kabul etmek pahasına yaşadıkları yere en yakın hastaneyle bağlantı kurmak zorunda kalabilmektedirler. Bu bağlamda engelli kadınlar uygun ve erişilebilir hizmet alabilecekleri hastanelerden hizmet alabilmeleri ve bu hastanelere ulaşım sağlayabilmeleri için devlet tarafından kendilerine ekonomik destek sağlanması beklentisi içerisinde olduklarıdır. Ancak bütün hastanelerde verilen hizmetlerin erişilebilir biçimde düzenlenmesinin daha kalıcı bir çözüm olacağı düşünülmektedir.

4.2.4.4. Farkındalığın Artırılmasına ve Bilinçlendirmeye İlişkin Beklentiler ve Öneriler

Anne olan engelli kadınlar, engelliliğe ilişkin toplumsal farkındalığın ve engelli kadınların kendi farkındalıklarının artırılmasına ilişkin beklentilerini ifade etmektedirler.

“Mesela kaynaklar oluşturmalı. Mesela bu taa küçükken paylaşmalı, mesela taa insanlar çünkü büyüdükçe önyargıları oluşuyo. [...]. Herkes kadar herkesin birey olduğunu anlatan dersler olabilir [...]. Birlikte yaşarsak birbirimizi daha iyi anlar öğreniriz” (Ladin, 42, Görme engelli).

“İşitme engellilik bu kadar az bilinen bir şey olmamalı, daha çok insana yayılmalı. Okullarda işaret dili dersi olmalı ki iletişim kolaylaşsın. Çünkü oraya buraya birer tane tercüman koymakla olmuyor bu. Bunu öğretmek gerekiyor ki anlaşma problemi, iletişim problemi yaşamayalım kimseyle. Bunu çocukların önce okulda öğrenmesi gerekiyor ki normalleşsin. [...]. Çok küçük yaşlardan işaret dilini öğretirsek hepsi bizi kabullenirler ve bu şekilde davranmazlar. Ama azınlık gibi gördükleri için böyle geçiştirip gidiyorlar hep” (Okalıptus, 40, İşitme ve konuşma engelli).

Engelli kadınlar toplum içerisinde “azınlık” olarak görüldüklerini, engellilik kimliği üzerinden ötekileştirildiklerini ve sosyal dışlanmaya maruz bırakıldıklarını belirtmektedirler. Onlara yönelik bu ayrımcı tutumlar, onların annelik pratiklerini gerçekleştirirken de ayrımcı davranış ve uygulamalarla karşılaşmaları üzerinde etkili olabilmektedir. Kadınlar, kendilerine yönelik ayrımcı pratiklerin ortadan kaldırılabilmesine yönelik olarak, birlikte yaşama kültürüne vurgu yapan sosyal içermeci bir bakış açısıyla planlanacak olan farkındalık artırma ve bilinçlendirme çalışmalarının, toplumun kendilerine yönelik bakış açısını değiştirme konusunda önemli olduğunu düşünmektedirler. Böylelikle engelliliğe ilişkin bakış açısı değiştikçe, engelli kadınların anne olmalarına yönelik bakış açısının da değişeceği düşünülmektedir.

Bilinçlendirme ve farkındalık kapsamında engelli kadınların bir diğer beklentisi de kendilerinin farkındalık düzeylerinin artırılmasına ilişkindir.

“Bence en önemlisi iş imkânı ve bilinçlendirme. Çalışılması gerektiği konusunda bilinçlendirme, iş imkânı sağlama. [...]. Çünkü babam bana çalışman gerekiyor demeseydi, bunun sonunda bu işi yapacaksın, ayaklarının üstünde duracaksın diye anlatmasaydı ben böyle yapmam gerektiğini bilmeyecektim. Hiç çalışmıyor olsaydım, ev hanımı olsaydım da şu an hayatım belki de çok farklı olurdu. O yüzden benim için en önemli şey ve çalışılması gerektiği konusunda bilinçlendirme. Çünkü biz dünyaya ilk

geldiğimizde kapalı kapılar ardında büyüymüşüz gibi oluyor ve çok bilinçsiz oluyoruz ilk dışarı çıktığımızda ya da ilk evlendiğimizde. Çalışmamız gerektiğini çoğumuz bilmiyoruz bile” (Çınar, 53, İşitme ve konuşma engelli).

Engelli kadınlar hem kadın olmalarından ötürü hem de engelli olmalarından ötürü eğitim süreçlerinde, meslek edinme ve istihdam konularında ayrımcılıkla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunun sonucu olarak da engelli kadınlar, toplumsal yaşamdan izole olarak eve ve kök aileye bağımlı biçimde yetiştirilmekte ve bu şekilde sosyalleşmektedirler. Anne olan engelli kadınlar, engelli kadınlara yönelik bu ayrımcılığın kadının bağımsız şekilde tek başına yaşamını sürdürmesi önünde engel teşkil ettiğini, bunun da annelik deneyimi üzerinde belirleyici olabileceğini düşünmektedirler. Bu sebeple engelli kadınlar, eğitim ve iş yaşamına katılmaya ilişkin bilinçlendirme ve farkındalık artırmaya yönelik çalışmalar yapılması beklentisindedirler.

“4.2.4. Anne Olan Engelli Kadınların Baş Etme Stratejileri, Güçlenme Pratikleri ve Sosyal Politikalara İlişkin Beklentileri” alt temasında anne olan engelli kadınların baş etme stratejilerinin neler olduğu, var olan sosyal politika ve hizmetlerin baş etme sürecinde nerede konumlandığı, var ol(may)an sosyal politika ve sosyal hizmetlerin hangi baş etme stratejileriyle telef edilmeye çalışıldığı ve anne olan engelli kadınların hangi pratikler aracılığıyla güçlendikleri tartışılmıştır. Konuya ilişkin olarak geliştirilebilecek sosyal politika ve sosyal hizmetlere yönelik kadınların önerilerine yer verilmiştir. Engelli kadınların kendilerinin güçlenmelerini sağlayacak sosyal politika ve sosyal hizmetlere ilişkin pek çok beklentileri bulunmaktadır ve var olan sosyal politika ve sosyal hizmetler (problem odaklı baş etme stratejileri), kadınların beklentilerini karşılamamakta ve karşılaştıkları güçlüklerle baş etmelerini sağlama konusunda da yetersiz kalmaktadır. Problem odaklı baş etme stratejilerinin yetersiz kaldığı durumların telafisi olarak kadınlar, informel destekler olarak sosyal destek ve bilişsel stratejiler olmak üzere duygu odaklı baş etme stratejilerini kullanmaktadırlar. Bu stratejiler, kadınların yaşadıkları güçlükleri kısa vadede ortadan kaldırma konusunda katkı sağlamakta birlikte, söz konusu stratejilerin güçlenmelerine tam anlamıyla katkı sağlamadığı görülmektedir. Bu noktada ise kadınlar dayanışma ve farklı annelik pratikleri inşa etme aracılığıyla güçlenerek hâkim annelik ideolojisi ve sağlamlık ideolojisi kesişiminde şekillenen baskılara direnmektedirler.

Analiz bölümünden elde edilen temel sonuçlar, bir sonraki bölümde kapsamlı bir şekilde sunulmuştur.

5. BÖLÜM: SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu tez çalışması, feminist metodolojiyi ve feminist teorinin ilkelerini temel alarak fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerini keşfetmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmada, araştırmanın amaçları bölümünde yer verilen sorular doğrultusunda 1) Fiziksel engelli kadınlarda anneliğin nasıl inşa edildiği, 2) Fiziksel engelli kadınların anneliği nasıl deneyimlediği, 3) Fiziksel engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri güçlüklerin neler olduğu, 4) Fiziksel engelli kadınların deneyimledikleri bu güçlüklerle başa çıkmak için hangi baş etme stratejilerini kullandıkları ve söylem ile pratik düzeyinde deneyimledikleri dışlanma ve damgalanma karşısında nasıl güçlendikleri, 5) Engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken güçlenmelerine katkı sağlayacak sosyal politika ve sosyal hizmet beklentilerinin neler olduğu kadınların kendi bakış açılarından anlaşılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın analiz sürecinde yapılan kodlama sonucunda 24 kategoriye ulaşılmış, bu kategoriler üzerinden 7 alt temaya ulaşılmıştır. Bu alt temalardan ise “4.1. Kesişimsel Bir Deneyim: Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri” ve “Anne Olan Engelli Kadınların Sosyal Politikalara İlişkin Beklentileri, Baş Etme Stratejileri ve Güçlenme Pratikleri” olmak üzere iki ana temaya ulaşılmıştır. Bu ana temalardan birincisi araştırmanın ilk üç sorusunun, ikincisi ise araştırmanın son iki sorusunun yanıtını içeren anlatılardan oluşmaktadır. Araştırmanın bu bölümünde, araştırma sorularına ilişkin olarak ortaya çıkan sonuçların neler olduğu ele alınmıştır. İlgili sonuçlar doğrultusunda, anne olan engelli kadınların anne olma hakkını eşit bir şekilde kullanabilmeleri için var olan sosyal politikaların ve sosyal politikalar aracılığıyla geliştirilen hizmetlerin kadınların güçlenmelerine katkı sağlayacak şekilde nasıl geliştirilebileceğine dair öneriler geliştirilmiştir.

Öneriler, anne olan engelli kadınların güçlenmelerine katkı sunacak sosyal politika ve hizmetlerin neler olduğu sosyal hizmetin konumu odağında ele alınacaktır. Konuya ilişkin olarak geliştirilecek olan önerilerin engelli kadınların anne olmaları ve annelik pratiklerini eşit bir şekilde gerçekleştirebilmelerinin önündeki yapısal engellerin kaldırılmasını odağa alması gerektiği düşünülmektedir. Bu noktada ayrıca feminist sosyal hizmet yaklaşımının temel

ilkelerinden biri olan kadınların farklılıklarını ve güçlerini değerli kılma gerekliliğinin de göz önüne alınarak feminist sosyal hizmet uygulamalarının gerçekleştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Engelli Kadınlarda Anneliğin İnşasına İlişkin Sonuçlar ve Öneriler

Toplumsal cinsiyet rol beklentilerinin kadınlara aktarımı kız çocuğuyken başlamakta ve kadının annelik kimliği çocukluk döneminden itibaren inşa edilmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde toplumsal cinsiyete dayalı rol beklentileri çerçevesinde tanımlanmış “kadınlık rolleri” aracılığıyla kadın kimliğinin nasıl inşa edildiğinin anlaşılması, annelik kimliğinin nasıl inşa edildiğinin anlaşılmasında önemli bir çıkış noktasıdır. Evlilik öncesi süreçte ev içerisinde engelli kadınlara hangi sorumlulukların verildiği/verilmediği, engelli kadınların ev dışındaki sosyal yaşamlarının nasıl şekillendiği, duygusal ilişkiler ve evlilik hakkında sosyal çevrelerinden nasıl mesajlar aldıkları ve evlenme sürecine ilişkin deneyimleri, engelli kadınlarda kadın kimliğinin nasıl inşa edildiğinin anlaşılmasında önemli süreçlerdir. Bu süreçlerin her biri ise “engelli” olma ve “kadın” olmanın kesiştiği yerden geçmekte ve engelli kadın kimliğini inşa etmektedir. Bu bağlamda engelli kadınların kadın kimliği, sağlamlılık ideolojisinin yeniden ürettiği engellilik söyleminin ve ataerkil ideolojinin yeniden ürettiği toplumsal cinsiyet ilişkilerinin kesişiminde; beden, bağımlılık ve bakım kapasitesi konuları üzerinden şekillenmektedir.

Evlilik öncesinde ev içi rol beklentileri iki farklı uçta şekillenmektedir. Düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olan ortopedik engelli kadınlara aileleri tarafından kadınların yaşı, engel durumu ve ailenin diğer üyelerinin üstlendikleri sorumluluklarla orantısız bir şekilde sorumluluk yüklenmektedir. Bunun sonucunda kadınlar, hem çocukluk döneminde ev içerisinde aşırı sorumluluk üstlenerek dezavantajlı duruma gelmekte hem de gelecek yaşantılarındaki geleneksel beklentilere hazırlanarak eşe ve çocuğa bağımlılık üzerinden “bağımlı kadın” kimliği şekillenmektedir. Sosyo-ekonomik düzeyi görece daha yüksek olan engelli kadınlara ise aileleri tarafından ev içerisinde hiçbir sorumluluk verilmemektedir. Kadınlık rolleri açısından ev içi sorumlulukların kadını gelecekteki “yuva kurma” deneyimine hazırlama amacı taşıdığı göz önüne

alındığında, ev içerisinde kadınlara verilmeyen sorumluluklar ile kadının gelecek yaşamında “bağımsız” bir yaşam kuramayacağı, evlenemeyeceği ve anne olamayacağı düşüncesinin temelleri atılmaktadır. Böylelikle engelli kadın kimliği, ev içerisinde kadına yüklenmeyen sorumluluklar aracılığıyla kök ailesine “bağımlı” olarak inşa edilmektedir. Ev içi sorumluluklar kapsamında ifade edilen her iki durumda da kadın, “bağımlılık” döngüsü içerisinde hapsolmektedir. Öte yandan anneleri tarafından engelli kadına ev içi sorumlulukların verilmemesi ile annelik ideolojisinin anneliğin kimler tarafından yerine getirilebileceğini sınırlayan sağlamcı yönünün devamlılığı sağlanmaktadır.

Buna karşılık ataerkil toplumlarda kadınlık rolü olarak tanımlanan ev işleri, aslında ev içerisindeki sorumluluklar olarak kavramsallaştırıldığında bireylerin yaşam boyu kullanacakları bağımsız yaşayabilme becerileridir. Bu açıdan düşünüldüğünde yemek pişirme, temizlik, bakım gibi ev içi sorumlulukların engelli kadınlara bir yaşam becerisi olarak kız ve erkek kardeşleriyle paralel bir şekilde öğretilmesi gerekmektedir. Çünkü uygun dönemlerde kazanılmayan becerilerin kazanılması yetişkinlik yaşamında daha güç olabilmekte, ilgili becerilere sahip olmayan engelli bireyler yetişkinlik döneminde bu becerileri geliştirirken güçlük yaşayabilmekte ve gündelik yaşama daha geç uyum sağlayabilmektedir. Bu noktada, engelli kadınların çocukluk döneminden itibaren kendi yaşamlarında sorumluluk alabilen kadınlar olabilmeleri ve yaşamlarını bağımsız bir şekilde sürdürebilmeleri için, ailelerin bu konudaki farkındalıklarını artırmaya yönelik olarak bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır. Konuya ilişkin olarak ailelerin hizmet alma potansiyeli bulunan kurumların yanı sıra Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Aile Danışma Merkezlerinin rolü önemlidir. Aile danışma merkezlerinde görev yapan sosyal hizmet uzmanları tarafından engelli çocuğun gelişimsel özelliklerine göre nasıl aktarılacağı noktasında, engelli çocuğa sahip ailelere danışmanlık hizmeti sağlanmalıdır.

Ev dışındaki yaşantılarında da engelli kadınlar, engelliliğe ve kadın olmaya atfedilen toplumsal anlamların kesişiminde şekillenen koruyucu ve müdahale edici pratikler aracılığıyla aileleri tarafından kısıtlanabilmekte, akran çevreleri tarafından damgalanmaya maruz bırakılabilmektedirler. Tüm bunlar, engelli kadınların sosyal yaşamdan dışlanmalarına sebep olurken aynı zamanda

eğitimden kopmalarına da yol açabilmektedir. Böylelikle engelli kadın kamusal alanın dışında bırakılarak hareket alanı özel alanla sınırlanmakta ve engelli kadının kök ailesine bağımlılığı inşa edilmektedir. Gelecek yaşantıları açısından düşünüldüğünde bu sosyal yaşamdan uzaklaştırılma durumu kadınların yeni sosyal ağlara dahil olma olanağını azaltmakta ve destek sistemlerini zayıflatmaktadır. Bu durum kadının anne olduğunda gereksinim duyduğu informel sosyal destek mekanizmalarının da eksik kalabilmesi anlamına gelmektedir. Eğitim yaşamına devamlılığın istihdama katılım konusunda destekleyici bir etmen olması sebebiyle eğitim, anne olan engelli kadın için hâkim annelik söylemine karşı çıkabilme noktasında güçlendiren bir faktördür. Engelli kadınların eğitim yaşamına katılımını ve devamlılığını sağlamak adına atılması gereken pek çok adım bulunmaktadır.

Ailelerin engelli kız çocukları üzerinde kurdukları koruyucu ve müdahale edici pratikleri dönüştürmek için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından bağlı kuruluşlar aracılığıyla yaygınlaştırılabilecek projeler ile toplumsal cinsiyet konusunu temele alan eğitim programları düzenlenmeli, hatta konuyla ilgili düzenli bir eğitim programı geliştirilmelidir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'na bağlı Aile Danışma Merkezleri tarafından engelli kız çocuklarının ailelerine konuyla ilişkili danışmanlık hizmeti verilmeli, ailelerin çocuğun yapabilirliklerine ve eğitimin önemine ilişkin farkındalıkları artırılmaya çalışılmalıdır. Akran çevresinin engelli kız çocuklarına karşı damgalayıcı tutumlarını değiştirmek ve sosyal içermeyi sağlayarak kapsayıcı bir eğitim sistemini desteklemek için okul ortamında sosyal hizmet uzmanı, öğretmen ve rehber öğretmen iş birliğinde bilinçlendirme ve farkındalık artırma çalışmaları yapılmalıdır. Milli Eğitim Bakanlığı ile Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı öncülüğünde, akran farkındalığının artırılmasını sağlamak üzere eğitim modülleri geliştirilmeli ve desteklenmelidir. Ek olarak eğitim sisteminin, okulların fiziksel koşullarından eğitim materyallerine kadar erişilebilirlik ilkesini sağlayacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Tüm bunların yapılabilmesi için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı, iş birliği içerisinde çalışmalıdır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından geliştirilebilecek öncü projeler aracılığıyla engelli kız çocuklarının sosyal yaşama katılımının artırılması

noktasında ailelerin engellilik ve toplumsal cinsiyete ilişkin farkındalıklarının artırılmasını temele alan bilgilendirme ve bilinçlendirme çalışmaları yapılmalıdır. Ek olarak toplumun da engelliliğe ve engelli bireylere yönelik damgalayıcı bakış açısının dönüştürülmesi için bilinçlendirme ve farkındalık artırma çalışmaları yapılmalıdır. Bu süreçte engelli kız çocuklarının da engel durumlarını kabullenebilmeleri ve olumlu bir kimlik geliştirebilmelerini sağlamak için aile, akran çevresi ve öğretmenlerle iş birliği içerisinde mesleki çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

Duygusal ilişkiler ve evliliğe yönelik toplumsal düşünceler açısından bakıldığında, engelli kadınların duygusal ve cinsel ilişkiler kurmaları ya da evlenmelerinin ailelerinin onlardan beklediği toplumsal rollerin dışında kaldığı görülmektedir. Evlenme sürecinde, kadınların evlenme kararı, kendi aileleri ya da evlenecekleri kişinin ailesi tarafından fiziksel farklılıkları sebebiyle evlilik için “uygun” ve evliliğin ataerkil beklentilerini karşılamak için “yeterli” kadınlar olmadıkları düşünülerek reddedilmektedir. Dolayısıyla engelli kadınlar toplumsal cinsiyet rol beklentileri açısından hem ataerkil bir toplumda kadın olmalarından hem de sağlamcı bir toplumda engelli olmalarından kaynaklı olarak, kök ailelerine “bağımlı” ve “bakıma muhtaç” kadınlar olarak tanınmakta; “ataerkil beklentileri karşılayamayacakları” sebebiyle duygusal ve cinsel ilişkilere sahip olma, evlenme, anne olma gibi toplumsal rollerden dışlanmaktadır. Engelli kadının annelik kimliğinin inşası da engelli kadın kimliğinin beden ve toplumsal cinsiyet kavramları üzerinden şekillenen “bağımlı” ve “bakıma muhtaç” şeklindeki inşasına paralel olarak, annelik ideolojisi üzerinden gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, engelli kadınların annelik rolü bağlamında nasıl dışlandığının anlaşılması için yoğun annelik ideolojisinde tanımlanan iyi annelik söyleminin analiz edilmesi önemlidir. Bu çerçevede engelli kadın, fiziksel farklılıkları sebebiyle bir çocuğa bakım verme noktasında “yetersiz”, “başarısız” ve “eksik” görülmekte, engelli kadının çocuğun bakım sorumluluğunu “tam” bir biçimde üstlenemeyeceği düşünülmektedir. Engelli kadının bakım kapasitesine ilişkin olarak engel durumu üzerinden şekillenen bu önyargı, çeşitli toplumsal sistemler aracılığıyla somutlaşmakta ve annelik ideolojisi üzerinden kadını baskı altına almaktadır. Tüm bunların sonucu olarak engelli kadınlar için annelik “imkânsız”

bir kimlik olarak inşa edilmiş ve kadınlar annelik kararını verme sürecinden itibaren sistematik bir biçimde toplumsal baskıyla karşı karşıya kalmışlardır. Engelli kadınların karşı karşıya kaldıkları bu baskı ve ayrımcılığın anlaşılabilmesi ve ortadan kaldırılabilmesi noktasında, feminist sosyal hizmet uygulamasının doğasında bulunan baskı karşıtı uygulamanın önemli bir yeri bulunmaktadır. Baskı karşıtı uygulamalar ile baskı dinamiklerinin nasıl oluştuğu ve baskıyı yeniden üreten sistemlerin neler olduğu anlaşılabilir, baskıyı oluşturan sistemik ve yapısal bağlama dikkat çekilmesi vurgulanmaktadır ve bu doğrultuda sosyal adalet ve eşitlik değerleri doğrultusunda toplumsal yaşamdaki baskıların ortadan kaldırılması hedeflenmektedir (Johnson vd., 2022).

Annelik kimliğinin inşası sürecinde engelli kadınların hem kadın olarak hem de engelli birey olarak kişisel, kişilerarası ve yapısal baskı biçimlerini deneyimledikleri ve bu baskıların hâkim ideolojiler çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Feminist perspektif, baskı karşıtı uygulamadan gelen bakış açısıyla kadınların temel olarak engellenmiş oldukları kaynaklara ve fırsatlara erişimi konusunda güçlendirilmesi katkısını getirmektedir (Teater, 2015, s. 122). Feminist bakış açısının bu katkısı, engelli kadınların annelik kimliğini inşa eden baskı süreçleriyle, sosyal adalet ve sosyal içerme ilkelerini temele alarak kadınların güçlenmelerini sağlayacak olan sosyal hizmet uygulamalarının gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Konuya ilişkin olarak engelli kadınların ailelerine, engelli kadınların ilgili gelişimsel dönemlerin özelliklerine paralel olarak duygusal ve cinsel ilişkiler kurabilecekleri, karar verdiklerinde evlenebilecekleri ve çocuk sahibi olabilecekleri gibi konularda bilgi eksikliklerini gidermek ve bakış açılarını değiştirmek için sosyal hizmet uzmanları ve psikologlar gibi meslek elemanları tarafından, hizmet aldıkları kurumlarda bireysel görüşmeler ya da odak grup çalışmaları yoluyla bilgi verilmelidir. Alanda çalışan profesyonellerin de engelli kadınların duygusal ve cinsel ilişkileri konusunda bilgi eksiklikleri bulunduğu görülmektedir. Sağlık, psikoloji, sosyal hizmet, eğitim gibi çeşitli alanlarda çalışan profesyonellerden oluşan multi-disipliner bir ekip tarafından engelli kadınlar açısından duygusal ve cinsel ilişkileri konu alan eğitim modülleri geliştirilmeli ve alanda çalışan meslek elemanlarına hizmet içi eğitimler yoluyla yaygınlaştırılmalıdır. Var olan cinsel sağlık ve üreme sağlığı eğitim programları

engelli kadınlar için farklı engel türlerine sahip olan kadınların gereksinimleri göz önüne alınarak erişilebilir hale getirilmeli, ilgili kaynaklara engelli kız çocuğu ve kadınların erişimi sağlanmalıdır. Gerekli durumlarda ise ilgili sağlık personeli, sosyal çalışmacı, psikolog gibi meslek elemanlarının yer aldığı bir ekip aracılığıyla hane ziyaretleri yapılmalı, danışmanlık ve eğiticilik işlevi üstlenilmelidir. Çocukluk ve ilk gençlik döneminde engellilik ve kadın olmanın kesişiminde inşa edilen toplumsal kimlik, engelli kadının kendini algılama biçimi üzerinde de etkilidir. Engelli kadınların cinsel ve sosyal kimliklerini oluşturabilmeleri ve olumlu bir benlik geliştirebilmeleri için kadınlar, sosyal hizmet uzmanları ve psikologlar tarafından yapılacak olan bireysel görüşmeler ya da sosyal hizmet uzmanları liderliğinde planlanan feminist grup çalışmaları aracılığıyla desteklenmelidir.

Post-modern feminist teorinin temel argümanları açıklanırken belirtildiği gibi, bireylerin baskıyı inşa eden söylemler karşısındaki konumu nihai değildir, söylemler içerisinde direnişe her zaman yer vardır (Fawcett, 2014, s. 113). Post-modern feminist teorinin ileri sürdüğü bu argümana paralel olarak, engelli kadınların deneyimledikleri baskılara ilişkin anlatılarında aynı zamanda bu baskılara nasıl direndiklerine ilişkin anlatıları da ortaya çıkmaktadır. Bu anlatılar, kişilerarası ve yapısal baskı süreçleri aracılığıyla inşa edilen annelik kimliğine karşılık, engelli kadınların baskın söylemlere nasıl direndiklerini ve öznel annelik kimliklerini nasıl inşa ettiklerini göstermektedir. Süreç içerisinde engelli kadınların, sahip oldukları gücü ve güçlü yönlerini kullanarak güçlendikleri görülmektedir. Böylelikle engelli kadınlar; baskın söylemler aracılığıyla “bağımlı”, “çaresiz”, “bakıma muhtaç” gibi tanımlayıcı sıfatlar üzerine inşa edilen kadın ve anne kimliği karşısında kendilerini “anne olma sorumluluğunu alabilecek yeterliliğe sahip olan kadın” olarak konumlandırmış ve hâkim söylemlere direnmişlerdir. Söylem içerisinde kendini yeniden konumlandırma sürecinde vurgulanması gereken bir diğer nokta da engelli kadınların anne olduklarında hissettikleri duygulara ilişkin anlatılarıdır. Bu anlatılara bakıldığında anneliğin, engelli kadınların olumlu bir kimlik inşa etmelerine, baskın engellilik söylemleri karşısında kendilerini yeniden konumlandırmalarına ve güçlenmelerine destek olduğu gözlemlenmektedir. Öte yandan, engelli kadınlar, çocukluk döneminden

itibaren anneleri tarafından kendilerine aktarılan katı, baskıcı, müdahale edici pratikleri dönüştürerek daha özgürlükçü ve yakın ilişkilerle karakterize olan annelik pratiklerini inşa etmişlerdir. Tüm bunlar, bizi Rich (1995)'in anneliğe getirdiği feminist açılıma götürmektedir. Rich (1995, s. 13), kadını baskılayan bir yapı olarak şekillenen ataerkil annelik kurumunu ve öznel annelik deneyimini birbirinden ayırarak anneliğin kadını güçlendirici yönlerinin bulunduğu vurgu yapmaktadır. Bu doğrultuda anneliğin engelli kadınlar için baskıyla mücadele ettikleri ancak bu mücadele sonucunda annelik kimliği ile güçlendikleri bir deneyim olduğu görülmektedir. O'Reilly (2007, s. 802)'in güçlenmiş annelik (empowerment motherhood), tanımlamasında olduğu gibi, engelli kadınların öznel annelik deneyimleri onlar için bir güç kaynağı ve güçlenme aracı olabilmektedir. Dolayısıyla engelli kadınların öznel annelik deneyimleri, Rich (1995)'in ifade ettiği "kurum olarak (ataerkil) annelik"ten farklı olarak şekillenmekte ve "deneyim olarak annelik"in fiziksel engelli kadınları güçlendirici bir yönü olduğu görülmektedir.

Engelli Kadınların Annelik Deneyimlerine ve Annelik Pratiklerini Gerçekleştirirken Karşılaştıkları Baskı ve Güçlülere İlişkin Sonuç ve Öneriler

Güç ve baskı, sistemik ve yapısal dinamikler aracılığıyla yaşam boyunca yeniden üretilmektedir. Engelli kadınların annelik deneyimleri ve yaşadıkları güçlükler, "sağlamlılık ideolojisi" ve "annelik ideolojisi" kesişiminde şekillenmektedir. Anneliğin inşası sürecinde başlayan bu baskılar, anne olma ve sonrasında bakım verme rolünü üstlenme ile daha da derinleşmektedir.

Yoğun annelik ideolojisine göre annelik çocuk merkezli, duygu-yoğun, emek-yoğun, zaman alıcı, uzman rehberliğinde yapılması gereken ve maliyetli bir görevdir. Buna göre annelerin bilinçli olarak çocuklarına kendilerini adanmaları ve böylece çocuklarına düzenli olarak kendilerinden daha iyi bakmaları gerekmektedir (Green, 2015). Ancak Daniels (2020), ideal olarak tanımlanan bu annelik ideolojisinde açıkça belirtilmese de iyi annelerden beklenen özellik ve uygulamaların hızlı tempo, sonsuz enerji, fiziksel-duygusal-zihinsel istikrar, bağımsızlık ve özerklik gibi özellikleri gerektirdiğini savunmaktadır. Annelik

ideolojisinde tanımlanan bu iyi annelik ideali, çeşitli toplumsal kurumlar aracılığıyla sosyal yaşamın her alanına sızmakta ve engelli kadınların annelik deneyimlerini şekillendirmektedir.

Annelik deneyimlerine ilişkin olarak engelli kadınlar ilk olarak, anne olma kararını verme sürecinde, anneliğin gerektirdiği bakımı “tam” bir şekilde sağlayamayacakları ve engelli çocuklar doğuracakları gibi damgalayıcı tutumlarla karşılaşmaktadırlar. Bunun yanı sıra çocukluklarından itibaren inşa edilen, annelik rolü için “eksik” ve “yetersiz” oldukları bakış açısı, kadınların kendilerinin de annelik konusunda endişeler yaşamasına sebep olmaktadır. Bu noktada kadınlar, yaşadıkları endişeleri ve belirsizlikleri ortadan kaldıracak bilgi kaynaklarına gereksinim duymaktadırlar ancak bu kaynaklar piyasaya erişilebilir ve kapsayıcı formatlarla sunulmamaktadır. Kişilerarası ve toplumsal düzlemde var olan formel ve informel destek eksikliğini kendi kaynaklarıyla tamamlayabileceklerini düşündüklerinde anne olma kararını vermektedirler.

Annelik deneyimleri kapsamında engelli kadınların karşı karşıya kaldığı bir diğer güçlük, doğum bakım hizmetlerinin erişilebilir olmamasıdır. Engelli Hakları Sözleşmesi'nin 23. maddesi ile engelli kadınların çocuk sahibi olma konusunda ayrımcılıkla karşı karşıya kalmayacakları ve diğer bireylerle eşit bir şekilde bu hakka sahip oldukları güvence altına alınmıştır. Buna karşın uygulama düzeyinde anneliğe geçiş sürecinde engelli kadınlar, yapısal nedenlerden kaynaklı olarak pek çok eşitsizlikle karşı karşıya kalmaktadır. Mekansal erişebilirlik düzenlemelerinin uygun bir şekilde yapılmamış olması, sağlık kurumlarında hizmet veren profesyonellerin engelliliğe ilişkin önyargılı ve damgalayıcı tutumları, engelliliğe ilişkin bilgi eksiklikleri ve hizmet sunumunun erişilebilir biçimde yapılandırılmamış olması bu eşitsizliği pekiştiren ayrımcı uygulamalardır. Erişebilirlik düzenlemelerinin uygun biçimde gerçekleştirilmemesine ilişkin bu eksiklikler bütün engelli bireylerin sağlık hizmetlerine erişebilirliklerini etkilemekle birlikte, özellikle annelik bağlamında düşünüldüğünde ise sağlık sisteminin engelli kadınların anne olamayacağı varsayımıyla şekillendiği ve anne olan engelli kadınların bu sistem içerisinde görünmez kılındıkları görülmektedir. Dolayısıyla sağlık sisteminin yapılandırılma biçimine baktığımızda hem annelik ideolojisinin hem de sağlamlılık ideolojisinin yansımaları görülmektedir.

Sheafor ve Horejsi (2016, s. 77)'nin de belirttiği gibi, sosyal hizmet uzmanları politika ve hizmetlerin daha eşitlikçi duruma gelebilmesi için insan hakları ve sosyal adalet ilkeleri doğrultusunda hareket etmeli; savunuculuk rolünü kullanarak politikaları hayata geçirme işlevini üstlenmelidir. Erişebilirlik çerçevesindeki bütün bu uygulamaların gerçekleştirilebilmesi noktasında sosyal hizmet uzmanları savunuculuk işlevi ile sosyal politikalara etki etmeli, ilgili politikaların geliştirilmesinde aktif olarak yer almalıdır. Bu eşitsizliklerin ortadan kaldırılabilmesi için ilgili mevzuatta tanımlanmış olan mekansal erişebilirlik düzenlemeleri uygulamaya aktarılmalıdır. Hizmet sağlayıcısı olan kurumların mekânsal erişebilirlik düzenlemeleri bütün engel türlerini kapsayıcı biçimde yapılmalıdır. Genel mekânsal erişebilirlik düzenlemelerine ek olarak, cinsel sağlık ve üreme hizmetleri kapsamında hizmet alınan ortamlar olarak muayene odalarının ve doğum odalarının da engelli kadınların gereksinimlerine göre düzenlenmesi gerekmektedir. Gerekli durumlarda mevzuatın ilgili kuruluşlarda ne derece uygulandığı denetlenmeli, mevzuatı uygulamayan kurum ve kuruluşlara yaptırımlar getirilmelidir.

Doğum bakım hizmetleri ve üreme sağlığı hizmetleri kapsamında gebelik testi de dahil olmak üzere testler, tetkik sonuçları, raporlar gibi bilgi kaynakları engel türüne paralel şekillenen gereksinimlere odaklanılarak görme engelli kadınlar için Braille alfabesi, büyük baskı; işitme ve konuşma engelli kadınlar için işaret diline tercüme edilmiş, altyazılı gibi çeşitli şekillerde kadınların erişebilecekleri formatlarda sunulmalıdır. İşitme ve konuşma engelli kadınların hizmet aldıkları kuruluşlarda işaret dili tercümanının bulunmaması durumunda gerekli tercüme kadının yakın çevresi tarafından yapılmaktadır. Bu durum kadınların erişebilirlik hakkının yanı sıra gizlilik ve mahremiyet hakkını da ihlal etmektedir. Bu çerçevede işaret dili tercümanı bütün kurumlarda zorunlu olarak istihdam edilmelidir.

Piyasada bulunan anne eğitim kitaplarında engelli kadınların anne olma sürecindeki endişeleri, soru işaretleri, anne olduktan sonra engel türüne göre bakımı nasıl daha kolay ve erişilebilir şekillerde gerçekleştirebilecekleri gibi bilgiler yer almamaktadır. Konuya ilişkin olarak sağlık, psikoloji, sosyal hizmet alanından profesyonellerin ve engelli kadınların da katılımcısı olduğu projeler

geliştirilmeli; engelli kadınların anneliği nasıl deneyimleyeceklerine dair soru işaretlerini ortadan kaldıracak yayınlar hazırlanmalıdır. Bu yayınlarda engelli kadınların annelik rolü içerisinde “eksiklik”, “yetersizlik” gibi etiketlerle tanımlanmaması, aksine çevresel düzenlemelerin eksikliğine vurgu yapılması önemlidir. Ayrıca bu yayınlar her bir engel türünü kapsayıcı olmanın yanı sıra, engel türlerine göre erişilebilir şekillerde yayınlanmalıdır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı iş birliğinde bu yayınların anne olan engelli kadınlara ücretsiz şekillerde ulaştırılması sağlanmalıdır.

Anneliğin fiziksel pratiklerini gerçekleştirme konusunda ise engelli kadınlar için doğum sonu bakım eğitimleri önem taşımaktadır. Doğum sonrası süreçte tüm kadınlara verilen bakım eğitimlerinin kapsayıcılığı artırılmalıdır. İşitme ve konuşma engelli kadınlar için bu eğitimler işaret dili tercümanı aracılığıyla, görme engelli kadınlar için ise dokunsal ve betimsel şekillerde gerçekleştirilmelidir. Doğum sonu bakım eğitimlerinin erişilebilir olmasının yanı sıra kapsayıcı olması da sağlanmalıdır. Kadınların engel türüne göre deneyimleyebilecekleri durumlar çerçevesinde kadınlara sağlık profesyonelleri (doktorlar, doğum hemşireleri, ebeler, emzirme hemşireleri vb.) bilgi sağlanmalıdır. Engelli kadınların doğum bakım eğitimlerine ilişkin gereksinimlerinin nasıl karşılanabileceği konusunda sağlık hizmeti sağlayıcılarının da bilgisi olmadığı görülmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı iş birliğinde “Erişilebilir Doğum Bakım Eğitimleri” planlanmalı, bu eğitimlerin planlanması ve uygulanması aşamasına deneyimli engelli kadınlar da dahil edilmeli ve erişilebilir bakım eğitimi biçimleri kadınların doğrudan kendilerinden öğrenilmelidir. Konuya ilişkin olarak yine Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı tarafından farklı engel durumlarına yönelik bilgi paketleri oluşturulmalı ve tüm hizmet sunucular ile paylaşılmalıdır.

Anne olan engelli kadınlara hizmet veren profesyonellerin engelliliğe ve engelli kadınların çocuk sahibi olmalarına ilişkin önyargılı tutumları, üzerinde çalışılması gereken konulardandır. Çünkü bu önyargılı tutumlar insan onurunu odağa almayan, ayrımcı hizmet biçimlerini ortaya çıkarmaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı iş birliğinde projeler geliştirilerek, engelli kadınlara hizmet veren profesyonellere ilişkin eğitim programları planlamalı, bu

program engelli kadınların sağlık hizmetleri ve sosyal hizmetlerden yararlandıkları kuruluşlar başta olmak üzere diğer kurum ve kuruluşlarda yaygınlaştırılmalıdır. Hizmet sağlayıcıların sağlamcı ve damgalayıcı tutumlarını değiştirebilmek amacıyla hastanelerde istihdam edilen sosyal hizmet uzmanları tarafından bilinçlendirme ve farkındalık artırma çalışmaları yapılmalıdır. Sağlık alanında çalışan profesyonellerin engelli kadınların hamilelik ve doğum sürecinde ne gibi deneyimler yaşayabilecekleri, nelere ihtiyaç duyabilecekleri konusunda farklı ihtiyaçları karşılayabilecek yeterlilikte olma noktasında eğitim alması gerekmektedir. Bu noktada Yükseköğretim Kurumu, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı koordinasyonunda, Tıp ve Hemşirelik Fakültelerinin ders müfredatına farklı kadın gruplarıyla çalışma konusunun eklenmesi tartışılmalıdır.

Hâkim annelik ideolojisi ve sağlamcılık ideolojisinin annelik rolü çerçevesinde engelli kadın üzerinde yarattığı baskılar, bakım verme rolünün üstlenilmesiyle birlikte daha da derinleşmektedir. Annelik pratiklerini gerçekleştirirken engelli kadınlar, onların gereksinimlerini göz ardı eden fiziksel düzenlemelerle karşı karşıya kalabilmekte ve çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenirken özel ve kamusal alanda emzirme, kucaklama, taşıma, takip etme, disiplini sağlama ve iletişim gibi pratikleri gerçekleştirme konusunda birtakım güçlükler yaşayabilmektedirler. Engelli kadınların yaşadıkları güçlüklerin temelinde “sağlamcılık ideolojisi” yer almaktadır. Sağlamcılık ideolojisinin benimsendiği toplumlarda fiziksel ve sosyal koşullar, normlara uygun olduğu düşünülen bedenlere sahip olan bireylerin gereksinimlerine göre şekillenmektedir. Dolayısıyla engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri güçlükler aslen engel durumlarından değil, sosyal çevrenin “sağlam” bireylere göre organize edilmesinden ve engelli kadınların gereksinimlerinin hem piyasa hem de kamusal destek mekanizmaları tarafından yok sayılmasından kaynaklanmaktadır.

Sağlamcı toplum yapısıyla bağlantılı olarak ortaya çıkan bu baskı ve güçlüklerin ortadan kaldırılabilmesi için; engelli kadınların çocuklarıyla birlikte dahil oldukları oyun alanları, parklar, alışveriş merkezleri, toplu taşıma araçları gibi kentsel alanların da mekânsal erişebilirlik düzenlemeleri engelli kadınların gereksinimleri

doğrultusunda yapılmalı, sosyal politikalar içerisinde kent politikaları kapsamında “Herkes İçin Erişilebilir Kentler” odağı alınmalıdır. Piyasada var olan bebek bakım ürünlerinin ve ekipmanlarının neredeyse hiçbiri (biberon, beşik, bebek arabası, bebek bezi, bebek maması, oyuncak, çocuk kitapları vb.) engelli kadınlar için erişilebilir değildir. Bebek ve çocuk bakımına ilişkin ürünlerin evrensel tasarım ilkesi doğrultusunda tasarlanması ve karşılanabilir ücretlendirmelerle piyasaya sürülmesi için sosyal politikalar aracılığıyla teşvikler yapılmalıdır. Böylelikle engelli kadınların çocuk bakımında yaşamlarını kolaylaştıracak ürün ve ekipmana erişilebilir ve karşılanabilir şekilde ulaşmaları sağlanmalıdır.

Annelik deneyimlerine ilişkin olarak engelli kadınların karşılaştığı bir diğer güçlük, annelik rolü üzerinden gerçekleştirilen toplumsal damgalanmadır. Sosyal çevrenin engelli kadınların gereksinimlerine göre düzenlenmemiş olması, engelli kadınların annelik pratiklerine ilişkin toplumsal düşüncelerin “zorluklar” ve “sınırlılıklar” üzerinden şekillenmesine sebep olmaktadır. Bu çerçevede annelik ideolojisi bağlamında engelli kadınlar, annelik yeterliliklerine sahip olmadıkları düşünülerek iyi anneler olmamakla suçlanmakta ve engel durumları kişiselleştirilmektedir. Hem özel alanda yakın çevreleri tarafından hem de kamusal alanlarda üçüncü kişiler tarafından engelli kadınların anne olma, yeniden üretimi sağlama ve bakım verme yeterlilikleri sorgulanmaktadır. Bu kapsamda engelli kadınlar anne olduklarında “engelliliğin yeniden üretilmesinden sorumlu kadınlar”, “bakım verme yeterliliği olmadığı halde anne olan ve çocuğun iyilik halini tehlikeye atan sorumsuz anneler” olarak damgalanmakta, “ideal anne”ler olmamakla suçlanarak anne suçlamaya (mother-blaming) maruz bırakılmaktadırlar. Buna karşın engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken yaşadıkları deneyimler var olmayan sosyal politika, sosyal hizmetler ve düzenlemelerin yarattığı boşluklarla yakından ilişkilidir. Bu anlamda engelli kadınların annelik deneyimlerini değerlendirirken, feminist teorinin “kişisel olan politiktir” ilkesini temele alan bir analiz gerçekleştirmek ve engelli kadınların yaşadıkları güçlükleri ortaya çıkaran sistemik ve yapısal koşullara dikkat çekmek önemlidir.

Engelli kadınların annelik deneyimleri kapsamında hâkim annelik ideolojisi ve ataerkil ideolojinin kesişiminde yaşadıkları bu deneyimler, kadınların duygularını

ve anneliklerini değerlendirme biçimleri üzerinde de etkili olmaktadır. Annelik ideolojisi, annelik üzerinden, sürekli olarak kadınlara yerine getirmeleri gereken görevleri dayatmaktadır ancak bu görevleri üstlenebilme noktasında engelli kadınlara destek sağlayabilecek mekanizmalar kamusal olarak da piyasa tarafından da sunulmamaktadır. Bunun sonucunda, annelik ideolojisi ile kadınlara dayatılan ve kadını annelik üzerinden tahakküm altına alan “ideal annelik” tanımlamasından kaynaklı olarak kadınlar, deneyimledikleri güçlüklerin bir sonucu olarak çocuklarına “tam” bir şekilde annelik yapamadıklarını düşünebilmekte, bir öz-suçlama döngüsü içerisine girebilmektedirler. Yaşadıkları bu olumsuz duyguların üstesinden gelebilmek ve annelik rolü üzerinden deneyimledikleri damgalanmadan kaçınmak için engelli kadınlar, annelik ideolojisinin belirlediği iyi annelik normlarına uygun anneler olabilmek için annelik pratiklerini gerçekleştirirken aşırı fedakâr davranışlar sergileyebilmektedir. Bu yönüyle hâkim ideolojiler, annelik rolünü üstlenen engelli kadınların hem fiziksel hem de psikolojik yükünü derinleştirmektedir.

Kadınların özel alandaki bakım yükünü hafifletmek için en iyi yol, kamusal alanda kadınların etkinliğinin artırılması, bakımın kamusal statüsünün yükseltilmesi ve çocuğun bakımına daha fazla baba katılımından geçmektedir (Hays, 1996, s. 176-178). Dolayısıyla konuya ilişkin olarak, kanıksanmış olan toplumsal cinsiyetçi rol paylaşımını dönüştürmek için sosyal politikalar geliştirilmeli ve bakım sorumluluğunun anne ve babalar arasında eşit paylaşımı sağlanmalıdır. Araştırmaya katılan kadınların eşlerinin rol paylaşımı konusunda bakım sorumluluğuna katılım bağlamında kısmen istekli oldukları görülmesine karşın, araştırmaya katılan kadınların neredeyse tamamı engelli erkeklerle evlidir. Bu noktada Olsen ve Clarke (2003), baba katılımının büyük ölçüde diğer sosyal dışlanma biçimlerine ve ebeveynlikle ilgili baskın ideolojilere bağlı olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla, baba katılımının artırılması özel ve kamusal alanlarda fiziksel erişilebilirliği sağlamayı hedefleyen sosyal politikaların geliştirilmesiyle de yakından ilişkilidir.

Bakımın birincil sorumlusu olarak engelli kadınlar anne olma kararını verme sürecinde ve annelik pratiklerini gerçekleştirirken, erişilebilir olmayan fiziksel koşullardan ve sorgulanma, suçlanma, damgalanma deneyiminden kaynaklanan

“yetersizlik, “eksiklik” gibi duyguları deneyimlemekte; dolayısıyla bakım yükünün fiziksel boyutunun yanı sıra duygusal ve psikolojik boyutunu da üstlenmektedirler. Engelli kadınların hizmet aldıkları sosyal hizmet kuruluşlarında annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri olumsuz duygular üzerinde çalışılmalı, feminist sosyal hizmet uygulamasını odağa alan grup çalışması ve bireysel görüşmeler gibi uygulamalar gerçekleştirilmelidir. Bu uygulamalarla kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri güçlüklerin “kişisel yetersizliklerinin” bir sonucu değil, yapısal koşulların bir sonucu olduğunu ve dolayısıyla “kişisel olan politiktir” bağlantısını görmeleri sağlanmalıdır. Bu noktada kadınların annelik ideolojisine ilişkin farkındalıklarının da artırılması hedef olmalıdır.

Anne Olan Engelli Kadınların Baş Etme ve Güçlenme Pratiklerine İlişkin Sonuçlar ve Öneriler

Engelli kadınların baş etme ve güçlenme süreçlerine ilişkin en temel nokta, sosyal politika ve sosyal hizmetlerin onların baş etme süreçlerinde destekleyici olmadığıdır. Ataerkil annelik ideolojisi çerçevesinde patriyarkanın devamlılığını sağlayacak biyolojik ve kültürel yeniden üretimi sağlama noktasında “yetersiz” görülen engelli kadının annelik ideolojisinden dışlanması, sosyal politikalar aracılığıyla da desteklenmektedir. Buradan hareketle, anne olan engelli kadınlar için sosyal politikaların var olan güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik bir başa çıkma mekanizması olması gerekirken, aslında çoğu zaman da var olan güçlüklerin kaynağı oldukları görülmektedir. Bu açıdan düşünüldüğünde anne olan engelli kadınlar, sosyal politika ve sosyal hizmetler açısından “yalnız bırakılmışlardır”.

Annelik pratiklerini gerçekleştirirken kendilerini desteklemeye ve güçlendirmeye yönelik olarak herhangi bir sosyal politika, sosyal hizmet ve düzenlemenin bulunmadığı durumda kadınlar, engelli bireyler için var olan hizmetlerden yararlanmaktadırlar. Var olan bu hizmetler ise genellikle engelli maaşı gibi maddi yardımlardan ve yardımcı-araç gereç temini gibi aynı yardımlardan oluşmaktadır. Devlet tarafından verilen engelli aylığı gibi maddi yardımlar, insani bir yaşam sürdürme noktasında kadın için halihazırda yetersiz kalırken, annelik yapan bir kadın olarak maddi yardımlarla geçinmek oldukça zorlaşmaktadır. Bununla

birlikte, engelli bireyler için sunulan hizmetlerin yalnızca maddi yardımlarla sınırlı kaldığı görülmekte; kadının annelik pratiklerini gerçekleştirirken ortaya çıkan fiziksel, sosyal, psikolojik gereksinimlerini karşılamaya yönelik sunulan herhangi bir hizmet bulunmadığı anlaşılmaktadır. Anne olan engelli kadınların güçlenmelerine ve gereksinimlerini karşılamaya yönelik herhangi bir sosyal politika bulunmadığı gibi, engelli bireyler için var olan hizmetler de bu kadınların yaşadıkları güçlüklerle baş etmelerini sağlamamaktadır. Rich (1995, s. 55)'in de ifade ettiği “iktidarsız sorumluluk” kavramı çerçevesinde düşünüldüğünde, fiziksel engelli kadınlar ataerkil bir toplumda anneliğin birincil sorumlusu olarak görülmekte ve annelik sorumlulukları tamamen onlara yüklenmektedir. Buna karşılık sosyal politika ve sosyal hizmetler, onların annelik pratiklerini gerçekleştirmelerine katkı sağlamak ve onları güçlendirmek üzere düzenlenmemektedir. Anne olan engelli kadınları desteklemeye ve onların güçlenmelerine katkı sağlamaya yönelik olarak sosyal politikaların ve sosyal hizmetlerin bulunmaması, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken güçlükler yaşamalarına neden olmaktadır. Engelli kadınların maruz bırakıldığı bu destek eksikliği aynı zamanda anne olma ve bakım verme rolünü üstlenmeleri sürecinde onların “yetersiz”, “eksik” ve “başarısız” olacakları gibi toplumsal önyargıların güçlenmesine sebep olmakta ve engelli kadınların annelik rolü üzerinden damgalanmalarının sürdürülmesine yol açmaktadır. Tam da bu noktada, kadını merkeze alan ve güçlenmeye odaklanan politika ve hizmetlerin geliştirilmesi önemlidir.

Anne olan engelli kadınların gereksinimlerini karşılamaya yönelik olarak geliştirilecek olan sosyal politikalar ve sosyal hizmetlerin güçlenmeye katkı sağlayabilmesi için, sosyal hizmetlerin ekonomik gereksinimler kadar kadınların duygusal ve psikolojik gereksinimlerine de odaklanması gerekmektedir. Düşük-sosyo ekonomik düzeye sahip olan engelli kadınların yararlandıkları maddi yardımlar insani bir yaşam sürme noktasında yetersizdir. Annelik ideolojisi engellilik ve yoksulluk ile kesiştiğinde engelli kadınların yaşadıkları eşitsizlikler ve güçlükler daha da derinleşmektedir. Bu noktada, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından yapılacak olan kapsamlı ihtiyaç analizi çalışmaları aracılığıyla anne olan engelli kadınların gereksinimleri sosyal hizmetin bütüncül

bakış açısıyla çok boyutlu olarak belirlenmelidir. Maddî yardımlar bu doğrultuda yeniden hesaplanmalı ve sunulmalıdır. Engelli kadınların gereksinimleri belirlenirken yalnızca fiziksel ve ekonomik gereksinimlere odaklanmak bu gereksinimleri yalnızca kısmi olarak karşılamaktadır. Anne olan engelli kadınlar annelik ideolojisinin engelli kadın olma ile kesiştiği noktada bakım sorumluluğundan kaynaklı olarak psikolojik ve duygusal açıdan da güçlük yaşamaktadır. Bu gereksinimlerin karşılanabilmesi için duygusal ve psikolojik desteğin profesyonel şekilde sosyal hizmet uzmanları ve psikologlar tarafından sunulması yönünde sosyal hizmet uygulamaları geliştirilmelidir.

Annelik pratiklerini gerçekleştirirken yaşadıkları güçlükler karşısında kamusal mekanizmalarla desteklenmeyen engelli kadınlar, bu güçlükleri informel destek arayışlarıyla, diğer bir deyişle kendi geliştirdikleri duygu odaklı baş etme stratejileriyle aşmaktadırlar. Bu açıdan, engelli kadınların annelik yaparken kullandıkları baş etme stratejileri aynı zamanda onların güçlü yönleridir. Post-modern feminist teoriyle birlikte gündeme gelen kesişimsellik kavramı, bireylerin yalnızca dezavantajların değil imtiyazların da kesişiminde konumlanabileceğini ortaya koymaktadır. Afyonoğlu (2020)'nin da belirttiği gibi bu anlayış bireyleri sadece olaylar başlarına gelen pasif mağdurlar değil, kendi güçleri olan özneler olarak kavramsallaştırmaktadır. Dolayısıyla engelli kadınların kendi geliştirdikleri baş etme stratejilerinin görülmesi, onların kendi güçleri olan ve faillikleriyle güçlenebilen kadınlar olarak kavramsallaştırılmalarına olanak sağlamaktadır.

İnformel sosyal desteğin kullanımı ve bilişsel yollarla baş etme, bu süreçte kadınların yaşadıkları güçlüklerle baş etmelerini kolaylaştıran stratejilerdir. İnformel sosyal desteğin kullanımı kadınlar için bilgi desteği, pratik destek, maddî destek ve duygusal destek sağladığından kadınların yaşadıkları güçlüklerle baş edebilmeleri için önemli bir baş etme stratejisidir. Buna karşın informel sosyal destek kaynakları olan aile, arkadaş ve komşular engellilik deneyimine sahip olmadığından bu destekler yalnızca kadının yaşadıkları sorunları aşmalarına yardımcı olmakta, güçlenmelerine katkı sağlamamaktadır. Engelli kadınlar, annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları güçlüklerle baş edebilmek için kimi zaman savunma mekanizmalarını baş etme stratejisi olarak kullanabilmektedirler. Anne olan engelli kadınların hizmet aldıkları kurumlarda

sosyal hizmet uzmanları tarafından kadınların güçlü yönleri ve baş etme mekanizmaları değerlendirilmelidir. Baş etme stratejisi olarak kullanılan savunma mekanizmalarının var olan güçlükleri ortadan kaldırmaya yönelik problem odaklı baş etme mekanizmalarına dönüştürülmesi üzerinde mesleki çalışmalar yapılmalıdır.

Tam da bu noktada engelli kadınlar için hem önemli bir baş etme stratejisi hem de bir güçlenme pratiği olarak, anne olan diğer engelli kadınlarla dayanışma inşa edilmektedir. Dayanışma pratikleri aracılığıyla engelli kadınlar hem anne olma kararını verirken hem de anne olduktan sonra annelik pratiklerini gerçekleştirirken, diğer engelli kadınların kendi karşılaştıkları güçlüklerle baş edebilmek için neler yaptıklarına ilişkin öneri ve tavsiyelerini almakta ve bu şekilde güçlenmektedirler. Ayrıca engelli kadınlar, annelik kimliğiyle bağlantılı olarak deneyimledikleri damgalanma, ayrımcılık ve sosyal dışlanma karşısında da anne olan diğer engelli kadınlarla deneyimlerini paylaşarak ve onların duygusal desteğini alarak güçlenmektedirler. Engelli kadınların kendi aralarında geliştirdikleri bu dayanışma pratikleri informel sosyal desteğin kullanımıyla benzer olmakla birlikte ondan farklıdır. Çünkü engelli kadınlar, diğer engelli kadınların da benzer deneyimleri yaşadıkları için hem onları daha iyi anlayacaklarını düşünmekte hem de daha işlevsel öneri ve tavsiyelerde bulunacaklarına inanmaktadırlar. Bu sebeple anne olan engelli kadınlar için dayanışma önemli bir güçlenme pratiğidir.

Konuya ilişkin olarak dördüncü dalga feminist hareket ile gündeme gelen dijital sivil örgütlenmelerin önemli olduğu görülmektedir. Anne olan engelli kadınlar sosyal medya platformları, bloglar vb. gibi dijital mecralarda bir araya gelerek deneyim paylaşımında bulunarak güçlendiklerinden, bu aynı zamanda bir örgütlenme ve direniş biçimidir. Buna karşın anne olan engelli kadınların dayanışma pratiklerini güçlendirecek bu platformların öne çıkmaması önemli bir eksikliklerdir. Anne olan engelli kadınların güçlenme pratiklerinin özellikle diğer engelli kadınlarla dayanışma ve paylaşımında bulunma aracılığıyla inşa edildiği görülmektedir. Kadınların annelik kimliği üzerinden bir araya geldiği tek platform ise "Engelli Anneler" isimli Facebook grubudur. Bu anlamda kadınların bir araya gelebilecekleri, deneyim paylaşımında bulunabilecekleri, kendileri için güçlü bir

sosyal destek kaynağı oluşturabilecekleri ve aynı zamanda görünür olabilecekleri paylaşım alanlarının kamusal ve sivil girişimler aracılığıyla oluşturulması, artırılması ve daha da önemlisi görünür kılınması yoluyla dayanışmanın artırılması gerekmektedir. Araştırmaya katılan kadınlar online platformları diğer engelli kadınlarla bir araya gelebilme noktasında erişilebilir ve kolay ulaşılabilir olması sebebiyle işlevsel bulmaktadır. Dolayısıyla kadınların bir araya gelebilecekleri bu platformların hem yüz yüze hem de online olarak organize edilmesi yararlı olacaktır. Dayanışma ve sivil girişimler açısından engelli kadın hareketlerinin öneminin de vurgulanması gereklidir. Toplumsal cinsiyet alanında çalışan kadın dernekleri, kadınların toplumsal cinsiyet temelli konularda güçlenmelerini desteklemesi açısından oldukça önemlidir. Ayrıca kadın örgütleri engelli kadınların siyasal katılımını da artırmakta, projeler vb. aracılığıyla konunun öznesi olarak kadınların karar alma süreçlerinde görünür olmasını sağlamaktadır. Bu sebeple hem kadın örgütleri hem de engellilik alanında çalışan sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştireceği ve sosyal hizmet uzmanlarının da yer alacağı projeler aracılığıyla, sivil toplum kuruluşlara erişimin kolaylaştırılması gerekmektedir. Anne olan engelli kadınlar, annelik konusunda kendilerini yalnızca engellilik ve anneliği birlikte deneyimleyen kadınların anlayabileceğini düşünmektedirler. Bu sebeple yine kadın örgütleri ve engellilik alanında çalışan sivil toplum kuruluşları tarafından sosyal hizmet uzmanlarının da içinde yer aldığı multi disiplinler projeler geliştirilmelidir. Anne olan engelli kadınlar da bu projelerde aktif şekilde yer almalıdır. Bu projeler aracılığıyla “akran destek ve dayanışma grupları” oluşturulmalı ve yaygınlaştırılmalıdır. Akran desteği aracılığıyla engelli kadınların deneyim paylaşımı yoluyla bilgilerini, deneyimlerini, geliştirdikleri stratejileri birbirlerine aktarabilmeleri desteklenmelidir. Böylelikle kadınların birbirlerinin deneyimlerinden öğrenerek güçlenmelerine odaklanılmalıdır.

Hem diğer engelli kadınlarla inşa edilen dayanışma pratikleri hem de kadınların kendi düşünsel süreçleri, annelik pratiklerini gerçekleştirirken yeni stratejiler geliştirmelerini sağlamaktadır. Bu stratejiler, bakım konusunda bebeğin gereksinimlerine uygun olarak yeni davranışlar geliştirme, piyasada erişilebilirlik ilkesine uygun olarak var olan ürünleri kullanma ve (bu ürünler var olmadığında ya da karşılanabilir olmadığında) var olan ürünleri erişilebilir biçimlerde

uyarlamayı içermektedir. Annelik pratiklerinin gerçekleştirilmesine ilişkin olarak inşa edilen yeni stratejiler, kadınların sağlamlık ideolojisi çerçevesinde şekillendirilen fiziksel çevre koşullarının yarattığı güçlüklerle baş etmelerini sağlamaktadır. Öte yandan bu stratejilerin kullanımıyla engelli kadınlar, annelik pratiklerini gerçekleştirirken deneyimledikleri güçlüklerin ortadan kaldırılmasına yönelik kendi yollarını bularak güçlenmenin yanı sıra, kendilerini “annelik rolünü başarıyla üstlenebilen kadınlar” olarak inşa etmekte ve aynı zamanda farklı annelik pratiklerinin mümkün olabileceğini göstermektedirler.

Anne olan engelli kadınların inşa ettikleri dayanışma pratikleri ve yaratıcı bakım stratejileri aynı zamanda engelli kadınların annelik ideolojisi ve engelliliğe ilişkin baskın söylemlerin kesişimindeki baskı, ayrımcılık ve damgalanmaya direnmelerini, bunlar karşısında güçlenmelerini ve öznel annelik pratiklerini inşa etmelerini sağlayan pratikleri oluşturmaktadır. Bu nedenle bu stratejiler, güçlenme pratikleri olarak adlandırılmıştır. Engelli kadınların hâkim söylemlere direnmek üzere inşa ettikleri bu güçlenme pratikleri doğrultusunda, Pinto (2011)'nin de ifade ettiği gibi anneliğin engelli kadınlar için bir direniş alanı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anne Olan Engelli Kadınların Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet Beklentilerine İlişkin Sonuç ve Öneriler

Anne olan engelli kadınların güçlenmelerini sağlayacak olan sosyal politikaların geliştirilebilmesi için, konunun öznesi olarak onların fikirlerinin ve bakış açılarının merkeze alınması önemlidir. Böylelikle aynı zamanda var olan sosyal politikaların da bu beklentileri ne düzeyde karşıladığı analiz edilebilecektir.

Engelli kadınların anne olma hakkı yasal olarak güvence altına alınmış olmasına karşın engelli kadınlar, sağlık hizmetlerinin sunumunda erişilebilir olmayan uygulamaların ve ayrımcı pratiklerin var olması sebebiyle, anne olma hakkını eşit bir biçimde kullanamamaktadırlar. Geliştirilecek olan sosyal politika ve sosyal hizmetlere yönelik beklentiler de bu doğrultuda, özellikle sağlık hizmetleri kapsamındaki doğum bakım hizmetlerine ilişkin olarak şekillenmektedir. Bu açıdan bakıldığında anne olan engelli kadınların güçlenmelerine katkı sağlamayı

hedefleyen sosyal politikaların da, öncelikli olarak doğum bakım hizmetlerinden başlayarak inşa edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir.

Doğum bakım hizmetleri kapsamında engelli kadınların beklentilerin ilki gereksinim duydukları bilgilerin (muayeneler, tetkikler gibi sağlık işlemlerine ilişkin belgelerin ve doğum sonrası bakım eğitimleri) erişilebilir şekilde ve onların gereksinimlerini karşılayacak biçimde verilmesidir. Engelli kadınların gereksinim duydukları bilgilerin erişilebilir biçimlerde sunulmaması, aslında profesyonellerin de bu bilgileri bilmemeleriyle ilişkilidir. Bilgi ve hizmet sunumunun erişilebilir, kapsayıcı ve hak temelli bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için, profesyonellere yönelik olarak planlanacak olan eğitimlerin de engelli kadınlarla iş birliği içerisinde gerçekleştirilmesi gereklidir. Böylelikle kadınların kendi tanımladıkları gereksinimlerini temele alan ve bu gereksinimlerin onların beklentilerine göre nasıl karşılanabileceğini ortaya çıkaran bir yaklaşım geliştirilebilecektir.

Hizmetlere erişebilirliğin sağlanması açısından tanımlanan bir diğer beklenti mekânsal erişebilirliğin sağlanmasına ilişkindir. Kamusal alanlardaki mekânsal düzenlemelerin yasal olarak erişebilirlik ilkesine göre düzenleneceği garanti altına alınsa da yasal düzlemde tanımlanan bu ilkenin uygulamaya aktarılmadığı ve kamusal alanların fiziki yapısının engelli bireylerin gereksinimlerine göre düzenlenmediği görülmektedir. Bu kadınların her durumda bir başkasının desteğine gereksinim duymaksızın eşit biçimde hizmet alabilmesi mekânsal düzenlemelerin uygun bir şekilde yapılmasına bağlıdır. Hizmetlere erişebilirliğin sağlanabilmesi için, sağlık profesyonellerinin engelli bireylerin gereksinimlerine uygun biçimde, insan onuruna saygı çerçevesinde ve engelliliğe ilişkin damgalayıcı tutum ve önyargılarını hizmet sunumuna yansıtmadan hizmet vermesi önemlidir. Bu beklenti aynı zamanda hamilelik, doğum ve doğum sonrası süreçte kadının bedeniyle ilişkili konulara katılım hakkını ihlal eden sağlamcı uygulamaların ortadan kaldırılabilmesi ile de yakından ilişkilidir.

Anne olan engelli kadınların, bütün kadınlarla eşit bir biçimde annelik yapabilmek için olan beklentilerinden bir diğeri, piyasadaki ürünlerin erişilebilir biçimde tasarlanmasına ve sunulmasına ilişkindir. Engelli kadınların anne olmalarının beklenmediğine ilişkin sağlamcı varsayımlar, çeşitli biçimlerde ürün ve

hizmetlerin tasarımına yansımaktadır. Piyasada var olan bebek bakım ürün ve ekipmanlarının evrensel tasarım ilkesine uygun olarak tasarlanmadığı görülmektedir. Kadınların, anne-çocuk etkileşimlerinde kullanmak zorunda kaldıkları veya kullanmak istedikleri bu ürünlerin piyasaya evrensel tasarım ilkesine uygun olarak erişilebilir ve karşılanabilir biçimlerde sunulması ve devletin de ilgili ürünlerin piyasaya sunulması konusunda teşvik edici rol üstlenmesi beklenmektedir.

Anne olan engelli kadınlar, informel yollarla sağladıkları duygusal, sosyal, ekonomik desteklerin de kendilerine resmi destek mekanizmaları aracılığıyla sunulması beklentisindedirler. Engelli kadınların sosyal ve ekonomik desteklere ilişkin beklentileri değerlendirildiğinde, bu beklentilerin kadınların sosyo-ekonomik düzeyleri çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu nedenle ilgili konulara ilişkin beklentiler daha çok sosyal destek üzerinde yoğunlaşmakta, ekonomik destek sağlanması kadınların aklına gelen ilk konu olmamaktadır. Sosyal destek kapsamındaki beklentiler, bebeğin bakımına ilişkin olarak profesyoneller tarafından ya da akran eğitimi aracılığıyla pratik destek sağlanması ve annelik sürecinde yaşadıkları duygusal stresi azaltmaya ve ortadan kaldırmaya yönelik profesyonel duygusal destek sağlanmasını içermektedir. Ekonomik destek kapsamındaki beklentiler, annelik pratiklerini gerçekleştirirken gereksinim duydukları evrensel tasarım ilkesine uygun olan ürün ve ekipmanların maliyetinin devlet tarafından karşılanması, kamusal alanların ve toplu taşıma araçlarının erişilebilir olmayışını telafi etmek için ise çocukla ilgili kamusal işlemlerin gerçekleştirilmesinde ücretsiz ulaşım sağlanmasıdır. Duygusal destek kapsamında ise engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken yaşadıkları baskılar karşısında deneyimledikleri olumsuz duyguları hafifletmeye yönelik profesyonel destek beklentileri yer almaktadır. Engelli kadınların ifade ettikleri beklentilerinden hareketle, Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı iş birliğinde doğum bakım eğitimlerinin hane ziyaretleri olarak koordine edildiği eğitim programları geliştirilmelidir. Var olan profesyonel sosyal ve duygusal destek hizmetleri, engelli kadınlar için görünür kılınmalı ve yaygınlaştırılmalıdır. 2022 Sayılı Kanun uyarınca verilen engelli aylığı ve evde bakım aylığı gibi sosyal yardımlara ek

olarak, ilgili Kanuna piyasada var olan erişilebilir bebek bakım ürünlerinin karşılanmasına ilişkin bir maddenin eklenmesi gündeme gelmelidir. Böylelikle sosyal politikalar tarafından engelli anne ve engelli babaların gereksinimlerinin görülmesi sağlanmalıdır.

Toplumun üyelerinin engelliliğe ilişkin bilgi, bilinç ve farkındalık düzeyinin düşük olması, engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken ayrımcı tutum, davranış ve uygulamalarla karşılaşmalarına sebep olmaktadır. Toplumun engelliliğe ilişkin farkındalık düzeyinin arttırılması, engelliliğin bireysel bir durum değil aksine sosyal çevrenin engelli bireylerin ihtiyaçlarına yönelik olarak düzenlenmemiş olması sebebiyle ortaya çıkan bir ayrımcılık biçimi olduğunun kabul edilmesi ve Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından konuya yönelik çeşitli bilinç yükseltme ve farkındalık artırma çalışmaları yapılması gerekmektedir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar ışığında ayrıca sosyal hizmet eğitime ve ileri araştırmalara yönelik olarak da birtakım önerilerde bulunulmuştur.

Sosyal Hizmet Eğitimi İçin Öneriler

Sahada çalışan sosyal hizmet uzmanlarının gerçekleştirdiği uygulamaların kimi zaman anne olan engelli kadınlara yönelik baskı ve ayrımcılığı pekiştiren uygulamalar gerçekleştirdikleri görülmektedir. Baskı ve ayrımcılığı pekiştiren uygulamaların ortadan kaldırılabilmesi için “engellilik” ve “annelik” bağlamında sosyal hizmet eğitiminin yapılandırılması gereken noktalar bulunmaktadır:

- Türkiye’de sosyal hizmet eğitimi müfredatında yer alan “Engellilerle Sosyal Hizmet” derslerinin müfredatına “toplumsal cinsiyet” boyutu kesinlikle entegre edilmelidir. Bu derslerde ayrıca toplumsal cinsiyet odağında engelli bireylerin gelişimsel özellikleri, gelişimsel görevleri doğrultusunda kimlik gelişim süreçleri, karşı karşıya kaldıkları güçlükler, gereksinimleri vb. özellikle ele alınmalıdır. Toplumsal cinsiyete dayalı rol beklentilerinin engelli kadınlar için yarattığı ek baskıların neler olduğuna bu ders kapsamında yer verilmelidir.

- Albayrak (2019)'ın da belirttiği gibi “annelik” sosyal hizmet eğitimi içerisinde genellikle çocuk refahı ve aile refahı içerisinde örtük bir şekilde ve genellikle baskı ve ayrımcılığı pekiştiren bir biçimde ele alınmaktadır. Sosyal hizmet eğitiminde annelik konusu ayrı olarak ele alınmalı, feminist sosyal hizmet derslerinde annelik ideolojisinin kadın üzerinde yarattığı baskıların neler olduğuna müfreddatta yer verilmelidir.

İleri Araştırmalar İçin Öneriler

- Annelik konusu özellikle ulusal literatürde oldukça yakın tarihlerde ele alınmaya başlanmıştır. Bununla birlikte anne olan engelli kadınların deneyimlerine ilişkin çalışmalar ise genellikle doğum bakım hizmetleri çerçevesinde şekillenmiştir. Anneliği toplumsal olarak inşa edilmiş bir kurum olarak ele alan ve engelli kadınların annelik deneyimlerini ve gereksinimlerini de içinde buldukları sosyal bağlam içerisinde tartışan, konuya ilişkin hak temelli yaklaşım doğrultusunda çözüm önerileri ortaya koyan çalışmalara gereksinim bulunmaktadır. İlgili çalışmaların kadınların deneyimini ve bakış açılarını merkeze alan bir bakış açısıyla gerçekleştirilmesi önemlidir.
- Anne olan engelli kadınların, annelik rolü ile bağlantılı gereksinimlerinin karşılanabilmesi için ilk olarak bu gereksinimlerin neler olduğunun kapsamlı bir şekilde belirlenmesi gerekmektedir. 2002 yılında gerçekleştirilen “Türkiye Özürlüler Araştırması” ve 2010 yılında gerçekleştirilen “Özürlülerin Sorun ve Beklentileri” çalışmalarına toplumsal cinsiyet boyutu dahil edilerek bu çalışmalar tekrarlanmalıdır. Bu ve benzer çalışmalar aracılığıyla engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken ne gibi güçlükler yaşadıkları ve ne gibi hizmet beklentilerinin bulunduğu değerlendirilerek konuya ilişkin kapsamlı çözüm önerileri geliştirilmelidir. Sahada çalışan sosyal hizmet uzmanları, sosyal hizmet akademisyenleri ve sivil toplum kuruluşları da araştırmanın analiz sürecinde yer almalı, ayrıca bu aktörlerin iş birliği ile araştırmalara yönelik ikincil analiz çalışmaları yapılmalı ve anne olan engelli kadınların gereksinimleri ve beklentileri detaylı bir şekilde belirlenmelidir. Bu

araştırmalar ile engel türü, evlenme oranı, evlilik şekli, anne olan engelli kadınların sayısı, sosyal hizmet gereksinimleri gibi noktalar ortaya çıkarılmalıdır.

- Anne olan engelli kadınların deneyimleri, sorunları ve beklentileri, 2005 yılında düzenlenen “Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu”nda da kendine yer bulamamıştır. “Engelli Kadınların Sorunları ve Çözümleri Sempozyumu” gelenekselleştirilmeli, sivil toplum kuruluşlarının da katılımı ile belirli aralıklarla gerçekleştirilmelidir. Sempozyumda engelli kadınların toplumsal cinsiyet ve engellilik kesişiminde yaşadıkları ayrımcılığa ek olarak, ataerkil toplumlarda kadını baskı altına alan rollerden biri olarak “annelik” konusu da gündeme alınmalı; anne olan engelli kadınların deneyim ve beklentilerinin neler olduğu tartışılmalı ve konuya ilişkin somut çözüm önerilerinin geliştirilmesi sağlanmalıdır.
- Araştırmacının zihinsel engelli kadınlarla iletişim kurma konusunda yetkin olmadığını düşünmesi sebebiyle zihinsel ve psiko-sosyal engelli kadınlar araştırma kapsamının dışında bırakılmıştır. Annelik ideolojisi çerçevesinde damgalanan bir diğer grup olarak zihinsel engelli kadınların annelik deneyimlerini ve sosyal hizmet gereksinimlerini görünür kılmayı amaçlayan araştırmalar gerçekleştirilmelidir.
- Farklı engel türlerine sahip engelli kadınların deneyimlerinin ve gereksinimlerinin farklılaştığı görülmüştür. Farklı engel türlerine sahip kadınların annelik deneyimlerini, sosyal hizmet gereksinimlerini ve sosyal politikalar açısından beklentilerini tek bir engel türüne odaklanarak derinlemesine ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırmalar gerçekleştirilmelidir.
- Araştırmaya katılan kadınların büyük çoğunluğunun orta sosyo-ekonomik düzeye sahip olduğu bilinmekte, orta sosyo-ekonomik düzeye sahip olan kadınların anlatıları ve düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olan kadınların anlatıları değerlendirildiğinde, sosyo-ekonomik düzeyin annelik deneyimini şekillendiren önemli etmenlerden biri olduğu görülmektedir. Dolayısıyla farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip engelli kadınların

anneliği nasıl deneyimlediklerini ortaya koyan çalışmalara gereksinim vardır. Özellikle düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip olan engelli kadınların anneliği nasıl deneyimlediği kadın olma, engelli olma ve yoksulluğun kesişimsel perspektifinden ortaya koyulmalıdır.

- Engelli kadınlar homojen bir grup olmamakla birlikte engelli kadınların deneyimlerinin tek bir deneyime indirgenmesi baskıyı ve eşitsizliği pekiştirme riskini doğurmaktadır. Bu nedenle engelli olma ve kadın olmanın dışında, dezavantajlılığı artıran durumlarla kesişimleri odağında annelik pratiklerini ortaya çıkaran çalışmalar gerçekleştirilmelidir. Örneğin boşanmış engelli kadınlar, lezbiyen engelli kadınlar, erken yaşta anne olmuş engelli kadınların annelik deneyimlerini araştıran ve konuya ilişkin öneriler geliştiren araştırmalara gereksinim vardır.
- Tıbbi görüntüleme tekniklerinin yaygınlaşmasıyla birlikte, seçim hakkı üzerinden kadınların maruz bırakıldıkları baskılar, engelli kadınların “engelli çocuk doğurma” konusunda maruz bırakıldıkları baskıları derinleştirmektedir. Engelli çocuk doğurma kararını veren kadınların annelik deneyimlerinin nasıl şekillendiğinin feminist teorinin ilgili tartışmaları çerçevesinde ortaya koyulması önemlidir.
- Türkiye’de anne olan engelli kadınların gereksinimlerini karşılamaya yönelik herhangi bir sosyal politika, sosyal hizmet ya da bir uygulama modeli bulunmamaktadır. Farklı ülke örneklerini inceleyen, sosyal politika ve sosyal hizmet modeli geliştirmeyi hedefleyen sosyal hizmet araştırmalarına ihtiyaç vardır.
- Engelli kadınların ataerkil toplumlarda bakım rolünün yalnızca kadınla eşleştirilmesinden kaynaklı olarak annelik pratiklerini gerçekleştirirken daha fazla güçlkle karşılaşmakta oldukları açıktır ancak engelli erkeklerin de babalık deneyimlerinin nasıl olduğunun ortaya çıkarılması, engelli erkekler içerisinde bakıma baba katılımını etkileyen dinamiklerin neler olduğunun anlaşılması önemlidir. Bu sebeple engelli erkeklerin babalık deneyimlerini ortaya çıkarmayı amaçlayan araştırmalar da yapılmalı, farklı engel türlerine sahip babalarla çalışmalar gerçekleştirilmelidir.

- Anne olan engelli kadınların hizmet aldığı sosyal hizmet uzmanlarının uygulamalarında kimi zaman annelik ideolojisinin ve sağlamlık ideolojisinin yansımaları görülebilmekte, alanda çalışan sosyal hizmet uzmanları engelli kadınlara yönelik söylemsel baskıyı uygulama düzeyinde sürdürebilmektedir. Hizmet verdikleri grup içerisinde anneler bulunan sosyal hizmet uzmanlarının annelik ideolojisine bakış açılarını, bu bakış açısının hizmet sunumunu ve mesleki çalışmalarını nasıl şekillendirdiğini ortaya çıkarmayı amaçlayan çalışmalar gerçekleştirilmeli, sosyal hizmet uzmanlarının baskıyı pekiştirmedeki rolü ortaya çıkarılmalı ve öneriler geliştirilmelidir. Ayrıca engellilik alanında çalışan sosyal hizmet uzmanlarının kendi sağlamlı tutumlarını sorgulamaları ve sağlamlı pratiklerini ortadan kaldırmalarına yönelik uygulamalı çalışmalar gerçekleştirilmelidir.
- Annelik ideolojisinin engelli kadınların annelik deneyimlerine nasıl yansıdığını ve sağlamlık ideolojisi ile kesişimsel olarak bu deneyimleri nasıl şekillendirdiğini ortaya koyan bu araştırmadan sonra, anne olan engelli kadınların güçlenmesine odaklanan, feminist grup çalışması vb. gibi uygulama temelli çalışmalar yapılmalıdır.
- Annelik ideolojisinin farklı dezavantajlı gruplar içerisinde tanımlanan kadınlar tarafından nasıl deneyimlendiğini ve farklı annelik pratiklerinin nasıl inşa edildiğini ortaya çıkaran sosyal hizmet araştırmaları gerçekleştirilmelidir.

Anne Olan Engelli Kadınlarla Uygulama Gerçekleştirecek Uygulayıcılar ve Araştırmacılar İçin Öneriler: “Eşitlikçi Uygulama Yönergesi”

Anne olan engelli kadınlarla eşitlikçi perspektiften bir uygulama inşa etmek sosyal hizmetin koşulsuz olumlu kabul, yargılayıcı olmama, kendi kaderini tayin, kişiye saygı gibi geleneksel değerlerin ve bireysellikten uzaklaşma, eşitlik, sosyal adalet, birlikte çalışma, güçlenme ve otantiklik gibi özgürleştirici değerlerin (Thompson, 2017, s. 154-180) benimsenmesi ile yakından ilişkilidir.

Araştırma süresince oluşturulan verilerden yola çıkarak, ifade edilen değer temeli doğrultusunda, anne olan engelli kadınlarla uygulama yapacak olan uygulayıcılar ve araştırmacılar için “eşitlikçi uygulama yönergesi” geliştirilmiştir.

- Anne olan engelli kadınlarla uygulama gerçekleştirecek uygulayıcılar ve araştırmacılar, sahip oldukları önyargılı ve sağlamcı tutumların farkında olabilmeli ve bu tutumların değiştirilmesi üzerinde çalışabilmelidir. Uygulamada farklılığa ve çeşitliliğe alan açabilmek için, baskıya maruz kalan gruplar hakkında okumaları artırmak, baskın deneyimlerden farklı olan deneyimler hakkında bilgi sahibi olmak bir seçenektir.
- Uygulama öncesi gerçekleştirilecek olan ön görüşme ya da tanışma aşaması sırasında kadınların kendilerini nasıl tanımladıklarına dikkat etmek gereklidir. Çünkü anne olan engelli kadınlarla birlikte çalışırken kişiye saygı ilkesini temele alan ve hiyerarşik olmayan bir uygulama gerçekleştirebilmek için, kadınların kimliğini onların tanımladığı şekliyle tanımlamak ve kadının sosyal kimliğinin yönlerine ilişkin öznel anlayışlarını kabul etmek önemlidir.
- Anne olan engelli kadınlarla birlikte çalışırken toplumsal olarak engelliliğe atfedilen anlamların ortaya çıkardığı kalıpyargılardan ve stereotip düşüncelerden kaçınılmalıdır. Örneğin, Yılmaz (2019, s. 79)’ın belirttiği gibi, kadının tekerlekli sandalye kullanıyor olması nedeniyle onun yapabilirlikleri hakkında varsayımlarda bulunulmamalıdır. Dolayısıyla kadının engel durumu, onun annelik pratiklerini gerçekleştirebilme konusunda başarısız, yetersiz, eksik olacağı inancını doğurmamalıdır.
- Anne olan engelli kadınlarla birlikte çalışırken, “kesişimsel” baskıların farkında olmak gereklidir. Engelli kadınların annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşılaştıkları güçlükler, maruz bırakıldıkları kesişimsel ve çoklu baskıların farkında olarak anlaşılmalıdır.
- Anne olan engelli kadınların gereksinimlerinin neler olabileceği hakkında varsayımlarda bulunulmamalı, gereksinimler kadınların tanımladığı şekliyle kabul edilmelidir. Anne olan engelli kadın “için” değil, anne olan engelli kadınla “birlikte” çalışma ilkesi temele alınmalıdır.

- Anne olan engelli kadınlar, “güçlükler yaşayan” kadınlar olarak değil, “güçleri olan” kadınlar olarak görülmelidir. Bu anlayış doğrultusunda anne olan engelli kadınların baş etme pratiklerinin geliştirilebilmesi için güçlü yanlarına vurgu yapan bir uygulama gerçekleştirilmelidir.
- Anne olan engelli kadınlar annelik pratiklerini gerçekleştirirken bakımın fiziksel yönlerini engel durumları doğrultusunda yeni yöntemler geliştirerek gerçekleştirebilmekte, öznel annelik pratiklerini inşa etmektedirler. Uygulayıcıların uygulama sürecini bunun farkında olarak yapılandırması, kadınlara normatif bakım pratiklerini dayatmaması önemlidir. Aynı zamanda uygulayıcılar farklı annelik pratiklerinin olabileceğinin farkında olmalı ve gereksinim duyulduğu noktada kadınları ilgili kaynaklara yönlendirebilmelidir. Bunun gerçekleşebilmesi için uygulayıcıların erişilebilir bakım yöntemleri ve erişilebilir çocuk bakım ürünleri gibi kaynaklar hakkında bilgi sahibi olması gerekmektedir.
- Anne olan engelli kadınlara farklı annelik pratikleri konusunda bilgilendirme ve kaynaklara yönlendirme yapılırken, çocuğun bakım sorumluluğunu üstlenmeye izin vermeyen bir tutum sergilememek gereklidir. Farklı annelik pratikleri, kadınların bakım konusundaki özerkliğini destekleyen ancak bakımın cinsiyetçi bir şekilde bölüşümünü de pekiştirmeyen biçimde gerçekleştirilmelidir. Örneğin çocuğun bakımının ailedeki diğer kadınlara bırakılmasını önermek, uygun bir yönlendirme biçimi değildir. Konuya ilişkin olarak kadının fikir ve düşünceleri önemsenerek, kendi kaderini tayin ilkesi doğrultusunda gereksinim duyulan kaynaklara yönlendirme yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Afyonoğlu, M.H. (2020). Sosyal alışmada Kesişimsellik. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 31(2), 699-725.
- Akan, E. ve Gűrhan, N. (2020). Feminizmin “e-Hali”: Dijital Feminizm Űzerine Bir Arařtırma. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 4-23.
- Albayrak, H. (2019). *Feminist sosyal çalıřma perspektifiyle çocuđun uyulurucu madde bađımlılıđında hakim annelik ideolojisine karřı annelik pratiđi anlatıları*. [Yayımlanmamıř Doktora Tezi]. Hacettepe Űniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitűsű.
- Altuntař-Duman, N. ve Dođanay, G. (2017). Toplumsal Dıřlanma Pratikleri Űzerinden Trabzon’da Engelli Kadınlar. *Sosyoloji Arařtırmaları Dergisi*, 20(2), 1-48.
- Arendell, T. (1999). Hegemonic Motherhood: Deviancy Discourses and Employed Mothers’ Accounts of Out-of-School Time Issues, Working Paper No. 9, Center for Working Families, University of California, Berkeley.
- Arendell, T. (2000). Conceiving and Investigating Motherhood: The Decade’s Scholarship. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1192–1207. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01192.x>
- Atasű-Topçuođlu, R. (2016). Kadın hareketleri ve feminist bilgi birikiminin sosyal hizmetlere ve sosyal çalıřmaya getirdiđi açılımlar űstűne dűřűnceler. D. řařman-Kaylı ve F. řahin (Ed.), *Sosyal politikanın cinsiyet halleri: Toplumsal cinsiyet ve sosyal hizmet içinde* (s. 9-27). Ankara: Nika.
- Aydemir, E. (2011). *Evlilik mi Evcilik mi? Erken ve Zorla Evlilikler: ocuk Gelinler* (1. baskı). USAK Derneği: Ankara.
- Aykara, A. (2010). *Kaynařtırma eđitimi sűrecindeki bedensel engelli űđrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etmenler ve okul sosyal hizmeti* [Yűksek Lisans Tezi, Hacettepe Űniversitesi.] Yűksekűđretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 258267).

- Aykara, A. (2015). *Zihinsel engelli kardeşe sahip bireylerin yaşantılarının değerlendirilmesi* [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.] Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 388315).
- Azzopardi, C. (2015). The Discursive Construction of Gendered Attributions of Blame for Child Sexual Abuse: A Feminist Critical Discourse Analysis of Maternal Failure to Protect in Child Welfare Policy and Practice [Doktora Tezi, Toronto Üniversitesi].
https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/70884/3/Azzopardi_Corry_201511_PhD_thesis.pdf
- Badinter, E. (2011). *Kadınlık Mı Annelik Mi?* (1. Baskı). (A. Emekçi, Çev.) İletişim Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2006).
- Bagenstos S. R. (2020). Disability and Reproductive Justice. *Harvard Law & Policy Review*, 14(4), 273-292.
- Bağımsız İletişim Ağı (2020). Anne ya da Değil? Annelik Etme Meselesi Üzerine. <https://m.bianet.org/bianet/toplumsal-cinsiyet/114384-anne-ya-da-degil-annelik-etme-meselesi-uzerine> adresinden 20 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Barnes, C. (1991). *Disabled People in Britain and Discrimination: A Case for Anti-Discrimination Legislation* (1. baskı). London: Hurst and Co.
- Barton, L. (2009). Disability, physical education and sport: Some critical observations and questions. In H. Fitzgerald (Ed.), *Disability and youth sport* içinde (s. 39–50). New York, NY: Routledge.
- Begley, C., Higgins, A., Lalor, J., Sheerin, F., Alexander, J., Nicholl, H., Lawler, D., Keenan, P., Tuohy, T., Kavanagh, R. (2010) The strengths and weaknesses of publicly-funded Irish health services provided to women with disabilities in relation to pregnancy, childbirth and early motherhood. *National Disability Authority*, Dublin.
- Begum, N. (1992). Disabled Women and the Feminist Agenda. *Feminist Review*, 40(1), 70–84. <https://doi.org/10.1057/fr.1992.6>

- Bennett, J. (2007). (Dis)ordering Motherhood: Mothering a Child with Attention-Deficit/Hyperactivity Disorder. *Body & Society*, 13(4), 97–110. <https://doi.org/10.1177/1357034x07085539>
- Beyer, C. (2019). Feminism and Motherhood in the 21st Century. *Feminist Encounters: A Journal of Critical Studies in Culture and Politics*, 3(1-2). <https://doi.org/10.20897/femenc/5907>
- Beydili-Gürbüz, E. (2017). *Mevsimlik tarım işçisi kadınların annelik deneyimleri: Şanlıurfa, Cihanbeyli ve Çarşamba örneğinde bir panel araştırması*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bingham, C., Clarke, L., Michielsens, E., Van de Meer, M. (2013). Towards a Social Model Approach?: British and Dutch Disability Policies in the Health Sector Compared. *Personel Review*, 42(5): 613-636. <https://doi.org/10.1108/PR-08-2011-0120>
- Booth, T. ve Booth, W. (1998). Think Of The Children: Growing Up With Parents Who Have Learning Difficulties. *Journal of Learning Disabilities for Nursing, Health, and Social Care*, 2(3), 138–143. <https://doi.org/10.1177/146900479800200304>
- Bora, A. ve Üstün, İ. (2005). *Sıcak aile ortamı: demokratikleşme sürecinde kadınlar ve erkekler*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Bora, A. (2012). “Toplumsal Cinsiyete Dayalı Ayrımcılık”. K. Çayır ve M. A. Ceyhan (Ed.). *Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar* içinde (s. 35-45). İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bora, A. (2018). *Kadınların sınıfı* (3. baskı). İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bozkurt-Erdem, S. (2019). *Engellilerin evlilikle ilgili görüş ve beklentileri: Sakarya örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Böke, K. (2011). “Örnekleme”. K. Böke (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* içinde (s. 112-147). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

- Brandon, T. ve Pritchard, G. (2011). "Being fat": A Conceptual Analysis Using Three Models of Disability. *Disability & Society*, 26(1), 79–92.
<https://doi.org/10.1080/09687599.2011.529669>
- Bricker-Jenkins, M. ve Hooyman, N. (1986). *Not for women only: social work practice for a feminist future* (1. baskı). Natl Assn of Social Workers Pr.
- Browne, S., Connors, D. ve Stern, N. (1985) *With the power of each breath* (1. baskı). San Francisco: Cleis Press.
- Brunet, S. (2020) Disability and the Desirability Politics of Motherhood. *Knots: An Undergraduate Journal of Disability Studies*, 5(1): 25-36.
https://resolver.scholarsportal.info/resolve/23686588/v05i0001/nfp_datdpom.xml
- Burcu, E. (2002). Üniversitede Okuyan Özürlü Öğrencilerin Sorunları: Hacettepe - Beytepe Kampüsü Öğrencileri Örneği . *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* , 19 (1).
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/huefd/issue/41191/504527>
- Burcu, E. (2004). Görme Özürlü Öğrencilerin Eğitimlerine İlişkin Düşünceleri ve Sorunları: Ankara Örneği. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 4(2): 23-47.
- Burcu, E. ve Kamanlıoğlu, M. ve Şahin B. (2006). Özürlü Bireylerin Eş Seçiminde Yaşadıkları Sorunların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması, *Woman 2000*, 7(2): 3-30.
- Burcu, E. ve Kamanlıoğlu, M. ve Şahin, B. (2008). Özürlü Bireylerin Eş Seçiminde Yaşadıkları Sorunların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması. *Woman 2000*, 7(1), 3-30.
- Burcu, S. E. (2017). Türkiye’de Engelli Bireylerin Dezavantajlı Konumlarına Engellilik Sosyolojisinin Eleştirel Tavrıyla Bakmak. *Toplum ve Demokrasi* 11(24), 107-125.
- Burcu, E. (2020). *Engellilik sosyolojisi* (2. baskı). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Campbell, F. K. (2008). Refusing Able(ness): A Preliminary Conversation about Ableism. *M/C Journal*, 11(3). <https://doi.org/10.5204/mcj.46>

- Campbell, F. K. (2009). *Contours of ableism: the production of disability and abledness* (1. baskı). Palgrave Macmillan.
- Can, M. (2021). *Görme engelli annelerin emzirme deneyimleri: Nitel bir araştırma*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Caplan, P. (2007). "Don't blame mother: then and now.". A. O'Reilly (Ed.) *Maternal theory: essential readings* içinde (s.592-600). Toronto: Demeter Press.
- Caplan, P. (2010). Mother blame. A.O. Reilly (Ed.), *Encyclopedia of motherhood* içinde (s. 803-805). USA: SAGE Publications.
- Center for Disease Control and Prevention (2020). Disability and health overview. <https://www.cdc.gov/ncbddd/disabilityandhealth/disability.html> adresinden 25 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Chandler, M. (2007). Emancipated subjectivities and the subjugation of mothering practices. A, O'Reilly (Ed.), *Maternal theory* içinde (s. 529-542). Bradford: Demeter Press.
- Chodorow, N. J. (1978). *The reproduction of mothering: psychoanalysis and the sociology of gender* (1. baskı). California: Univ of California Press.
- Choi, P., Henshaw, C., Baker, S. ve Tree, J. (2005). Supermum, superwife, supereverything: performing femininity in the transition to motherhood. *Journal of Reproductive and Infant Psychology*, 23(2), 167–180. <https://doi.org/10.1080/02646830500129487>
- Colker, R. (2015). Blaming Mothers: A Disability Perspective. Boston University law review. *Boston University. School of Law* 95(3),1205-1224. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2604972>
- Collins, P. H. (1994). "Shifting the center; race, class, and feminist theorizing about motherhood". içinde E. N. Glenn, G. Chang ve L. R. Forcey (Ed.), *Mothering ideology, experience, and agency*, (s. 45-67). London, New York: Routledge.

- Coleman-Brown, M. L. (2016). Stigma: an enigma demystified. J. Davis (Ed.), *The disability studies reader* içinde (s. 142-155). Routledge.
- Coleman, J.M., Brunell, A.B. ve Haugen, I.M. (2015). Multiple Forms of Prejudice: How Gender and Disability Stereotypes Influence Judgments of Disabled Women and Men. *Curr Psychol* 34, 177–189. <https://doi.org/10.1007/s12144-014-9250-5>
- Collins, C. (2021). *Is Maternal Guilt a Cross-National Experience? Qualitative Sociology*, 44(2), 1-29. <https://doi.org/10.1007/s11133-020-09451-2>.
- Constantinou, G. Varela, S. ve Buckby B. (2021.) Reviewing the experiences of maternal guilt – the “Motherhood Myth” influence, *Health Care for Women International*, 42(4-6), 852-876, <https://doi.org/10.1080/07399332.2020.1835917>
- Cornell, R.W. (2016). *Toplumsal cinsiyet ve iktidar*. (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları (Orijinal çalışma basım tarihi 1987).
- Crenshaw, K. (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, and Violence against Women of Color. *Stanford Law Review*, 43, 1241-1299. <http://dx.doi.org/10.2307/1229039>
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel araştırma yöntemleri: beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. (M. Bütün ve S. B. Demir, Çev. Ed.). Ankara: Siyasal Kitabevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2008)
- Cropley, A. (2002). *Qualitative research methods. an introduction for students of psychology and education* (1.baskı). Riga: Zinatne.
- Daniels, J.N. (2019). Disabled Mothering? Outlawed, Overlooked and Severely Prohibited: Interrogating Ableism in Motherhood. *Social Inclusion*, 7(1), 114-123. <https://doi.org/10.17645/si.v7i1.1551>
- Daniels, J.N. (2020) *Exploring the Psychological and Emotional impact of Ableism in Education and Motherhood: a Tale of Two Parts*. [Doktora Tezi, University of Sheffield]. <https://etheses.whiterose.ac.uk/27922/>

- Davies, S., Collings, J., ve Krane, J. (2003). Making Mothers Visible: Implications for Social Work Practice and Education in Child Welfare. *Journal for the Association for Research on Mothering*, 5(2), 158-169.
- Davis, J. (2016). Introduction: Disability, normality, and power. J. Davis (Ed.), *The disability studies reader* içinde (s. 15-25). Routledge.
- Dean, L., Tolhurst, R., Khanna, R., ve Jehan, K. (2017). "You're Disabled, Why Did You Have Sex in the First Place?' An Intersectional Analysis of Experiences of Disabled Women With Regard to Their Sexual and Reproductive Health and Rights in Gujarat State, India. *Global Health Action*, 10(2). <https://doi.org/10.1080/16549716.2017.1290316>
- DiQuinzino, P. (2007). Mothering and feminism: Essential mothering and the dilemma of difference. A.O. Reilly (Ed.) *Maternal theory: essential readings* içinde (s. 542-556). Canada: Demeter Press.
- Dominelli, L. (2002). *Feminist social work Theory and practice* (1. Baskı). Macmillan International Higher Education.
- Dominelli, L. ve McLeod, E. (1989) *Feminist social work* (1. baskı). London: Macmillan.
- Donovan, J. (2020). *Feminist teori* (A. Bora, F. Sayılan ve M. Ağduk Gevrek Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1985).
- Douglas, S. ve Michaels, M. (2004). *The Mommy Myth, the Idealization of Motherhood and How it has Undermined Women*. Free Press. https://books.google.com.tr/books/about/The_Mommy_Myth.html?id=SQGnrsAitj4C&redir_esc=y
- Dunkerley, S. (2017). Mothers matter: A feminist perspective on child welfare-involved women, *Journal Of Family Social Work*, 20(3), 251-265. <https://doi.org/10.1080/10522158.2017.1322163>
- Duyan, V. (2001) Sosyal Desteğin Tanımı, Kaynakları, İşlevsel Boyutları, Yararları, *Sağlık ve Toplum Dergisi*. 18(11).

- Egeliöglu-Çetişli, N., Işık, G., Ardahan-Akgöl, E., Topaloöglu-Ören, D. E., Özgüven-Öztornacı, B., Yıldırım-Sarı, H. (2018). Experiences of Infant and Child Care of Mothers with Disabilities in Turkey: A Qualitative Study. *African Journal of Reproductive Health*, 22(4), 81-91. <https://doi.org/10.29063/ajrh2018/v22i4.9>
- Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme. Karar Sayısı: 2009/15137. Kabul Tarihi: 25.05.2009. Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 14.07.2009. Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 27288.
- Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü (EYHGM). (2021). Engelli ve Yaşlı İstatistik Bülteni. Erişim Adresi: https://www.aile.gov.tr/media/88684/eyhgm_istatistik_bulteni_temmuz2021.pdf
- Erbay, E. (2021). *Görme engelli annelerin çocuk bakımı ile ilgili deneyimleri ve hemşirelerden beklentileri: Niteliksel bir çalışma* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ergüden, A. D. (2008). *Sosyal dışlanma açasından bedensel engelli bireylerin yaşantılarının incelenmesi* [Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=qG0sUwAv5dN3nRgIZlidOg&no=9RVEUs6cfVklDXTAc62yrw>
- Erükçü Akbaş, G. ve Karataş, K. (2020). Kadın Cinayetleri Sonrası Geride Kalan Çocuklar ve Bakımveren Kardeşlerin Baş Etme Stratejileri. *Toplum ve Sosyal Hizmet* , 31 (1) , 152-173 . <https://doi.org/10.33417/tsh.681875>
- Fawcett, B. (2005). Researching disability: meanings, interpretations and analysis. Fawcett, B. Featherstone ve J. Fook, A. Rossiter (Ed.) *Practice research in social Work: Post-modern feminist perspectives* içinde (s. 63-84). New York: Routledge.
- Fawcett, B. (2014). Feminist perspectives series: Feminist perspectives on disability. New York: Routledge.
- Feder-Kittay, E. (2011). The Ethics of Care, Dependence and Disability. *Ratio Juris*, 24(1): 49-58 <https://doi.org/10.1111/j.1467-9337.2010.00473.x>

- Filax, G. ve Taylor, D. (2014). Introduction. G. Filax ve D. Taylor (Ed.). *Disabled mothers: Stories and scholarship by and about mothers with disabilities* içinde (s. 1-19). Bradford: Demeter Press.
- Fine, M. ve Asch, A. (Eds.). (1988). *Women with disabilities: Essays in psychology, culture, and politics*. Temple University Press.
- Flax, J. (1990). Postmodernism and gender relations in feminist theory. In Linda Nicholson (Ed.), *Feminism/Postmodernism* içinde (s.36-62). NY: Routledge, Chapman & Hall
- Flax, J. (1990). *Thinking fragments: Psychoanalysis, feminism, and postmodernism in the contemporary west* (1. Baskı). University of California Press.
- Folkman, S. ve Lazarus, R. S. (1980). An Analysis Of Coping İn A Middle-Aged Community Sample. *Journal of Health and Social Behavior*, 21(3), 219–239. <https://doi.org/10.2307/2136617>
- Folkman, S., & Moskowitz, J. T. (2004). Coping: Pitfalls and Promise. *The Annual Review of Psychology*, 55(1), 745-774. <https://doi.org/10.1146/annurev.psych.55.090902.141456>
- Forber-Pratt, A.J. ve Aragon, S.R. (2013). A model of social and psychosocial identity development for post secondary students with physical disabilities. Matthew W. ve Katrina, A. (Ed.). *Emerging perspectives on disability studies* içinde (s. 1-22). London: Palgrave Macmillan.
- Frederick, A. (2015). Between Stigma and Mother-blame: Blind Mothers' Experiences in USA Hospital Postnatal Care. *Sociology of Health & Illness*, 37(8), 1127–1141. <https://doi.org/10.1111/1467-9566.12286>
- Frederick, A. (2017). Risky Mothers and the Normalcy Project: Women with Disabilities Negotiate Scientific Motherhood. *Gender and Society*, 31(1): 74-95. <https://doi.org/10.1177/08912432166839>
- Garey, A. I., Arendell, T. (2001). Children, work and family: Some thoughts on „Mother blame”. Rosanna Hertz ve Nancy L Marshall, (Ed.) *Working*

- families: the transformation of the American home* içinde (s. 293-304). University of California Press.
- Garland-Thomson, R. (1997). *Extraordinary bodies: Figuring physical disability in American culture and literature* (1. baskı). New York: Columbia University Press.
- Garland-Thomson, R. (2002). Integrating Disability, Transforming Feminist Disability. *NWSA Journal (Feminist Disability Studies)*, 14(3), 1-32. <https://doi.org/10.1353/nwsa.2003.0005>
- Garland-Thomson, R. (2016). Integrating disability, transforming feminist theory. J. Davis (Ed.), *The disability studies reader* içinde (s. 354-374). Routledge.
- Ghosh, N. (2019). Fashioning selves: Femininity, sexuality and disabled women in India. P. Champell, M. Beer (Ed.) *Diverse voices of disabled sexualities in the Global South* içinde (s. 55-73). Palgrave Macmillan, Cham.
- Gilson, S. F. ve DePoy, E. (2002). Theoretical Approaches to Disability Content in Social Work Education. *Journal of Social Work Education*, 38(1), 153–165. <https://doi.org/10.1080/10437797.2002.10779088>
- Gittins, D. (2012). *Aile sorgulanıyor* (T. Erdem, Çev.). Pencere Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1985).
- Glenn, E. N. (1994). "Social constructions of mothering: A thematic overview". E. N. Glenn, G. Chang ve L. R. Forcey (Ed.), *Mothering ideology, experience, and agency* içinde (s. 1-33), London: Routledge Company.
- Goffman, E. (2014). *Günlük yaşamda benliğin sunumu* (B. Cezar, Çev.). İstanbul: Metis. (Orijinal çalışma basım tarihi 2009).
- Goffman, E. (2021). Damga: Örselenmiş kimliğin idare edilişi üzerine notlar. (Ş. Geniş, L. Ünsaldı, ve S. Ağırnaslı, (Çev.) Ankara: Heretik. (Orijinal çalışma basım tarihi 2014).
- Goodley, D. (2011). *Disability studies: An interdisciplinary introduction*. London: SAGE.

- Goodley, D. (2014). *Dis/ability studies: Theory disablism and ableism* (1. baskı). London: Routledge.
- Gray, M. ve Boddy, J. (2010). Making sense of the waves: Wipeout or still riding high?. *Affilia*, 25(4), 368-389. <https://doi.org/10.1177%2F0886109910384069>
- Green, F. J. (2010). Patriarchal ideology of motherhood. A. O. (Ed.), *Encyclopedia of motherhood* içinde (s. 969-970). USA: SAGE Publications.
- Green, F. J. (2015) Re-conceptualising Motherhood: Reaching Back to Move Forward, *Journal of Family Studies*, 21(3), 196-207. <https://doi.org/10.1080/13229400.2015.1086666>.
- Grue, L. ve K. T. Laerum. (2002). Doing Motherhood: Some Experiences of Mothers with Physical Disabilities. *Disability & Society*, 17(6): 671–683. <https://doi.org/10.1080/0968759022000010443>.
- Hadfield, L. (2014). *Becoming a Disabled Mother: A Qualitative Longitudinal Study* [Doktora Tezi, The Open University]. Erişim adresi: <http://oro.open.ac.uk/61176/>
- Hall, J., Hundley, V., Collins, B. ve Ireland, J. (2018). Dignity and Respect during Pregnancy and Childbirth: a Survey of the Experience of Disabled Women. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 18(1), 328. <https://doi.org/10.1186/s12884-018-1950-7>
- Hamilton, M. G. ve Adamson, E. (2013). Bounded agency in young carers' lifecourse-stage domains and transitions. *Journal of Youth Studies*, 16(1), 101–117. <https://doi.org/10.1080/13676261.2012.710743>
- Harper, F. ve Arias, I. (2004). The Role of Shame in Predicting Adult Anger and Depressive Symptoms Among Victims of Child Psychological Maltreatment. *Journal of Family Violence*, 19(6), 359–68. <https://doi.org/10.1007/s10896-004-0681-x>
- Hays, S. (1996). *The cultural contradictions of motherhood* (1. baskı). London: Yale University Press.

- Henderson, A., C., Harmon, S. M. ve Houser, J. (2010). "A New State of Surveillance? An Application of Michel Foucault to Modern Motherhood". *Surveillance & Society*, 7(3/4), 231-247. <https://doi.org/10.24908/ss.v7i3/4.4153>
- Henderson, A., Harmon, S. ve Newman, H. (2015). The Price Mothers Pay, Even When They Are Not Buying It: Mental Health Consequences of Idealized Motherhood, *Sex Roles*, 74(11-12), 512–526. <https://doi.org/10.1007/s11199-015-0534-5>
- Hirschmann, N. J. (2012). Disability as a New Frontier for Feminist Intersectionality Research. *Politics & Gender*, 8(3), 396–405. <https://doi.org/10.1017/s1743923x12000384>
- Hodaei, B. K. (2021). *Fiziksel engelli kadınların gebelik, doğum ve doğum sonu deneyimleri: Kalitatif bir çalışma* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 685284).
- Holahan, C. J., Moos, R. H., Holahan, C. K., Brennan, P. L., ve Schutte, K. K. (2005). Stress Generation, Avoidance Coping, and Depressive Symptoms: A 10-Year Model. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 73(4), 658–666. <https://doi.org/10.1037/0022-006x.73.4.658>
- Hollomotz, A. (2011). *Learning difficulties and sexual vulnerability: a social approach* (1. baskı). London, UK: Kingsley
- İçağasioğlu-Çoban, A. (2003). Gelişim Dönemlerine Göre Özürlülüğün Etkisi. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 3(1-2), 39-55. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uobild/issue/47033/591079>
- Jackson, N. (2020). *The Perinatal Experiences of Blind Women* [Doktora Tezi, School of the Texas Women's University]. <https://twu-ir.tdl.org/handle/11274/12456>
- Jackson, D. ve Mannix, D. (2004). Then Suddenly He Went Right Off the Rails: Mothers' Stories of Adolescent Cannabis Use. *Contemporary Nurse*, 14(2), 169-179.

- Jacob, J., Kirshbaum, M. ve Preston, P. (2017). Mothers with Physical Disabilities Caring for Young Children. *Social Work in Disability & Rehabilitation*, 16(2), 95-115. <https://doi.org/10.1080/1536710X.2017.1299660>
- Jacobson, D.S. ve Finger, A. (2007). Alternative motherhoods. B. M. Susannah(Ed.), *Unruly Bodies: Life Writing by Women with Disabilities* içinde (s. 137-183). Chapel Hill: The University of North Carolina Press.
- Javadifar, N., Majlesi, F., Alireza, N. ve Nedjat, S. (2013). Journey to Motherhood in the First Year After Child Birth. *Journal of Family Reproductive Health*, 10(3), 146-153.
- Johnson, L., Singh, R. C. B., Slayter E. (2013). *Social work practice and the disability communities: an intersectional anti-oppressive approach*. Press Book.
- Kalaycı-Kırılıoğlu, H.İ. (2020). Engellilik ve sosyal politika. D. Başer (Ed.). *Sosyal Politika ve Sosyal Hizmet* içinde (s. 245-275). Nobel yayınevi.
- Kallianes, S. V., Rubinfeld, P. (2014). Disabled women and reproductive rights. C. Joffe, J. Reich (Ed.), *Reproduction and society: Interdisciplinary readings* içinde (s. 219-232). New York: Routledge
- Kamanlıoğlu, M (2007). *Feminist perspektifte özürlü kadına bakışın sosyolojik değerlendirmesi üzerine kuramsal bir çalışma* [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖKTEZ veri tabanı. (Tez No: 205277).
- Kandiyoti, D. (2015). *Cariyeler bacılar yurttaşlar: Kimlikler ve toplumsal dönüşümler*. (A. Bora, F. Sayılan, Ş. Tekeli, H. Tapınç, F. Özbay, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 1997).
- Karabulut, A. (2017). *Ataerkil ideolojinin toplumsal cinsiyet çerçevesinde ortopedik engelli kadın ve erkeklerin deneyimlerine yansımaları*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karataş, K. ve Gökçearslan Çifçi, E. (2010). Türkiye’de Engelli Kadın Olmak: Deneyimler ve Çözüm Önerileri. *Woman Studies Special Issue*, 3(13): 147-153.

- Karataş, Z. (2011). *Evde bakım hizmeti sunan aile bireyi bakıcıların moral ve manevi değerlerinin başaşağımadaki etkisi* [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Rize Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kawash, S. (2011). New Directions in Motherhood Studies. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 36(4), 969–1003. <https://doi.org/10.1086/658637>
- Kaylı, D. (2009). *Feminist eleştirel yaklaşımlarda özgürleşme ve kadın bedeni* [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi]. YÖKTEZ veri tabanı. (Tez no: 241456).
- Keith, L. ve Morris, J. (1996). Easy Targets: A Disability Rights Perspective On The “Children As Carers” Debate. *Critical Social Policy*, 15(44-45), 36–57. <https://doi.org/10.1177/026101839501504403>
- Kelebek-Küçükarslan, G. (2022). Feminist sosyal çalışma perspektifiyle kadınların çeşimeli boşanma deneyimleri [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 767688).
- Kettell, L. (2018). Young Adult Carers In Higher Education: The Motivations, Barriers And Challenges Involved—A UK Study. *Journal of Further and Higher Education*, 44(2), 100-112. <https://doi.org/10.1080/0309877X.2018.1515427>
- Kjeldstaad, R., Lyngstad, J. (2018). Funksjonshemming Og Kjønnsligestilling – Arbeidsdeling Hjemme I Par Med Nedsatt Funksjonsevne. *Tidsskrift for Samfunnsforskning*, 52(4): 491-523. <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-291X-2011-04-03>
- Kocher, M. (1994). Mothers with Disabilities. *Sexuality and Disability*, 12(2), 127-133.
- Krane, J ve Davies, L. (2000). "Mothering and Child Protection Practice: Rethinking Risk Assessment." *Child and Family Social Work*, 5(1) 35-45. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2206.2000.00142.x>
- Krysik, J. L. ve Finn, J. (2015). *Etkili uygulama için sosyal hizmet araştırması* (E. Erbay, Çev.). Nika Yayınevi. (Orijinal çalışma bakım tarihi 2013).

- Kuri, E. ve Fierheller, D. (2022). Social Work and Mothering: Mapping the Intersections of Social Work and Matricentric Feminism. *Journal of the Motherhood Initiative* 13(1).
- Kurnaz-Özdemir, D. (2010). *Ortopedik engelli kadınların sorun ve beklentileri: Tuzla ilçesi örneği*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kümbetoğlu, B. (2019). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma* (6. Baskı). İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Laney, E. K., Hall, M. E. L., Anderson, T. L. ve Willingham, M. M. (2015). Becoming A Mother: The Influence of Motherhood on Women's Identity Development. *Identity*, 15(2), 126–145. <https://doi.org/10.1080/15283488.2015.1023>
- Ladd-Taylor, M. ve Umansky, L. (1998). Introduction. M. Ladd-Taylor ve L. Umansky (Ed.), *Bad mothers: The politics of blame in twentieth century America* içinde (s.198-219). New York: New York University Press.
- Lappeteläinen, A., Sevón, E. ve Vehkakoski, T. (2016). Forbidden Option or Planned Decision? Physically Disabled Women's Narratives on the Choice of Motherhood. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 19(2), 140–150. <https://doi.org/10.1080/15017419.2016.1243150>
- Lappeteläinen, A., Sevón, E., & Vehkakoski, T. (2018). "Celebrating Diverse Motherhood": Physically Disabled Women's Counter-Narratives to Their Stigmatised Identity As Mothers. *Families, Relationships and Societies*, 7(3), 499–514. <https://doi.org/10.1332/204674317x15034137>
- Lawler, D., Begley, C. ve Lalor, J. (2015). (Re)Constructing Myself: The Process of Transition to Motherhood for Women with a Disability. *Journal of Advanced Nursing*, 71(7): 1672–1688. <https://doi.org/10.1111/jan.12635>.
- Lawson, A. ve Beckett, A.E. (2021). The Social and Human Rights Models of Disability: Towards a Complementarity Thesis. *The International Journal of Human Rights*, 25(2): 348-379.

- Lazarus, R. S. ve Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*(1. Baskı). New York: Springer.
- LeBeau, C.S. (2013). *Maternal guilt: An existential phenomenological study of the early experiences of first-time mothers* [Doktora Tezi, Duquesne Üniversitesi].
<https://www.proquest.com/openview/b2969644f3e12a96f3e911b109fd7c86/1?pq-origsite=gscholar&cbl=18750>
- Leu, A. ve Becker, S. (2017). A Cross-National And Comparative Classification Of In-Country Awareness And Policy Responses To ‘Young Carers’. *Journal of Youth Studies*, 20(6), 750–762. <https://doi.org/10.1080/13676261.2016.1260698>
- Leupold, L. (2010). Fourth Way Feminism, Special Report. Portfolio Magazine. Erişim Adresi:
<http://journalism.nyu.edu/publishing/archives/portfolio/leupold/>
- Liss, M., Schiffrin, H. H., ve Rizzo, K. M. (2013). Maternal Guilt and Shame: The Role of Self-discrepancy and Fear of Negative Evaluation. *Journal of Child and Family Studies*, 22(8), 1112–1119. <https://doi.org/10.1007/s10826-012-9673-2>
- Lloyd, M. (1992). Does She Boil Eggs? Towards a Feminist Model of Disability. *Disability, Handicap&Society*, 7(3): 207-221.
<https://doi.org/10.1080/02674649266780231>
- Lloyd, M. (2001). The Politics of Disability and Feminism: Discord or Synthesis?. *Sociology*, 35(3): 715-728. <https://doi.org/10.1177/S0038038501000360>
- Loftus, J. ve Andriot, A. L. (2012). “That’s What Makes a Woman”: Infertility and Coping with a Failed Life Course Transition. *Sociological Spectrum*, 32(3), 226–243. <https://doi.org/doi:10.1080/02732173.2012.6637>
- Loja, E., Costa, M. E., Hughes, B. ve Menezes, I. (2012). Disability, Embodiment and Ableism: Stories of Resistance. *Disability & Society*, 28(2), 190–203. <https://doi.org/10.1080/09687599.2012.705057>

- Lonsdale, S. (1990). *Women and disability: The experience of physical disability among women* (1. Baskı). UK: Macmillan Education.
- Lupton, D. (2012). Infant Embodiment and Interembodiment: A Review Of Sociocultural Perspectives. *Childhood*, 20(1), 37–50. <https://doi.org/10.1177/0907568212447244>
- Malacrida, C. (2007). Negotiating the Dependency/Nurturance Tightrope: Dilemmas of Motherhood and Disability. *Canadian Review of Sociology/Revue Canadienne de Sociologie*, 44(4), 469–493. <https://doi.org/10.1111/j.1755->
- Malacrida, C. (2009). Performing Motherhood in a Disablist World: Dilemmas of Motherhood, Femininity and Disability. *International Journal of Qualitative Studies in Education*, 22 (1), 99–117. <https://doi.org/10.1080/09518390802581927>
- Martucci, J. (2015). Why Breastfeeding?: Natural Motherhood in Post-War America. *Journal of Women's History*, 27(2), 110-133. <https://doi.org/10.1353/jowh.2015.0020>
- Malacrida, C. (2012). Mothering and disability: Implications for theory and practice. N. Watson, A. Poulstone, C. Thomas (Ed.) içinde, *Routledge handbook of disability studies* içinde (s. 468-480). London: Routledge.
- McDonald-Harker, C.B. (2011). *"I'm a good mother": Abused women's resistance in the face of dominant mothering discourses* [Doktora tezi, University of Alberta]. <https://era.library.ualberta.ca/items/a9510f7b-7106-4bd2-a5bd-773e33a634f9>
- McLaughlin, J. (2003). *Feminist social and political theory: Contemporary Debates and Dialogues* (3. baskı). Palgrave Macmillan.
- Meekosha, H. (2004). Gender and Disability (Draft entry for the forthcoming Sage Encyclopaedia of Disability written in 2004).
- Mercer, R. T. (2004). Becoming a Mother Versus Maternal Role Attainment. *Journal of Nursing Scholarship*, 36(3), 226–232. <https://doi.org/10.1111/j.1547-5069.2004.04042.x>

- Meriç Fermanoğlu, Ö. (2019). Çevrimiçi Hariciler: Türkiye’de Dijital Engelli Aktivizmi Üzerine Bir Araştırma . *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 0(56), 119-152. <https://doi.org/10.26650/CONNECTIST2019-0011>
- Mik-Meyer, N. (2016). Othering, Ableism and Disability: A Discursive Analysis of Co-Workers Construction of Colleagues with Visible Impairments. *Human Relations*, 69(6), 1341-1363. <https://doi.org/10.1177/0018726715618454>
- Miller, T. (2010). *Annelik duygusu: Mitler ve deneyimler*. (G. Tunçer, Çev.), İstanbul: İletişim Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2005).
- Minaki, C. (2014), Scrutinizing and resisting oppressive assumptions about disabled parents. G. Filax ve D. Taylor (Ed.). *Disabled mothers: Stories and scholarship by and about mothers with disabilities* içinde (s. 30-49). Bradford: Demeter Press.
- Mitra, S. (2006). The Capability Approach and Disability. *Journal of Disability Policy Studies*, 16(4), 236–247. <https://doi.org/10.1177/10442073060160040501>
- Mitra, M., Long-Bellil, L.M., Smeltzer, S.C. ve Lezzoni, L. (2015). A Perinatal Health Framework for Women with Physical Disabilities. *Disability and Health Journal*, 8(4), 499-506. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2015.05.007>.
- Mitra, M., Long-Bellil, L. M., lezzoni, L. I., Smeltzer, S. C., ve Smith, L. D. (2016). Pregnancy Among Women with Physical Disabilities: Unmet Needs and Recommendations On Navigating Pregnancy. *Disability and Health Journal*, 9(3), 457–463. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2015.12.007>
- Mitra, M., Long-Bellil, L.M., Smeltzer, S.C. ve Lezzoni, L. (2017). Pregnancy among Women with Physical Disabilities: Unmet Needs and Recommendations on Navigating Pregnancy. *Disability and Health Journal*, 9(3), 1-9. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2015.12.007>.
- Mitra, M., Smith, L. D., Smeltzer, S. C., Long-Bellil, L. M., Sammet Moring, N. ve lezzoni, L. I. (2017b). Barriers to Providing Maternity Care to Women with Physical Disabilities: Perspectives from Health Care Practitioners. *Disability*

and Health Journal, 10(3), 445–450. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2016.12.021>

- Morris, J. (1990). *Able lives* (1. Baskı). London: The Women's Press.
- Morris, J. (1991). Impairment and Disability: Constructing an Ethics of Care That Promotes Human Rights. *Hypatia*, 16(4), 1-16.
- Morris, J. (1993). Feminism and Disability. *Feminist Review*, 43(1), 57–70. <https://doi.org/10.1057/fr.1993.4>
- Morris, J. (1995). Creating a Space for Absent Voices: Disabled Women's Experience of Receiving Assistance with Daily Living Activities. *Feminist Review*, 51(1), 68–93. <https://doi.org/10.1057/fr.1995.34>
- Morris, J. (1998). *Feminism, Gender and Disability*. [Konferans sunumu]. Sydney, Australia. <https://disability-studies.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/40/library/morris-gender-and-disability.pdf>
- NSW Government (20 Ocak 2020). What is psychosocial disability?. <https://www.health.nsw.gov.au/mentalhealth/psychosocial/foundations/Pages/psychosocial-what-is.aspx#:~:text=A%20psychosocial%20disability%20arises%20when,concentrate> NSW Health adresinden 25 Aralık 2022 tarihinde alınmıştır.
- Neyer, G., ve Bernardi, L. (2011). Feminist Perspectives on Motherhood and Reproduction. *Historical Social Research*, 36(2), 162-176. <https://doi.org/10.12759/hsr.36.2011.2.162-176>
- O'Brien- Hallstein, L. (2010). *White feminists and contemporary maternity: Purging matrophobia* (1. Baskı). London: Palgrave Macmillan.
- Oliver, M. ve Sapley, B., Thomas, P. (2012). *Social work with disabled people* (4 baskı). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Olsen, C. ve Clarke, H. (2003). *Parenting and disability: Disabled parent's experiences of raising children* (1. Baskı). Bristol: Policy Press.
- O'Reilly, A. (Ed.). (2004). *From Motherhood To Mothering The Legacy Of Adrienne Rich's Of Woman Born* (1. baskı). SUNY Press.

- O'Reilly, A. (2004). *Mother outlaws: Theories and practices of empowered mothering* (1. baskı). Toronto: Women's Press.
- O'Reilly, A. (2006). *Rocking the cradle: Thoughts on motherhood, feminism, and the possibility of empowered mothering* (1. Baskı). Ontario: Demeter Press.
- O'Reilly, A. (2007). Feminist mothering. A.O. Reilly(Ed.). *Maternal theory: Essential readings* içinde (s. 782-792). Canada: Demeter Press.
- Orme, J. (2012). Feminist social work. M. Gray, S. Webb. (Ed.), *Social work theories and methods* içinde (s. 87-99). London: Sage.
- Özateş, Ö. S. (2007). Sosyal Hizmet Bakış Açısıyla Toplumsal Cinsiyet Ayrımcılığı Nedeniyle Temel Eğitimden Kopan Kız Çocukları Sorunu. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 18(2), 77-88. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48442/613657>
- Öztan, E. (2010). Göçmen Kadınlar ve Anneliğin Düzenlenmesi: Amsterdamlı Türkiye Kökenli Kadınların Annelik Deneyimleri. *Toplum ve Bilim*, 0(119), 111-140.
- Öztan, E. (2015). Annelik, Söylem ve Siyaset. *Cogito*, 82, 91-107.
- Özürlüler ve Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. Kanunun Numarası: 5378. Kabul Tarihi:01.07.2005. Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 07.07.2005. Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 25868.
- Panitch, M. (2007). *Disability, mothers, and organization: Accidental activists*. (1. baskı). London: Routledge.
- Parchomiuk, M. (2014). Social Context of Disabled Parenting. *Sexuality and Disability*, 32(2), 231–242. <https://doi.org/10.1007/s11195-014-9349-5>
- Parker, C., Scott, S. ve Geddes, A. (2019). Snowball Sampling. *University of Gloucestershire*. <https://core.ac.uk/download/pdf/211022791.pdf>
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri*. (Güzel, E. B., Bütün, M., Demir, S. B., Dede, Y., Türkkan, B.T., Kargın, T., Çekiç, S.,

- Bakla, A., Bilican, I., Çakır, M., Demircioğlu, H., Eti, İ., İrez, S., Karataş, F. Ö., Sümer, M. Çev.) Ankara: Pegem Akademi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2002)
- Payne, D.A., Guerin, B., Roy, D., Giddings, L., Farquhar, C. ve McPherson, K. (2014). Taking It Into Account: Caring for Disabled Mothers During Pregnancy and Birth. *International Journal of Childbirth*, 4(4), 228–239. <https://doi.org/10.1891/2156-5287.4.4.228>
- Phillips, R. ve Cree, V. E. (2014) 'What does the 'Fourth Wave' mean for teaching feminism in 21st century social work?', *Social Work Education International Journal*, 33(7), 1-14. <https://doi.org/10.1080/02615479.2014.885007>
- Pinto, P.C. (2009). *The diversity-equality riddle: Interrogating disability, motherhood, citizenship and rights*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi.] York University.
- Pinto, P. C. (2011). The Maternal is Political: Exploring Mothering among Women with Disability. *Ex Aequo*, 23, 67-81.
- Powell, R. M., Mitra, M., Smeltzer, S. C., Long-Bellil, L. M., Smith, L. D., ve lezzoni, L. I. (2017). Family Attitudes and Reactions toward Pregnancy among Women with Physical Disabilities. *Women's Health Issues*, 27(3), 345–350. <https://doi.org/10.1016/j.whi.2017.01.003>
- Powell, R. M., Mitra, M., Smeltzer, S. C., Long-Bellil, L. M., Smith, L. D., Rosenthal, E., ve lezzoni, L. I. (2019). Adaptive Parenting Strategies Used by Mothers with Physical Disabilities Caring for Infants and Toddlers. *Health & Social Care in the Community*, 27(4), 889-899 <https://doi.org/10.1111/hsc.12706>
- Prilleltensky, O. (2003). A Ramp to Motherhood: The Experiences of Mothers with Physical Disabilities. *Sexuality & Disability*, 21(1), 21–47.
- Ramazanoğlu, C. ve Holland, J. (2002) *Feminist methodology: challenges and choices* (1. baskı). London: SAGE.
- Redshaw, M., Malouf, R., Gao, H., ve Gray, R. (2013). Women with Disability: the Experience of Maternity Care During Pregnancy, Labour and Birth and the

- Postnatal Period. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 13(1), 174. <https://doi.org/10.1186/1471-2393-13-174>
- Reichert, E. (2006). Human rights: An examination of universalism and cultural relativism. *Journal of Comparative Social Welfare*, 22(1), 23-36. <https://doi.org/10.1080/17486830500522997>
- Reinharz, S., & Davidman, L. (1992). *Feminist methods in social research* (1. baskı). Oxford University Press.
- Rembis, M. A. (2010). Beyond the Binary: Rethinking the Social Model of Disabled Sexuality. *Sexuality and Disability*, 28(1), 51–60. <https://doi.org/10.1007/s11195-009-9133-0>.
- Rich, A. (1976). *Of woman born: Motherhood as experience and institution*(1. baskı). New York: Norton & Company.
- Rich, A. (1985). *Of woman born: Motherhood as experience and institution*(2. baskı). New York: W.W. Norton & Company.
- Rogers, M., Whitaker, D., Edmondson, D. ve Peach D. (2019). *Sosyal hizmet çalışması için beceri geliştirmek* (S. Attepe-Özten ve M. Deniz-Pak, Ed. Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık. (Orijinal çalışma basım tarihi 2017)
- Ross, L. (2017). Reproductive Justice as Intersectional Feminist Activism. *Souls*, 19(3), 286-314. <https://doi.org/10.1080/10999949.2017.1389634>
- Rothman, B. K. (1994). "Mothers and fathers: ideology in a patriarchal society". E. N. Glenn, G. Chang ve L. R. Forcey (Ed.), *Mothering Ideology, Experience, And Agency* içinde (s.139-161), London, Newyork: Routledge.
- Rothman, J. (2018). *Social work practice across disability* (2. baskı). New York: Routledge.
- Rotkirch, A. ve Janhunen, K. (2010). Maternal Guilt. *Evolutionary Psychology*, 8(1), 90-106 <https://doi.org/10.1177/147470491000800108>
- Ruddick, S. (1980). Maternal Thinking. *Feminist Studies*, 6(2), 342-367.
- Ruddick, S. (1995). *Maternal thinking: Toward a oolitics of peace*(1. baskı). Boston: Beacon Press.

- Santos, A. C. ve Santos, A. L. (2017). Yes, We Fuck! Challenging the Misfit Sexual Body through Disabled Women's Narratives. *Sexualities*, 21(3), 303–318. <https://doi.org/10.1177/1363460716688680>
- Saunders, B., Kitzinger, J. ve Kitzinger, C. (2014). Anonymising Interview Data: Challenges and Compromise in Practice. *Qualitative Research*, 15(5), 616–632. <https://doi.org/10.1177/1468794114550439>
- Schaefer, C., Coyne, J. C., ve Lazarus, R. S. (1982). The Health-Related Functions of Social Support. *Journal of Behavioral Medicine*, 4(4), 381-406. <https://doi.org/10.1007/BF00846149>
- Sever, M. (2015). Kadınlık, annelik, gönüllü çocuksuzluk: Elisabeth Badinter'den Kadınlık mı Annelik mi?, Tina Miller'dan Annelik Duygusu: Mitler ve Deneyimler ve Corinne Maier'den No Kid üzerinden bir karşılaştırmalı okuma çalışması. *Fe Dergi: Feminist Eleştiri*, 7(2), 71-86. https://doi.org/10.1501/Fe0001_0000000144
- Shadaan, R. (Ed.). (2019). *Mothering and activism* (1. baskı). Routledge.
- Shakespeare, T., Gillespie-Sells, T. ve Davies, D. (1996). *The sexual politics of disability: Untold desires* (1. baskı). UK: Cassels Publisher.
- Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. R. (2016). *Sosyal hizmet uygulaması: Temel teknikler ve ilkeler* (D.B. Çiftçi Çev. Ed.). Ankara: Nika. (Orijinal çalışma basım tarihi 2010)
- Shields, SA. (2008). Gender: An intersectionality perspective. *Sex roles*, 59(5), 301-311. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9501-8>
- Shpigelman, C.-N. (2014). How to support the needs of mothers with physical disabilities?. *Disability and Rehabilitation*, 37(11), 928–935. <https://doi.org/10.3109/09638288.2014.9481>
- Shuttleworth, R., Wedgwood, N. ve Wilson, N. J. (2012). The Dilemma of Disabled Masculinity. *Men and Masculinities*, 15(2), 174–194. <https://doi.org/10.1177/1097184x12439879>

- Slayter, E. (2019). "Nothing about us without us: Working with women who have disabilities." S. Butler-Mokoro, L. Grant(Ed.) *Feminist perspectives on social work practice the intersecting lives of women in the twenty-first century* içinde (s.212-237). New York: Oxford University Press.
- Silva, E. B. (1998). Good Enough Mothering? Feminist Perspectives on Lone Motherhood. *Capital & Class*, 22(1), 139–141
<https://doi.org/10.1177/030981689806400113>
- Silva, E. B. (2003). "Introduction", E. B. Silva (Ed.), *Good enough mothering?: Feminist perspectives on lone mothering* içinde (pp. 1-19), London, Newyork: Routledge.
- Smeltzer, S. C. (2007). Pregnancy in Women with Physical Disabilities. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 36(1), 88–96. <https://doi.org/10.1111/j.1552-6909.2006.00121.x>
- Smeltzer, S. C., Mitra, M., Iezzoni, L. I., Long-Bellil, L. ve Smith, L. D. (2016). Perinatal Experiences of Women With Physical Disabilities and Their Recommendations for Clinicians. *Journal of Obstetric, Gynecologic & Neonatal Nursing*, 45(6), 781–789. <https://doi.org/10.1016/j.jogn.2016.07.007>
- Smith, D. (1988). *The everyday world as problematic: A feminist sociology* (1. baskı). Milton Keynes: Open University Press.
- Sosyal Hizmetler Kanunu. Kabul Tarihi:24.05.1983. Kanun Numarası: 2828. Yayımlandığı Resmi Gazete Tarihi: 27.05.1983. Yayımlandığı Resmi Gazete Sayısı: 18059.
- Sutherland, J. A. (2010). Mothering, Guilt and Shame, University of North Carolina Wilmington, *Sociology Compass*, 4(5): 310–321. <https://doi.org/10.1111/j.1751-9020.2010.00283.x>
- Stables, J. ve Smith, F. (1999) Caught in the 'Cinderella Trap': Narratives of Disabled Parents and Young Carers', Butler, R. ve Parr, (Ed.) *Mind and Body Spaces: Geographies of Illness, Impairment and Disability* içinde (s. 253-266) . London: Routledge.

- Stanley, L. ve Wise, S. (2012). Method, methodology and epistemology in feminist research processes. L. Stanley (Ed.). *Feminist praxis* içinde (s. 20-63). Routledge.
- Steinberg, Z. (2005). Donning the Mask of Motherhood: A Defensive Strategy, a Developmental Search. *Studies in Gender and Sexuality*, 6(2), 173–198. <https://doi.org/10.1080/15240650609349273>.
- Strauss, A.L. ve Corbin, J.M. (2014). *Basic of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory* (4. baskı). York: SAGE.
- Şaşman-Kaylı, D. (2016). Feminist politika çerçevesinden sosyal politika ve sosyal hizmete bir bakış. D. Şaşman-Kaylı ve F. Şahin. (Ed.), *Sosyal politikanın cinsiyet halleri: Toplumsal cinsiyet ve sosyal hizmet* içinde (s. 27-59). Ankara: Nika.
- Şener, Ü. (2012). Kadın Yoksulluğu. *Mülkiye Dergisi*, 36(4): 51-67. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/1/7>
- T. C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Başkanlığı ve T. C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı. (2002). *Türkiye Özürlüler Araştırması* (Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Matbaası https://www.academia.edu/10452631/T%C3%BCrkiye_%C3%96z%C3%BCrl%C3%BCler_Ara%C5%9Ft%C4%B1rmas%C4%B1
- T.C. Özürlüler İdaresi Başkanlığı (ÖZİDA) ve Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK). (2010). *Türkiye Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2010*(Yayın No.3636). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Takseva, T. (2018). Motherhood Studies and Feminist Theory: Elisions and Intersections. *Journal of the Motherhood Initiative*, 9(1):177-194.
- Tarasoff, L.A. (2015). The Unique Experiences of Women with Physical Disabilities.
- Tarasoff, L.A. (2017). “We don’t know. We’ve never had anybody like you before”: Barriers to Perinatal Care for Women with Physical Disabilities. *Disability and Health Journal*, 10(3): 426-433. <https://doi.org/10.1016/j.dhjo.2017.03.017>

- Tarasoff, L.A. A (2018). *Qualitative study of embodiment among women with physical disabilities during the perinatal period and early motherhood*. Department of Public Health Sciences Dalla Lana School of Public Health University of Toronto, Canada.
- Taş, G. (2016). Feminizm üzerine genel bir değerlendirme: kavramsal analizi, tarihsel süreçleri ve dönüşümleri. *Akademik Hassasiyetler Dergisi*, 3(5), 163-177.
- Taylor, E. N. ve Wallace, L. E. (2011). For Shame: Feminism, Breastfeeding Advocacy, and Maternal Guilt. *Hypatia*, 27(1), 76–98. <https://doi.org/10.1111/j.1527-2001.2011.01238.x>
- Teater, B. (2015). *Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri: Uygulama için bir giriş* (A. Karatay, Çev. Ed). Ankara: Nika Yayınevi. (Orijinal çalışma basım tarihi 2010)
- Tefera, B., Van Engen, M., Van der Klink, J. ve Schippers, A. (2017). The Grace of Motherhood: Disabled Women Contending with Societal Denial of Intimacy, Pregnancy, and Motherhood in Ethiopia. *Disability & Society*, 32(10),1510–1533. <https://doi.org/10.1080/09687599.2017.1361385>
- Thomas, C. (1997). The Baby and the Bath Water. Disabled Women and Motherhood in Social Context. *Sociology of Health & Illness*, 19 (5): 622–643. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9566.1997.tb00423.x>.
- Thomas, C. (2007). Disability and Gender: Reflections on Theory and Research. *Scandinavian Journal of Disability Research*, 8(2-3), 177–185. <https://doi.org/10.1080/15017410600731368>
- Thomas, C. ve Curtis, P. (1997). Having a Baby: Some Disabled Women's Reproductive Experiences. *Midwifery*, 13(4): 202-209. [https://doi.org/10.1016/s0266-6138\(97\)80007-1](https://doi.org/10.1016/s0266-6138(97)80007-1)
- Thompsson, N. (2017). *Kuram ve uygulamada sosyal hizmeti anlamak* (Ö. Cankurtaran-Öntaş ve B. Hatipoğlu-Eren, Çev.). Dipnot Yayınları. (Orijinal çalışma basım tarihi 2009).
- Thurer, S. L. (1994). *Myths of motherhood* (1. baskı). Houghton: Mifflin.

- Timurkuran, M. (2019). Anelik, Söylem ve İktidar: Eleştirel Bir Tartışma. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47(2), 64-78. <https://doi.org/10.35237/sufesosbil.630546>
- Timurturkan, M. (2020). Biyoiktidar, Beslenme ve Anelik: Emzirmenin Kültürel ve Politik Görünümleri. *İstanbul University Journal of Sociology*, 40 (1), 219-248. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuosyoloji/issue/56274/778377>
- Topal, S. (2021). *Fiziksel engelli annelerin çocuklarının bakımı ile ilgili deneyimleri ve hemşirelerden beklentileri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Sakarya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Tören, Z. (2021). *Görme engelli ebeveynlerin ve görme engelli ebeveyne sahip çocukların yaşadığı deneyimlerin sistem yaklaşımı çerçevesinde incelenmesi* [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi]. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi. (Tez no: 685766).
- Tunç, M. (2013). Feminist Grup çalışması: Temeli, Kapsamı ve Süreci. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, 24(2), 209-230. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tsh/issue/48480/614196>
- Tunç-Tekindal, M. (2015). *Engelli çocuğa sahip kadınların feminist grup çalışması deneyimi: Bir karma yöntem araştırması*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turner, S. G. ve Maschi, T. M. (2015). Feminist and empowerment theory and social work practice. *Journal of Social Work Practice*, 29(2), 151-162. <https://doi.org/10.1080/02650533.2014.941282>
- TÜİK. (2011). *Nüfus ve Konut Araştırması*. <https://www.aile.gov.tr/media/5677/nufus-ve-konut-arastirmasi-engellilik-arastirma-sonuclari.pdf>
- Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK). (2011). *Türkiye Özürlülerin Sorun ve Beklentileri Araştırması 2011*(Yayın No.15843). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK). (2015). *Zaman Kullanım Araştırması 2015* (Yayın No.18627). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.

- Türkiye İstatistik Kurumu(TÜİK). (2021). Türkiye Aile Yapısı Araştırması 2015 (Yayın No. 45813). Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- Walsh-Gallagher, D., Sinclair, M., & Mc Conkey, R. (2012). The ambiguity of disabled women's experiences of pregnancy, childbirth and motherhood: A phenomenological understanding. *Midwifery*, 28(2), 156–162. <https://doi.org/10.1016/j.midw.2011.01.003>
- Walters, R. M. (2008). *Exploring the ideology of intensive mothering and the dialectical tensions of modern motherhood: A qualitative inquiry* [Doktora tezi, Howard University]. ProQuest Dissertations and Theses veri tabanından erişildi. (UMI No. 3330679).
- Warner, L. R. (2008). A Best Practices Guide to Intersectional Approaches in Psychological Research. *Sex Roles*, 59(5-6), 454–463. <https://doi.org/10.1007/s11199-008-9504-5>
- Waxman, B.F. (1994). Up Against Eugenics: Disabled Women's Challenge to Receive Reproductive Health Services. *Sexuality and Disability*, 12(2), 155-172. <https://doi.org/10.1007/BF02547889>
- Wendell, S. (1996). *The rejected body: Feminist philosophical reflections on disability* (1. baskı). Routledge.
- Wendell, S. (2006). Toward a feminist theory of disability. L.J. Davis (Ed.), *The disability studies reader* içinde (s. 243-257). New York: Routledge.
- Wolbring, G. (2007). "NBICS, Other Convergences, Ableism and the Culture of Peace" Erişim adresi: <http://www.innovationwatch.com/choiceisyours/choiceisyours-2007-04-15.htm>
- Wolff, K. (2007). Postmodern Feminism. *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. <https://doi.org/10.1002/9781405165518.wbeo>
- Wołowicz-Ruszkowska, A. (2015). How Polish Women With Disabilities Challenge the Meaning of Motherhood. *Psychology of Women Quarterly*, 40(1), 80–95. <https://doi.org/10.1177/0361684315600390>

- World Health Organization. (2001). *International Classification of Functioning, Disability and Health* (Yayın No. ISBN 92 4 154542 9).
- World Health Organization. (2011). *World Report on Disability 2011*(ISBN 978 92 4 068800 1). Malta.
- World Health Organization. (2020). *Disability-Inclusive Health Services Toolkit 2022* (ISBN 978 92 9061 892 8). Malta.
- Wynter, K., Hammarberg, K., Sartore, G.-M., Cann, W. ve Fisher, J. (2015). Brief online surveys to monitor and evaluate facilitated peer support groups for caregivers of children with special needs. *Evaluation and Program Planning*, 49, 70–75. <https://doi.org/10.1016/j.evalprogplan.2015.07.001>
- Yeşiltepe-Oskay, Ü. ve Başgöl, Ş. (2015). Fiziksel Engelliliğin Gebelik ve Annelik Üzerine Etkisi. *Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi*, 23(1): 88-95. <https://doi.org/10.17672/fnhd.44939>
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yuval-Davis, N. (2010). *Cinsiyet ve millet* (A. Bektaş, Çev.). İstanbul: İletişim. (Orijinal çalışma basım tarihi 1997).
- Zeytinoğlu, D. (2012). *Cezaevindeki kadınların “annelik” deneyimleri: Ankara Kadın Kapalı Ceza İnfaz Kurumu örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

EKLER:**EK 1: HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ ETİK KOMİSYON ONAYI**

T.C.
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Rektörlük

Sayı : E-35853172-300-00001769175
Konu : Dilara KESER (Etik Komisyon İzni)

21.09.2021

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İlgi : 02.09.2021 tarihli ve E-12908312-300-00001737943 sayılı yazımız.

Enstitünüz Sosyal Hizmet Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı öğrencilerinden **Dilara KESER**'in **Doç.Dr. Aslıhan AYKARA** danışmanlığında hazırladığı “**Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Bedensel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri**” başlıklı tez çalışması Üniversitemiz Senatosu Etik Komisyonunun **14 Eylül 2021** tarihinde yapmış olduğu toplantıda incelenmiş olup, etik açıdan uygun bulunmuştur.

Bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.

Prof. Dr. Vural GÖKMEN
Rektör Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Belge Doğrulama Kodu: 3A699886-E245-4D4F-B9CE-A894C192AAA4

Belge Doğrulama Adresi: <https://www.turkiye.gov.tr/hu-ebys>

Adres: Hacettepe Üniversitesi Rektörlük 06100 Sıhhiye-Ankara
E-posta: yazimd@hacettepe.edu.tr İnternet Adresi: www.hacettepe.edu.tr Elektronik
Ağ: www.hacettepe.edu.tr
Telefon: 0 (312) 305 3001-3002 Faks: 0 (312) 311 9992
Kep: hacettepeuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için: Sevdâ TOPAL
Bilgisayar İşletmeni
Telefon: 03123051008

EK 2: GÖNÜLLÜ KATILIM FORMU

Değerli katılımcı,

'Feminist Teori Perspektifinden Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri' başlıklı bu araştırma, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı bünyesinde, Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal Hizmet Bölümü Öğretim Üyesi Doç. Dr. Aslıhan AYKARA danışmanlığında, yüksek lisans öğrencisi Dilara KESER tarafından yürütülmektedir. Araştırma, fiziksel engelli kadınların annelik deneyimlerini, bu deneyimin nasıl şekillendiğini, annelik pratiklerini gerçekleştirirken karşı karşıya kaldıkları güçlükleri, bunlarla baş etme biçimlerini ve ihtiyaç duydukları sosyal politika, sosyal hizmet ve düzenlemeleri araştırmayı amaçlamaktadır.

Araştırma kapsamında, sizinle gerçekleştirilecek olan görüşmeye katılımınız beklenmektedir. Bu kapsamda sizinle yaklaşık bir buçuk saat sürecek olan bir görüşme gerçekleştirilecektir. Bu görüşme, sizin anneliğe dair öznel deneyimlerinizi kavrayabilme amacını taşımaktadır. Sizinle gerçekleştireceğimiz görüşme aracılığıyla bu araştırmaya vereceğiniz katkılar, araştırmanın amaçlarının gerçekleştirilmesi ve çözüm önerilerinin geliştirilmesi açısından önemlidir. Konuşmalarımızın tamamını yazmak ya da akılda tutmak çok zor ve aktaracağınız her söz çok önemli olduğundan görüşmenin kayıt cihazıyla kaydedilmesi gerekmektedir. Kayıt cihazı ile kayıt altına alınan bilgiler, üçüncü kişilerle paylaşılmayacak ve analiz bittikten sonra silinecektir. Ayrıca araştırma uygulaması kapsamında yapılan görüşmeler aracılığıyla sizden alınan bilgiler bilimsel araştırma amaçları dışında kesinlikle kullanılmayacaktır. Bana verdiğiniz bilgilerin gizliliği kesinlikle korunacaktır.

Bu araştırmaya katılmanız için sizden herhangi bir ücret istenmeyecektir. Araştırmaya katıldığınız için size ek bir ödeme de yapılmayacaktır. Bu araştırmaya katılmak tamamen isteğe bağlı ve gönüllülük esasına dayalıdır. Bu araştırmaya katılmayı reddedebilirsiniz. Çalışmanın herhangi bir aşamasında araştırmada size sorulan sorular sebebiyle veya sorulan soruların dışında nedenlerle herhangi bir rahatsızlık hissettiğinizde de onayınızı çekme hakkına da sahipsiniz. Bu ve benzeri durumlar sizlere hiçbir şekilde yasal, maddi ve manevi

sorumluluk yüklemeyecek, araştırmacı tarafından süreç içerisinde almış olduğunuz karar saygı ve anlayış ile karşılanacaktır.

Araştırmaya katılım konusunda onay vermeden önce sormak istediğiniz herhangi bir sorunuz varsa lütfen çekinmeden araştırmacıya iletiniz. Araştırma hakkında, araştırma esnasında ve sonrasında bize ulaşmak isterseniz, Anadolu Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakóltesi Sosyal Hizmet Bölümü Araştırma Görevlisi Dilara KESER'i (... numaralı iş telefonundan ... Dahili ile) arayabilir veya (... adresi üzerinden) mail gönderebilirsiniz. Ayrıca çalışma bittikten sonra da araştırmacıya telefon ya da e-posta yoluyla ulaşarak soru sorabilir, araştırma sonuçlarıyla ilgili bilgi isteyebilirsiniz.

Tüm bu bilgilerin ardından araştırmaya kendi isteğinizle katılmak istiyorsanız, lütfen aşağıda sizinle ilgili yerleri doldurup imzalayınız.

Tarih:

Katılımcı:

Adı, soyadı:

Adres:

Tel:

Bu araştırmaya kendi isteğimle katılıyor ve yukarıdaki koşulları kabul ediyorum.

İmza

Araştırmacı:

Adı, soyadı:

Adres:

Tel:

E-posta:

İmza:

EK 3: YARI-YAPILANDIRILMIŞ DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME YÖNERGESİ

A. Sosyo-Demografik ve Tanıtıcı Bilgiler

1. Kendinizden bahsedebilir misiniz? (Yaş, eğitim durumu, medeni durum, çalışma durumu, gelir durumu, sosyal güvenlik...)
2. Engel durumunuz hakkında bilgi verebilir misiniz? (Derecesi, nedeni, yardımcı araç-gereç kullanım durumu...)
3. Ailenizden bahsedebilir misiniz? (Kaç kişiden oluştuğu, kimlerle aynı evde yaşadığı, (evliyse) nasıl evlendiği, eşin çalışma durumu, çocuk sayısı, yaşları, aile üyeleriyle ilişkiler...)

“

B. Annelik İnşası

4. Çocukluğunuzu ve ilk gençlik dönemlerinizi hatırlayacak olsanız, nasıl bir kız çocuğuydunuz? (Eğitim yaşamı, sosyal ilişkiler, aile ilişkileri)
5. Kız çocuk olarak ev içinde sorumluluklarınız nelerdi?
6. Annenizle ilişkiniz nasıldı?
7. Çocukluğunuzda ve gençliğinizde annelik sizin için ne ifade ediyordu? Çevrenizden annelik ile ilgili neler duyuyordunuz?

C. Anneliğe İlişkin İlk Deneyimler

8. Anne olma sürecinizden bahsedebilir misiniz? (Nasıl karar verdiği, nasıl öğrendiği, neler hissettiği...)
9. Hamilelik, doğum ve doğum sonrası dönemde nasıl deneyimler yaşadınız? (Toplumsal, kültürel, psikolojik, ekonomik, sağlık, sosyal politika...)

D. Çocuk Yetiştirme ve Annelik Rolüne Dair Deneyimler

10. Günlük yaşantınızda aile içerisinde rol paylaşımı nasıl? Bu rol paylaşımı nasıl şekilleniyor?
11. Çocuğunuz ile ilgili rol ve sorumluluklarınız neler?
12. Ev içerisinde çocuğunuzla vakit geçirdiğinizde nasıl deneyimler yaşıyorsunuz?
13. Çocuğunuzla ilgili kamusal işlemler nasıl ve kim tarafından gerçekleştirilir? (Hastane ile ilgili işlemler, okul ile ilgili işlemler, alışveriş, hizmet alınacak kuruluşlarla bağlantı kurma...)
14. Ev dışında çocuğunuzla vakit geçirdiğinizde nasıl deneyimler yaşıyorsunuz?

E. Baş Etme Mekanizmaları ve Destek Sistemleri

15. Hamileliğinizden itibaren, annelik rollerini gerçekleştirirken karşılaştığınız çevresel engellerle nasıl başa çıktınız/çıkıyorsunuz? Karşılaştığınız çevresel baskılara karşı nasıl bir baş etme stratejisi kullandınız/kullanıyorsunuz?
16. Hamileliğinizden itibaren güçlük yaşadığınız alanlarda kimlerden, nasıl destekler aldınız/alıyorsunuz? (Ekonomik destek, sosyal destek, psikolojik destek, yararlanılan yardım ve hizmetler...)

F. İhtiyaçlar ve Beklentiler

17. Devlet, annelikle ilişkili olarak anne olan fiziksel engelli kadınlara yönelik nasıl politikalar yapıyor biliyor musunuz? Siz bunlardan nasıl yararlandınız?

18. Sizce var olan sosyal politika ve sosyal hizmetler yeterli mi? Var olanların dışında ne gibi düzenlemelere, sosyal hizmetlere ve sosyal politikalara ihtiyaç duyuyorsunuz? Neler yapılırsa daha iyi olurdu?

G. Diğer

19. Eklemek istediğiniz bir şey var mı?

EK 4: ORJİNALLİK RAPORU

 <p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU</p>
<p>HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ SOSYAL HİZMET ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA</p> <p style="text-align: right;">Tarih: 18/01/2023</p> <p>Tez Başlığı: <u>Feminist Sosyal Hizmet Perspektifinden Fiziksel Engelli Kadınların Annelik Deneyimleri</u></p> <p>Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 261 sayfalık kısmına ilişkin, 17/01/2023 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından <u>Tümün</u> adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı <u>%3</u> 'tür.</p> <p>Uygulanan filtrelemeler:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1- ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2- ☒ Kaynakça hariç 3- ☐ Alıntılar hariç 4- ☒ Alıntılar dâhil 5- ☒ 5 kelimededen daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç <p>Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.</p> <p>Gereğini saygılarımla arz ederim.</p> <p style="text-align: right;">Tarih ve İmza</p> <p>Adı Soyadı: Dilara Keser</p> <p>Öğrenci No: N19138254</p> <p>Anabilim Dalı: Sosyal Hizmet Anabilim Dalı</p> <p>Programı: Sosyal Hizmet Tezli Yüksek Lisans Programı</p> <p style="text-align: right;">□</p>
<p><u>DANIŞMAN ONAYI</u></p> <p>UYGUNDUR.</p> <p style="text-align: center;">_____ Doç. Dr. Aslıhan AYKARA</p>